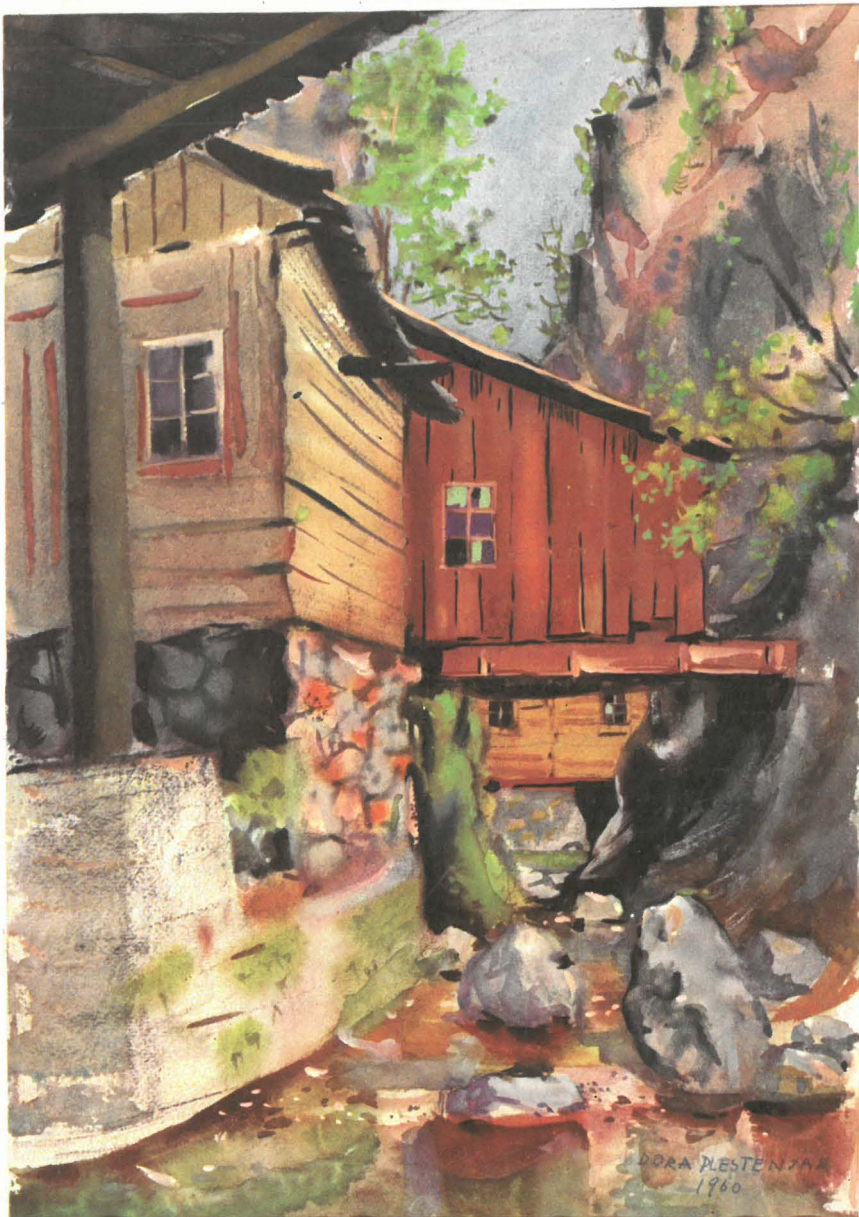

BOREC

1960

ŠT. 10

VSEBINA 10. ŠTEVILKE

Prvi sadovi dopisnega šolanja bivših borcev (Mile Pavlin)	409
Junak socialističnega dela	411
Z otroki padlih borcev po Sloveniji (Lenart Baloh)	412
Jutro (Tone Seliškar)	414
Z vrečami literature med razori (Mile Smolinsky)	415
Težka, črna vrata koprskje jetnišnice so se odprla (Andrej Pagon-Ogarev)	416
Beg izpod Ljubelja (Gaston Charlet, prevedel F. Š.)	421
Kdaj je bila prva akcija kranjskih prvoborcev? (France Škerlj)	424
Gorjanski bataljon — malo drugače (Ivo Pirkovič)	425
Za utrditev naših mednarodnih stikov (Mile Pavlin)	428
Tudi pri nas bo praznik (Emilija Stijačič, prevedla N. C.)	429
Dnevi po požigu Rašice (Rezka Traven)	432
Pogovor s staro aktivistko (Alojz Ravbar)	433
Izdajalka (Lojze Zupanc)	435
Rabski drobci (M. P.)	438

OKNO V SVET

Nevarna repriza v Zahodni Nemčiji (Jože Šircelj)	439
Volk samo dlako menja	441

KAKO SO SE BORILI V DRUGIH DEŽELAH

Poljska Golgota	442
-----------------	-----

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN

Kaj so nekoč počeli sedanji generali Bundeswehra	445
--	-----

MIMO NAŠIH KNJIŽNIH IZLOŽB

Renata Viganò: Neža gre v smrt (Slavko Rupel)	447
---	-----

MED KNJIGAMI NA TUJEM

»Gestapo« (Jože Zupancič)	448
Zrtve in vojna škoda Poljakov — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrač, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič.	449
Mussolinijeva »Opera omnia«	449
Spomini Hitlerjevega pilota	449

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV

»Vreži njeno ime s ponosom« (M. P.)	449
»Signali nad mestom« (T. K.)	450

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Zakaj zaostaja stanovanjska gradnja za bivše borce v Ljubljani	451
--	-----

PISMA UREDNIŠTVU

452

PRAVNA POSVETOVALNICA

453

KRATKE NOVICE

454

ZA MLADE BRALCE

Iz ujetništva (Hinko Vilfan)	455
Nemci, Nemci! (Hinko Vilfan)	455

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Založba »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Škerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrač, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštini predal 195. Telefonska številka uredništva: 22 736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštini predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-70 3-1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Klišej, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

OBVESTILO

Vsi nekdanji pripadniki jurišnih bataljonov 15. in 18. divizije VII. korpusa NOV naj sporočijo svoje sedanje naslove uredništvu revije »Borec« — zaradi tovariškega srečanja, ki naj bi bilo prihodnje leto na primernem kraju, po skupnem dogovoru.

Tovariši in tovarišice naj vededo tudi čas, od kdaj pa do kdaj so bili v obeh bataljoni, kakšno funkcijo so opravljali in kakšen čin so imeli.

Slika na naslovni strani ovitka, ki predstavlja bolnišnico »Franjo«, je delo akademske slikarke Dore Plestenjakove.

Dne 23. decembra 1943 je bila zgrajena prva baraka centralne partizanske bolnišnice na Primorskem. Gradilo jo je kakšnih štirinajst dni pet delavcev-partizanov in nekaj bolničarjev ter zdravnikov. Do 20. januarja 1944 so postavili že drugo barako. Sredi aprila 1944 so graditelji postavili tudi večino ostalih barak in objektov. Maja 1944 je osebje zaradi kompromitiranosti bolniške objekta na videz uničilo, potem pa vse znova zgradilo, ker je bil kraj za bolnišnico zelo pripraven. Napeljali so celo elektriko in uredili lastno majhno elektrarno. Celo rentgenski aparat so imeli! V bolnišnici je bil leta 1945 tudi invalidski dom. »Franja« je bila utrjena s podzemskimi bunkerji, mitraljeznimi gnezdi ter minskiimi polji. Sama bolnišnica je zgrajena v nedostopni hudourniški soteski blizu Cerknega. Z vrha je dostop nemogoč zaradi strmih sten, pa tudi tja se ne da priti z zunanje strani zaradi prepadov. Bolnike in ranjence zavezanimi očmi so v bolnišnico nosili z bližnje javke stalni nosači po strugi in preko prividnega mostu. Po osvoboditvi je bolnišnica pod spomeniškim varstvom in si jo vsako leto ogleda na tisoče ljudi, tudi tujcev. Ime je dobila po zdravnici Franji dr. Velušček, ki je bila dlje časa njena upravnica.

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 10 — Letnik XII — Oktober 1960

74054.11453/61

Prvi sadovi dopisnega šolanja bivših borcev

KMALU bodo minila štiri leta, odkar je začela delovati Dopisna šola za bivše borce in aktiviste v Ljubljani. Pojavila se je novost v našem šolskem sistemu — dopisno šolanje. Zajelo naj bi odrasle ljudi, ki prej niso imeli možnosti za izpopolnjevanje. To so tovariši in tovarišice, ki so zelo mladi zamenjali pero in knjigo za puško in bombo, ali pa so zrasi v sredi, ki ni zahtevala od njih neprestanega izobraževanja.

Letos so naredili zaključne izpite prvi diplomanti Dopisne šole. Delali so jih pri rednih ekonomskih srednjih šolah v Kranju, Ljubljani, Celju in Mariboru. Prosvetni delavci so potrdili, da so gojenci Dopisne šole pokazali boljši uspeh kakor pa učenci rednih šol. Življenjske izkušnje, zrelost in razgledanost v praktičnem delu in življenju sta tem tovarišem in tovarišicam nadomestila tisto, kar so izgubili zaradi pomanjkljive podlage. Uspeh je hvalevreden, saj so se gojenci učili v precej bolj težavnih razmerah kot učenci rednih šol. Družinske skrbi, služba, prestani napor in neprivajenost k učenju so jih ovirale pri šolanju.

Pokazalo se je, da je prvi letnik rešeto, kjer odpade večina tistih, ki za šolanje nimajo ali volje ali pogojev. V Kranju je na primer končalo šolanje 95 odstotkov vseh gojencev, ki so bili v drugem letniku. Ostali so le tisti, ki so se zagrizli v učenje. Nedvomno bo uspeh prvih diplomantov spodbudil tudi ostale njihove tovariše in tovarišice, ki morda še oklevajo ali se jih loteva

malodušje ob začetnih težavah šolanja. Taki tovariši bodo ob svojih znancih in prijateljih spoznali, da se lahko vsakdo strokovno izpopolnjuje, samo če ima trdno voljo.

Prvi gojenci so torej končali šolo — kaj pa zdaj? Treba bo pregledati njih delovna mesta, da bodo ustrezna in da jih bodo stimulara. Ljudje, ki so se lotili učenja v zreli dobi, morajo biti za svojo prizadevnost primerno nagrajeni; pred njimi morajo biti odprta vsa pota, tudi tista, ki vodijo še dalje, k pridobivanju višje izobrazbe.

V zvezi s tem naj omenimo, da se diplomanti precej zanimajo za nadaljevanje šolanja na univerzi, predvsem za študij na pravni in ekonomski fakulteti. Tako se v Kranju skoraj polovica diplomantov zanima za študij na univerzi. Študij bi jim bilo treba vsekakor omogočiti, ker to zaslužijo zaradi svojega dela pri graditvi naše družbe med vojno in po njej, pa tudi zaradi svoje vztrajnosti in marljivosti pri šolanju. Zdaj so se že privadili učenju in bodo šolanje veliko lažje nadaljevali, kot pa so ga začeli. Treba jim bo omogočiti prejemanje ustreznih štipendij, ker šolanje na univerzi zahteva več kakor šolanje v srednjih šolah. Ukaželnost teh tovarišev in tovarišic, ki s svojim hotenjem zanikajo trditve, da je za šolanje zdaj že prepozno, velja toplo pozdraviti.

Dopisno šolo čakajo v prihodnjih letih nove naloge. Dokazala je svojo veliko koristnost in potrebo po lastnem obstoju ter

se razvila v šolsko ustanovo, prvo take vrste pri nas, tako da lahko služi podobnim šolam v drugih krajih naše države za zgled.

Za zdaj je največja težava pri delu Dopisne šole pomanjkanje prostorov. Šola se stiska na več krajih v mestu, v zasilnih prostorih, ki so povrh še pretesni in nevarni pred požarom. Prej ali slej bo morala dobiti druge prostore, ker se v sedanjih ne more več razvijati. Pošolsko izobraževanje odraslih ima vedno večji pomen in naloge, zato bi kazalo tudi za Dopisno šolo žrtvovati vsaj toliko kakor za kakšno osnovno šolo.

Že letos, ko je Dopisna šola prevzela na se skrb za šolanje bivših borcev v rednih oddelkih pri ekonomskih šolah in pri Srednji gozdarski šoli, so se njene naloge močno razširile. Kot je že omenjeno, bodo letos delovali redni oddelki pri ekonomskih šolah v Mariboru, Kranju, Celju in Ljubljani ter redni oddelki pri Srednji gozdarski šoli v Postojni. Prej je namreč te oddelke upravljal CK ZKS. Šolanje bo trajalo tri leta, ne več dve kot doslej.

Poleg tega bo delovala v okviru Dopisne šole splošnoizobraževalna šola s programom za višje razrede osemletke. Zadnji popis članstva ZB je namreč pokazal, da je dokaj veliko število članov brez osemletke. Takim tovarišem in tovarišicam je zelo otežkočena pot do napredka. Šolanje bo dopisno, ob pomoči krajevnih osemletk.

Tudi pouk tujih jezikov z dopisno metodo bo organizirala Dopisna šola. Za zdaj se bodo tečajniki učili samo nemščine in italijanščine. Vsakodnevno življenje zahteva od naših ljudi vedno več znanja, in prav znanje tujih jezikov lahko marsikomu veliko več koristi kakor pa formalna šolska izobrazba.

Še vedno je pri nas v mnogih krajih veliko pomanjkanje administrativnih uslužbencev, ki bi znali svoje delo zadovoljivo opravljati. Posebno prihaja to pomanjkanje do izraza v nekaterih, nekdanjih zaostalih pokrajinah Slovenije, in pa v krajih, ki so bili med I. in II. svetovno vojno pod tujo okupacijo, kjer se ljudje niso smeli učiti v materinščini. Zato se bo razvilo v okviru Dopisne šole šolanje administrativnega kadra. To šolanje se bo delilo v dve smeri: za kadre, ki bodo delali po končani šoli v gospodarskih organizacijah, in za tiste, ki bodo de-

lali v upravnih službah. Tako bodo mnogi tovariši in tovarišice rešeni skrbi za prihodnost, ko bi jih lahko spodrinili mlajši, spodobnejši oziroma šolani ljudje.

Misliti bo treba tudi na tiste tovariše in tovarišice, ki zdaj opravljajo dela nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev in delavk, ter sprejemati načrte in smernice za njihovo izpopolnjevanje neposredno na delovnem mestu. Pri tem bo potrebno veliko večje sodelovanje med ZB in drugimi organizacijami, oziroma organi ljudske oblasti in delavskega ter družbenega samoupravljanja. Tem ljudem bo treba predvsem najti taka delovna mesta, na katerih se bodo že ob samem delu izpopolnjevali, kjer bodo delali dlje časa isto delo, ker prepogosto menjavanje delovnega mesta škoduje uku. Vzporedno z njihovim prilagajanjem na odgovornejših delovnih mestih bi potekalo tudi njihovo splošno izobraževanje po dopisni metodi. Naše gospodarstvo potrebuje vedno več izučenih delavcev v vseh panogah in strokah. Ne bi bilo dovolj, če bi se ukvarjali samo s šolanjem vodilnih uslužbencev v gospodarstvu in upravi, pri tem pa zanemarili izobraževanje neposrednih proizvajalcev. To tudi ne bi bilo v duhu šolske reforme, ki jo je treba še vedno izpopolnjevati in se truditi za njeno dosledno izvajanje.

Sploh pa naj bi izobraževanje odraslih in v tem okviru tudi izobraževanje članov ZB postalo veliko bolj prožno in raznoliko, tako da ga bodo lahko deležni vsi, ki imajo hotenje in željo po izpopolnjevanju. Pri vsem tem pa je treba upoštevati, da čas hitro beži in da imajo člani ZB na razpolago le še nekaj let, ker bodo potem prestari. Pa tudi to, da so ti ljudje raztreseni po vsej Sloveniji in da bi drugačna oblika njihovega šolanja zahtevala od skupnosti prevelike stroške, njim pa povzročala gmotne in družinske težave.

V novem šolskem letu pa stoji tudi pred organizacijo ZB obsežna naloga, vključiti v redno ali dopisno šolanje vse tiste, ki imajo voljo in sposobnosti, posebno pa mlajše tovariše in tovarišice. S tem, ko bo nadoknadel zamujeno, bo vsak posameznik našel v sebi zadovoljstvo in zadoščenje, da mu ni nihče ničesar podaril in da je vse, kar ima, dosegel — premagujoč velike težave — z lastnim trudom in voljo.

Junak socialističnega dela

TOVARIŠ Miha Marinko, predsednik Ljudske skupščine LRS in sekretar Centralnega komiteja ZKS, je dobil ob svojem 60. rojstnem dnevu visoko odlikovanje — Red junaka socialističnega dela — ki mu ga je podelil predsednik republike Josip Broz-Tito, izročil pa podpredsednik Zveznega izvršnega sveta Aleksander Ranković.

*

Nemogoče je opisati vso bogato, revolucionarno, borbeno življenjsko pot tega moža, ki se je že v rani mladosti pridružil revolucionarnemu gibanju, rastel v nenehni borbi za pravice delovnega človeka, trpel v zaporih in konfinacijah, preživel huda leta ilegalnega življenja itd.

Na ustanovnem kongresu KP Slovenije 17. in 18. aprila 1937 na Čebinah je bil tovariš Marinko izbran v Centralni komitej KP Slovenije. V letih, ko se je pripravljala druga svetovna vojna, je skupaj s tovariši Kardeljem, Leskoškom, Kidričem, Tomšičem in drugimi neumorno deloval pri ustvarjanju enotnosti svobodoljubnih naprednih sil, iz katere je že v prvih dneh po zlovi stare Jugoslavije zrasla Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

Kot član ožjega vodstva KPS je bil tovariš Marinko eden izmed vodilnih organizatorjev narodnoosvobodilne borbe. Meseca julija 1941 je postal politkomisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in v zelo težavnih pogojih mesec dni organiziral narodnoosvobodilno gibanje na Štajerskem. Septembra 1941 je šel na posvetovanje Vrhovnega štaba v Stolice, nato je vodil akcijo na Bučko, decembra 1941 pa je bil aretiran in obsojen na 30 let ječe. V ječi Castel Franco v Italiji je vodil organizacijo KP in OF, konec 1943. leta pa je pobegnil in se vrnil v Slovenijo, kjer je po-

litično deloval na Primorskem. Konec leta 1944 je bil poslan v Makedonijo, potem pa je deloval v CK KPJ. Dne 15. junija 1956 je postal predsednik Narodne vlade Slovenije, sekretar CK KPS in Izvršnega odbora Osvobodilne fronte.

Za zasluge v narodnoosvobodilni borbi je tovariš Marinko odlikovan z najvišjim borbenim odlikovanjem — z Redom narodnega heroja.

*

Ob novem odlikovanju, ki ga je tovariš Marinko prejel za svoje neprecenljive zasluge v socialistični izgradnji, naj se iskrenim, toplim čestitkam pridruži tudi naša.

Z otroki padlih borcev po Sloveniji

GLAVNI odbor Zveze borcev Slovenije je v letošnjih šolskih počitnicah organiziral za otroke padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja izlet po Sloveniji. Tako je nekega jutra v začetku avgusta skupina 30 udeležencev izleta iz raznih krajev Slovenije krenila na dolgo pot.

V avtobusu je bilo sprva vse tiho. Med vožnjo proti Suhi Krajini pa so se že začela kovati prva poznanstva.

Marjana iz Laškega se je kmalu spoprijateljila s Tino iz Kamnika. Martina iz Domžal z Uljano iz Trbovelj. In Marko iz Trbovelj je segel v roke Jožetu iz Šmihela pri Novem mestu. Začeli so se spoznavati in v avtobusu je postalo živahno kot v čebelnem panju.

Na prvem osvobojenem partizanskem ozemlju se je avtobus ustavil. Muljava. Rojstni kraj pisatelja Josipa Jurčiča.

»Ali si lahko ogledamo njegovo rojstno hišo?« so vprašale vodjo potovanja Vinka dekleta iz Slovenske Bistrice. Še nikoli niso bile v tem kraju in kdo ve, kdaj bodo imele za to spet priložnost.

»Seveda, če želite, pa izstopimo!« je privolil Vinko.

To pot je vodstvo prevzel Jurčičev nečak Ciril, ki je upravnik kmetijske zadruge na Muljavi. Mimogrede je pripovedoval o bojih za prvo osvobodeno ozemlje.

Škoda, da čas ni dopuščal, da bi si lahko ogledali še grobišče neznanih partizanskih borcev.

Kolesa avtobusa so spet požirala kilometre po prašni cesti proti Žužemberku. Na žužemberškem trgu je skupino sprejela delegacija krajevnega odbora ZB.

»V našem kraju je bila ustanovljena prva motorizirana enota NOV,« pripoveduje domačini. »V spomin na ta dan praznujemo vsako leto svoj krajevni praznik. To pomembno obletnico pa so si izbrali tudi šoferji za svoj praznik!«

»Še nikoli nisem bila v Bazi 20', slišala pa sem o njej

že mnogo govoriti!« je žarečih oči povedala Helena iz Zgoranje Ložnice, ko so skupino v avtobusu sprejeli v objem kočevski gozdovi.

»Na cilju smo!« se je oglasil Vinko, ko se je avtobus ustavil na vrhu Roga ali — kakor ga imenujejo zdaj — Partizanskega vrha. Skupini se je pridružil predstavnik krajevnega odbora ZB iz Dolenjskih toplic.

»V teh barakah so prebivali voditelji slovenske vstaje. Tam je Kidričeva baraka. Ona je Kardeljeva. V tisti, na desni je stanoval Luka...«

Ivanka je gledala in poslušala z odprtimi usti. Misli so ji ušle nazaj, v tisti čas, ko je morda tudi njen očka hodil po teh gozdovih. Morda bi njen očka znal prav tako lepo povedati kot zdaj ta vodič, če bi bil še živ. Toda neke noči so zapokale pri Dobrem polju puške in očka se ni več vrnil. Bil je izdan...

»Nikoli ni sovražnik zvedel za to postojanko. Tiste, ki so morali službeno priti v bazo, so vodili sem z zavezanimi očmi. Tako ne bi mogel nihče izdati, kje je vodstvo slovenske NOB, četudi bi bil hotel.«

»Bazo 20« zdaj obnavljajo, saj so nekatere barake že v slabem stanju in deske že trohnijo. Čas, veter in dež so že opravili svoje delo.

V Dolenjskih Toplicah je odidih. Kdor se hoče kopati, se lahko koplje. Voda ima posebno moč — na želodce.

»Saj vem, kaj bi radi zdaj najprej obiskali! Naš avtobus!« je smeje pripomnil Vinko. V avtobusu je skupina imela namreč spravljeno svojo malico. Dekleta so prevzela vlogo strežajk, fantje pa vlogo točajeve.

V Šmihelu pri Novem mestu se je končal prvi dan potovanja.

IZ DOLENJSKE NA ŠTAJERSKO

Naslednje jutro je avtobus že drvel po dolini gradov proti Štajerski. Lepo vreme se je v Brežicah sprevrglo v grdo. Za-

čelo je deževati. Toda to ni motilo predstavnikov občinskega odbora ZB, niti izletnikov, da ne bi šli v brežiški muzej NOB.

Ta dan bi morala skupina prevaliti najdaljšo pot, zato je bil postanek v Brežicah kaj kratek.

»Naslednja postaja — Kumrovec!« je povedal Vinko, ko so vsi spet sedeli v avtobusu.

»Tovariši in tovarišice! Zdaj smo še v Sloveniji! — Drugovi i drugarice! A sad smo u bratskoj republici Hrvatskoj!« je strokovno razložil prehod preko Sotle Lenč, ki je spremljal skupino.

Mnogi udeleženci so že bili v Kumrovcu, rojstnem kraju maršala Tita. Le nekaj je bilo takih, ki niso še videli Titove rojstne hiše. Zato se skupina ni dolgo mudila v Kumrovcu, pa tudi dež je preprečeval, da bi si lahko kaj več ogledali. Le od daleč so lahko videli novo šolo in hotel, ki sta v tem kraju zrasla po vojni.

Zaradi dežja in dolge poti je veselo razpoloženje nekam upadlo. V Rogaški Slatini je še vedno lilo. Šele na Ptujski gori so se razpodili deževni oblaki in sončni žarki so že zlatili zidove starodavnega ptujskega gradu.

Sprejem skupine v Ptujju je bil lep. Občinski odbor ZB je storil vse, da bi bilo bivanje otrok padlih partizanskih borcev v njihovi sredi čim lepše.

Po izdatnem kosilu si je skupina najprej ogledala muzej v ptujskem gradu. (Pozneje v muzeju so videli še enkrat: v Slovenjem Gradcu, ko smo gledali film »Kočija sanj«. V tem filmu so sobe ptujskega gradu glavne kulise.)

Kolektiv tovarne v Kidričevem je povabil skupino na ogled tovarne glinice in aluminija. Mnogi so kar nekam strahoma gledali ogromne prostore med drevjem, kjer se razprostira ta naša največja tovarna. Pot je bila naporna in mnogi so bili že utrujeni. Zdaj pa jih je čakala še hoja po tovarni.

Toda že oslabele moči so pozivili predstavniki tovarne, ki so vso skupino povabili v lepo

Skupina otrok padlih borcev na begunjskem pokopališču talcev

urejeno delavsko restavracijo in ji ponudili izdatno malico.

»V naši tovarni so pravzaprav tri tovarne. V vsaki se vrši samostojen industrijski proces. Najprej si bomo ogledali tovarno glinice...«

Predstavniki tovarne je skupini pripovedoval o zgodovini nastanka te tovarne. Graditi so jo začeli že okupatorji. Toda niso je dokončali, ker so bili prej premagani in izgnani.

Zdaj dela tovarna skoraj s polno paro.

Slovo od gostiteljev iz Kidričevega in Ptuja je bilo pri srčno.

»Pridite še kdaj k nam!« so vabili.

»Bomo!« so obljubili otroci padlih borcev. »Če ne drugače, pa kot strokovnjaki, ko bomo končali šole!«

Ta dan je skupina zaključila svoje popotovanje v Mariboru.

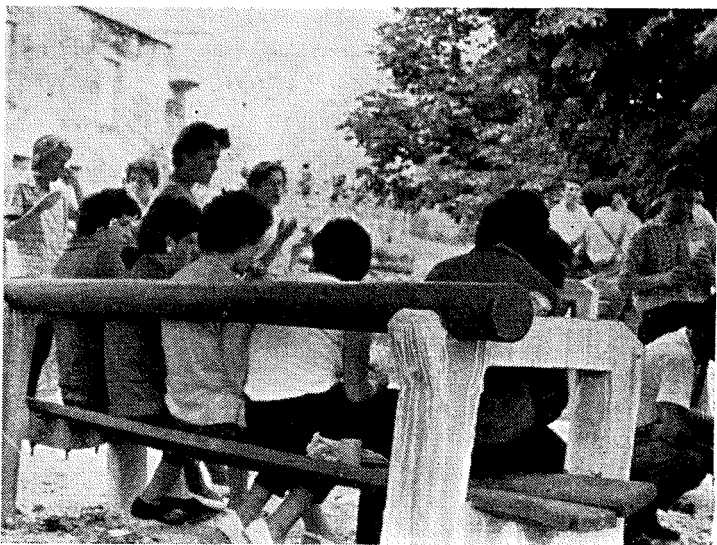
NA ZELENEM POHORJU IN POD NJIM

Tretji dan potovanja je veljal bolj oddihu. Z žičnico se je skupina potegnila vrh Pohorja in pri Železničarskem domu občudovala Dravsko polje skoraj vse tja do Ptuja. Sonce je prijetno grelo in vseh se je prijela uspavajoča lenoba. Medtem ko so izletniki počivali, pa sta zrak in

sonce opravila svoje: zbudila sta čudovito željo po jedi.

»Edino zdravilo proti lakoti, ki ga premoremo, so izdatni sendviči!« je ugotovil Vinko; Uljana in Ivanka pa sta ta napotek uresničili. Še skupno fotografiranje za spomin na zeleno Pohorje — potem pa spet z žičnico v podnožje pohorskih gozdov.

Popoldan je minil pri kopanju na Mariborskem otoku.

Počitek

Pred skupino je bilo še pol poti. Sonce je našlo avtobus in njegove prebivalce že na poti proti Dravogradu. To cesto prav zdaj obnavljajo in širijo, k čemur so pripomogle številne hidrocentrale, ki so zrastle po vojni na tem področju ob Dravi.

Martin, Jože, Ivanka, Marija, Brigita, Martina, Peter in še nekateri so dremali, ko se je avtobus premetaval po razriti cesti.

»Joj, kakšen prepad!« je vzkliknil vodja potovanja Vinko.

V trenutku so bili vsi budni: »Kje?«

»Nikjer! Le toliko, da ne boste zaspali!« se je zasmejal Vinko in smejali so se vsi udeleženci izleta.

V Dravogradu se je skupina ustavila le toliko, da je zaužila malico. Daljši postanek je bil v Ravnah na Koroškem, kjer smo si ogledali tehnični muzej.

Iz Raven pa smo se po ozki cesti le prerinili v domovino Prežihovega Voranca — v Kotlje. Ob grobu tega velikega slovenskega pripovednika so se udeleženci izleta seznanili z njegovim življenjem in delom. In še obisk v počitniškem domu, kjer izvira manj znana Hotuljska slatina.

»Tu bi pa kar ostali!« so menili fantje, ko so našli za

domom kegljišče in začeli podirati keglje.

»Dom je uredil kolektiv tovarne konzerv iz Izole. Semkaj hodijo zdaj na svoj letni oddih!« je pripovedoval domačin.

Še enkrat se je bilo treba pozibavati po razriti cesti — namreč, ko se je skupina vračala in nadaljevala pot proti Slovenjem Gradcu.

Tu je sprejel skupino odbor ZB ter ji podaril šopek rož. V Slovenjem Gradcu imajo mnogo zanimivosti, ki privlačujejo tujce. V muzeju NOB je tamkajšnji profesor pripovedoval otrokom o zgodovini potujčevanja za časa okupatorjevega nasilja. Sicer pa dokumenti in fotografije zgovorno pričajo o tem.

Sledil je še ogled privatnega muzeja in ogled fresk. Na posled je skupina obiskala še udeležence taborjenja predvojaške vzgoje in ostala z njimi v prijetnem pomenku. Potem so položili šopek, ki so ga dobili v dar, pred spomenik padlim partizanskim borcem.

Od prijaznih Slovenjgradčanov se je skupina poslovila naslednji dan, potem ko so posamezniki prespali noč kar pri bivših partizanskih borcih in njihovih družinah.

Slovo od Štajerske je bilo pravzaprav že v Velenju. Nihče se ni mogel dovolj načuditi prekrasni stvaritvi delovnih rok — prekrasnemu novemu mestu — Novemu Velenju.

Pred tem pa so si udeleženci izleta ogledali še dnevniki kop rudnika lignita.

Popoldanski oddih je imela skupina v Dobrni, ki ga je izkoristila pri kopanju. Zvečer se je avtobus ustavil spet v Ljubljani, pred Domom Anice Cernejeve.

NEPOZABNI VTISI

Zadnji dan poti po Sloveniji je bil namenjen Begunjam in Ljubljani.

Begunjski zapori in celica smrti v njih.

»Če bi znale te stene pripovedovati...«

Stoj! Kaj je to? Saj stene resnično pripovedujejo...

Še so ohranjeni grozljivi napisi na stenah.

»Mamica, bolna sem in ležim v tej ječi. Kdo ve, če te bom še kdaj videla. Želim si samo še miru...«

In spet: »Ne klonite tovariši, mi odhajamo v smrt...«

Skozi zamrežena okna silijo sončni žarki in padajo na kolono lepakov s popisom tistih, ki so morali umreti, ker so neizmerno ljubili svojo domovino in svobodo.

Ivanka ima solze v očeh. Helena je sklonila glavo in se zamislila. Ivan stiska pesti, ko gleda slike dachauskih jetnikov.

»Tega, kar ste videli, ne smete nikoli pozabiti. V vaših rokah je, da se ne bo ponovila zgodovina ter trpljenje vaših očetov...«

Ne, nihče ne bo pozabil. Spominjali nas bodo grobovi talcev v begunjskem parku. Spominjali nas bodo grobovi v Dragi na pokopališču. Spominjala nas bo gramozna jama v Ljubljani, spominjal nas bo Urh...

To je bila obljuba vseh otrok padlih partizanskih borcev, ko so se zvečer, po ogledu vseh teh krajev, poslavljali drug od drugega in od predstavnikov Glavnega odbora ZB Slovenije ter vodje potovanja. Težko so šli vsak sebi. Četudi je bila pot utrudljiva, bi še vedno hodili po poti svojih očetov, mater, bratov in sester, ki so dali življenja za to, da nam je zdaj lepše.

Lenart Baloh

TONE SELIŠKAR:

Jutro

(Pozabljena pesem s položajev)

Narahlo se odpirajo zavesa noči...
Trak jutranje zarje
nam odklepa oči
in rosa se obesi po nas
ter nam izmije obraz
in ptica se nam z veje
za dobro jutro smeje.

Vsi smo še topli od sna,
od nežnih rok ljubice,
žena in otrok,
ki smo jih v sanjah iskali,
ujčkali, božali, poljubovali...
Kam pa nas zdaj to pelja?

Veter nam zažvižga koračnico
in spet po stopinjah brigad
se podamo srečo iskat.

Koprivnik, spomladi 1944.

Z vrečami literature med razori

PARTIJA je v letih 1937 do 1941 izdajala vedno več propagandnega gradiva — od ilegalnih partijskih letakov in proglasov s podpisom »Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije« ali »Centralni komite Komunistične partije Slovenije« do najrazličnejših pollegalnih brošur in letakov kmečko-delavskega gibanja (kasneje Zveze delovnega ljudstva Slovenije) ter letakov, brošur, razglednic in gesel z narodnoobrambno vsebino. Ta ilegalna ali pollegalna literatura je bila vse do začetka vojne ob rastoči fašistični in vojni nevarnosti tako obilna, da je včasih v enem samem tednu izšlo kar po več letakov.

Velik del literature so tiskale ilegalne partijske, na skrivaj pa tudi nekatere redne tiskarne izven mesta Ljubljane. Komunisti na periferiji Ljubljane so zato imeli poleg običajnih skrbi pri opravljanju te naloge še poseben problem: kako spraviti vsakokrat vso to literaturo neopazno v mesto mimo nadležne in nevarne mitnice.

Ljubljana je bila središče revolucionarnega in narodnoobrambnega boja ter je z revolucionarnim in propagandnim tiskom, zlasti s tiskom, kar ga je bilo vsedržavne ali vseslovenskega pomena, zalagala vso Slovenijo. Iz Ljubljane so držale vezi na vse strani. Celotno gradivo je bilo treba tudi razdeliti po določenem ključu in narediti pakete, ki so jih potem določeni ljudje odnašali ali prevažali na podeželje. Literaturo, ki je bila natisnjena izven Ljubljane ali vsaj njen velik del, smo zato morali spraviti najprej v Ljubljano, pri čemer nam je bila prav mitnica največja ovira.

Sleherno blago, ki je prihajalo čez mestno mejo v mesto Ljubljano, je bilo namreč po tedanjih predpisih podvrženo mitnini, posebnemu mestnemu davku. Okrog Ljubljane so na vseh dohodih v mesto stale

posebne hišice, mitnice imenovane. Posebni, uniformirani in s pištolami oboroženi mestni uslužbenci — mitničarji pa so dan in noč ustavljali vozila, pa tudi pešce in kolesarje, če so imeli pri sebi kovček, košaro ali celo samo aktovko, stikali za blagom ter pobirali mitnino. Nos so vtičali celo v mreže za povrtnino, kakršne nosijo gospodinje, ko gredo na trg, ali v zavitek, ki si ga nosil pod pazduho. Tudi blago, ki je prihajalo v Ljubljano z vlaki, je bilo podvrženo mitnini. Mitničarji so zato tudi na vseh treh ljubljanskih kolodvorih pregledovali in premetavali kovčke in košare.

Poleg vsega tega pa je bila organizirana še posebna letéča mitnica. Ta je imela nalogo, loviti tihotapce, ki bi skušali na skrivaj med dvema mitnicama prenesti kako blago v mesto in se tako izogniti mitničarjem.

Kako torej spraviti čez mestno mejo večje količine brošur ali letakov? To »blago«

sicer ni bilo podvrženo mitnini (razen če bi ga obdavčili kot star papir), vendar pa pod nobenim pogojem ni smelo priti pred oči nepoklicanim ljudem, najmanj pa mitničarjem, ki so bili večidel pristaši režima, neredki med njimi pa celo zagrizeni ljotičevci.

V letih 1937 do 1940 sem stanoval v Mali vasi pri Ježici, že izven mestne meje. Na Ježico sta pogosto prišla Franc Leskošek in Oskar Kovačič ter sporočila meni ali Andreju Kumarju, da bo ob določeni uri prišla na Ježico večja ali manjša skupina ilegalnega ali pollegalnega tiska.

Ob določeni uri — navadno je bilo to zvečer ali ponoči — je nato z vlakom ali kamionom zares prišla na Ježico literatura, ki jo je navadno sprejel Andrej Kumar. Največkrat je bilo te literature kar cele vreče. Andrej Kumar je nato vso to zalogo spravil začasno na svoj dom, v moje stanovanje ali v stanovanje Albina Kovača, čeprav smo bili vsi trije pri oblasteh že kompromitirani in smo imeli pogoste hišne preiskave. Člani partijske celice na Ježici pa smo dobili nalogo, da vso to literaturo najprej

To se je zgodilo 18. julija 1942. »Pri Stični je zavozil na mino vlak 9291 pri kilometru 114,4. Iztril stroj in dva voza...« — tako se je glasilo poročilo železniške direkcije v Ljubljani. Na sliki vidimo poškodovano lokomotivo in iztrirjene vagone za njo

porazdelimo po določenem ključu za posamezne pokrajine, nato pa jo čimprej v manjših vrečah ali paketih spravimo neopazno mimo mitnice v mesto na določene javke. Za Gorenjsko smo jo navadno prek kurirja dostavili kar direktno v Kranj ali Jesenice.

Nato je sledilo prenašanje v mesto, ki je po navadi trajalo nekaj dni. Spominjam se Bože Bašinove, zdaj poročene Kostić, kako je nekoč v avtobusu sedela čisto zadaj in s svojim krilom pokrivala celo vrečo letakov, ki je ležala pod njenim sedežem. Mitničar na sedanjih Titovi cesti v Stožicah je le površno in na hitro pregledal poln avtobus in ni ničesar opazil. Tako je Boža Bašinova kasneje še večkrat neopazno spravila v mesto mimo mitnice večje količine letakov ali brošur. Boža je bila tudi naša kurirka za Gorenjsko in je dalj časa nosila cele nahrbtnike ilegalne literature v Kranj in na Jesenice. Nekoč pa jo je odkril neki policaj, nakar so jo aretirali in je leto dni odsedela v ječi.

Tudi jaz sem prenašal literaturo mimo mitnice, in sicer s kolesom, kar v veliki aktovki, kakršne uporabljajo trgovski potniki. Izkoriščal sem okolnost, da sem kot trgovski potnik s tisto aktovko več let po štirikrat na dan vozil s kolesom mimo mitnice v mesto in domov in so me mitničarji

že tako poznali, da so le še zelo poredkoma pogledali v aktovko; v njej sem imel namreč vzorce blaga, ki sem ga prodajal kot potnik, ti vzorci pa niso bili podvrženi mitnini. Nikdar se ni zgodilo, da bi me odkrili, ko sem imel v aktovki letake namesto vzorcev. Med drugim sem redno dostavljal literaturo takratnemu železničarju Tonetu Šušteršiču za Bello krajino in šoferju avtobusa na progi Ljubljana—Lož, Ignacu Voljču, za Notranjsko. Večje količine literature sem redno dostavljal tudi Marici Kokaljevi in še nekaterim drugim komunistom. Spominjam se tudi, da je letake za Savinjsko dolino navadno prevzemala Vera Šlandrova.

Na prostoru, kjer stoji zdaj Litostroj, pa smo Andrej Kumar, Cene Stupar, Albin Kovač in jaz pogosto prenašali cele vreče letakov ali brošur kar čez njive in se izogibali leteči mitnici. Če se je pojavila njena patrulja, smo legli med razore in ležali negibno toliko časa, da je bila nevarnost mimo.

Seveda smo po vsakem takem »sprehodu« čez polja mimo vodovoda in današnjega Litostroja prišli domov vsi blatni od mokre ilovnate zemlje, zlasti kadar je deževalo. Še več literature, zlasti pollegalne, ki ni bila tako nevarna, pa smo prenesli v isti smeri po poljskih poteh s kolesi.

Mike Smolinsky

ko je Koper zasedla Italija, pa so v to jetnišnico začeli zapirati tudi politične jetnike. Lahko zapišemo, da so bili koprski zaporji od leta 1918 dalje mučilnica zavednih protifašistov in komunistov Slovenskega Primorja, Istre in dela Hrvatske Istre. Po letu 1941 pa so bili v tej jetnišnici zaprti tudi številni protifašisti iz ostalih slovenskih pokrajin.

Kako velika in prostorna je bila koprška »Bastilia«, dokažejo te podatke:

V vsakem nadstropju je bilo 32 večjih celic (cameronov), ki so imele po 16 železnih postelj. Torej je bilo v vseh štirih nadstropjih 128 takih celic (cameronov), ki so lahko sprejele 2048 jetnikov. Razen teh je bilo še 23 manjših celic, ki so lahko sprejele 57 jetnikov, in še 4 podzemne celice — jazbine. V mirnem času je ta jetnišnica lahko sprejela 2109 jetnikov. V času najhujšega fašističnega terorja — od leta 1941 do 1943, to je do zloma fašistične Italije, pa je bilo v celicah teh trdnjavijskih zaporov zaprtih včasih nad 5000 jetnikov — političnih kaznjencev.

ŠEST MESECEV V PODZEMNI JAZBINI...

Bivši španski borec, domačin iz Popeter pri Kubeđu, Jože Vergan se je že kot 17-letni fant pridružil delavskemu gibanju. Zato so ga fašisti maja 1921 — po znanih dogodkih v Marezigah — aretirali: Od leta 1926 do začetka leta 1929 je bil stalni gost teh zaporov. Dne 1. marca 1929 je bil ponovno aretiran. Po tridnevnem mučenju so ga odpeljali v koprski zapor in vrgli v podzemno celico — jazbino. Naj sam pripoveduje, kakšno je bilo življenje v jazbini:

»Tista luknja je bila 1,50 m dolga in 1,20 m široka, pod zemljo, brez svetlobe in zraka. Vrata so bila narejena iz železnih palic. S stropa je stalno kapljala na slamnjačo voda, da je bilo ležišče vedno mokro. V tej luknji sem prebil celih šest mesecev. Ves ta čas nisem imel pravice do zdravniškega pregleda in ne do zdravljenja.

SEPTEMBRA 1943:

Težka, črna vrata koprške jetnišnice so se odprla

OB 15-LETNICI osvoboditve se prebivalci Slovenske Istre in še posebej Kopra spominjajo velikega dogodka: 26. septembra 1943 so partizani vdrli v koprsko jetnišnico in osvobodili okrog 200 jetnikov.

NEKAJ IZ ZGODOVINE ZAPOROV

Prvi zapor v Kopru je bil samostan kapucinov, ki so ga preuredili v ta namen okrog

leta 1806. Okrog leta 1830 pa so preuredili v kaznilnico velikanske stavbo benediktinskega samostana na Belvederu. Ta samostan je bil podoben gradu srednjeveških fevdalcev. Bila je to masivna in mrka štirinadstropna zgradba s stražnimi stolpi na vogalih strehe. V času nekdanje avstro-ogrske monarhije so v to jetnišnico zapirali samo kriminalce, ki so bili obsojeni od 10 let do dosmrtno ječe. Po letu 1918,

Ena izmed osvobojenih jetnik, Ana Zerjul iz Gabrovice pri Črnem kalu

Prvi trije meseci so bili težki in mučni, ker so me skoraj vsak večer gnali na kvesturo na mučenje, proti jutru pa so me pripeljali nazaj in pahnili v jazbino. Po šestih mesecih sem bil že tako oslabil, da nisem več mogel stati na nogah. Pazniki so večkrat zlili hrano skozi mrežo kar na tla, ker me v temi niso videli, jaz pa nisem mogel nastaviti porcije. Hrano sem moral potem pobirati s tal...

Po šestih mesecih moralnega in fizičnega trpljenja je iz Rima prišel javni tožilec in me začel zasliševati. Povedal sem mu, da že šest mesecev gnjem v tej jazbini in da se ne čutim krivega, česar me obtožujejo. Poklical je dva paznika in jima ukazal, naj me premestijo v drugo nadstropje. V celici št. 12 sem našel tovariša Franca Jermana. Nekaj ur nato so v celico pahnili še tretjega gosta. Takoj sem zasumil, da je provokator, in namignil Francetu, naj molči. Ko sem novega gosta vprašal, od kod je in zakaj so ga zaprli, je začel na dolgo pripovedovati o delovanju v skupini Vladimira Gortana, o atentatih na fašistične funkcionarje v Puli, Pazinu itd. Šest dni je bil provokator zaprt v naši celici. Vsak drugi dan so ga odpeljali »na zasliševanje«. Sedmi dan ga niso več pripeljali nazaj. Ko je provokator izginil, je Frane sédel na moje

ležišče ter me dolgo časa nepremično gledal, nato pa dejal: »Pepe, ti si štrigo. Kako si le vedel, da je provokator?« Povedal sem mu, da sem tega že navajen. — Čeprav ni javni tožilec ničesar izvedel ne osebno in tudi ne s pomočjo provokatorja, so me oktobra 1929. odpeljali z dvanajstimi drugimi tovariši vred pred posebno sodišče za obrambo države v Rim.«

PO ZLOMU FAŠISTIČNE ITALIJE

Ko se je v začetku septembra 1943 pod pritiskom dogodkov polomil Mussolinijev vojni stroj, so se v Trstu dogajale neverjetne stvari. Nekaj sto Nemcev je razorožilo skoraj 100 tisoč italijanskih vojakov. Kasneje so v Trst prispele 4 nemške oklopne divizije, sestavljene iz krvoločnih pripadnikov »Hitlerjugenda«. Tem so se takoj pridružili fašisti in domači izdajalci. Bilo je na diani, da bodo iz Trsta kmalu udarili v Koper, po suhem ali

po morju. Zato so se množice prebivalcev Slovenske Istre z zaupanjem oklepale svojih do tedanjih voditeljev in KP. Vsaka vas je takrat imela svojo celico KP, ki je že prej aktivno delovala tudi v času najhujšega fašističnega terorja. Člani KP so pravilno ocenili položaj in temu primerno ukrepali.

Na štab 1. bataljona 4. istrske brigade (bil je v Movražu, tostran hrvatske meje) so vsak dan prihajale skupine prostovoljcev. Iz teh prostovoljcev so sestavljali nove čete in jih pošiljali na položaje v bližino Kopra. V zloglasnih zaporih je takrat čakala na osvoboditev množica političnih jetnikov.

Dne 25. septembra ponoči so Nemci naskrivaj prišli z ladjo iz Trsta in odpeljali iz koprskih zaporov okrog 500 političnih jetnikov. Isti dan je prišel v Movraž antifašist Giulio Renato iz Kopra, ki je bil tiste dni izpuščen iz zapore, in v štabu bataljona orisal položaj jetnikov ter njihovo sta-

Okolica vasi Movraž, kjer je bil nastanjen 1. bataljon 4. istrske brigade

nje. V štabu so takoj izdelali načrt za napad na Koper in poslali kurirja s predlogom napada v štab brigade v Buzet. Kurir se je vrnil z odobrenim načrtom. Še isti večer se je bataljon premaknil iz Movraža v Marezige, od koder je imel lep razgled na močno fašistično postojanko v Kopru.

OSVOBODITEV JETNIKOV

Ko je bataljon vdrl v Koper, so bile ulice popolnoma prazne. Samo nekaj zavednih anti-fašistov je navdušeno pozdravilo partizane in se jim takoj pridružil. Fašistom naklonjeni Koprčani so se pozaprli po kletih in čakali, kaj bo. Fašisti v Kopru niso nudili kakega večjega odpora, ker so bili vsi pod vtisom zavzetja bližnje Izole, ki jo je že prej osvobodil tja poslani bataljon partizanov. Karabinjerji so se z dvignjenimi rokami vdali našim borcem. Bataljon je nato krenil proti zaporom. Težka, črna vrata so se odprla... To je bil nepozaben trenutek... Bilo je jasno, da so koprski zapori tisti trenutek za vedno odigrali svojo žalostno vlogo...

Osvobojeni jetniki so se, zbrani na temačnem hodniku, zahvaljevali svojim rešiteljem. Komandant zavora, direktor in pazniki so morali v spremstvu partizanov obiti dolgo vrsto osvobojenih zapornikov, ki so zdaj pa zdaj s prstom pokazali tega in onega izmed večerašnjih mučiteljev. Na obrazih osvobojenih jetnikov so se še poznali sledovi mučenja in pretepanja... Pazniki s komandantom in ravnateljem zavora vred pa so se skušali potuhnjeno prilizniti partizanom. Nedorazumev in pohlevne ovčice danes — večerj pa rjoveči levi in zvesti izvrševalci Mussolinijevih ukazov! V tem primeru bi bila vsaka popustljivost odveč...

Med osvobojenimi jetniki sta bila dva zdravnik — dr. Kannoni iz Ljubljane in dr. Ivan Matko-Imko. Prvi je takoj sprejel funkcijo sanitetnega referenta v bataljonu, a je le malo časa ostal na Primorskem. Dr. Ivan Matko pa je ostal pri partizanih v Istri vse do osvoboditve 1945. Osvobojen je bil tudi Rudolf Sergon iz

Rojcev pri Marezigah, ki je bil kot udeleženec napada na fašiste v Marezigah 15. V. 1921. obsojen na 30 let ječe. Sergon je do osvoboditve prestal že nad 20 let kazni, zaradi trpljenja pa se mu je um delno omračil.

Med osvobojenimi je bila tudi Angela Zerjul iz Gabrovice pri Črnem kalu. Aretirana je bila 21. aprila 1943 leta zaradi sodelovanja s partizani. Njen mož je odšel v partizane 5. marca 1943. Zerjulova je pripovedovala, da so partizani osvobojene jetnike odpeljali v Marezige, kjer je bila tudi ona tri dni, nakar je odšla domov v Gabrovice k otrokom. O družini Zerjulove velja zapisati še tole podrobnost: Leta 1921, ob znanih dogodkih v Marezigah, je pri Mačkovljah pri Trstu padel njen tast Andrej Zerjul kot prva žrtev fašizma v tem kraju. Sam je bil v jutranjem svitu napadel kamion oboroženih fašistov in s pištolo trikrat ustrelil nanje. Fašisti so ga z enim strelom na mestu ubili. Obležal je med bujno rastočimi trtami...

DVA DNI SVOBODE

Med osvobojenimi jetniki je bilo precej borcev in političnih delavcev, ki so se takoj pridružili partizanom in številčno okrepili bataljon. Prva skrb partizanov po zavzetju Kopra je bila, čimprej odnesti velikanske zaloge blaga iz skladišč zaporov. Pri odvažanju so pomagali prebivalci okoliških vasi in tudi Koprčani. Več skupin partizanov je bilo na položajih, kjer so budno čuvali, da se ne bi sovražnik nepričakovano pojavil v Kopru. Izvidnica na Belvederu je že drugi dan, 27. septembra, opazila, da se po morju od Ankaranu približuje večje število nemških bojnih čolnov. S težko »Bredo« je vžgala po njih in jim za tisti dan prekrižala načrt izkrcanja v Kopru. Istega dne so partizani napravili zasedo na križišču cest Koper-Ankaran-Dekani. Zaseda je streljala na kolono Nemcev, ki je prodirala s Škofij. Ubila je dva oficirja, ujela več Nemcev in uničila štiri kamione.

Tiste dni je bil sklican tudi sestanek antifašistov, da bi v

Kopru pripravili vse potrebno za ustanovitev NO odbora. Na sestanku je bilo sklenjeno, da bodo sklicali množično zborovanje, kjer bodo Koprčani sami lahko povedali svoje želje in iz svoje srede izbrali tiste tovariše, ki jih bodo zastopali v novem odboru kot predstavniki ljudske oblasti. Nagel razvoj dogodkov pa je sestanek preprečil.

UMIK IZ KOPRA

Medtem so se v Trstu vedno bolj kopičile Rommelove divizije. V bližnjem Ankaranu so Nemci ustanovili svojo postojanko. Partizani v Kopru so bili obveščeni, da bodo Nemci napadli Koper ob zori dne 28. septembra. Bilo bi nesmiselno še nadalje vztrajati v Kopru, zato so zasede premestili iz mesta na položaje za koprskim pokopališčem. Druge močne enote pa so razmestili vzdolž semedelskega hriba. Tam so postavili tudi dva topova, da bi z njima dostojno sprejeli prihajajočega sovražnika.

Okrog sedme ure zjutraj, dne 28. septembra, so bili sovražni čolni le še nekaj sto metrov oddaljeni od koprskobale. Komandant bataljona je z zadnjim transportom poslal svojega šoferja in ostal sam s svojim avtomobilom. S semedelskega hriba sta topova že bruhala ogenj na bližajočega se sovražnika. Nemci so s strojnimi obstreljevali koprski pomol. Komandant Boris se je tako znašel sam sredi navzkrižnega ognja in sredi sovražno razpoloženih Koprčanov. Pijan fašist se je pognal proti njemu, da bi mu preprečil umik. Boris ga je podrl s strelom iz pištole, proti ostalim pa je vrغل ročno bombo, da so se morali razkropiti. Nato je izkoristil zmedo, skočil v avtomobil in se z največjo naglico odpeljal po drevoredu navzdol. Med točo krogel je zavil proti Škocjanu in se za pokopališčem pridružil svojim borcem na položajih.

FRONTA OD ŠKOFIJ DO IZOLE

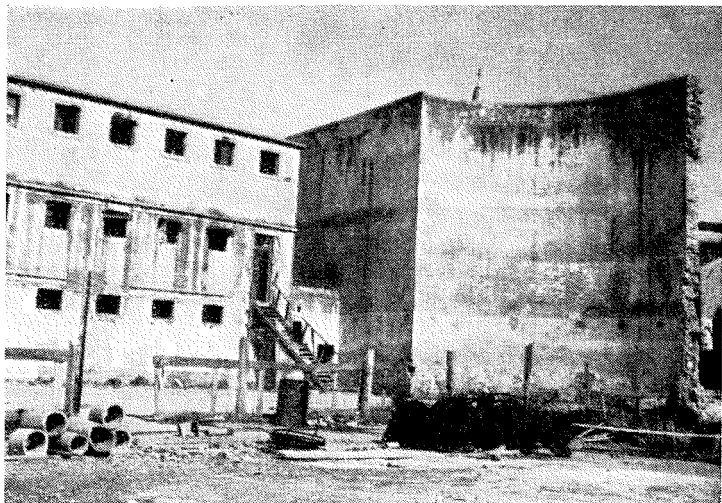
Nemci in fašisti so kmalu po izkrcanju napadli položaje v Škocjanu. Partizani so jih pustili čisto blizu in šele nato

udarili po njih z vsem orožjem. Ob vsakem ponovnem napadu se je moral nacifašistični sovražnik umakniti nazaj v Koper. Na nekdanjih solinah pa je vsekakor obležalo večje število mrtvih in ranjenih.

Dva dni in dve noči so partizani junaško odbijali vse napade. Verjetno zgodovina Istre ne beleži takega junaštva Istranov. Na dolgi fronti od Škofij do Izole so se z ramo ob rami borili partizani iz vseh vasi Slovenske Istre in italijanski antifašisti. Kmetje pa so na vozovih dovažali hrano, orožje in strelivo. Množično so v tej borbi sodelovale tudi ženske in mladina.

Ko so nato Rommelove oklopne divizije v tridnevni uničevalni ofenzivi preplavile vso Istro od Trsta do Pule, so se morali partizani razkropiti na manjše skupine. Za svobodo Istre je tiste dni žrtvovalo življenje nad 200 borcev, nad 1500 poslopij je bilo požganih. Razen tega so Nemci na svojem uničevalnem pohodu zajeli okrog 300 aktivistov, partizanov in prebivalcev in jih pripeljali v koprsko zapore. Po petnajstih dneh zasliševanja in mučenja so jih odpeljali v okolico Kopra in postrelili.

Iz tistih dni še naslednja ugotovitev: Ko so borci na po-

Zadnji ostanki nekdanje koprskje jetnišnice, ki jih bodo še letos porušili. Na desni strani se še vidi polkrožna stena, ki je obdajala dvorišče, kamor so hodili »na zrak« jetniki iz samice

ložajih odbijali srdite napade sovražnika, je mlad partizan med kratkim odmorom spregovoril in med drugim dejal:

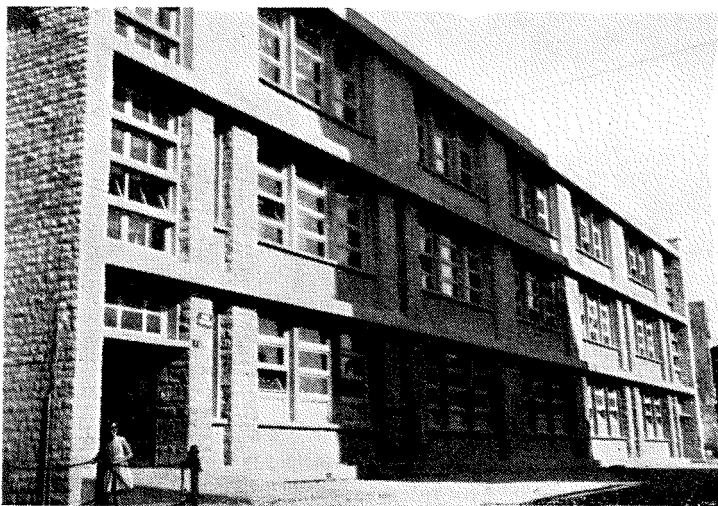
»Vrnili se bomo v Koper in ostala obalna mesta. Dobro vemo, kdo so izdajalci, in bomo z njimi obračunali. Delovno ljudstvo Kopra pa bo spregledalo in skupaj z nami korakalo v boljšo bodočnost.«

Mrka zgradba koprskih zaporov je bila nekaj časa po

osvoboditvi zapuščena; nato so v prvem nadstropju uredili mizarsko delavnico, v drugem nadstropju predilnico in tkalnico, v pritličju pa je podjetje »Prerad« uredilo pisarne in skladišča. Z oken so odstranili mreže iz železnih palic, na pročelju pa so prečrtali napis »Carcere« (Zapori) in zraven zapisali »Fabbrica« (Tovarna). Po širokih hodnikih je bilo takrat zloženih na kupe desk za izdelovanje pohištva. Kazalo je, da se bodo nekdanji zloglasni zapori spremenili v tovarno. Vendar bi mrko zidovje vse preveč spominjalo na trpljenje, ki so ga v tem zidovju prestali najbolj zavedni tovariši Slovenskega Primorja in Istre.

Ko smo tista leta pregledovali notranjost zaporov, smo nad vrati neke celice brali tale napis: »Amiamoci, non parliamo piu di razze, non siamo cavalli, ma unico sangue della medesima umanità.« (»Ljubimo se, ne govorimo več o rasah, saj nismo konji, pač pa kri istega človeštva.«)

In da ne bi mrki zidovi še nadalje vzbujali groze, je nova ljudska oblast sklenila, da je treba zapore do tal porušiti. Ni mogoče opisati navdušenja, ki je prevzemalo prebivalce Kopra in okoliških vasi tiste dni v prvih mesecih leta 1947,

Nova trinadstropna slovensko-italijanska šola na kraju, kjer je nekdanj stala koprskja jetnišnica

ko so začeli rušiti zapore. Med gledalci je bilo slišati vzklike: »Dol s fašističnimi ječami!« Iz Trsta je prišel nekdanji jetnik Milan Bolčič, zdaj urednik pri »Primorskem dnevniku«. Nekaj časa je opazoval delavce, nato pa pristopil k enemu izmed njih in ga zaprosil, naj mu posodi kramp. Nekajkrat je nato silovito zamahnil s krampom v zidovje in odkrušil nekaj kamnov. Nato je vrnil delavcu kramp z besedami: »Tako, zdaj mi je odleglo. Maščeval sem se za trpljenje tistih dni, ko sem moral tičati v eni izmed celic teh zaporov.«

Med gledalci se je nekega dne pojavila tudi »gospa« iz »boljše« italijanske družine in

začela grajati rušenje zaporov. Dejala je, da so zaporj — druga kulturna stavba v Italiji. Navzoči gledalci so ji odgovorili: »Res, pravi dokaz fašistične kulture, ki smo jo na lastni koži preizkušali celih 25 let.« »Gospa« je hitro izginita v množici in se ni več prikazala.

Iz ogromnih kupov kamenja porušenih zaporov so potem gradili zadružne domove in obnavljali porušene hiše, na mestu, kjer so stali zaporj, pa so zgradili moderno trinadstropno slovensko-italijansko osnovno šolo.

V temeljni kamen je bila tisti dan vzdana pergamentna listina z naslednjim besedilom: »Leta 1949, štiri leta po kon-

čani drugi svetovni vojni, po zmagi, ki so jo dosegle ljudske demokratične sile v krvavi borbi proti fašizmu in imperializmu, v petem letu uprave Jugoslovanske cone (Istrskega okrožja) Svobodnega tržaškega ozemlja, po ljudski oblasti, veliki pridobitvi Narodnoosvobodilne borbe, ki je izvojevala pravice delovnega človeka, po načelih socialne in narodnostne enakopravnosti, ki jo je na tem ozemlju izvajal Istrski okrožni ljudski odbor pod predsedstvom Beltrama Julija-Janka, z vso podporo Vojaške uprave Jugoslovanske Armade, pod vodstvom komandanta Lenca Mirka, smo 21. julija položili temeljni kamen za novo slovensko-italijansko osnovno šolo v Kopru, ki bo zgrajena po načrtih inženirja arhitekta Ervina Veluščka, v prisotnosti predstavnikov ljudske oblasti in številnega prebivalstva na prostoru nekdanje zloglasne jetnišnice — kot trajen spomenik in simbol bratstva italijanskega in slovenskega ljudstva. Smrt fašizmu — svoboda narodu! Koper, 21. julija 1949«

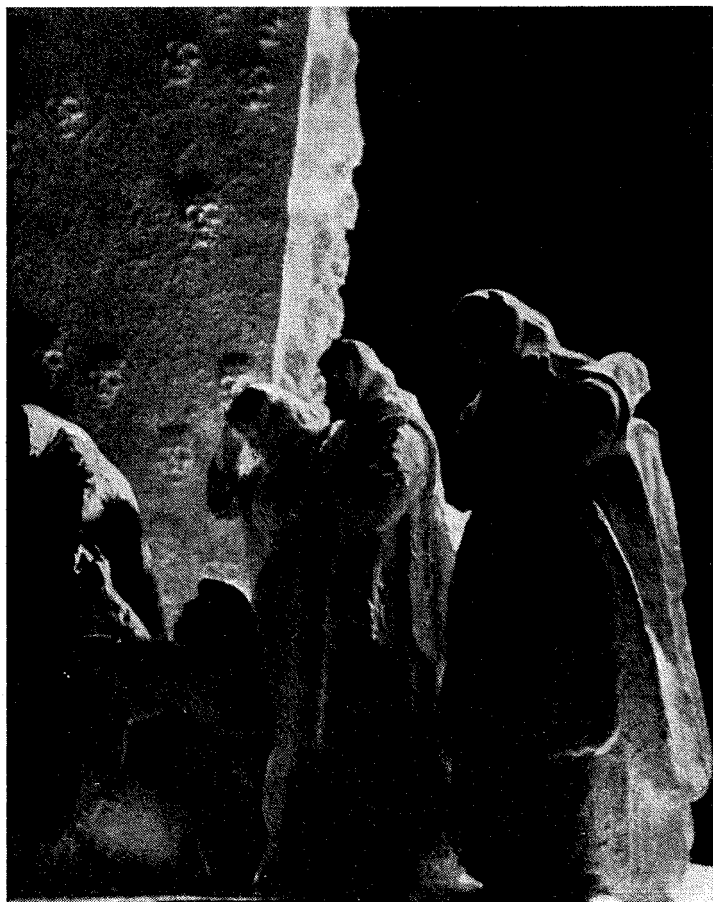
Zraven slovensko-italijanske osnovne šole so na mestu nekdanjih zaporov zgradili v naslednjih letih moderno stavbo za potrebe okrajne pošte in dve stolpnici. In še bodo gradili, ker je še dovolj prostora ...

Lani pa je bila na pobudo občinske komisije za zgodovinsko dejavnost pri občinskem odboru ZB Koper — ob 40. obletnici ustanovitve KPJ — na prednjo steno nove šole vzdana spominska plošča z napisom:

»Na tem mestu so se do leta osvoboditve 1945 dvigali mrki zidovi koprške ječe. V njenih temnih celicah je moralo nesteto borcev za svobodo pretrpeti strahotne muke in tudi smrt, da zdaj ti, človek svobodni v domovini svobodni, lahko tod mimo greš. Spomni se njih upornega duha in človečanske misli, ki sta rušila ječe, ter varuj svoje domovine in svojega ljudstva prosto pot!

Vzidano v jubilejnem letu štiridesete obletnice ustanovitve KPJ, decembra 1959.«

P. A. Ogarev

Najhujše koncentracijsko taborišče na tleh Jugoslavije je bilo taborišče v Jasenovcu. Na sliki vidimo osnutek za spomenik žrtvam tega taborišča, delo kiparja Vanje Radauša

BEG IZPOD LJUBELJA

Gaston Charlet je eden izmed tistih Francozov, ki so bili za časa druge svetovne vojne internirani v zloglasnem taborišču pod Ljubeljem, podružnici taborišča Mauthausen. O tem je napisal knjigo z naslovom »Karawanken« in podnaslovom »Le bague dans la neige« (Kaznilnica v snegu). Knjiga se začne s prihodom jetnikov na tržiško železniško postajo, kjer so takoj opazili, da tržiški prebivalci sočustvujejo z njimi. Potem je opisano trpljenje, ki se je začelo že v Mauthausnu, delo v predoru, nasilje esesovskih stražarjev itd. Za nas so najbolj zanimiva tista poglavja, kjer je govora o tajnih zvezah jetnikov s tržiškimi aktivisti. Te zveze so jim omogočile, da so nekajkrat organizirali beg manjših skupin iz taborišča. V odlomku, ki ga objavljamo, sta opisana dva taka pobega.

Torej, bili smo dobro zastraženi: 120 esesovcev, 80 gorskih žandarjev in 4 policijski psi — za 400 jetnikov. Kakšno razmerje!

Najbližje, zelo majhno naselje v dolini, je bilo 10 kilometrov daleč: tri lesene hiše, kjer so živele skoraj same ženske z otroki. Moški so bili že zdavnaj odšli: eni so se pridružili Titovim partizanom, druge pa so okupatorji odgnali v delovna in disciplinska taborišča.

Kraj, kamor so nas prignali, je namreč pripadal tisti mučeniški Sloveniji, katere neveliko glavno mesto je Ljubljana (po nemško Laibach)...

Tisti uporniki, ki se niso še pridružili partizanom, so morali delati na različnih gradbiščih...

Od njih, zlasti pa od slovenskega inženirja Janka,* domačina iz mesteca Tržiča — tu smo se bili izkricali ob prihodu iz Mauthausna — ki je bil kot civil na obveznem delu v predoru, je naš tajni glavni stan dobival novice in jih nato previdno posredoval tistim, o katerih zanesljivosti je bil prepričan.

V teh okoliščinah smo večkrat naredili tudi načrt za beg.

Dejal sem že, da to ni bila lahka stvar.

O tem so bili prepričani tudi partizani. Sporočili so nam, da bi bila večja akcija nesmiselna — ne samo zato, ker bi bil napad na taborišče tvegan, ampak tudi zato, ker bi bili tisti, ki bi ušli krogam iz mitraljezov in pušk, večidel preslabotni za prenašanje nevarnosti ob umiku v gore in pre-

malo pripravljeni na neprestane pohode z ilegalnimi enotami.

Zato so nam svetovali, naj poskusimo z manj tveganimi pobegi, omejenimi na skupine ali skupinice; v njih naj bodo samo taki, ki imajo še dovolj moči in borbenih sposobnosti, da ne bodo nepotrebno breme tistim, ki jih bodo sprejeli.

Glede na ta navodila in po sklepu, ki je bil sprejet v največji tajnosti, je prišlo do prvega poskusa spomladi leta 1944. Uresničili so ga trije ruski oficirji, ki so se vtiho-tapili v nedavno ustanovljeno delovno skupino v severnem delu taborišča...

Operacija se je odigrala v noči od sobote na nedeljo.

Južno taborišče iz nam neznanih razlogov ni poslalo delovne skupine v predor.

Nočna izmena severnega taborišča je začela delati ob 18. uri, sama; delala naj bi brez prestanka do 6. ure naslednjega dne.

Ob svitu acetilenskih svetilk so se med delom premikale v prah zavite postave, kopale s krampi, nalagale z lopatami in rinile vagončke. Proti tretji uri zjutraj se je omejenim trem Rusom, ki so si zagotovili sodelovanje nekaterih delovnih tovarišev, posrečilo, da so tri esesovske stražarje drugega za drugim zvabili v stranske rove, jih podrli, jim vzeli uniforme in orožje, nato pa krepko zvezali.

To se je zgodilo v hipu — medtem ko je hrup vrtnega orodja v rokah soudeleženecv te izredne pustolovščine spremljal dramske priprave.

Ko so bili drzni oficirji preoblečeni v vojaške uniforme, so brez težav prisilili k

* Janko Tišler.

sodelovanju delavca — Italijana, ki je upravljal vlačilec — diesel ter z njim vozil nakopano kamenje in zemljo na odlagališče pri južnem taborišču.

Ubežniki so Italijana — ne da bi odmaknili oči z njega — z grožnjami prisilili, da je pospešil brzino vožnje, in prišli ob štirih na majhno ploščad pred jugoslovanskim vhom v predor. Straže so pustile, da je peljal stroj s posadko mimo njih, ne da bi slutile tragikomedijo, ki se je odigravala pred njihovimi očmi.

Diesel je nadaljeval vožnjo po tirih na južnem gradbišču, ki je bilo, kot sem že omenil, tisto noč prazno, in se ustavil šele pri razkladališču, kjer je povrh vsega še iztiril, tako je bil voznik trd od strahu.

Nato so ubežniki izginili v temo po gorski stezi, ki jim je bila naznačena že pred začetkom operacije. Italijana so prisilili, da je šel z njimi — prvič zato, da bi ušel kazni, ki bi ga doletela, čeprav je sodeloval proti svoji volji, drugič in še posebno pa zato, da bi bil beg čim pozneje odkrit.

In res je bil odkrit šele čez tri ure, in sicer pri apelu, ki je bil takoj po delu, na gradbišču.

Esesovski podoficir, vodja straže, je večkrat ponovil preštevanje.

Ko je ugotovil, da manjkajo trije jetniki, je menil, da so zaspali. Precej časa je bil prepričan, da so ti trije Rusi zaspali na delovnem mestu. Na njegov ukaz sta se dva vojaka besno preklinjaje vrnila v predor, da bi poiskala zaspance in jih s puškinimi kopiti poučila, kaj zaslužiš, če nisi z dušo in z rokami pri delu.

Vrnila sta se čez pol ure; za njima so šli njuni tovariši, ki sta jih bila našla v kaj žalostnem stanju in jih rešila vezi. Bili so potrti in besni hkrati. Zdaj ni bilo več težko ugotoviti: trije jetniki so pobegnili...

K severnemu vходу v predor so poslali dva vojaka z orožjem, poveljstvo pa se je vrnilo v taborišče.

Komandant je bil obveščen po telefonu, nakar je ukazal, naj ga z delom glavnega štaba vodijo v predor. Sam si ga je hotel ogledati, ker je upal, da so njegovi podrejeni slabo opravili preiskavo. Ni mu šlo namreč v glavo, kako bi bili mogli trije manjkajoči prevarati budno stražo pri vhidih na gradbišče.

Šele po ponovni preiskavi je ukazal, naj se začne zasledovanje.

Kamioni, polni oboroženih vojakov, so zdrveli gor in dol po alpski dolini. Policijski psi so se z divjim laježem zapodili na gorske strmine. Tudi žandarji so se razdelili v patrolje in se odpravili v okoliške gozdove.

Lov na ljudi se je nadaljeval vso nedeljo in vso noč, do ponedeljka zjutraj.

Nobene človeške divjadi niso ujeli. Rusi so imeli štiri ure prednosti, zato so lahko ušli in prišli v stik s partizansko patroljo, ki je čakala nekje na vrhu.

Posadka je vso nedeljo neznansko besnela.

Dve sto jetnikov, ki so se po nočnem delu izčrpani vrnil v severno taborišče, je moralo celih dvanajst ur stati mirno, negibno. Če so komu zaradi spanca in lakote klecnile noge, ga je zravvalo puškino kopito.

Ostale Ruse v tem taborišču, tudi tiste, ki so delali podnevi, so še posebej vso nedeljo mlatili in jih primorali, da so tudi ponoči stali mirno.

V ponedeljek pa so na telefonski nalog iz Mauthausena zbrali vse Ruse iz obeh taborišč in jih tebi nič meni nič odgnali na tržiško železniško postajo, od tam pa jih je odpeljal vlak v zloglasno centralno taborišče, v tiste grozne barake, v plinske celice in krematorije...

Drugi pobeg je bil prav tako tvegan in dramatičen. Tokrat so ušli trije tovariši iz južnega, našega taborišča.

To so bili spet trije pogumni, krepki fantje: Pages s Pirenejev, Pimpaud in tretji — veseljak, ki smo mu rekli Veliki Jo.

Tudi ti so bili zaposleni kot minerji v predoru.

Do bega je prišlo — kakor prvič — ponoči, proti koncu leta 1944, ko je hribe v pogorju Karavank že več tednov pokrival sneg.

Načrt teh treh Francozov je dolgo časa zorel in je bil neverjetno drzen...

Kakor pri Rusih tako je bilo tudi zdaj potrebno sodelovanje nekaterih tovarišev, ki so delali v predoru in prav tako dosti tvegali...

Proti 4. uri zjutraj so se Veliki Jo in njegova dva spremljevalca vtihotapili v ene-

ga izmed vagončkov v vlaku, ki je rabil ponoči za odvažanje zemlje in kamenja.

Legli so na dno vagončka, tovariši pa so jih pokrili z deskami, tako da jih ni bilo videti in da so imeli nekaj zraka. Na deske so nasuli kamenja in grušča. Vagonček je bil na videz prav tako natovorjen kot ostali za njim in pred njim.

Tudi vlakovodja — Jugoslovan je sodeloval pri tej pustolovščini.

Ko je bilo vse nared, je počasi odpeljal vlak proti južnemu izhodu iz predora; vlak je vozil mimo brezčutnih stražarjev, brez nezgode je prešel več tirov in se naposled ustavil na vrhu razkladaljšča, ki ga je medlo osvetljevalo nekaj električnih žarnic, obešenih na drogove.

Nato je delavec previdno nagnil vagonček, iz katerega je za kamuflažnim gradivom zdrsnil tudi človeški tovor.

Vsi štirje so se povzpeli skozi temo na bližnje pobočje — in že jih je vzela noč.

Čez dve uri so bili na varnem in oboroženi. Orožje jim je dala skupina partizanov, ki jih je čakala na že prej določenem

kraju. To je izposloval Janko, o katerem sem že dejal, da je rabil za zvezo.

Kakor prej, pri Rusih, so tudi zdaj odkrili pobeg šele ob šestih, pri apelu.

In spet so potrebovali precej časa, da so se dodobra prepričali o pobegu.

Zasledovanje se je prav tako kot prvič končalo z neuspehom. Veliki Jo, Pimpaud in Pages so se rešili krempljev svojih rabljev.

Potem sem zvedel, da so ostali med Titovimi partizani in pomagali izganjati hitlerjevske tlačitelje iz Slovenije.

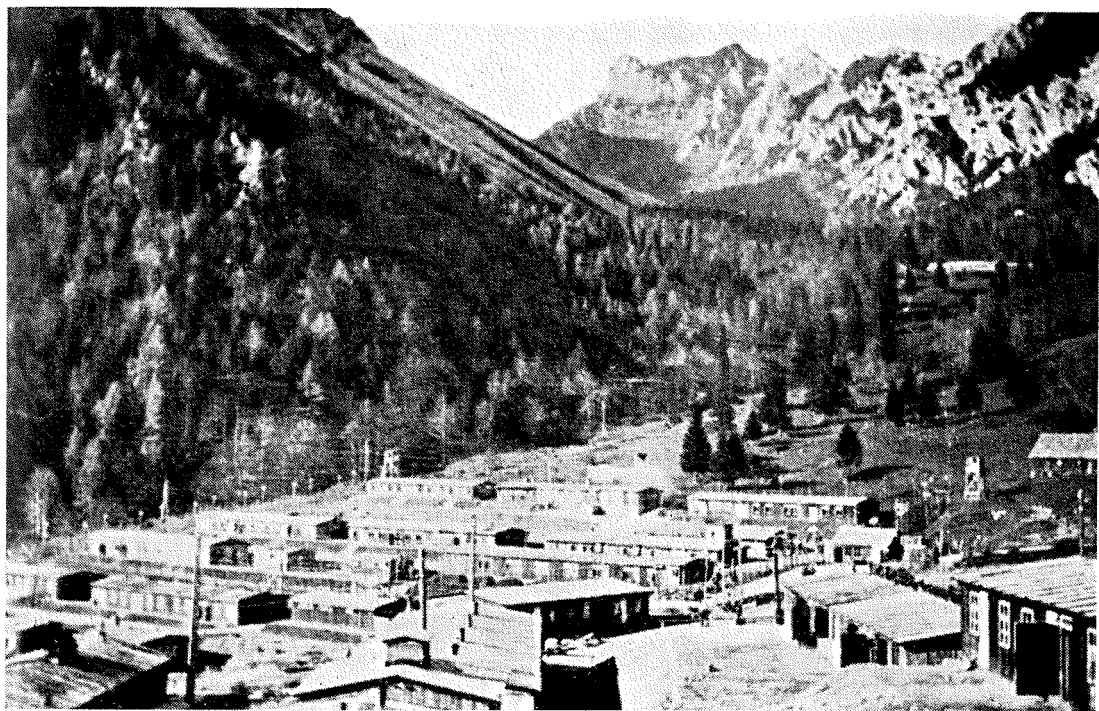
Toda samo dva sta se vrnila v rodno domovino, kajti Pages je padel s puško v roki ob nekem spopadu v Julijskih Alpah.

Vse Južno taborišče je moralo stati šest ur mirno, med hudo, ledeno mrzlo ploho.

Po vrnitvi v barake smo morali nekateri prestatati tepež z gumijevko...

Janko, slovenski inženir, pa je spoznal, da je s tem dnem njegova vloga končana. Čez nekaj ur je bil nepopravljivo kompromitiran in si je lahko rešil življenje le z begom v gore.

(Prev. F. Š.)

Koncentracijsko taborišče pod Ljubeljem nad Tržičem. Fotografiral ga je neznan nemški vojak, ki ga je kmalu zatem zadela partizanska krogla. Tako je prišla slika v roke naših ljudi

Kdaj je bila prva akcija kranjskih prvoborcev?

PRED šestimi leti je ljudski odbor mestne občine Kranj sprejel odlok, da bo praznoval Kranj vsako leto 1. avgust kot praznik vstaje delovnega ljudstva Kranja. Datum 1. avgusta se mu je zdel pomemben zato, ker so tega dne opravili kranjski partizani prvo akcijo proti nemškemu okupatorju, ko so namreč pod Storžičem ubili gestapovskega agenta Walterja Heckerja. S tem se je simbolično začela nova doba za Kranj, za njegov delavski razred in za vse napredno misleče ljudi kranjskega mesta. (Vinko Hafner: Ob 1. avgustu, Zbornik — Kranj v boju in svobodi, Kranj 1954, str. 6.)

Utemeljitev pomembnosti dneva kot domačega, to je občinskega praznika, ki naj vsako leto znova spominja Kranjčane na pogumna dejanja domačih ljudi v veličastnem boju za svobodo, je bila nedvomno dobra in pravilna. Meščani Kranja se tega dne spominjajo na veliko dobo osvobodilne vojne in njene junake, katerih dejanja naj nikoli ne utojevo v vrvežu novega življenja, za katero so mnogi dali tudi svoja življenja. Kot zgodovinarji pa se kljub upravičenemu praznovanju lahko vprašamo, ali so se dogodki, ki so bili Kranjčanom izhodišče za praznik, res zgodili tega dne.

Takrat ko so Kranjčani dooločali svoj dan, niso brskali po starih papirjih, kaj je zapisano v njih. Gledali so le na nekdanje dogodke in njihov pomen. Prav so imeli! Datum ni tako važen. Datum je le simbol časa, ki so ga Kranjčani doživljali v letih nacistične more na svetu. Datumi so skrb zgodovinarjev. In s to skrbjo naj se nekoliko pomudimo na tem mestu.

Občinski praznik mesta Kranja je spomin na tiste dni, ko se je začel sproščati upor kranjskih prvoborcev. V zadnjih julijskih dneh 1941 je iz Kranja odšlo v partizane več desetih prostovoljcev, pretežno delavcev, komunistov. Iz njih so formirali dve četi,

skupno s prostovoljci iz Tržiča pa prvi kranjsko-tržiški bataljon. Ta kot celota do prave aktivnosti ni dozorel, ker so ga Nemci prej razbili.

Na Gorenjskem je do sistematične uporne dejavnosti prišlo najprej na vzhodnem Gorenjskem, zlasti na kamniškem območju v dneh 27/28. julij. Nemci so nanjo že 28. julija odgovorili zelo ostro z objavo izrednega stanja in streljanjem talcev. V Begunje so v kratkem navlekli precej ljudi, ki so jih hoteli uporabiti za svoje teroristične namene. Na partizanski strani se je pojavil načrt o osvoboditvi zaporov v Begunjah. Toda delali so preveč na široko, tako da so Nemci zvedeli za načrt in pripravili protiakcijo. V zvezi z njo so zastražili Savo, da bi preprečili partizanom na Jelovici prihod pred Begunje, Begunje same pa so obkolili s svojim 181. rez. pol. bat., da bi kakoli odbili napad in razbili partizane. Zaradi teh protipriprav so partizani svojo akcijo opustili.

Nameravane akcije na Begunje bi se moral udeležiti tudi kranjsko-tržiški bataljon. Namesto akcije proti Nemcem je pa v naslednjih dneh moral doživeti nemški napad, ki mu je povzročil zelo hude izgube.

Zaradi partizanske nevarnosti so začeli za partizani stikati nemški ogleduhi. Na območje Storžiča je dne 3. avgusta 1941 prišel iz Kranja Walter Hecker, doma iz Chemnitza, uslužbenec v Narodni banki (Volksbank) v Kranju (Karawankenboote 16. 8. 1941). Po pripovedovanju Petra Debeljaka je prišel na Veliko Poljano pod Storžičem. Partizani kranjske čete so ga ujeli in ubili, ker so ga imeli za gestapovskega agenta, sami pa so se umaknili v Verbičevo kočo. Heckerja so v Kranju pogrešili naslednji dan, ker ni prišel v službo. Zadevo so po članku v »Karawankenboote« naznanili tajni policiji. To dejstvo govori posredno za upravičenost partizanskega suma, da je bil Hecker gestapovski agent. Ge-

stapo je skupno s kranjsko žandarmerijo in županom iz Tržiča začela iskati Heckerjevo truplo. Dobili so ga šele 12. avgusta 1941.

Heckerjeva smrt je nedvomno pospešila nemško akcijo proti partizanom kranjsko-tržiškega bataljona. Potrebno pomoč v vodnikih po neznanem terenu Storžiča so Nemci dobili v Tržiču. Kasnejši »raztrganec« Venceslav Rozman iz Loma pri Tržiču je na povojnem procesu o tej hajki izpovedal: »V Tržiču so očetu in še drugim dejali, da bodo žandarmeriji in policiji morali kazati pot v hribe, kjer so se pojavili partizani. Moj oče je vodil Nemce na planino Javornik, potem pa je prišel domov. Ta dan je policija v Verbičevi koči pod Storžičem zajela 8 partizanov, katere so Nemci postrelili« (Ko 610/46-1). Med tistimi drugimi, ki so šli Nemcem kazat pot pod Storžič, je bil tudi neki Pepe Kralj, o katerem je pisal OK Kranj v dopisu na PK dne 21. februarja 1944; v njem je namreč napisano, da je bil med tedaj likvidiranimi izdajalci tudi Pepe Kralj, »ki je izdal že leta 1941 našo četo pod Storžičem«.

Rezultat skupne akcije Nemcev in domačih ogleduhov je bil 5. avgusta nemški napad na partizane, ki so bili tedaj v lovski koči pod Storžičem. Udarec je bil silovit. Poziv na predajo so partizani odklonili. Nemci so napadli in pri tem ubili 8 ljudi, med njimi 3 ženske, a ostali so se razbežali. Kočo z ubitimi vred so potem zažgali. Drugi udarec je sledil naslednji dan, 6. avgusta, ko so Nemci napadli partizane na Dobrči, kjer so 1 partizana ubili, Milorada Stošiča, komandirja čete, zajeli, ostale pa razgnali. Stošiča so postavili pred izredno sodišče, ga 19. avgusta obsodili na smrt, 23. avgusta pa so ga obesili v Kranju.

Iz navedenega kompleksa dogodkov je ljudski odbor mestne občine Kranj izbral udarec po gestapovskemu agentu Heckerju, to je agentu okupatorske oblasti, za dan, ki naj bi simbolično predstavljal začetek vstaje delovnega ljudstva mesta Kranja. Udarec so datirali na 1. avgust 1941.

Toda zmotili so se, kakor smo videli, za dva dni. Preveč so se zanesli na preračunavanje datuma po spominu. Vendar naj kot zanimivost dodamo, da niso bili edini v tej pomoti. Peter Debeljak jih je prekosil še za dva dni, ker je Heckerjevo likvidacijo po spominu datiral kar na 29. julij 1941. Dejansko bi se bili že tedaj lahko prepričali o pravem datumu na temelju sodobnih dokumentov. Tedanji okupacijski list za Gorenjsko, »Karawankenboote«, je 16. avgusta 1941 natančno opisal partizanski udarec po Heckerju v članku »Zverinski umor v Storžičevi skupini« s podnaslovom »Bančni uradnik iz Krainburga zavrtno umorjen — Eden izmed storilcev že prijet«. V nacističnem žargonu je pisec članek prikazal partizansko dejanje z besedami: »Zločinske barabe so osemkrat ustrelile na svojo žrtev...« Toda ta članek je važen še z nekega drugega vidika. Ko je Peter Debeljak v svojih spominih omenil Heckerjevo likvidacijo, je napisal, da sta na Veliko Poljano prišla dva špijona. Medtem ko so partizani Heckerja ubili, je bil drugi ranjen in je pobegnil. Kaže, da je Debeljak v svojih spominih pomešal Heckerja z nekimi drugimi ogleduhi. Kajti članek v »Karawankenboote« govori samo o Heckerju, in to tako, kakor da je bil sam. Mislim, da v ta podatek ni razloga dvomiti. Prav tako pa tudi ne v datum Heckerjeve likvidacije 3. avgusta 1941. Prav ta datum navaja tudi »Verzeichnis der Opfer von Bandenüberfällen in Südkärnten vom

Verbičeva koča pod Storžičem, kjer je 5. avgusta 1941 padla Kranjska četa

15. 7. — 15. 12. 1941«. Pod tretjo točko navaja: »Hecker Walter, bančni uradnik, umorjen 3. 8. 1941 na potovanju po območju Storžiča«.

Iz naših izvajanj je torej dovolj jasno razvidno, da je bila akcija kranjskih prvoborcev proti Walterju Heckerju 3. avgusta 1941. Toliko k zgodovinski točnosti dogodka. Pri praznovanju tega dne v Kranju pa še daleč ne gre samo za zgodovinsko pedantnost, temveč v prvi vrsti za simbolični začetek upora kranjskega ljudstva in vse tiste veličastne borbe, v kateri so po tem dogodku v tako veliki meri sodelovali tudi delovni ljudje mesta Kranja. V tem oziru pa natančnost datuma ni tako važna stvar.

F. B.

Datum 2. julija moramo razlagati kot dan sklepa in začetka priprav za ustanovitev bataljona.

Tudi ni Gorjanski bataljon »že po nekaj dneh doživel ognjeni krst v borbi z Italijani na hribu Sv. Miklavža«, kakor beremo nápak v članku, saj je bil tisti spopad več kot mesec dni prej, kot je bil bataljon sploh ustanovljen. Tisti spopad je doživela Čortova Gorjanska četa tretji dan po prihodu na Gorjance, 31. aprila 1942, ko je 2400 Italijanov iznenada napadlo 24 Šentjernejčanov pri Sv. Miklavžu. Na vsakega partizana je prišlo ravno sto sovražnikov. Osemnajstim novincem je Čort ukazal umik, s petimi pa je počakal za stoletnimi bukvami in skalami ter Italijane vrgel nazaj. Nov naval je vodil italijanski major, ki ga je, kričečega in mahajočega sredi košenice, podrl Ivo Galič, sedaj direktor tovarne Rašica v Gameljnah. Vsega je padlo z naših položajev 12 strelcov (statistika je popolna) in so Italijani odnesli v dolino prav toliko nosil, narejenih deloma iz rjuh, ki so jih pokradli »gorjanskemu birtu« Nacetu Hudoklinu. Imeli so 7 mrtvih in 5 ranjenih. Zaprt v Novem mestu, sem dan pozneje poslušal vojaške pogrebne žalostinke.

Italijani so imeli še srečo, da so partizani ob napadu

Gorjanski bataljon — malo drugače

PRI ČLANKU »Upor pod Gorjanci« v »Ljubljanskem dnevniku« 2. julija je bila usoda novinarju pri njegovi nameri, da zbere nekaj gradiva o Gorjanskem bataljonu, zares nemila. Ta bataljon ni bil ustanovljen »ob hudourniku Pendirjevki«, ampak v sosednji gorjanski dolini, Kobilah. Glede datuma 2. maja pa ni on kriv. Bataljon je bil formalno

ustanovljen šele 9. maja 1942 na Blatnem klanecu pri Trebnjem, formiran pa dva dni pozneje na Pragu pri Kobilah. Sestavljen je bil v navzočnosti komandanta Čorta, komisarja Tineta Železnika in poveljnika Tretje grupe odredov Mirka Bračiča iz treh vodov prejšnje Gorjanske čete, ki so ta dan prišli od Poloma in Sv. Miklavža.

svojo edino zbrojevko razdrto čistili ter se branili samo s puškami in pištolami.

Belokranjske čete ni bilo 2. novembra 1941 v napadu na Bučko in se »Ljubljanski dnevnik« tudi v tem moti. Pri Otočcu ni mogla namreč čez Krko, zato se je vrnila in po izdaji doživela svojo znano tragično usodo na Gornjih Lazah.

Tudi se ni iz razformiranega šolskega taborišča na Rdečem kamnu v marcu 1942 »del partizanov združil v Zahodnodolenjski odred«, kot meni pisec članka, ampak šele poldrug mesec pozneje v Dolenjski odred. Pred 9. majem 1942 odredov sploh še ni bilo. Pri reorganizaciji partizanske vojske konec junija pride Gorjanski bataljon nato v Krški odred. Vzhodno in Zahodnodolenjski odred sta nastala šele v pozni jeseni in se takrat Gorjanski bataljon, po bitki na Suhorju, dejansko razformira v terensko četo; bataljon se je razšel po brigadah.

Popraviti je treba dalje trditve, da se je Gorjanski bataljon »največ zadrževal v gradu Prežeku v Gorjancih«. V bogatem gradivu, ki sem ga zbral doslej o tej partizanski enoti, ne zasledim, da bi bataljon sploh kdaj taboril na tem literarno zgodovinskem gradu, pač pa na Gradcu, Mihovem, Kiri... Na Prežeku so se zadrževali včasih le terenci, pred italijansko jesensko ofenzivo 1942 pa tudi partizanski strojarji, mesarji in prekajevalci.

Pomota je, da sta Jože Zamljen in Maks Vale 8. februarja 1942 sežgala italijansko zastavo. To je storil v Šentjernejcu s črno, fašistično zastavo Vinko Štemberger, ki jo je skoraj vpričo podvojenih italijanskih patrulj na trgu strgal z droga na capocentrovem uradu pri Valetovih in jo zažgal pod mesarskim kotlom belogardističnega Martina Rangusa. V slabi slutnji je Vinko zjutraj še enkrat pred mesarjem pogledal pod kotel in našel, da niso čisto zgorele niti kuverte, s katerimi je podkuril in na katerih je bil še njegov naslov. Prebil je led na zmrznjem potoku in potisnil ožgano zastavo v vodo.

Šele spomladi so jo našli Italijani, onečaščen, v Šmalčji vasi, kjer se je bila zataknila za korenino.

Osmega februarja zjutraj je s fašističnega droga na trgu v Šentjernejcu viselo le nekaj žalostnih cefedrov, z zvonika pa karabinjerjem na glavo ogromna slovenska zastava. Zasnežene ceste so bile zasute z rdečimi zvezdami in gesli na drobnih lističih, čeprav so Italijani v slabih slutnjah že zvečer podvojili straže in patrulje in so bledi hodili po vasi s pištolami v rokah. V cerkveni stolp se Italijani niso upali po zastavo ves dopoldan, ker so iz ključavnice morale sumljive žice, na železnih vratih stolpa pa je Dodo Majzelj po opravljenem delu narisal še mrtvaško glavo.

Zastave so visele tudi po vaseh. Italijanom je bila uganaka zlasti zastava v vrhu drevesa, do katerega ni bilo po snegu nobenih sledov.

Tudi »drzen podvig« z orožjem pozimi 1941-1942 je članek »Ljubljanskega dnevnika« naprtil napačnima junakoma, Stanku Kušljanu in Ivanu Krhinu, in ga tudi napak opisal s plodovi poznejše fantazije. Po dolgem razmišljanju, ali naj pošljemo orožje v šolsko taborišče na Malem vrhu pri Mirni peči s poštnim avtobusom ali naj ga nesejo fantje, smo se odločili, da ga bo peljal v Novo mesto kar naš orožar Vid Kušljan, sedaj nameščenec v Ljubljani. Na velik in težak zaboj s puškami, bombami, pištolami, rižem, mastjo, makaroni in jabolki je poveznil prazen kurnik in še ob policijski uri brez propustnice kot sejmar odpeljal iz vasi mimo italijanske straže. Prejšnji dan mi je še rekel: »Se mi je sanjalo, da me niso ujeli, ne bom jemal pištole s seboj.«

Imel pa je Fičetovo kljuse, ki je premikalo noge samo, dokler je opletal z bičem, da so se vso pot do mesta italijanske patrulje radovedno ozirale za krutim sejmarjem.

Pri pokopališču pred Novim mestom so Italijani v čeladah in polni bojni opremi Vida sredi ceste ustavili. »Sedaj pride tisto, ko me ne bodo ujeli,« si je mislil naš orožar,

se potuhnil in se izpod čela oziral na desno in levo, kje je več prostora. Čaka in čaka na najhujše, Italijani pa iščejo v neki luknji ob Krki izdano skrivališče orožja. Ko opravi jo, mu vele, da gre lahko svojo pot naprej.

Da bi se na zaboji z orožjem vozila italijanska patrulja in zaboj celo odprla, pa zopet ni resnica.

V Novem mestu je Kušljan zapeljal na dvorišče Košakov gostilne, ne na sejmišče, kot beremo v »Ljubljanskem dnevniku«. Tam je stanoval zloglasni policijski komisar Chiuzzelin ali Kuzlin sin, kakor so ga meščani bolje poznali. Po dvorišču so se vedno motali kvesturini, karabinjerji in vojaki. Od druge strani je zavil z vozom na dvorišče Ado Ostrc iz Mirne peči. Spremljal ga je Martin Kos-Martinov in komisar Prhne, ki je prišel po orožje iz šolskega taborišča na Malem vrhu nad Mirno pečjo, ne na Rdečem kamnu, kakor zopet napak ugotavlja »Ljubljanski dnevnik«. Na vozu so imeli že star štedilnik z rjavim dimnikom za partizansko kuhinjo. Ko so prelagali zaboj, se je res odtrgalo dno, da so kopita pušk nevarno pogledala po dvorišču. Nekdo od treh je šinil za vogal — to je bilo seveda nevarneje od kopit samih — orožar Vid pa je z ostalim poprijel za dno in sta zaboj varno pretovorila.

»Karabinjerji so naju tako prijazno gledali od strani,« je pozneje pravil Vid, »da sem se samo tega bal, da nama ne bodo priskočili na pomoč.«

Otrožni sekretar Viktor Avbelj-Rudi je potem malo zaropotal, kaj da se to pravi, da se partizanski komisar podnevi sprehaja po mestnih ulicah.

V Šentjernejcu smo pozno popoldne že obupali, da se bo Vid vrnil. Namesto njega sem čakal samo še grdogledlega, črnega karabinjerskega marešala, s katerim sem bil v »tesnih stikih« že pol leta, odkar je namreč 15. avgusta 1941 našel pri meni šest letakov, ki so pri razdeljevanju prejšnji večer ostali prezrti.

Prvo bolnišnico so si uredili gorjanski partizani v Apneniku v samotni hiši. Njen odsojni lastnik je bil neki star

Branko Šotra: Pohod

jurist Maksimiljan N., ki je leta 1914 pomagal soditi atentatorju na habsburškega prestolonaslednika Ferdinanda v Sarajevu. Zdravnik v tej bolnišnici je bil dr. Črnelč, pa ne Šumski, kot zatrjuje »Ljubljanski dnevnik«. Njegov prvi kirurški poseg je bil, ko sta z bradatim pleterskim lekarjem Bernardom amputirala z navadno sadjarsko žago roko mlademu partizanu. Bil je doma od Šmarjete. »Streljati ne bom mogel več, z bombo in nožem se bom pa še lahko boril,« je rekel pogumni fant po operaciji.

Popraviti je treba dalje pomoto, da je bil »prvi sekretar« bolnišnice v Apneniku Tone Valentič; saj je prišel ta Novomeščan v partizane v resnici šele leto pozneje, ko v Apneniku že davno ni bilo več partizanske bolnišnice. Ta prva gorjanska bolnišnica sploh ni imela še nobenega »sekretarja« ali komisarja, ampak le intendanta (Franko iz Volčkov vasi) in stražo v zasedi pri pleterskem transformatorju. Bolnišnico je največ opremil in oskrboval pleterski prior dr. Josip E. Leopold.

Člankar v »Ljubljanskem dnevniku« pravi, da so bolnišnico v Apneniku zaradi varnosti premestili v Gorjance, kjer sta se zdravila tudi Daki in Kavčič-Nande in kjer da niso bolnišnice sovražniki nikoli odkrili, čeprav so jo vneto iskali. Žal je bilo drugače.

Bolnišnico so iz Apnenika partizani preselili konec avgusta 1942 na Osredok pri Planini na hrvaško-kranjski meji. Po izdaji okrutnega Pavla Herakoviča iz Novih sel so vanjo že 14. septembra 1942 vdrli ustaši in pomorili vse, ki niso mogli uiti. Zaklali so tudi dr. Črnelča, medicina Malenška s Težke vode in bolničarko. Daki sam opisuje, kako je ušel v samih spodnjicah skozi okno. Dva dni pozneje že selijo partizani vse svoje ranjence z Gorjancev, s hrvaškega Žumberka in one, ki jih je na umiku pred ofenzivo pripeljal Šumski čez Krko od Šmarjete, v kočevske gozdove.

Pozneje so ustaši odkrili in požgali tudi bolnišnico pri Četošicah, ki pa so jo parti-

zani še pravi čas izpraznili (domobranski »Slovenec« je pohvalil to ustaško razbojništvo). Tretjo partizansko bolnišnico v Gorjancih, nekje nad Igljenkom, so Nemci zgodaj spomladi 1944 zbombardirali, še preden je bila dograjena.

Usoda je prizanesla samo bolnišnici v Pendirjevki. Ko je bila v jeseni 1942 dograjena, je nekdo izmed delavcev odšel k Italijanom. Iz bojazni

pred izdajo so pustili partizani barako dolgo prazno in jo uporabili šele pozneje.

Te popravke članka v »Ljubljanskem dnevniku« sem napisal zato, ker bodo nekoč tudi časniki služili zgodovinarju za vir o naši osvobodilni vstaji. Zato sodim, da bi bilo treba tudi za dnevnike pisati vestno in odgovorno.

Ivo Pirkovič

Za utrditev naših mednarodnih stikov

MESECA avgusta letos je bila na dopustu v Sloveniji skupina francoskih in italijanskih tovarišev. Prišli so na podlagi mednarodne izmenjave preko FIR (Mednarodna federacija odporiškega gibanja) in so bili gostje naše Zveze borcev NOV. Letovali so v Portorožu, sicer pa so izkoristili dopust tudi za navezavo osebnih stikov s predstavniki ZB Slovenije in za spoznavanje naše revolucionarne preteklosti ter sedanje socialistične stvarnosti.

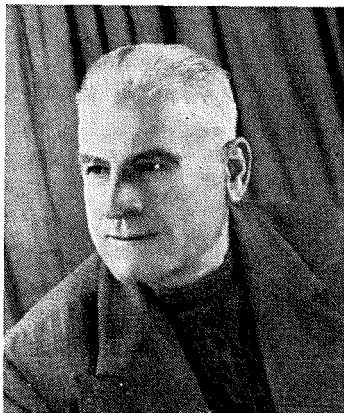
Naj vam jih predstavimo: Dino Frangioni iz Livorna, znan antifašist, ki se je moral pred vojno umakniti v Francijo. Med vojno je bil komandant garibaldinske divizije v Liguriji. — Pasquale Maielli (s soprogo) iz Rima, urednik lista »L' antifascista«, glasila organizacije ANPPA. Med vojno je bil še mlad, a je kljub temu

pomagal partizanom. — Ivette Jolivet, iz Grenobla, ki je bila med vojno partizanska bolničarka in je dobila čin kapetana v FTP (Franc-tireurs-partisans). — Zakonca Chatier iz Pariza, predstavnika organizacije francoskih protifašističnih bojnikov ANACR. (Tovariš Chatier je zdaj član socialne komisije FIR v Parizu).

Na izletu po Sloveniji so si navedeni tovariši in tovarišice v spremstvu predstavnikov GO ZB Slovenije ogledali vrsto zgodovinskih krajev in spomenikov NOB. Globoko so jih pretresle zlasti Begunje z grobiščem talcev in muzejem v nekdanji kaznilnici. Predstave o naši narodnoosvobodilni borbi so si izpopolnili tudi ob obisku v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani in pri gledanju filma »Na svoji zemlji«, ki je nekatere ganil do solz. Tudi »Trije spomeniki« so napravili nanje močan vtis. Nekdo izmed njih je izjavil, da občuduje naše delo v zvezi s čuvanjem revolucionarnih tradicij in prenašanjem le-teh na mlado generacijo; z občudovanjem da gleda na veliko število naših spomenikov in na duha, ki veje iz njih.

Gostje so se zanimali tudi za socialno delo ZB, za našo zakonodajo glede bivših borcev in žrtev fašističnega nasilja, za našo prakso pri reševanju vprašanj s tega področja.

Obisk teh tovarišev nedvomno sodi med tiste, ki mnogo prispevajo k utrjevanju prijateljstva med naprednimi ljudmi iz različnih dežel.

Livio Frangioni-Dino

Tudi pri nas bo praznik ...

NA ULICI so že zdavnaj mežikale svetilke, ko se je v oknu tretjega nadstropja velike, sive hiše prižgala luč. Čezno sta hušknila dve senci kot preplašeni ptici. To je bilo na večer pred sedmim novembrom. Ustaši s surovimi obrazi in agenti s kapami, poveznjenimi na čelo, ter z izzivalno štrlečimi rdečimi kravatami so tekali po ulicah in nezaupno motrili obraze mimoidočih. Oblast se je bala nereda, čeprav so bile ulice puste in tihe. Toda tam nekje sredi mesta so v eni izmed mnogih sob ustaške nadzorne policije neka izčrpana usta slednjič vendarle zašepetala zahtevano ime. Nad bledim, okrvavljenim obrazom se je zarežal drug, sit in zadovoljen. Šef si je z olajšanjem pomel debele, kratke roke. Ukaz je bil izdan. Po stopnicah so zatopotali težki vojaški čevlji.

Ta večer se je Duško vračal domov s proslave Oktobrske revolucije, držeč za roko sestro. Bil je to njegov prvi ilegalni stanek. — Z zardelimi lici in skuštranimi lasmi je pogumno stopal zraven sestre in si predstavljal, kako odhaja v partizane, kako je dobil puško in kako si je s hrabrostjo pridobil ljubezen vseh borcev. V mislih je prisegal na življenje in smrt zvestobo revoluciji in že več kot desetkrat je padel težko zadet od sovražnikovih krogel ter se znova pognal v naskok z rdečo peterokrako zvezdo na čelu... Pod visokim, otroško izbočenim Duškovim čelom so tlele tihe, resne oči, ki so se neopazno dotikale vsega. Mehka črta brade je blažila resnost in napetost pogleda, ki je bil poln razumevanja in tihega spoznanja. Šop mehkih plavih las je še podčrtaval njegov otroški izraz.

Duško je tu in tam poskočil, stisnil sestro roko in se ji zagledal v obraz. »Kako je govorila!« je mislil in jo občudujoče pogledoval. Ne da bi dokončal to misel, se je prepusil silovitim, burnim čustvom... Ni pazil, kod stopa, in neusmiljeno je čofotal po lužah in lužicah in škropil na vse strani. Sestra ga je tu in tam opozorila in za trenutek ustavila na njem svoj pogled, ki je bil poln razumevanja.

Ko sta prispela do širokih glavnih vrat sive trinadstropne hiše, je sestra prvič ob-

stala, vzela njegov obraz v svoje dlani in se oddahnila: »Dobro je... Dobro si se vedel.« Na to pripombo Duško ni več vzdržal. Vzpel se je na prste, se čisto od blizu zagledal sestri v oči in jo vprašal:

— Tisti paket, ki sem ga zadnjič nesel..., kaj je bilo v njem?

— No, kaj misliš?

Ne da bi razmišljal, se je odrezal:

-- Bombe.

— Eh, ravno tebi bi jih dala nositi!

— Ampak ti bi jih pa menda nosila, ne?

Matere še ni bilo doma. Pregovorila sta jo, da je odšla k bolni prijateljici. Toda vsak hip bi se lahko vrnila in ju ob tej pozni uri našla še vedno pokonci. Morala bosta pohiteti... Sestra, ki je bila na ulici tako mirna in uravnovešena, se je zdaj zmedla in ni vedela, česa naj se prej loti. Prižgala je luč, ne da bi prej zatemnila okno in ne da bi se spomnila na to, da ustaši lahko začno zaradi tega streljati, če že ne pridejo in zahtevajo visoko kazen.

Hitro se je začela slačiti in med slačenjem odgrinjati posteljo ter žvečiti, kar je bilo pripravljeno za večerjo. Duško je skakal za njo po sobi sem in tja in jo samo oviral. Njuni senci sta švigali preko razsvetljenega okna kot dve preplašeni ptici.

Kmalu nato je prišla mati. Zaradi skrbi, če sta večerjala, če sta šla spat in če se jima ni kaj pripetilo, je prihitela vsa zasopla. S seboj je prinesla vse polno novic... Četudi so Nemci vdrli v Rusijo, se Rusi krepko držijo in uničujejo fašiste kot muhe. Naši v hribih pa se pripravljajo za pohod v Sarajevo. V Užicah dela tovarna orožja za partizane... Tam je že prava »Komuna«, ni da bi kdo kaj oporekal temu... Ljudje pravijo, da se sedmi november tam na debelo slavi. Vojna se bo končala v dveh ali treh mesecih...

— In ko preženemo Švabe, ali bomo slavili november tudi pri nas? — je Duško strastno vprašal sestro in se ji vrgel v objem.

— Bomo... mu je odgovorila zamišljeno, ne da bi sama vedela, kdaj pride ta veseli čas.

Vtisi s sestanka in materine besede Dušku niso dali spati. Vznemirjen je stoje na postelji recitiral »Pesem o sokolu«, ki se jo je te dni naučil od sestre. Ni še popolnoma razumel, kar je govoril, toda s svojim mladim, navdušenim srcem je občutil njen živi smisel, občutil je njeno ponosno »gorkijevsko« misel. Mati ga je poslušala, ne da bi ga razumela, in jokala ob zanosnih in silovitih besedah. Sestra je sedela nepremično na stolu, z brado, oprto na kolena. Slavnost zmagovitega, velikega oktobrskega dne se je z mladinskega sestanka preselila v malo, skromno stanovanje Duškove matere.

Tako zatopljeni v prihodnost so se vsi trije zdrznili, ko je zlovešče udarila po vratih ustaška pest.

*

To noč so ustaši odvedli sestro in Duška. Prišli so sicer po sestro, toda zgodilo se je tako, da so mimogrede odvedli tudi Duška.

— Praznujete sedmi november? so vprašali porogljivo. — Le praznujte ga, samo ne upajte, da bo kdaj ta praznik tudi pri nas!

Sestra je privila Duška k sebi in mu šepnila: »Lažejo, tudi pri nas bo... Ne boj se.«

Ko je Duško začutil na laseh njeno mirno roko, je kljubovalno oponesel ustašem:

— Lažete! Tudi pri nas bo! Bo!

Na to so se ti zakrohotali (od tega krohotu je mater spreletel srh), ga prijeli okrog pasu — kar se mu je zdelo silno ponižujoče — in ga kot vrečo odnesli po stopnicah ter vrgli v velik zelen avto, ki je čakal pred hišo.

Minilo je nekaj dni... Duškova mati je pobleдела in se vsa spremenila. Kot senca je blodila iz sobice v kuhinjo in nazaj. Od tega se ji je vrtelo v glavi, padala je na posteljo, vstajala in spet brez prestanka hodila sem in tja. Iz hiše ni hotela — ves čas se ji je zdelo, da se bo eden od obeh nenadoma vrnil, in kaj si bo mislil, če najde vrata zaklenjena? Toda tako sami ji je bilo strašno. Ta tišina je bila težka kot mora, neme stene so jo spravljale v obup. O hčerki je slednjič zvedela, da jo bodo odpeljali v taborišče, o Dušku pa ni mogla zvedeti ničesar.

Ko je nekega dne vsa iznemogla, obupana in otopela sedela nepremično že nekaj ur s sključenimi rameni in razmršenimi, ne-

počesanimi lasmi in z ugaslim pogledom, misleč ves čas samo na eno in isto, so se vrata stanovanja nenadoma s hrupom odprla. Ni se zganila! Nekaj parov nog je zatopotalo po kratkem hodniku. Šele tedaj je mati dvignila svoj motni pogled. Znani ustaški obrazi so stali pred njo, ko da so zrasli iz mraka ali iz davne preteklosti. V prvem hipu se je samo stresla, nato pa je hitro vstala. Na vratih se je pokazal Duško, ki so ga podpirali ustaši. Ti so brž zaprli vrata za njim in odtopotali po stopnicah ven.

Materi je od razburjenja planila kri v glavo. Hotela mu je steči naproti, toda še isti trenutek so jo prikovala na mesto Duškove prestrašene oči. Mehka črta njegove brade ni mogla ublažiti ostrine njegovega pogleda, ker je tudi sama postala nekam ostra.

Onemoglo naslonjen na vrata Duško ni spregovoril, ni se nasmehnil, kot si je ona tolikokrat predstavljala, temveč jo je samo gledal, ne da bi umaknil z nje svoj prestrašeni, prezgodaj dozoreli pogled.

— Sinko!... Sinko! je zakričala mati, ne da bi si upala stopiti k njemu. Potem je vendarle zbrala vso moč, stekla k njemu in ga vzela na roke.

— Duško moj, sinko moj... je jecljala, ko ga je stiskaje k sebi odnesla na posteljo. — Kaj je s sestro... ali si bil skupaj z njo?

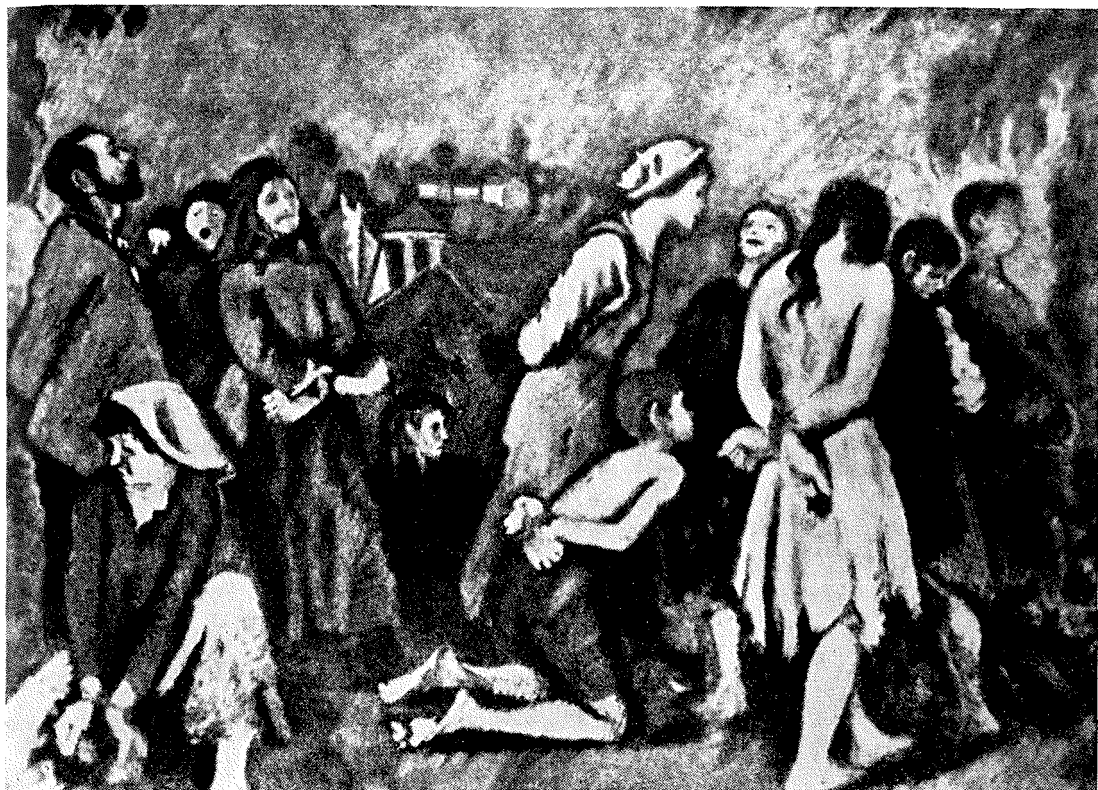
Duško je na vse to molčal, ko da se sploh ne zaveda, da je doma. Slekla ga je, pregledala shujšano, blede telo, a našla ni nobene rane.

— Sinko, povej materi, kaj te boli?... Duško je molčal.

— Kaj je bilo, sinko? Kaj je bilo?...

— Mama, je zavpil na to kot odrasel, — ne morem ti povedati, ne morem...

Od strahu so mu drhteले prosojne veke. V obeh kotičkih ust sta se mu globoko zarežali dve starčevski gubi. Na obrazu, ki je bil rumen kot vosk, sta bili kot zarezi z nožem. Spričo njiju je dobil ves obraz izraz trpečega zrelega človeka. Mati je komaj prepoznala svojega sina. Ni mogla jokati. Kot okamenela je sedela zraven njega in se zaman trudila, da bi mu ogrela ledene roke. Skušala je vtisniti vase sleherno spremenjeno črto njegovega obraza.

Slavko Šohaj: Talci

— Mama, zakaj nimamo očeta? jo je Duško nenadoma vprašal. In to vprašanje, ki je bilo izrečeno tako otroško, jo je globoko zbudilo. V njem je nepričakovano prepoznala svojega otroka, v njem je prvinsko začutila svojega malega Duška, in šele zdaj je zajokala in dala duška svoji bolečini.

Duško je nezadržno kopnel in nista še minili dve uri, ko je bil že na koncu s svojimi močmi. Vsa zmedena, boječ se ga pustiti samega, je mati slednjič vendarle poklicala Zahido, sosedo, in stekla po zdravnika. Ni ga bilo doma. Stekla je k drugemu. Tudi tega ni našla. Vsa razdvojena zaradi nasprotujočih si čustev ni vedela, ali naj še išče zdravnika, ali naj se vrne domov.

Niti sama ni vedela, kako se je znašla pred domačo hišo. Široka vrata, zaprta in nema kot krepko stisnjena usta, so zlovešče molčala. Pohitela je po stopnicah in se pri tem spotikala ob krilo. Na vrhu stopnic je stala Zahida in jo gledala z objokanimi očmi, zakrivaje si usta s predpasnikom.

— Kaj je?! je kriknila mati, dobro vedoč, »kaj je«, dasi ni hotela vedeti.

Že na pragu sobe je srečala Duškov pogled, ki je bil zdaj nekaj mirnejši.

— Mama... je bilo edino, kar je rekel. Modrina njegovih oči se je bleščala in se prelivala po vsem obrazu — tako modrikasto so odsevala njegova lica in čelo. Mati mu je padla okrog vratu s krikom in poljubljala njegova mala, modrikasta usta, ki so znala s takim zanosom deklamirati ponosno »Pesem o sokolu«, poljubljala mu je hladne prosojne roke.

— Mama, mama, je komaj slišno ponovil Duško s senco nekdanje kljubovalnosti okrog ustnic, — kajne da bomo slavili tudi pri nas... kajne, da bomo? Bomo... to sem jim rekel.

Mati mu je poljubljala oči — Moj mali junak — je hlipala in se z muko premagovala, da si ne bi začela puliti las in kričati kot nora...

Dnevi po požigu Rašice

PO ŠIŠENSKIH ulicah je završalo. »Rašica gori! Nemci so jo zažgali. Ubogi Rašičani!« Ljudje na ulicah so se zbirali v gruče in z gnevom gledali proti hribu onstran Save, od koder se je valil umazan dim.

V meni se je rodilo spoznanje: niti dneva, niti ure ne smem več ostati v Ljubljani. Na srečo sem še isti večer dobila ilegalno osebno izkaznico, ki naj bi veljala na Gorenjskem.

Naslednji dan, po požigu Rašice, je bilo na javki »pri novi šoli« v Zgornji Šiški zelo živahno. Tam so že čakali: France Rozman-Stane, Aleš Bebler-Primož in Anica Cizej. Kurir nas je odvedel v vas Čeplje pod Toškim čelom. Kraščeva mati nas je pogostila z mlečno kašo. Nekaj čez polnoč so nas dvignili kurirji, ki so vodili ilegalce iz Ljubljanske pokrajine na Gorenjsko. Zaradi varnosti smo proti Gorenjski potovali ločeno. Noč je bila temna. Držali smo se za roke. Pred prestopom okupacijske meje so nas kurirji opozorili na strogo tišino. Obmejna straža nas ni opazila. Na vrhu Medanskega hriba so nas kurirji zapustili. Midve z Anico Cizejevo pa sva se spustili v Medvodsko kotlino.

Ambrož, terenski aktivist na področju Medvod, naju je obšel z važnimi novicami in novimi terenskimi nalogami. Politični položaj okrog Rašice in Šmarne gore se je — po požigu Rašice in aretacijah družin borcev ter družin političnih aktivistov iz vasi Pirnič, Tacna, Gamelj in Črnuč — zelo poslabšal. Ljudi so odpeljali v zbirno taborišče v Št. Vidu nad Ljubljano. Politično nevarne pa so odpeljali v policijske zapore v Škofjo Loko.

Rašica je bila vsa požgana, živina odpeljana v dolino. Prašiče in perutnino so Nemci takoj poklali in vzeli s seboj. Odpeljali so tudi poljske pridelke. V zemlji je še ostal krompir in na ožganih drevesih sadje. Da ne bi v zimskih mesecih stradali, so borci Rašiške čete pospravljali jesenske pridelke v posebna skla-

dišča, ki so jih skopali pod hribovom. Delo je borce utrujalo, a so malo mislili na svojo varnost.

Nemci so ves teden po požigu sestavljali načrte, kako bi uničili partizane. Teden dni po požigu so obkolili vrhove Rašice in napadli borce Rašiške čete od vseh strani hkrati.

Dan pred napadom na Rašiško četo sem dobila sporočilo, da se moram javiti v partizanskem taborišču Šmarnogorskega voda. Klical me je komandir Miha. Na javki, pri čebelnjaku pod Šmarno goro, me je čakal kurir Mirko Tomšič z novim sporočilom: »Šmarnogorska skupina partizanov je odšla na Rašico z namenom, da skupno z borci, ki so na Rašici, odbije morebitni napad na Rašiško četo. Do resnega spopada ni prišlo, ker je bila na nemški strani premoč. Četa se je porazdelila na manjše skupine, ki so se prebijale skozi nemške obroe. Večja skupina je na poti v smeri medanskih gozdov; v jutranjih urah bo ta skupina že na vrhu Medanskega vrha. Na to mesto odpelji tovariša iz Glavnega štaba!«

Z roko mi je pokazal proti hiši Ludvika Thume, kjer sta se to noč zadrževala ta dva tovariša. Aleša Beblerja sem spoznala po glasu; v hiši zaradi varnosti ni bilo luči. Drugega tovariša nisem poznala; povedal je, da je poslan v Rašiško četo kot zdravnik. Pozneje sem zvedela, da je bil to zdravnik Tivadar, ki je imel v Tacnu sorodstvo.

Vso noč so nemški kamioni vozili vojake proti Rašici. Že prej sem bila obveščena, da bi bilo nevarno zadrževati se v Tacnu, ker da Nemci nameravajo obkoliti tudi Šmarno goro. Zato smo si za odhod izbrali zgodnjo jutranjo uro. Bila je nedelja. Srečavali smo ženske, ki so hitele k jutranji maši v samostansko cerkev na »Rocno«. Zvedavo so nas ogledovale. Družina, ki sem jo vodila, je bila za jutranji čas kaj neprimerna. Po prehodu čez Medanski most onstran Save smo se oddahnili. Lahko

bi se zgodilo, da bi nas kdo tistih, ki smo jih srečali, oddal Nemcem, ki so taborili pod Šmarno goro. Sedaj je nastopila druga skrb. Koliko tovarišev se je prebilo iz sovražnikovega obročja? Ali je kdo padel? Takšne in podobne misli so me vznemirjale. Pospešili smo korake, in že je pred nami vstalo gosto grmovje, ki je varno zakrivalo večjo skupino znanih obrazov. Bili so: Tine, Mile, Čveto, Stane, brata Zajc Leon in Jurij, Vido, Martin in drugi. V tej skupini sta bila tudi Jaka in Tone, borca iz Kamniške čete. Borbene besede Aleša Beblerja so zopet dvignile »partizansko moralo«. Kmalu je postalo bolj živahno. Tisti dan sem preživela med borci. Mnogo je bilo pripovedovanja o akcijah, ki so jih borci izvedli v zadnjih tednih. Najbližji so bili vsem dogodki, kako so se izvijali iz sovražnikovega obročja od vrha Rašice do šmarnogorskih gozdov. Posebno me je zanimal tovariš v oguljeni, ne njemu krojeni obleki jugoslovanskega oficirja. Obleka mu je po šivih pokala, rokavi so komaj segali čez komolce, da ne govorim o drugih posebnostih. Pred njim je ležal razdrti mitraljez. Usedla sem se poleg njega. Mokri deli mitraljeza so bili očiščeni v neverjetno kratkem času. Sproščeno se je oddahnil, ko je bil mitraljez zopet sestavljen, rekoč: »Sedaj pa, če se Nemcem zljubi, se spoprimev z njimi.« Rada bi bila začela z njim pogovor. V naših krajih je bil neznan. Kakor da bi vedel za mojo radovednost, je začel:

»Kličejo me po imenu Mohor; med prvimi sem odšel v gozdove. Vključil sem se v Kamniško četo. Le-to so Nemci razbili v zadnjih dneh meseca avgusta. Izenadili so nas med počitkom. Nekaj tovarišev se je ob napadu ravno kopalo v potoku Tunjice, obleči se niso utegnili. Skoraj goli so taval po gozdovih, dokler niso prišli do ljudi. Meni je bila pot na Rašico znana, zato sem jo ubral tja gor. Tudi na Rašici nas Nemci niso pustili pri miru. Obkolili in napadli so nas ravno v trenutku, ko smo se pripravljali na pokret proti Moravčam. Toda bilo je

prepozno. Komandir Stane je komaj še izrekel povelje: 'Vsi preživeli borci se morate javiti jutri ob drugi uri pod Piramido na vrhu Rašice,' že so padli prvi streli z nemške strani. Tudi naši tovariši so začeli streljati. Na naši strani ni bilo žrtev; kaj je bilo na nemški strani, mi ni znano. Nemški obroč se je vedno bolj stiskal okrog nas. Sprejeti borbo z Nemci bi bilo nesmiselno, čeprav nas je bilo približno štirideset. Kakor na povelje smo zbežali na vse strani. Tekel sem proti dolini v smeri Šmarne gore. V to smer jih je več teklo. V vznožju Rašiških gozdov, nad Povudjem, smo se ustavili. Počakali smo noči. Na srečo je začelo deževati. Lilo je kot iz škafa. Izrabili smo to priliko in se vsi, kar nas je bilo v tej skupini, srečno prebili skozi nemške obroče, ki so jih Nemci postavili v znožju Rašice po cestah, ki peljejo iz Gameljnov in Šmartnega proti Vodiciam. Vso noč smo se prebijali po gozdovih Šmarne gore in Smednika. V zgodnjih jutranjih urah smo prebredli Savo nedaleč od gornje strani Medanskega mostu. Čez most ni bilo varno iti. Mirko Kraljič, partizan Šmarnogorskega voda, kateremu je bila Sava na tem mestu dobro poznana, nas je srečno prepeľjal na to stran. Na srečo Sava to noč še ni bila narasla. Segala nam je le nekaj čez pas. Vsi smo jo srečno pre-

Skupina nacističnih zločincev pred ruševinami požgane Rašice

bredli. Sedaj bi se nam prilegla topla pijača.«

Že se je približala aktivistka Marija in nama ponudila toplo belo kavo. Mrharjeva mama iz Podgore nam je tisti dan komaj dovolj nakuhala in napejala. Lakota je bila velika. V popoldanskih urah nam je Tine Rožanc iz Pirnič prinesel dišečo pogačo. V mraku sem se posloвила od fantov. Borci so kmalu odšli proti Katarini, mene pa je zagnila Medvodska kotlina.

Rezka Traven

Vstopil sem v kuhinjo. Na odimljenih stenah ni slik razen ene: Titove.

»Dolgo te že ni bilo pri meni,« je rekla, ko sva sedela za mizo. »Kod hodiš? Kaj počneš? Kako živiš?«

Ko sem ji odgovoril na ta in druga vprašanja, sem sprožil vprašanje, ki je bilo povod za moj obisk.

»Zanima me, Sava, kdaj si prišla prvič v stik s partizani.«

»To je bilo jeseni 1942. leta.« Ali bi hotela, prosim, malo podrobneje opisati ta tvoj prvi stik in tvoje delo za OF?«

»V začetku novembra 1942 sem šla po nekem opravi na Vipavsko. Spotoma sem čisto slučajno naletela na skupino partizanov, ki je taborila v neki dolini na gmajni med Kobjoglavu in Lukovcem. To je bila I. kraška četa. Z njo sta bila njen komandir Anton Šibelja-Stjenka in Darko Marušič-Blaž. Oba sta, kakor veš, padla in sta narodna heroja. Ko sem jih zagledala, sem se zelo prestrašila, toda Stjenka in Blaž sta me brž pomirila, rekoč, naj se jih ne bojim, ker da so slovenska vojska, ki se bori za osvoboditev slovenske zemlje izpod fašizma. Ker so me nekateri borci poznali in vedeli, da sem zavedna Slovenka, sta me Blaž in

Pogovor s staro aktivistko

PRED NEDAVNIM me je pot zanesla v Krajno vas pri Dutovljah. Tu živi Justina Zlobec s svojim možem. Savo — to je bilo njeno ilegalno ime — pozna ne samo ves Kras, poznajo jo tudi drugod po Primorskem. Zlasti, pa jo poznajo bivši borci in aktivisti.

Ko sem zabil na njeno dvorišče, je ravnokar tipaje prišla na hišni prag.

»Zdravo, Sava!« sem ji zaklical v pozdrav.

Obstala je na pragu in nekam zavzeto zrla vame, ne da bi mi segla v desnico, ki sem ji jo prožil.

»Kaj — ali me ne poznate več?« sem se začudil.

»Oprostite, tovariš, ne vidim te oziroma le motno vidim obrise tvoje postave. Kdo pa si?«

Ko sem ji povedal, se ji je mahoma razjasnil obraz.

»A ti si?! Zdravo, zdravo! Veš, ne smeš zameriti; nisem te pač prepoznala; že nekaj mesecev ne vidim skoraj nič. Mrena. Zdravniki pravijo, da bom spet videla, če se bom dala operirati. Bom poskusila. Daj no, pridi v hišo!«

Tako se je začel pogovor ob veselem svidenju.

Stjenka vprašala, če bi hotela sodelovati z Osvobodilno fronto. Takrat sem že nekoliko poznala namen in pomen te Fronte, zato sem brez oklevanja obljubila, da bom storila vse, kar bo v moji moči.

Naslednji dan sem nesla fantom velik hleb dobrega kruha, ki sem ga spekla zanje.

Kmalu nato sem se sestala z Blažem in nekim domačinom v Krajni vasi.

Nato sva s tistim sovaščanom zbirala denar, hrano in druga sredstva za prve kraške partizane. Jaz sem obenem začela pridobivati ženske in mladinke za sodelovanje z OF. Tako sem do kapitulacije Italije pridobila mnogo kraških žena in deklet za našo stvar.

Ob kapitulaciji Italije sem imela več funkcij. Tedaj sem bila izvoljena tudi v vaški odbor AFŽ, kjer sem bila odgovorna za zbiranje hrane. Tega meseca sem bila sprejeta v KP. Lahko rečem, da je bil to najlepši dan v mojem življenju.

Nato sem bila izvoljena tudi v vaški odbor OF, kjer sem bila odgovorna za socialno skrbstvo. Decembra 1943 sem bila izvoljena v okrožni odbor AFŽ za Kras. Potlej sem veliko hodila po kraških vaseh, pridobivala žene za sodelovanje z OF, vodila številne sestanke.

Ko se je podrobneje razgovorila o svojem delu v ženskih organizacijah, je povedala, da je leta 1944 dobila nalogo, da organizira Rdeči križ na Krasu. Tudi te naloge se je oprijela z vso vnemo in ustanovila krajevne odbore RK, v katere se je vključilo nad 80 % kraških žena. Le-te so marljivo zbirale denar, obleko in drugo, vse to pa je bilo razdeljeno pogorelcem s Krasa, predvsem pa pogorelcem iz Štanjela in Kobdilja.

»V tvoji hiši, Sava, so bile tudi razne javke, kolikor se spominjam,« sem ji vskočil v besedo.

»Da, tu so se shajali tudi razni naši aktivisti in borci. Tu je bila delj časa tudi javka, kamor so prinašali kurirji IX. korpusa pošto, namenjeno našim organizacijam v Trstu. To pošto sem prevzemala jaz ter jo večini sama odnesla

v Trst, kjer sem jo izročila tov. Babiču, Štoki in drugim našim političnim funkcionarjem. Pri prenašanju pošte sta mi včasih pomagali tovarišici Marija Uršič iz Krajne vasi in Marija Brličeva iz Tupelč.

V moji hiši so se ustavljali tudi razni naši funkcionarji, ki so po tej kurirski liniji potovali v Trst ali na IX. korpus. Mnoge sem jaz spremljala kot vodič v Trst. Na mojem domu so se spotoma ustavili med drugimi tudi Lidija Šentjunc, Anton Vratušar in Anton Velušček-Matevž.

»Kaj si še vse počela v letu 1942?« sem jo vprašal.

»Ne spominjam se več vsega. Daleč je že to. Veliko stvari sem že čisto pozabila. Med tistim, kar mi je še ostalo v spominu, so razne konference, na katerih sem bila tisto leto. Aprila 1944 sem bila na tridnevni partijski konferenci v Kobjiglavu. Julija 1944 sem se udeležila kot delegatka pokrajinske konference SPZZ na Štjaku. Dalje sem se udeležila okrožne konference SPZZ na Preserjih nad Branimkom. Jeseni 1944 sem bila na zasedanju okrožnega odbora NOO v Gojačevem na Vipavskem, v začetku 1945 pa sem bila na tridnevni partijski konferenci na Ivanjemgradu pri Komnu.

Kot neustrašni delavki in borki ji je štab IX. korpusa v januarju 1945 podelil medaljo za hrabrost, kasneje pa je dobila Red za zasluge za narod III. stopnje.

»Ali bi hotela opisati kak doživljaj iz časa borbe?« sem jo čez čas vprašal.

»Doživela sem toliko, da ne vem, kaj naj ti povem. — Toda nekaj moram pripomniti, ko sva že pri tem. Znano je, da so bile tudi na Krasu borbe in da so Kraševci veliko delali za našo stvar, toda še nihče ni kaj več napisal o tem. To je žalostno. Če bi kateri drug narod doživel tako veličastno in edinstveno borbo, bi imel že vse podrobno opisano, mi pa celih petnajst let po osvoboditvi nimamo o našem Krasu in o Primorski skoraj nič napisanega. Ali res ni nikogar, ki bi se lotil tega potrebnega in važnega dela?«

Nisem vedel, kaj naj ji odgovorim.

»No,« je nadaljevala po kratkem presledku, »zdaj ti bom povedala enega od mojih neprijetnih doživljajev v času NOB. Bilo je jeseni 1944. Neka dne sem odšla na javko na Brje pri Brniku, kamor so imeli priti kurirji s korpusa. Ko so prišli in mi izročili pošto za PNOO za Trst, sem se vračala skozi do tal razdejani in zapuščeni Brnik. Nenadoma sem nedaleč pred seboj zagledala Nemce. Sama ne vem, kako se mi je posrečilo, da sem neopaženo odvrгла pošto. Nato sem nadaljevala pot proti njim, ker se nisem mogla več skriti. Ko sem prišla do njih, so me ustavili in začeli spraševati, od kod in kam grem in kaj neki počnem med temi pogorišči. Izgovorila sem se, da sem bila pri nekih sorodnikih v sosedni vasi in da se vračam domov. Mislila sem, da me bodo pustili dalje, pa sem se motila. Začeli so me psovati in mi groziti s smrtjo, češ da sem partizanska kurirka in obveščevalka. Jaz sem ugovarjala, oni pa so me začeli pestiti in brcati. Vso pretepeno so me nazadnje začeli vleči nekam s seboj, da bi me ustrelili. Toda spotoma so se premislili in me spustili. Nato sem odhitela iz vasi, se nekje skrila in čakala, dokler niso odšli. Potem sem se vrnila med pogorišča, pobrala pošto in nadaljevala pot.

To, vidiš, so bili najtežji trenutki v mojem življenju.

Alojz Ravbar

Izdajalka

FAŠISTIČNA posadka, ki je skoraj polno leto brezskrbno ždela v Lazah ob Kolpi in pohajkovala po brežanskih vaseh, kjer je stikala za jajci, kokošmi in deklinami, se je po partizanskem napadu na spodnjeloško laško preskrbovalno kolono počutila na mah ogroženo — in lepega pomladnega dne se je brigadir Črni Pietro s svojimi obmejnimi financarji umaknil v Stari trg ter izpraznil Špeharjevo hišo, ki je fašistom služila za kasarno.

Zdaj so Lazarci spet oživel. Minilo je strašno leto fašističnega zasramovanja, ko so se morali ko žoharji skrivati po svojih bajtah, ko so se preplašeno umikali pred nadležnimi tujci, trepetajoč za golo življenje v dneh, ko je Črni Pietro s svojimi od zob oboroženimi financarji lovil mirne brežane, jih trgal od domačega dela, otrok in žena ter jih pošiljal na Rab gladovat.

»Ha, zdaj smo spet svobodni!« so si govorili Lazarci, se zbirali v zidanicah in napivali svobodni ter partizanom.

A ni minilo štirinajst dni, ko so začeli spet trepetati pred smrtjo, pred tisto nasilno, iznenadno smrtjo, ko si danes zdrav ko dren, ko se veseliš sonca in življenja, pa ne veš, če boš jutri še živ. Fašistična letala, ki so iskala partizanske položaje, so pričela preletavati dolino Kolpe. Skoraj ga ni bilo dneva, da bi nad Lazami in Lapinjskim vrhom ne zabrnelo sovražno letalo. Partizanov ni našlo, saj so bili danes tukaj, jutri drugje, povsod pa so vznemirjali fašistične posadke, posejane po Kočevskem in Poljanski dolini. Sredi dneva, ko so brežani delali na njivah in v trtjih, je letalo prigrmel nad samotne vasi v debri ob Kolpi ter užigalo z mitraljezi po golorokih, nezaščiteneh ljudeh, revne bajte pa obmetavalo z zažigalnimi in rušilnimi bombami.

Bil je čas, ko je smrt slavila svoj pogubni pir v dolini Kolpe; čas, ko so prestrašeni brežani iskali zavetja po gozdovih in podzemeljskih jamah; čas, ko so se preganjani Slovenci kakor divje zveri potikali po lozah in preklinjali vojno ter jokali nad ožigi domov, ki so jih upepelile fašistične bombe.

Nekega večera pa so v Laze prišli partizani, da bi zaščitili brežane pred iznenadnim fašističnim sunkom v vas. Bili so utrjeni in gladni. Kobečev Tone jih je namestil v skednju, stara Kobečka jim je kuhala žgance in jim nosila vino. V hlevu je imela junca, kravo in tele.

»Vzemite tele in pripravite si izdatno kosilo!« jim je kral. »Bolje bo, da ga pojedete vi kakor fašisti.«

Potlej so se nekega dne zglasili tudi pri Špeharjevih. Stara Špeharka je zatarnala, kako težko bo pogrešala krompir in prašička.

»Nismo roparji kakor fašisti,« jo je prepričeval komisar. »Po vojni vam bomo povrnilo,

kar nam boste dali. Tudi za vas se borimo. Dal vam bom bone za vašo dajatev, Špeharka!«

»Sama nič ne dam!« je zanergala in jezljivo pobilskavala s sivimi očmi. »Sami si vzemite in idite iz vasi ter se nič več ne povrnite k nam, ki smo siromaki!«

Zaplenili so ji tri vreče krompirja in iz svinjaka, kjer je krulilo pet prascev, potegnili najmanjšega klapouhca. Še tisti večer pa so se povzpeli na vrh Kozic, od koder so streljali v trg, kjer so se gnetli fašisti.

Poslej ga ni bilo večera, da bi s Kozic ne užigali po okupatorjih.

»To so norci!« je stara Špeharka kričala po vasi. »Toliko časa jih bodo napadali in izzivali, da bodo prišli v vas in nas vse poklali.«

Na pragu svoje bajte je bosonog postaval stari Bižal.

»Kaj pa rjoveš?« ji je segel v besedo. »Če tudi bi prišli, tebi bi ne storili žalega. Predobro se razumete, he!«

Pljunil je prednjo in se umaknil v bajto. Obstala je sredi vaške poti in zakričala za njim:

»Tako torej? Takšne očitke naj požrem od tebe? Kaj pa misliš, smrdljivec stari, da sem jim mogoče v rodu, če so stanovali v naši hiši? O, le počakaj! Ta očitek... kosmatega boš požrl, da se boš zadavil!«

Tako se je že drla pred Bižalovo bajto, da je Bižalov sin Nejc zajel in škafa v veži zvrhan polnik vode, odprl dveri ter ji pljusnil vodo v obraz.

Divje je zamahnila z roko proti njemu, a vrata so se ji zaloputnila pred nosom.

Pred Kobečevo hišo je stal gospodar Tone, ki je opazoval ta prizor in se na vse grlo krohotal. Ona pa se je preklinjajoč in psujoč pogrnala domov.

»Pes garjavi!« se je drla spotoma. »Dobro si zapomni, kdaj si me polil z vodo!«

Zdaj, ko v vasi ni bilo več fašistov, so Lazarci lahko hodili svoja pota in se oddaljevali iz vasi, kamor so hoteli: v Kurete, Bilpo in Kavrane. Toda v trg le ni nihče zahajal, četudi so imeli tamkaj pošto in trgovino. Tamkaj so bili fašisti. Le Špeharka je ob nedeljah odhajala v trg k maši. Domov se je vracala s polnim cekarjem riža, makaronov in sladkorja.

»Bogme, lahko boš odprla štacuno,« jo je neke nedelje zbdel stari Bižal, ko je mimo njegove bajte hitela domov s polnim cekarjem.

»Tebi bi prodala strupa, če bi ga imela!« mu je vrnila, sikajoč ko kača.

Še tisti dan je Bižal govoril s Kobečevim Tonetom.

»Videl boš, to Špeharkino lazenje v trg nam bo pristorilo nesrečo,« je zaskrbljeno izrekel. »Nič dobrega si ne obetam od nje. Izčevala bo tamkaj, da so bili v vasi partizani, pa bodo sunili semkaj in nam zagodli takšne, da se bodo vsi hudčiji krohotali.«

»Neumnosti,« se je Tone popraskal za ušesi. »Če ne bo držala jezika za zobmi, bo priklala nesrečo tudi na svojo hišo.«

To je dejal kar tako, da bi soseda potolažil, potihem pa je tudi njega skrbelo Špeharkino zahajanje v trg. Nikomur v vasi ni zaupal, da se vsak teden ob določeni uri sestaja s sekretarjem Osvobodilne fronte na Lapinjskem vrhu. Bižalova zaskrbljenost ga je še tisti večer naglala na Lapinjski vrh. Povedal je sekretarju Lazarju, kakšne skrbi tarejo Lazarce.

»To stvar bo treba urediti,« je zamrmral Lazar. »Skliči vaški sestanek! Prišli bomo in se pogovorili.«

Naslednji večer so se vsi Lazarci razen stare Špeharke in njene hčerke Katice zbrali v lazarski učilnici, ki je bila v Kraljičevi hiši. Prišel je stari Bižal z ženo Magdo in sinom Nejcem, prišli so Jakljevi, Murnovi, Kraljičevi in Marincevi, prišla sta tudi Špeharkina sinova, ki sta mrko zrla predse ter poslušala Lazarja, ki je pripovedoval, kakšno je stanje na bojiščih.

»Fašisti so zapisani poginu!« je govoril Lazar. »Dolga je sicer še pot do zmage, a verujte, da bo zmagala pravica! Povsod po naši domovini se zavedni ljudje združujejo v Osvobodilno fronto. Vojna se ne bo odločala samo na bojiščih, ampak tudi v srecih poštenih ljudi, ki ljubijo svoj jezik, rodno pesem in svobodo. Združite se v eno družino tudi vi! Potrebni ste nam prav tako ko oboroženi borci. Izvolite si v terenski odbor Osvobodilne fronte ljudi, ki bodo delali za našo skupno stvar!«

»Kobečev Tone naj bo sekretar našega terenskega odbora!« je zaklical stari Bižal. Vsi so mu pritegnili.

Preden je Lazar s svojimi ljudmi odšel iz vasi, je še naročil:

»Prisiljeni smo izbirati ista sredstva ko fašisti! Nihče naj poslej ne zasušča vasi in odhaja v trg brez dovoljenja, ki vam ga bo za vsako priliko izdal vaš odbor.«

»Gadja zalega!« je doma preklinjala Špeharka, ko sta ji sinova povedala, kaj so sklenili na sestanku. »In še vaju speljujejo v nesrečo. Na noben sestanek ne bosta več šla! Ha, deset jih je tamkaj gori,« je skozi okno pokazala na Lapinjski vrh, »in pet zarjavelih pušk imajo, pa se upirajo sili, ki jih bo pomendrala v lastno blato.«

Toda že prvo soboto je poslala sina h Kobečevemu Tonetu po dovolilnico.

»Jutri bi šli mati radi v trg k maši,« je dejal. »Napiši mi dovoljenje.«

»Ne!« je kratko odrezal Tone in mu pokazal hrbet.

Praznih rok se je povrnil k materi.

»Ne da!« je povedal. »Nihče ne sme več v trg.«

»Videli bomo!« je vzkipela. »Oblast pa že takšna — da bi jo vrag pošnil.«

Drugo jutro je še pred dnem naskrivaj odšla z doma. V trgu se je še pred mašo zglasila na fašističnem poveljstvu in povedala, kaj vse se kuha v Lazah. Domov se je vrnila v mraku, da je ni nihče videl...

Tako si je stara Špeharka naplačala od partizanov zaplenjeni krompir in mršavega prašička.

Tako se je maščevala nad starim Bižalom in njegovim sinom Nejcem, ki mu ni oprostila, da jo je polil z vodo.

Tako je prikljala nad vas nesrečo.

Nihče ni vedel za njeno pot v trg.

Fašisti, ki so tri dni zatem sunili v Laze in zažgali Kobečev skedenj, ker Toneta niso našli doma, so polovili vse može in fante v vasi — tudi njena dva sinova.

Obstala je na pragu domače hiše, ko so sosedje jokajoč tekale za možmi in sinovi, dokler jih niso fašisti naglali nazaj v vas. Z nemo grozo v očeh je strmela za sinovoma, dokler nista z ostalimi vred izginila v daljavi, potlej pa se je opotekla v hišo in se zrušila na klop ob mrzli peči. V glavi in želodcu je čutila boleč pritisk. Šla je venkaj, da bi se izbruhala, a ni se mogla, le gorjupa zavest, da se je vse skupaj končalo povsem drugače, kot si je predstavljala, je vrtala in glodala njeno dušo in srce.

Pri oknu je stala njena hči Katika, bleda ko smrt, in jo gledala, gledala, da je na mah začutila, kako jo objema strah pred posledicami izdajstva, ki ga je bila zagrešila. Zunaj, ob gorečem Kobečevem skednju, so rjovele ženske. Živina, ki so jo pravkar seganjali iz gorečega hleva, je bežljala po vasi ter grozljivo mukala v peklenski nemir. Niti premaknila se ni, ko je Katika ob pogledu na požar, ki je

divjal pri sosedovih, zdrvela iz hiše ter se pomešala med rjovečo, preklinjajočo in jokajočo množico vaščanov, hotoč pomagati pri reševanju živine iz hleva, čigar streha se je pravkar vnamala. Ko pa jo je zagledala Bižalova, je z verigo, ki jo je držala v rokah, zamahnila proti njej in zakričala:

»Izgini, kuzla laška, ali pa te pahnem v goreči skedenj!«

Kar vrglo jo je nazaj v hišo. Jokajoč se je zaprla v kamro in se vrgla na posteljo. Jokala je s takšnim presunljivim glasom, da je stara Špeharka vstala in se ji približala.

»Kaj tuliš?« je mrzlo vprašala.

»Nagnala me je.«

»Kdo?«

»Bižalova!«

»Zakaj?«

»Oh, mati, vsega tega bi ne bilo treba!« se je med dušnim hlipanjem trgalo iz Katice.

»Molči!« je zakričala stara in zasrepela v hčerko, ki je objeta od groze in strahu umikala pogled pred njo.

»Z doma pojdem ... še jaz ...« je jokala hči.

V mrzlih očeh je zdajci stari zablisnilo sovraštvo do hčere, ker je spoznala, da ve za njeno skrivno pot v trg.

»Kar pojdi!« je besno izrekla. »Kar zapusti me še ti!«

Potlej je odšla iz kamre in se splazila na podstrešje. Skozi lino pod spadiščem je opazovala hrumenje žensk, ki so nosile vodo in ga-

sile ogenj, ki je divje vzplapolal ter požrešno objemal Kobečev hlev in skedenj. Od nekdaj je pritekel stari Bižal, ki se je bil skril pred fašisti. Ves preznojen od vročine, ki je puhtela iz ognja, je pograbil za domačo hišo dolgi kavelj ter z njim pohitel na kraj požara. Trgal je goreče škopnjake s strehe in odkakoval pred žarečimi istejami, ko so brizgale krog njega ter mu smodile sivo brado. Kobečeva snaha je z razpuščenimi lasmi ko ponorela tekala okrog in kričala:

»Pomagajte, ljudje! Pomagajte! Vsaj hišo nam rešite!«

»Čemu vse to?« je raslo v njej spoznanje. »Tega zločina, Špeharka, ne boš oprala z duše do smrti!«

»Tega nisem nameravala,« so prebujeni vesti odgovarjale misli. »Hotela sem, da bi prišli in odgnali Kobečevega Toneta in Bižalova dva.«

»Kaj si hotela, zdaj ni važno, Špeharka!« se je trdovratno oglašala vest. »Kriva si! To razdejanje je tvoje delo! Izdajalka si! Izdajalka!«

Iznenada se je je polastila takšna groza, da je trepetajoč od strahu zapustila podstrešje, kjer je — tako se ji je dozdevalo — s pajčevinami preprejeno in počrnelo strešno tramovje pričelo oživljati ter se gnesti okrog nje, kakor da bi jo hotelo objeti in zadušiti. Pritekla je v prazno, gluho sobo. Z izgubljenim pogledom se je zagledala v svete podobe na stenah. Za-

zdelo se ji je, da ji je Kristus, razpet na križu v kotu nad mizo, vsevedno pomežiknil. Z dlanmi si je pokrila oči in zastokala:

»Moj bog, kaj sem storila!«

Misli so ji blodile nazaj v dan, ko je v trgu izblebetala, da so bili v vasi partizani. Takrat so se besede utrgale iz njenega srca, prepelnega sovraštva, in se kakor gnoj iz bolečega tura razlile iz njenih ust. Sovražila je Kobečeve in Bižalove. Njim je namerjala nesrečo, a se je zrušila tudi nadnjo in iztrgala iz njenega doma oba sinova.

»Oooo, kaj sem storila, kaj sem storila?« je ponavljala in se približala oknu, da bi pogledala, kaj se dogaja zunaj, za Kobečevo hišo, kjer je požar goltal strešno tramovje skednja in gorečega hleva, da se je med vzkriki vaščanov sesedalo v dim in pepel. Z blaznim pogledom in razmršenimi lasmi je strmela v množijo jokajočih ljudi, ki so se s polnimi škafi vode gnetli okrog gorečega hleva in presunljivo zakričali vselej, kadar se je prežgano Bruno porušilo v ogenj in pepel, da so se poživ-

ljeni plameni kakor ogromna pahljača stegovali visoko pod nebo.

Mimo je pritekla Marinčevka. Ko je reševala prasce iz gorečega svinjaka, se ji je vnelo krilo. Z osmojeno robačo je potekla vstran od požara, otepala z rokami po sebi, a ko je pri oknu zagledala Špeharko, je dvignila pesti ter zakričala:

»Coprnica! Kaj se skrivaš doma? Pomagat bi šla rajši, pomagat!«

Odskočila je od okna in se ustavila pred ogledalom na steni. Pogledala se je vanj in zagledala spako z odurnim nasmehom, ki je izdajala njeno nepomirljivo sovraštvo do vseh vaščanov.

Nemir, kriki groze in jok, kar vse je zunaj naraščalo od minute do minute, je niso več vznemirjali. Naslonila se je na zajetno kmečko peč in začutila, da bo odslej naprej v tej vasi sama, tako strahotno sama kakor volk v lozi. Srce, še malo prej zbuženo v kesanje za zločin izdaje, ki ga je približala nad vas, ji je zledenelo ob Marinčevkinih besedah...

RABSKI DROBCI

RAB, sredi avgusta letos.

Ves otok se koplje v žarkem sredozemskem soncu, v vaseh in v mestu Rabu mr-goli tujih in domačih turistov.

Od mesta do doline sredi vasi Kampor, kjer je bilo v letih 1942–1943 znano italijansko koncentracijsko taborišče, pripelje obiskovalca avtobus v picle četrte ure po slabi cesti. Med tisoči turistov, ki vsako leto obišejo Rab, je zlasti mnogo Slovencev. Letem je dobro znano, kaj je pomenil Rab med vojno, in zato zasledimo med imeni obiskovalcev pokopališča internirancev večinoma le slovenske priimke.

Na Rabu pa niso pokopani samo Slovenci, ampak tudi Hrvatje in Židi. Zakaj potem ni število obiskovalcev drugih jugoslovanskih narodov sorazmerno?

Vzrok je bržčas pomanjkljivost v obveščanju. Turistične organizacije na Rabu ne obveščajo tujcev, da poleg raznih drugih zgodovinskih znamenitosti starejšega porekla obstoji na otoku tudi pretresljiv spomenik naše najnovejše zgodovine. Ali se morda nekateri ljudje bojijo, da bi gostom »pokvarili« dopust s spomini na zadnjo vojno? Ali

pa mogoče mislijo, da so ljudje »siti« spominov na vojno?

*

Knjiga vtisov, ki se vanjo vpisujejo obiskovalci, priča da kljub pomanjkljivemu obveščanju kaj pogosto tudi tujci zaidejo na pokopališče umrlih internirancev. Napisi v knjigi pričajo, da odhajajo ljudje s pokopališča globoko pretreseni, hkrati pa srečni, da je zdaj svoboda in da lahko kot dopustniki nemoteno uživajo tudi na otoku, katerega ime je pred osemnajstimi leti pomenilo lakoto in smrt.

Najbolj zanimivi so vtisi tujcev. Izmed njih najbolj ocenjujejo naše medvojne napore in najbolj cenijo naše žrtve predstavniki tistih narodov, ki se zdaj bojujejo za svoj osvoboditev ali pa je ta boj tik za njimi. To velja zlasti za pripadnike afriških narodov. Med njimi vidno izstopa po politični zrelosti napis nekega Alžirca.

Tudi pripadniki skandinavskih narodov ter Holandci s svojimi svobodoljubnimi in protifašističnimi tradicijami so razmeroma pogosti obiskovalci pokopališča.

Med napisi naletimo tudi na vtise nemških turistov, sicer

dokaj redke in skope, toda vseeno po svoje zanimive. Poleg napisa, ki priča, da je njegov sestavljalec marksist, kar se vidi iz političnih izrazov o proletarski solidarnosti, razrednem boju in revoluciji, je večina napisov nemških turistov pacifistične vsebine. V njih izražajo željo, da ne bi bilo nikoli več vojne, ki prinese človeštvu takšne grozote, kakršna so bila koncentracijska taborišča. Torej vidimo, da bi bilo napačno metati vse nemške turiste v en koš in jih prištevati med prikrita simpatizerje nacistov.

*

Grobišče je estetsko zelo lepo in skladno z okolico. Toda nekateri svojci tam pokopanih so dokaj čudnih nazorov. Zgodilo se je, da so posamezniki med njimi začeli »urejati« grobove po svojem »okusu«. Če bi se kaj takega dopustilo, bi arhitektonska celota in lepota rabskega pokopališča internirancev kaj kmalu postala neestetska raznolikost.

Sicer pa bo treba na rabskem grobišču še marsikaj urediti, predvsem pa poskrbeti za izboljšanje hortikulture.

M. P.

Nevarna repriza v Zahodni Nemčiji

»NASPROTNIKOV cilj je boljše vizacija Nemčije. Boljševizem respektira samo moč, nič drugega.« Ta dva stavka nista vzeta iz kakega Hitlerjevega ali Goebbelsovega govora. Veliko novejšega datuma sta. Navajamo ju iz memoranduma z naslovom »Pogoji učinkovite obrambe«, ki ga je 19. avgusta letos objavil viceadmiral Friedrich Oskar Ruge v imenu vrhovnega inšpektorja zahodnonemške vojske (Bundeswehra) generala Adolfa Heusingerja. Ta memorandum je sad posveta vrhovnih poveljnikov posameznih rodov Bundeswehra in drugih generalov od 11. do 13. julija v Kielu.

Toda ta »idejni okvir« (boj proti komunizmu ipd.) obrobja druge konkretnejše zahteve:

— Zahodni Nemčiji je treba dovoliti atomsko orožje;

— uvesti je treba splošno vojaško obveznost namesto sedanjega rekrutiranja prstovoljcev za Bundeswehr;

— ni prave vojske, »če ni angažirano vse ljudstvo«; drugače rečeno, potrebna je nekakšna civilna mobilizacija.

Pri tem je seve poglavitna zahteva, naj dobi Bundeswehr atomsko oborožitev. Toda treba je reči, da ta zahteva ni novost v zahodnonemških oficialnih krogih. Resnici na ljubo je treba pripomniti, da je že 25. marca 1958 večina Bundestaga, zahodnonemškega parlamenta, vztrajala na oborožitvi Bundeswehra z jedrskim orožjem.

In tako je sicer res, da je memorandum z dne 19. avgusta »mešanica vojaškega na-

puha in nacionalsocialistične propagande«, kot je zapisala »Frankfurter Rundschau«, vendarle ni samo to: je tudi izraz uradne politike Adenauerja in njegovih, politike, ki je spet posledica mednarodnega razvoja po vojni in dejstva, da se je Zahodna Nemčija po gospodarski moči že uvrstila na drugo mesto v kapitalističnem svetu, takoj za ZDA.

Kar zadeva politiko bonnske vlade, je njene cilje nemara najbolj posrečeno označil sam Konrad Adenauer, ko je bil letos januarja sprejet pri papežu Ivanu XXIII. Tedaj je »Der Alte« izjavil: »Prepričan sem, da je v sedanjih burnih časih bog naložil nemškemu narodu posebno poslanstvo — obvarovati Zahod pred močnimi vplivi, katerim smo izpostavljeni z Vzhoda.«

Prevedeno v jezik praktične politike pomeni to: nepopustljivost v odnosih z Vzhodom, preprečevanje vsega, kar bi lahko privedlo do koeksistence med državami z različno družbeno ureditvijo, politika »čvrste roke«, politika, ki jo je rajnki Dulles formuliral z iz-

Enota Bundeswehra se vadi v ravnanju z raketo »Honest John«, ki ima lahko tudi jedrsko glavo

razom »na robu vojne« ali, kot pravijo temu nemški generali s Speidlom na čelu, »doktrina totalnega ustrahovanja nasprotnika«.

V odnosih z zavezniki iz Atlantskega pakta pomeni to: izkoriščati britansko bojazen, da bi jih De Gaulle z uresničenjem svojih načrtov utegnil izriniti iz (Zahodne) Evrope. Izkoriščati francoske skomine po stari slavi, po obnovi takšne razporeditve sil v Evropi, v kateri bi bila Francija »v srcu vsega«. Izkoriščati ameriško radodarnost, ki je v precejšnji meri sad nezaupljivosti do De Gaulle in nezaupanja v moč Velike Britanije.

V notranji politiki pomeni to: ustvarjati antikomunistično histerijo in dati nacionalističnim, revanšističnim in nacističnim elementom proste roke, še več — zaupati jim vodilne položaje (o čemer se je moč prepričati, če pogledamo listo Adenauerjevih ministrov).

Mednarodni položaj po vojni je seve omogočil takšen razvoj stvari v Zahodni Nemčiji. Iz zavezniške koalicije, ki je strla Hitlerjevo Nemčijo, sta nastala dva bloka, iz ene Nemčije sta nastali dve nemški državi.

In tako se je tudi zgodilo, da je ostal mrtva črka na papirju člen 3 potsdamskega sporazuma, ki so ga leta 1945 podpisali Truman, Stalin in Churchill in ki se glasi:

»Potrebna je popolna razorožitev in demilitarizacija Nemčije, kakor tudi eliminiranje oziroma nadzorstvo nad vso nemško industrijo, ki bi bila lahko uporabljena v vojne namene.«

Kako se je treba izogniti določbam mednarodnih sporazumov, kako jih je treba z besedami priznavati in prisegati nanje, v dejanjih pa jih izigravati, imajo v Nemčiji bogate izkušnje. Zgodovinske paralele se pri tem vsiljujejo same po sebi. Z versajsko pogodbo, podpisano po porazu Nemčije v prvi svetovni vojni, je bilo določeno, da sme imeti nemška vojska največ 100.000 mož, od tega največ 4000 častnikov, da ne sme imeti letalstva, mornarice pa toliko kot nič. Te določbe so bile — kakor vemo — kaj kmalu poteptane ob tihi privolitvi velesil. In opravičilo

se ni razlikovalo od opravičevanja zahodnih velesil iz leta 1960: Nemčijo je treba oboroževati zaradi »komunistične nevarnosti«.

Zatorej so 1. 1954 podpisali tako imenovane pariške sporazume, s katerimi so Zahodni Nemčiji pripoznali pravico do državnosti in pravico do vojske. Pri tem so — zdaj vidimo, da v resnici zaradi lepšega — predpisali tudi nekatere omejitve: zahodnonemška vojska ne sme šteti več kot 350.000 mož, razvrščenih v 12 divizijah, imeti sme 1500 letal in 2500 pilotov, vojna mornarica ne sme imeti več kot 30.000 mož, vojne ladje pa ne smejo presegati 2200 ton. In še poseben člen pariških sporazumov: Zahodna Nemčija ne sme imeti, kaj šele proizvajati jedrsko orožje.

Iz podatkov, objavljenih v obrazložitvi osnutka proračuna Bundeswehra za prihodnje leto, pa je razvidno, da bo število vojakov naraslo od sedanjih 340.000 na 354.400, število civilistov v vojaški službi pa od 133.082 na 135.244. Celotni vojni proračun bo dosegel vrtočlavo vsoto 11,185 milijarde mark in bo za poldrugo milijardo večji od sedanjega. Značilno je, da so zvišali postavko »nabava letal in letalnih teles« (t. i. raket) od 405 na 951 milijonov, medtem ko je v celotnem večletnem programu predvideno za letala in rakete 9,1 milijarde DM.

Zahodna Nemčija je od 1956. leta dalje odštelala za »ožje« vojaške stroške 53,5, za »širše« pa 48,5 milijard DM. Vsaka izmed teh postavk sama precej presega celotno za prihodnje leto predvideno proračunsko vsoto. Londonski »Times« torej januarja letos ni kar tjavdan zapisal: »Če se bo ta proces (oboroževanja) nadaljeval, bo Zahodna Nemčija v nekaj letih spet vodilna vojaška sila v Srednji Evropi.«

Revija »Der Spiegel« je razkrila, da Zahodna Nemčija že ima baze za raketne izstrelke, rakete pa so, kot vemo, današnji najprimernejše sredstvo za prenos jedrskih nabojev. Minister za vojsko ZDA Brucker je po razgovorih v Bonnu obljubil Bundeswehru »čudežno orožje«, ameriške

rakete »Polaris«, ki imajo do met 2500 km in veljajo med vojaškimi strokovnjaki za izrazito ofenzivno orožje. Tudi pogajanja bonnskega obrambnega ministra Straussa v Londonu z njegovim kolego Watkinsonom so obrodila (militaristične) sadove: dogovorili so se o sodelovanju pri proizvodnji raket »Bluewater«, novega vojnega letala »Hawker-1127«, z raketami opremljenih tankov itd. Kopenska vojska Bundeswehra pa ima že zdaj v rokah ameriške rakete tipov »Honest John« in »Corporal«, letalstvu so dali rakete »Matador« in »Mace«, protiletalski obrambi pa »Hawk«, »Sidewinder« in »Nike«.

Zahodnonemška industrija se že dolgo pripravlja tako na proizvodnjo raket kakor atomskega orožja. S Francozi ima skupno raziskovalno središče (za nove vrste in tipe orožja). Nasledniki koncerna IG Farbenindustrie se ukvarjajo z izdelovanjem goriva za reaktivna letala, pa tudi z jedrskim gorivom, svoj atomski center imajo v Griesheimu, pa tudi vodilno vlogo v atomskem sindikatu »Kernreaktor«. Skupina okoli Friedricha Flicka skrbi prek svojih 88 podjetij za granate, orožje, tanke, torpedne cevi, eksploziv, reaktivne motorje itd. Že leta 1950 so Flick in njegovi začeli okoli Weisenstadta pridobivati uran. Grupa Siemens ima že izza Hitlerjevih časov izkušnje pri izdelavi raketne opreme (V-1 in V-2), zdaj pa posveča posebno pozornost vodenju izstrelkov na daljavo, elektronski opremi za vojsko sploh in — jedrski fiziki. Siemens ima svoj atomski raziskovalni center v Karlsruhe, besedo pa ima tudi v drugih ustanovah in organizacijah te vrste. Grupa Messerschmitt, v katero sodita tudi znani družbi Heinkel in Junkers se je že med drugo vojno uspešno preizkušala v izdelovanju reaktivnih letal, leta 1956 je izdelala prva »šolska« reaktivna letala, lani pa sta dobila Messerschmitt in Heinkel velika naročila za proizvodnjo ameriških vojnih letal F-104-Starfighter in italijanskih Fiat G-91. Ta grupa kaže že precej časa zanimanje za vódene izstrelke.

Na koncu še nekaj podatkov o gospodarski moči Zahodne Nemčije. Ta dežela je že leta 1955 postala prva v Zahodni Evropi po absolutnem obsegu industrijske proizvodnje in druga v zahodnem svetu, takoj za ZDA, a pred Anglijo, katere industrijsko proizvodnjo je lani prekašala malone za eno četrtino. Medtem ko je delež Nemčije v svetovni kapitalistični industrijski proizvodnji leta 1937 znašal 9 %, je bila Zahodna Nemčija sama 1959 udeležena z 9,8 %, medtem ko je delež Anglije v istem obdobju (1937—1959) zdrknil od 12,5 na 7,9 %, delež Francije pa od 6 na 5 %.

Ta zmog moči kapitalističnih monopolov, klerikalizma, nacionalizma in nacizma pa povzroča, da Zahodna Nemčija čedalje bolj postaja glavna trdnjava reakcije v Evropi in huda grožnja za mir na svetu.

Zato je prišla o pravem času izjava jugoslovanske vlade z dne 3. septembra, v kateri je med drugim poudarjeno:

»Takšnega razvoja dogodkov ne smemo dopustiti. In zato je dolžnost vseh vlad in Organizacije združenih narodov, da se na vso moč in najbolj aktivno bore proti takšnim načrtom in naklepom, v korist miru in miroljubnega mednarodnega sodelovanja.« J. Š.

Reinefarth kot oficir SS

Reinefarth danes — kot župan v Westerlandu

Volk samo dlako menja ...

POLJSKA državna komisija za raziskovanje zločinov nemške okupacijske vojske med zadnjo vojno je doslej zbrala nad 11 ton poročil, ki vsebujejo dokazno gradivo o nacističnih zločinih in njihovih izvrševalcih na Poljskem. V kartotekah te komisije je registriranih okoli 12.000 zločincev. Blizu 2000 jih je bilo že pred poljskimi sodišči. Ostalih 10.000 jih je pobegnilo v razne zahodne države, večina jih pa še zdaj živi v Zahodni Nemčiji.

Eden izmed teh je tudi Wilhelm Koppe. Šestnajst let je mož živel pod imenom Wilhelm Lohmann in je bil ugledna oseba pri nekem podjetju v Bonnu. Član nacistične stranke je postal že leta 1923. Med zadnjo vojno je bil načelnik gestapa v Poznanju na Poljskem. Sodelujoč z gauleiterjem Arthurom Greisejem je poslal v nacistična taborišča 340.000 Židov in na desetisoče Poljakov. Samo 1. maja 1942 sta ta dva zločinceva ukazala pomoriti v plinskih celicah 35.000 Poljakov, ki so bili »krivi« samo tega, da so bolehalo za pljučno tuberkulozo. Ko se je odporniško gibanje na Poljskem toliko razširilo, da je povzročalo nacistom že velike preglavice, je Himmler na prošnjo guvernerja Franka po-

slal v Krakov Koppeja, da bi »napravil red«. Dne 18. novembra 1943 pa je Frank v navzočnosti Himmlerja Koppeju rekel tole: »Računam na vaše zvesto sodelovanje in se opiram na vaše dosedanje zasluge.« Na kakšne »zasluge« je mislil pri tem Frank, se vidi iz opazke Kaltenbrunnerja, ki jo je izrekel na nekem sestanku v Poznanju. Navzoči so bili tudi Himmler, Frank in več drugih nacističnih višjih funkcionarjev. Razpravljali so o represalijah nad poljskim prebivalstvom, ki jih je izvajal Wilhelm Koppe. Kaltenbrunner je izjavil: »Zdi se mi, da Koppe včasih stori več kakor zahtevajo osrednje policijske oblasti, več kakor predlaga varnostna policija.« Torej je moral sam Kaltenbrunner, ki je bil na procesu v Nürnbergu obsojen na smrt in obešen, svojemu pajdašu, prav takemu zločincu Franku, svetovati, naj Koppeja brzda. Koppe pa je živel mirno kot spoštovan državljani v prestolnici Zahodne Nemčije, vse do nedavnega ...

Pred kratkim so v Bonnu spravili za rešetke tudi pravnik Ludwiga Hahna. Spoznala ga je neki meščan iz Hamburga, kjer je Hahn živel popolnoma mirno, ne da bi sploh pomislil na spremembo svojega priimka. Kdo je bil dr.

Hahn? Načelnik gestapa za Varšavsko okrožje od leta 1941 pa do osvoboditve Varšave. Kot tak je neposredno odgovoren za strahotne zločine, za javne ustrelitve, sežiganje ljudi po ulicah in dvoriščih, za uničenje varšavskega geta in represalije po zaдушitvi varšavske vstaje leta 1944. S sedeža gestapa, kjer je »uradoval« Hahn, so takoj po vojni odpeljali nad 5 ton pepela sežganih ljudi.

V Zahodni Nemčiji so aretirali tudi bivšega šefa »centralne za izseljevanje« Hermana Krummeja. Ta je bil nekaj časa tudi Eichmannov namestnik. Svoj sedež je imel v Lodžu. Poleg drugega mu poljski dokumenti očitajo, da je osebno zaukazal umoriti v plinski celici 82 otrok iz češke vasi Lidice.

Pred kratkim so aretirali tudi Konrada Fiebiga, ki mu dokumenti očitajo, da je ukazal pomoriti 100.000 Židov.

To so le štirje zločinci, ki so jih zaprli v Zahodni Nemčiji. Preveč se jim ni treba bati, saj je znano, da so z bivšimi nacisti in vojnimi zločinci sodišča v Zahodni Nemčiji zelo blaga.

Naslednji primeri kažejo, da imajo v Zahodni Nemčiji marsikje zelo »debelo kožo«:

Heine Reinefarth je bil pri SS grupenführer (kar ustreza činu generallajtnanta). Po Himmlerjevemu ukazju je leta 1944 prvi prihitel s svojim oddelkom iz Poznanja v Varšavo, da bi zadušil upor. Pod njegovim osebnim vodstvom so Nemci v enem izmed varšavskih predmestij izvršili vrsto množičnih pokolov. Reinefarth je ukazal pobiti paciente po bolnišnicah, pa tudi zdravnike in osebje. Zdaj je

ta hudodelec — župan v Westerlandu v Zahodni Nemčiji.

Otto Breutigam je kriv deportacije 100.000 Židov iz Poljske in najmanj 110.000 iz Romunije. Vse to je dokazano s kupom dokumentov. Zdaj je ta človek konzul Zahodne Nemčije v Hong-Kongu...

Bivši poveljnik varšavskega geta Fuchs je zdaj namestnik šefa policije v Hannovru. Njegov predstojnik pa je nekdanji hitlerjevski oficir Ziespius, ki je bil med vojno prav tako višji gestapovski funkcionar in kot tak predstojnik Fuchsa. Tako sta med vojno složno delovala pri uničevanju Židov, po vojni pa služita Zahodni Nemčiji kot policista...

družbene organizacije. Vsa oblast je prešla izključno v roke Nemcev — policije, SS in gestapa. Okupatorji so prav tako likvidirali vse kulturne organizacije in ustanove ter zaprli visoke in srednje šole. S prevaro so najprej zaprli, potem pa poslali v taborišča 186 profesorjev Jagelonske univerze in Rudarske akademije. Tako so začeli načrtno iztrebljati poljsko izobraženstvo. Kmalu so to akcijo razširili na vse patriotične in aktivne sloje poljskega prebivalstva.

Nemci so upostavili strog policijski režim. Osnova oblasti je bil hud policijski teror, brez prikrivanja in obzirov. Na vsem poljskem ozemlju je vladal sistem zastraševanja z deportacijami v taborišča, izseljevanjem, javnim kaznovanjem in množičnimi umori. Vse to je postalo vsakdanji pojav.

Nemci so sprva nameravali izkoriščati Poljake kot nekvalificirane delavce brez kakršnih koli pravic. Druga etapa tega načrta pa je bilo uničenje poljskih državljanov v taboriščih smrti in plinskih celicah.

Ena izmed zločinskih metod neposrednega iztrebljanja so bile likvidacije, ki so jih po vsej Poljski izvrševali različni organi nemških okupacijskih oblasti.

Že spomladi 1940 so Nemci izvedli »Kampanjo AB«. Tedaj so v Palmirskih gozdovih v varšavski okolici pobili nekaj tisoč Poljakov, med njimi tudi nekdanjega maršala poljskega Sejma Mateja Rataja ter voditelja Poljske socialistične stranke Mečislava Nadzjalkovskega.

Glavna komisija za raziskovanje okupatorskih zločinov na Poljskem je objavila podatke o likvidacijah v Poljski med nemškoasedbo. Mnogo ubojev je bilo opravljenih tajno — v ječah, taboriščih, getih, gestapovskih zasliševalnicah, gozdovih, daleč proč od naselij. Trupla ubitih so pogosto zažgali na grmadah. Zato se ni dalo ugotoviti število vseh žrtev. Še zdaj odkrivajo nova grobišča z ostanki stotin in tisočev žrtev.

Osnovni način množičnega uničevanja ljudi in brezobzirnega izkoriščanja njihove de-

KAKO SO SE BORILI V DRUGIH DEŽELAH

Poljska Golgota

PRVEGA septembra 1939 je Hitler napadel Poljsko. Že od začetka je bilo jasno, da je to totalna osvajalna vojna. Napadalčevi udarci niso bili uperjeni samo proti vojakom, ampak tudi proti civilnemu prebivalstvu, s ciljem uničevanja mest in vasi, industrije, prometnih zvez.

Pod udarci Wehrmachta, ki je imel ogromno premoč v orožju in ljudeh, se je hitro končal proces razpada nepravilne poljske armade. Poljska vlada in generalni štab poljske armade sta 17. septembra 1939 zapustila državo in emigrirala. Na bojišču so ostale samo množice preprostih vojakov, ki so že dotlej pokazale neuklonljivo voljo za odpor proti zavajevalcu. Zadnje vojaške enote so se nehale bojevati prve dni oktobra 1939.

V teh bojih je poljska armada izgubila nad 200.000 vojakov. Več deset tisoč vojakov pa je zapustilo državo, da bi se drugje bojevali proti nacistom.

Hitlerjeva Nemčija se ni zadovoljila samo z uničenjem poljske vojske in vojaško zasedbo Poljske. Napadalci so začeli uresničevati peklenski načrt, da bi zasušili poljski narod in ga nazadnje tudi biološko uničili.

Prastare poljske pokrajine, zibelko poljske državnosti — Poznanjsko vojvodstvo, Kurlandijo, Šlezijo in del Mazurske so vključili v sestav Tretjega rajha. Iz ostalih pokrajin so Nemci ustanovili začasen rezervat za Poljake, ki naj bi Nemčijo preskrboval z ceneno delovno silo in poljskimi pridelki.

Nemci so si pri izvrševanju svojih načrtov o gospodarskem izkoriščanju prisvojili vse poljsko državno in javno imetje v »Generalni guberniji«. V priključenih pokrajinah pa so ob izseljevanju poljskega prebivalstva rekvirirali in zaplenili tudi osebno lastnino Poljakov. Odstranili so vse sledi poljske državnosti — organe oblasti, upravne organe, politične in

Tu je bil njihov dom...

lovne sile so bila koncentracijska in uničevalna taborišča. Nemci so z njimi na gosto posejali poljsko ozemlje. Tako je bilo organiziranih 421 delavskih taborišč, ki so se delila na navadna delavska taborišča, kazenska delavska taborišča in kazenska taborišča. Brez obzira na naziv pa so bila vsa taborišča uničevalna zaradi lakote, težkega dela in nečloveških odnosov do jetnikov. Življenje in smrt vsakega posameznika sta bila na milost in nemilost izročena načelnikom taborišč. Jetniki so bili podvrženi neusmiljeni samovolji. Za majhne prekrške so jih kaznovali z najbolj drastičnimi kaznimi, jih streljali in obešali. Žide, ki niso bili več sposobni za delo, so načeloma vse obsojali na smrt.

Za uničevanje tistih, ki so se upirali, pa tudi kot sredstvo političnega nasilja proti vsemu prebivalstvu, so rabila koncentracijska taborišča. Poljakov niso zapirali v koncen-

tracijska taborišča samo zaradi njihove politične aktivnosti, zaradi upornišтва ali sabotaže, ampak tudi zaradi prenašanja hrane iz vasi v mesta, zaradi neizvrševanja naročil pri od-

kupu itd. Razen tega so v ta taborišča pošiljali tudi množice popolnoma nedolžnih ljudi, ki so jih slučajno zajeli po ulicah in cestah, v vlakih in stanovanjih. Tudi koncentracijska taborišča so bila uničevalna. Jetnike so usmrčevali večidel v plinskih celicah. Namesto ubitih so Nemci pošiljali v taborišča na tisoče novih jetnikov, ki so spet čez nekaj časa odstopili svoj prostor novim transportom.

Po površini največje, največje po številu jetnikov in ubitih, najbolj strašno in nečloveško po merilih in značaju zločinov je bilo taborišče Auschwitz-Birkenau s svojimi 23 podružnicami. Taborišče je bilo ustanovljeno 14. junija 1940, osvobojeno pa 27. januarja 1945. V nekaj manj kakor petih letih je v taborišču izgubilo življenje 4 milijone žensk, otrok in moških.

Izmed drugih taborišč na Poljskem je znano taborišče v Majdaneku pri Lublinu, ustanovljeno jeseni 1940, osvobojeno 22. julija 1944. V tem taborišču so ubili 360.000 ljudi različnih narodnosti.

Taborišče v Stutthofu pri Gdansku je bilo ustanovljeno 2. septembra 1939, osvobojeno pa 25. januarja 1945. Med tem časom je v taborišču in 34 podružnicah izgubilo življenje 65.000 ljudi.

Poleg tega je bilo na stotine Poljakov tudi v taboriščih na ozemlju Tretjega rajha ali v drugih zasedenih drža-

Nacistovo »junaštvo« na Poljskem

Skupina talcev v Ursinovi pri Varšavi junija 1940

vah. Mnogo tisoč Poljakov je izgubilo življenje v taboriščih Mauthausen, Rawensbrück, Buchenwald, Dachau, Sachsenhausen, Bergen-Belsen itd.

Najhujša taborišča, prirejena za množično uničevanje, so bila uničevalna taborišča. Jetnike, ki so jih v taka taborišča vozili cele vlake, so navadno takoj umorili. Navadno so to storili v plinskih celicah s plinom »Ciklon«. Trupla so pokopavali včasih v množičnih grobovih, največkrat pa so jih sežgali na grmadah ali v krematorijih. Na poljskem ozemlju so delovala štiri samostojna uničevalna taborišča:

Belžec — taborišče za uničevanje Židov (približno šeststo tisoč žrtev);

Helmno — taborišče za uničevanje Židov, Poljakov in drugih (približno 340.000 žrtev);

Sobibor — taborišče za uničevanje Židov (približno triststo tisoč žrtev);

Treblinka — taborišče za uničevanje Židov, kjer pa so umorili tudi nekaj Poljakov (približno 750.000 žrtev).

Predmete umorjenih jetnikov so očistili in poslali v Nemčijo. Obleko so označevali kot darilo nemškim družinam od SS. Vse dragocenosti so spravljali v državno banko.

Iz skladiščnih knjig se vidi, da so samo med 1. dec. 1944 in 15. jan. 1945 poslali iz Ausch-

witza v Nemčijo obleko in perilo 99.992 otrok, 192.652 žensk in 222.269 moških. Vsi ti so bili umorjeni v plinskih celicah. V Nemčijo so redno pošiljali zlato v palicah, pridobljeno iz zlatih zob jetnikov, ter lase umorjenih žensk. Samo iz Majdaneka so poslali v Nemčijo več kakor za milijardo mark zlata in drugih dragocenosti.

Obenem z množičnimi umori so Nemci množično preseljevali Poljake z njihove zemlje. Že prve mesece okupacije so Nemci preselili iz tako imenovane »oblasti Varta« (Poznanjsko, Pomorsko in Lodziansko vojvodstvo) Poljake v »Generalno gubernijo«. V večjih mestih »Generalne gubernije«, posebno v Varšavi in Krakovu, so Poljake izseljevali iz najlepših mestnih predelov zaradi ustanovitve posebnih »nemških četrti«. Preseljevanje je spremljalo brezobzirno ropanje.

Preseljevanje Poljakov so Nemci izkoriščali za svoje vojaške in kolonizatorske cilje med drugim tudi v Radomski (1940—1942) in Čenstohovski (1940—1944) oblasti. Obširno so izseljevali tudi iz Zamostja od 1. 1941 do avgusta 1943. Od tod so izselili 110.000 ljudi, to je 31 odstotkov poljskega prebivalstva tega predela. Večina izseljencev je pomrla v taboriščih. Akcijo izseljevanja je spremljalo brezobzirno na-

silje in ropanje. Prebivalstvo se je preselitvi ob pomoči partizanov močno upiralo.

Strahotna stran v zgodovini nemške zasedbe Poljske pomeni uničevanje Židov. Nacistični načrt iztrebljanja Židov je imel naslednje etape:

1. Izselitev Židov iz »oblasti Varta«, ki je priključena Tretnemu rajhu.

2. Konfiskacija njihovega imetja in izkoriščanje njihove delovne sile.

3. Odgon Židov v gete in delovna taborišča.

4. Iztrebiti jih v uničevalnih taboriščih.

Ločitev Židov od ostalega prebivalstva z uvedbo obveznega traku s sionsko zvezdo je bila prvi korak k njihovem uničenju.

Že septembra 1939 je nastal prvi geto v Piotrikovu. V Lodzu je nastal geto 8. februarja 1940, oktobra 1940 v Varšavi. Vsega skupaj je bilo na poljskem ozemlju okrog 500 getov. Med junijem 1940 in julijem 1941 so Nemci iz manjših getov izseljevali Žide v gete po večjih mestih, kjer so jih lahko popolnoma izolirali. Razen tega so organizirali več delavskih taborišč za Žide, ki pa so se pozneje spremenila v uničevalna.

Od oktobra 1940 pa do julija 1942 je v Varšavskem getu od bolezni in pomanjkanja pomrlo nad 100.000 ljudi. Novembra 1941 je nastalo taborišče v Helmnu kot prvo v »oblasti Varta«. Tu so bile prve množične likvidacije v plinskih celicah na avtomobilih. To so bili prototipi kasnejših večjih plinskih celic v taboriščih. Marca 1942 so Nemci ustanovili taborišče v Belžcu, prvo na ozemlju »Generalne gubernije«. Istočasno so ustanovili tudi taborišče v Sobiboru. V tem taborišču so začeli z množičnim uničevanjem Židov že maja 1942. Julija 1942 so odprli taborišče v Treblinki, kjer so nemudoma začeli z množičnim uničevanjem. Razen tega so na sto tisoče Židov pošiljali tudi v druga taborišča, kot n. pr. Majdanek in Auschwitz.

Julija 1942 se je začela prva etapa »akcije Reinhardt«, ki je predvidevala preselitev Židov iz getov v taborišča. Naj-

bolj intenzivno so to akcijo izvajali med avgustom in oktobrom 1942. Med aprilom in septembrom 1943 so Nemci uničili le še ostanke židovskega prebivalstva. Od treh in pol milijonov Židov, kolikor jih je pred vojno živelo na poljskem ozemlju, so Nemci pobili tri milijone.

V mnogih mestih so se Židje uprli z orožjem, ne glede na hudo nasilje in nečloveške življenjske razmere v getih. V varšavskem getu je izbruhnila vstaja 19. aprila 1943. V brezupnem boju proti sovražni premoči je do 16. maja 1943 padlo 7000 Židov, okrog 56.000 pa so jih po kapitulaciji odpeljali v plinske celice. Upornikom iz varšavskega geta so pomagali tudi Poljaki.

Med 16. in 19. avgustom je divjal obupen boj Židov proti esesovcem v getu v Bjalistoku. Vstajo so Nemci zadušili, okrog 20.000 Židov pa so odpeljali v taborišča smrti.

Tudi pri likvidaciji taborišč v Treblinki in Sobiboru so se jetniki uprli z orožjem v rokah ter v brezupnem boju branili svoje človeško dostojanstvo.

(Po knjigi »Nismo pozabili«, ki jo je izdala založba »Polonia« v Varšavi.)

Skupina poljskih partizanov

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN

Kaj so nekoč počeli sedanji generali Bundeswehra

V ZAHODNONEMŠKIH revijah lahko občudujemo dobrodušne moške v ameriških uniformah brez nacističnih znakov. Med temi je tudi Heusinger, ki je bil nekoč šef operativnega urada v Hitlerjevem glavnem stanu. Mož je generalni inšpektor Bundeswehra in se hvali s svojo protinacistično preteklostjo. Sodeloval je baje celo pri zaroti, ki je privedla do atentata na diktatorja 20. julija 1944. Kako je prišlo do te zarote in zakaj je ostal Heusinger živ, če je sodeloval v njej?

Trenja med Hitlerjem in nekaterimi člani vrhovnega poveljstva so izvirala predvsem iz različnosti poklicnih gledišč. Hitler se je zelo rad vmešaval v načrte vrhovnega poveljstva, ki mu je nepremišljeno odrejal izvajanje najbolj nesmiselnih operacij. Kdor se mu je upiral, je moral odti. Manstein je v Nürnbergu izjavil, da je od sedemnajstih feldmaršalov ostal na svojem poveljniškem položaju do konca vojne samo eden. Vendar njihovo obnašanje še ne pomeni, da je v vrhovnem

poveljstvu prevladovalo protinacistično razpoloženje.

Leta 1943 se je položaj na frontah poslabšal. Tedaj se je skupina nezadovoljnih generalštabnih oficirjev odločila, da bo prehitela čas. Med njimi je bil tudi Heusinger. Vedeli so, da bi Nemčijo lahko rešil samo kompromisni mir in da bi do tega prišlo le, če bi odstranili Hitlerja.

V letu 1943 je bilo organiziranih sedem atentatov na diktatorja, toda iz tega ali onega vzroka se ni posrečil nobeden. Slednjič so zarotniki našli moža, ki naj bi bil kos težavnim nalogi. To je bil polkovnik Stauffenberg. Dne 20. julija 1944 mu je bilo ukazano, naj se javi v Hitlerjevem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Sédel je v letalo. V aktivki je imel peklenjski stroj z močnim eksplozivom.

V času, ko se je Stauffenberg peljal z letalom proti glavnemu stanu, se je nacistična vojska v neredu umikala od Njemna k Visli. Sovjeti so bili napredovali za 400 km v petih tednih in uničili 50 sovražnih divizij. Po moskovskih ulicah je 17. julija korakalo 57.000 ujetih pripadnikov Wehrmachta. Na zahodu je britanska pehota pregnala Nemce iz ruševin mesta Caen v Normandiji in zavarovala izkrcavanje. Brandleyeva in Pattonova armada sta se pripravljali na prodor pri Saint Lô-Lalaise. Trenutek je bil ugoden. V Berlinu so zarotniki čakali samo na Stauffenbergov znak, da bi izdali proglas o prevzemu oblasti. Na čelu zarotnikov so bili general Stieff ter feldmaršala Beck in von Witzleben.

Stauffenberga je odvedel k Hitlerju Keitel. Zaradi prehude vročine je bila konferenca glavnega stana v gozdarski koči namesto v oklopnem bunkerju kot po navadi. Ta sprememba je rešila Hitlerju življenje...

Ko je Stauffenberg vstopil, je diktator ravno imel govor. Stal je za masivno mizo, na kateri so ležali kupi papirja. Na njegovi levi strani sta bila Keitel in Jodl, Stauffenberg pa je sedel na desno. Preden je prišel noter, je odstranil z bombe varnostno zaklopko. Aktovko je mirno položil na tla in šel iz sobe z opravičilom, da mora telefonirati v Berlin.

Sledili sta dve brezkončni minuti. Ob 12,50 je strahovita eksplozija razgnala kočo. Iz dima in plamenov so zaslišali stokanje in kričanje ranjenecv. Potem so zagledali Hitlerja. Pijano se je opotekal, obraz mu je bil pokrit s prahom, od obleke so ostale krpe, otrpnila mu je roka, vendar je ostal živ.

Že popoldne je fuhrer na postaji sprejel iz Italije došlega Mussolinija. Odvedel ga je na kraj atentata in mu ginjelo dejal: »Duce, po tem čudežu sem bolj kot kdajkoli prej prepričan, da me je usoda izbrala za voditelja, ki naj srečno zaključí našo skupno borbo.« Mussoliniju ni prišlo na

um nič pametnega, ko da se mu je spet priliznil: »Po vsem, kar sem videl, lahko rečem samo to, da sem popolnoma istega mnenja. To je bil znak z neba.« Kako pa naj bi sicer bil drugačnega mnenja, saj je prišel prosit Hitlerja za orožje in za pomoč krhki »socialni republiki«!

*

Še isti večer so v Berlinu prišli Stauffenberga, ki se je vrnil z letalom, prepričan, da je Hitlerja ubil. Nekaj ur pozneje pa je že stopil pred eksekucijski vod na dvorišču ob razsvetljavi žarometov to-vornjaka...

Po vojni so našli seznam 4980 oficirjev, ki so bili po neuspelem atentatu najbrž postreljeni. Na tisoče so jih poslali v koncentracijska taborišča in tam končali veliko čistko. Prvi iz dolge vrste velikih procesov, ki so bili zapuani zloglasnemu nacističnemu sodniku Rolandu Reiserju, se je začel in končal 7. avgusta. Med obtoženci sta bila tudi von Witzleben in Stieff.

Predlanskim pa je prišlo na dan največje odkritje. Med tajnim fotografskim arhivom, ki so ga odkrili v Vzhodni Nemčiji, so našli tudi filme o tistem procesu. Med drugim je na traku posneta tudi izpoved generala Stieffa, ki po-teka takole:

FREISLER: »Ali je res, da ste poleti 1943 iskali polkovnika Treschkowa?«

STIEFF: »Res je.«

FREISLER: »In Treschkow je rekel, da je treba končati vojno s pomočjo pogajanj in da je glavni pogoj za to odstranitev fuhrerja?«

STIEFF: »Da.«

FREISLER: »Ali je res, da je imenovani svetoval atentat med sejo glavnega stana?«

STIEFF: »Res je.«

FREISLER: »Ali ste vi obvestili o tem vaše predpostavljene?«

STIEFF: »Obvestil sem generala Heusingerja, namestnika glavnega stana.«

Proces se je končal s smrtno obsodbo vseh obtožencev. Bili so obešeni. Smrtno obsodbo so izvršili kar se dá počasi, da bi Hitlerjeve žrtve okusile čim hujše muke. Še isti večer

so morali Hitlerju odvrteti film, ki prikazuje vse potankosti o eksekuciji.

Stieff je torej omenil Heusingerja, še preden so ga odpeljali na morišče; nihče mu ni skrivil niti lasu. Seveda je odsedel dva meseca zapora, vendar je v tistem času lahko napisal in poslal diktatorju obširen memorial, ki ga je rešil smrti in mu spet pridobil Hitlerjevo milost. Ta ga je poklical na osebni razgovor (kot brez sramu poroča sam Heusinger v knjigi BEFEHL IM WIDERSTREIT) in mu dejal: »Žal mi je, da ste bili vi vpleteni v preiskavo... Prejel sem vaš memorial, ki ste ga napisali v zaporu. Najlepša vam hvala!« Resnica je zelo preprosta: Memorial je bil čisto navadna ovadba, s katero je bivši šef operativnega urada razkril vse, kar mu je bilo znano o organizaciji atentata in denunciral zarotnike.

Heusingerjev antinacizem je zato pravljica. Sedanji inšpektor Bundeswera se ni obnašal prav nič drugače kot njegov kolega Speidel, ki ga je združenje bivših oficirjev obtožilo, da je izdal Rommela.

Ko so nam še nudili pri-ložnost, da izpopolnimo sliko dobrodušnega Heusingerja, ki ga letopis bonnske vojske še vedno omenja kot »žrtev nacizma«, se brez škode lahko spomnimo njegove izjave pred nürnberškim sodiščem: »Mislil, da so metode borbe proti partizanom in ravnanje s civilnim prebivalstvom v operativnih območjih nudile ugodno priložnost za zmanjšanje šte-vila Slovanov in Židov.«

Ta rasist je že leta 1948 predlagal generalu Gehlenu, naj bi obnovili nacistično vo-hunsko službo in jo podre-dili Američanom. Kot Aden-auerjev svetovalec je pozneje izdelal načrt za »elastično obrambo«, po katerem naj bi »branilec« (Zahod) preven-tivno napadel »napadalca« (Vzhod). Vidimo, da se je res dobro izšolal v hitlerjevskem glavnem stanu ob napadih na Poljsko, Francijo, Nizozemsko in Sovjetsko zvezo.

Toda škandal s Heusingerjem ni osamljen. V vzhodnem delu Berlina so objavili na tiskovni konferenci Odbora za nemško enotnost imena 137 nacističnih generalov, ki so zdaj v Adenauerjevi službi. Za vsakega so našli zločine, ki jih je storil med zadnjo vojno. General Joseph Kammerhür, sedanji šef bonnskega oddelka za letalstvo, je vodil

bombardiranje Coventryja in Rotterdam. Mimo tega je razbil 10. maja 1940 nemško mesto Freiburg in Breisgau, da bi priskrbel »alibi za totalno vojno«. Generalmajor Hax, sedanji poveljnik 3. armadnega zbora v Koblenzu, pa je v Sovjetski zvezi odsedel precej let zaradi vojnih zločinov...

(Po italijanski reviji
»Vie nuove« št. 10/1959)

najbolj nevarne naloge, se udeleževala bojov in žrtvovala končno tudi svoje življenje za osvoboditev izpod fašizma. Roman »Neža gre v smrt« je torej roman o preprosti ženski, ki si nekoč sploh ni mogla zamisliti, da bi lahko odigrala v življenju kako pomembnejšo vlogo, ki pa je z izrednim čutom odgovornosti znala v odločilnih trenutkih podvzemat najprimernejše ukrepe ter z izredno življenjsko in politično zrelostjo reševati najbolj zamotane situacije.

Poleg njenih dejanj in njenega življenja v partizanih pa opisuje pisateljica tudi usodo manjše partizanske enote v Padski nižini, akcije te enote, spopade, tragične smrti, pa tudi zmage. Pripoveduje pa seveda tudi o ljudeh, ki so sestavljali to partizansko enoto, in njihovih usodah, pa o drugih prebivalcih, fašistih in izdajalcih, ilegalcih in podpornikih osvobodilnega gibanja. Skratka, to je roman-kronika o osvobodilnem gibanju na majhnem koščku italijanske zemlje in o njenih ljudeh, med katerimi kot simbol izstopa lik junaške Neže.

Roman je napisan preprosto, živahno in zanimivo, toda vseskozi umetniško izklesan. Vsi liki so prepričljivo podani, zapleti so utemeljeni in dogajanje se pred bralcem odvija gladko. Pri tem je treba poudariti zlasti dejstvo, da je pisateljica uspela s kratkimi opisi duševnih razpoloženj junakov, predvsem pa Neže, odlično karakterizirati glavne osebnosti ter podpreti njihova mišljenja in čustvovanja z odličnimi opisi močvirne pokrajine, v kateri se roman dogaja.

Roman »Neža gre v smrt« zasluži zaradi svoje zanimivosti in vsestranskih kvalitet vso pozornost naših bralcev. Ker nam pri tem odkriva košček osvobodilnega partizanskega gibanja Italije, je še toliko bolj vreden, da ga vzamemo v roke. Kajti ob dobrem poznanstvu se najlaže utrjuje prijateljstvo.

Skrben prevod je delo Leopolda Vrbovskega. Založniku pa gre priznanje za okusno opremo.

S. R.

MIMO NAŠIH KNJIŽNIH IZLOŽB

Renata Vigano: Neža gre v smrt

NAŠ kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod BOREC je ljubitelje slovenske knjige razveselil s prevodom dela o italijanskem odporiškem gibanju. Ker se knjiga — roman — nanaša na osvobodilni boj drugih narodov, zasluži še posebno pozornost. Založba je imela srečno roko, ko je med številnimi italijanskimi deli o odporiškem gibanju izbrala prav to delo. Roman »Neža gre v smrt« je namreč po splošni sodbi kritike eden najlepših partizanskih romanov, kar dokazuje tudi dejstvo, da je pisateljica prejela zanj posebno nagrado in da je bil preveden že na osemnajst jezikov. O kvaliteti dela pa se bodo prepričali tudi slovenski bralci, katerim bo roman prav gotovo všeč.

Naj vam vsaj v nekaj besedah predstavimo pisateljico, Renato Viganò, ki šteje ta roman med svoja najuspešnejša dela. Ta znana italijanska pisateljica in socialna delavka se je tudi sama udeležila osvobodilnega gibanja. Kot vsa njena družina — njen mož, književnik Antonio Melluschi, je bil partizanski komandant — je bila v partizanskih enotah, ki so operirale v severni Italiji, med Padom, Ferraro, Ravenno in morjem, v močvirnatih in napol izsušeni pokrajini, znani pod nazivom »Valli di Comacchio«. In prav

Renata Vigano

v tem predelu se dogaja tudi roman »Neža gre v smrt«.

Pisateljica pripoveduje v tem delu o usodi preproste kmečke žene Neže Ottavi, ki se prej ni zanimala za drugo kot za svoje delo na majhni kmetiji in v domači hiši. Toda ko so tej preprosti ženski po italijanski kapitulaciji Nemci odpeljali moža, ki je bil žrtev izdajalskih sosedov, se je povsem spremenila. Z vsem svojim srcem in vsem svojim bistvom se je predala osvobodilnemu gibanju, da bi pomagala uničiti fašizem. Zaprta je dom, hodila s partizani po močvirni, s trstičjem porasli pokrajini, jim kuhala in prala, prenašala kot kurirka zapužna sporočila, izpolnjevala

»Gestapo«

ANGLEŠKI politični pisec Edward Cranshaw je priključil vrsti svojih sodobnih zgodovinskih del novo z gornjim naslovom in tako obogatil že dokaj bogato literaturo o enem najmračnejših obdobjih v zgodovini človeštva. Nemški prevod izpod peresa Marianne Müller je izdala tri leta po izidu originala v Londonu berlinska založba »Coloquium Verlag« lani na pomlad. Nemška prevajalka je obdržala samo prvi del naslova: Die Gestapo, menda zato, ker je pač vsemu svetu znano, da je bil gestapo orodje tiranije.

Gestapo je priklical v življenje leta 1933 v Berlinu Göring, naslednje leto pa ga je prevzel od njega Heinrich Himmler. Spočetka je bila njegova zločinska dejavnost omejena na Prusijo in njegova prava zgodovina se začne v Münchenu. Prvo leto je bila ta zloglasna nacistična organizacija pravzaprav zgolj osebna Göringova teroristična skupina, vtem ko je bila prava

naloga, namreč zatreti med ljudstvom opozicijo proti Hitlerjevemu režimu, prepuščena SA in SS. Ko je bil gestapo na višku svoje moči, ko je področje njegovega zločinskega početja segalo od Atlantika do Volge in od Severnega tečaja do Sredozemskega morja, je bil strogo omejena organizacija, saj ni štel z ženskami in uradniškimi osebjem nikoli več kakor 40.000 pripadnikov.

Avtor knjige obravnava vodilne gestapovce in važnejše dogodke iz delovanja gestapa. Predstavi nam Hitlerja, Himmlerja, Göringa, Heydricha, Eichmanna, Daluega, Dielsa, Müllerja, Nebeja, Giseviusa in druge nacistične veljake, analizira njihovo miselnost in značaje in prikaže grozljivo sliko njihovih zločinov. Opiše spletke in boj za oblast med tekmujočimi skupinami v tajni policiji ter med policijo in vojsko. Zlasti nazorno in sugestivno opisuje Hitlerjevo izdajstvo nad nacističnimi prvaki starega kova, ki so mu pripomogli, da se je zavihtel v sedlo in postal neomejen gospodar nemškega naroda. Pretresljiv je opis pokola pripadnikov SA 30. junija 1934. Tako nastaja pred nami podoba sodobne policijske države, ki za njene vrhovne organe in vodilne kolovodje ne veljajo nobeni zakoni ne moralna načela.

V nadaljevanju svojih raziskav poseže pisec v delovanje gestapa od njegovih prvih, izključno proti Nemcem naperjenih zločinskih akcij, do organiziranega množičnega ubijanja nedolžnih žrtev med vojno. Predstavi nam nekaj najbolj zloglasnih nacističnih krvolokov, med njimi Heydricha, ki je priznal, da je odgovoren za pokol 90.000 moških, žensk in otrok v južni Rusiji, esesovskega brigadirja Katzmanna, ki je ukazal pobiti 400.000 Židov v vzhodni Galiciji, generalnega guver-

nerja okupirane Poljske Francka, ki je leta 1943 zadovoljno poročal, da je bilo na Poljskem, ko je prevzel oblast, tri in pol milijona Židov, ostalo pa jih je samo 100.000, drugega esesovskega brigadirja Stahleckerja, ki je podpisal poročilo o pokolu 135.567 Židov v Sovjetski zvezi, Hössa, ki je imel na vesti 250.000 madžarskih Židov in ki je na procesu v Nürnbergu celo sam izpovedal, da je kot komandant uničevalnega koncentracijskega taborišča Oswiecima odgovoren najmanj za 2.500.000 žrtev plinskih celic in sežiganja ter 500.000 žrtev lakote in bolezni. A kaj bi naštevati še več teh krvoločnih zveri v človeški podobi, teh prekaljenih sadištnih klavcev, ki so s svojimi zločini pritisnili najsmotnejši pečat omiki nemškega naroda, saj zadostuje že teh nekaj imen, da se vest človeštva zgrozi nad poteptano in oskrunjeno humanostjo.

Pisec knjige o gestapu pride tudi do nekaterih zanimivih zaključkov. Med njimi sta zlasti umestna dva. V prvem pravi: »V osebni občevarstvu so Nemci prijazno ljudstvo. Mnogi tu prikazani možje so bili dobri družinski očetje, ki so kupovali svojim otrokom slaščice in božična drevesca. Takoj potem pa so spet zapustili svoje domove in še naprej morili — otroke in ženske, predvsem pa stare ljudi, ker niso mogli ali hoteli delati za Nemčijo.« Drugi njegov zaključek se nanaša na Nemce v celoti in o njih pravi pisec knjige: »Dokler se ne bodo naučili priznavati stvarnosti, ki vključuje v sebi sočloveka, bodo ostali v svoji vihravi in bolestni težnji po nečem boljšem nevarnost za tiste, ki se zadovoljujejo s poskusom napravit najboljše iz sveta, o katerem vemo, da je takšen, kakršen je.«

Naš zaključek spričo knjige o gestapu pa bi bil: Prav je in potrebno, da prevajajo Nemci takšna in podobna dela iz vseh jezikov. Pa ne samo prevajajo, tudi temeljito brati bi jih morali in se iz njih naučiti, kako globoko lahko padejo sicer omikani ljudje, če slepo drve za nadutim psihopatom, kakor je drvel za Hitlerjem ti-

Na tisoče in tisoče obešenih, mučenih, ustreljenih — to je bila bilanca delovanja gestapa

sti že priletni Nemec z dvojnimi doktoratom, ki je pred vojno spremljal delegacijo tujih novinarjev po Saškem in na vprašanje nekega novinarja, ali se strinja z vsemi Hitlerjevimi idejami in ukrepi, brez pomisleka odgovoril: »Naš firer že ve, kaj dela.« Nikomur nečemo delati krivice in zato ne generaliziramo. Res ne velja to za vse Nemce, zato pa velja tembolj za tiste, ki iz nedavnih bridkih izkušenj niso povzeli ustreznega nauka, marveč še zmerom skrivaj ali pa tudi javno kotirajo z nacizmom.

ZRTVE IN VOJNA ŠKODA POLJAKOV

REVIJA »Zachoonia agencija prasowa« je lani objavila podatke o žrtvah in vojni škodi Poljske v II. svetovni vojni. Po teh podatkih je zahtevala vojna vihra na Poljskem 6 milijonov človeških življenj (22 odstotkov prebivalstva) in 38 odstotkov narodnega premoženja.

Leta 1939 je izginilo 200.000 poljskih vojakov in več deset tisoč civilnih prebivalcev. Varšava je bila takrat 10-odstotno porušena. Leta 1944, ko se je fronta premaknila do Vltave, pa so bili celi mestni okraji popolnoma opustošeni.

Okrog 2.500.000 Poljakov so nacisti odpeljali v Nemčijo na prisilno delo; 3.000.000 poljskih Židov so izselili in jih odgnali v koncentracijska taborišča. Med bivšimi poljskimi borci je bilo 1945. leta 600.000 invalidov.

MUSSOLINIJEVA »OPERA OMNIA«

Čudno, toda resnično — v Italiji še zmerom izhajajo Mussolinijeva zbrana dela (Opera omnia). Lansko leto je izšel že 27. zvezek. Izdala ga je založba »La Fenice« v Firenci. Sprašujemo se, čemu izhajajo in komu služijo zbrani članki in spomini proslulega fašističnega diktatorja.

SPOMINI HITLERJEVEGA PILOTA

MESECA marca 1932 je pilot Luftilloyda Hans Baur, ko se je vrnil iz Münchena, zve-

del, da bi rad z njim govoril neki Hitler. Takrat si je namreč Adolf Hitler zaželel voditi nacistično volilno kampanijo s pomočjo letala, Baura pa so mu priporočili kot dobrega pilota. Hitler, ki se je nagonsko bal letal oziroma zračnih poletov, je potem popolnoma zapupal Bauru. Le-ta je prišel v krog njegovih intimnih prijateljev in je doživel mnogo burnih ur, zlasti takrat, ko je bil v znanem »bunkerju« v Berlinu, kjer je Hitler po poroki z Evo Braun naredil samomor. Pilot Baur je takrat skušal pobegniti z ostankom

Hitlerjevega »dvora«, a je bil ranjen in so ga Rusi ujeli. Iz ruskega ujetništva se je vrnil šele leta 1954 — po obisku kanclerja Adenauerja v Moskvi.

Po vrnitvi iz Rusije je Baur napisal spomine in jih izdal v knjigi »Bil sem Hitlerjev pilot«. V knjigi je razjasnil marsikaj izza kulis II. svetovne vojne. Najzanimivejše pa je njegovo pripovedovanje o zadnjih dneh nacistične strahovlade, zlasti pa o trenutkih, ko je med plameni in pod točo izstrelkov skušal pobegniti iz Berlina.

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV

»Vreži njeno ime s ponosom«

ZARADI plašča skrivnosti, ki leži nad delom obveščevalnih služb, filmi o vohunstvu in protivohunstvu še vedno zelo zanimajo gledalce. Tudi film »Vreži njeno ime s ponosom« nam kaže del zakulisnega dogajanja med zadnjo vojno. Glavna junakinja je Angležinja Violetta Szabo, ki nazadnje pade. Tako ostane pri življenju samo njena hči, ker je tudi njen oče, Violettin mož, padel na bojišču.

Film je dejansko nekakšna kronika življenja in dela glavne junakinje. Zatorej bi v njem zaman iskali sledi izumetničenosti. V tem se zrcali solidna obdelava scenarija, brez pretiranih dodatkov pisateljske domišljije. V realizmu filma pa lahko slutimo tudi nasvete in trdo roko strokovnjakov za obveščevalno delo.

Globok realizem, ki seže v človeška srca, se vleče skozi ves film — od nagle poroke s francoskim oficirjem Etienom Szabo, ki je značilna za dinamični vojni čas z njegovo negotovostjo, do podzavestne ljubezni mlade vdove do tovariša pri obveščevalnem delu, do ljubezni, ki ni mogla priti do medsebojne izpovedi, pa vse do konflikta med hčer-

ko Violetto in očetom, ki ga skrbi, da mu hči ne bi moralno propadla. Njena pota so namreč postala močno skrivnostna, ker tudi hčerka ne sme povedati staršem, kaj dela. Tajnost je železen zakon pri delu vsake obveščevalne službe; niti med družinskimi člani ne sme biti izjeme.

Kljub odlikam filma pa je vseeno nekaj, kar tenkočutnega gledalca prizadene. Namreč rahla politična tendenca, prikazati odporniško gibanje manj učinkovito, kakor pa je v resnici bilo. Prikazana je pretirano važna vloga britanskih agentov v okupirani Franciji. Zakaj naj bi morala priti Violleta Szabo iz Anglije samo zato, da bi ugotovila, koga vse so zaprli v nekem francoskem mestu gestapovci? Ali ne bi te naloge zlahka opravil domačin, pripadnik odporniškega gibanja? Saj menda v Franciji ni primanjkovalo pogumnih in večjih ljudi za take naloge.

Nadalje je nekoliko preveč »humanistično« prikazan postopek z ujetjo Violetto v gestapovski ječi. Razumljivo je, da so ujetnico najprej skušali na »lep način« pripraviti, da bi stopila v njihovo službo. Ko pa tega ni hotela, so jo

mučili »samo« s tem, da ji niso dovolili spati. To je kaj malo verjetno, posebno še, ko so zvedeli, da je prišla iz Anglije. Gestapo ne bi imel do takih ljudi nobenih obzirov, tudi ne pri izbiri sredstev, da jih prisili k izdajanju skrivnosti. Ali ni tudi v tem skrita politična težnja do zaveznikov v Atlantskem paktu?

Tudi to, da Violeta s sojetnico ni pobegnila ob napadu zavezniškega letala na vlak, ampak je raje ostala samo zato, da je prinesla majhno posodo vode žejnim sojetnikom, je kaj malo verjetno. Sploh je prvi del filma, ki kaže dogajanje v Angliji, mnogo verjetnejši in bolj realističen kot pa drugi del, ki kaže dogodke na celini. To kaže, da scenarist in njegovi svetovalci niso bili do podrobnosti seznanjeni z okoliščinami in pogoji življenja in dela obveščevalca v nemškem zaledju.

Kljub nekaterim pomislekom pa si je film vredno ogledati. Gledalca drži ves čas v napetosti, ima pa tudi svojo napredno noto, dovolj jasno izraženo, da je razumljiva povprečnemu gledalcu.

M. P.

»Signali nad mestom«

Režiser Žika Mitrović, avtor filmov »Miss Stone«, »Kapetan Leš« in drugih, je zaslovel pri nas kot ustvarjalec tako imenovanih akcijskih filmov, ki jih ljudje radi gledajo, saj so obrtniško solidno izdelani, dinamični in napeti.

Kmalu po letošnjem filmskem festivalu v Puli je Mitrović spet zasedel režijski stolček, ki mu ga je to pot ponudil zagrebški »Jadran-film«.

Resničen dogodek, ki se je med okupacijo odigral v dramatičnih okoliščinah v Karlovcu, ko je sedanji predsednik zagrebške občine Vječeslav Holjevac s skupino partizanov, preoblečenih v domobranske uniforme, rešil skupine soborcev, zaprtih v karlov-

ški bolnišnici, je vzpodbudil scenarista Slavka Goldštajna, da je napisal filmski scenarij z naslovom »Signali nad mestom«. To je tema, ki je nudila Mitroviću niz možnosti, da je lahko uspešno uveljavil vse svoje režijske sposobnosti.

Film so v celoti posneli v Karlovcu v predvidenem času in razmeroma hitro. Dnevno so posneli tudi do dvajset kadrov, kar je za naše razmere zelo lepa številka. Mimo tega pa film ni drag — 50 milijonov dinarjev. Za film »Vojna« je isto podjetje odštelo iz svoje blagajne trikrat toliko mi-

lijonov in vprašanje je, kdaj se bodo ti stroški povrnili.

Glavno vlogo v tem izrazito akcijskem filmu je Mitrović zaupal slovenskemu igralcu Mihi Balohu, ki je nedavno odigral glavno vlogo v filmu »Veselica«. Njegovi soigralci so med drugimi Aca Gavrić (Kapetan Leš), Bata Živojinović in Marija Tocinoski, ki smo jo videli v obeh zadnjih Mitrovićevih filmih.

Film so posneli v črno beli tehniki. Svečana premiera pa bo 29. novembra v karlovškem kinematografu »Edison«.

T. K.

Dva prizora iz filma »Signali nad mestom«

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Zakaj zaostaja stanovanjska gradnja za bivše borce v Ljubljani

TEŽKE stanovanjske razmere med članstvom ZB so že pred časom zahtevale pospešeno reševanje. Okrajni odbor ZB NOV Ljubljana je zato napravil vsestranski pregled stanovanjskih težav članov, da bi z njimi seznanil odgovorne organe. Iz tega pregleda se vidi, da nekateri stari, zaslužni borci in invalidi stanujejo v skrajno neprimernih stanovanjih, ki največkrat niti ne zaslužijo imena stanovanje, ali pa so celo brez stanovanja.

Prva sta za stanovanjska vprašanja borcev pokazala razumevanje Okrajni komite ZKS in Okrajni ljudski odbor. Zaradi tega je 9. maja 1959 na slavnostni seji Mestni svet Ljubljane sklenil finansirati gradnjo 300 stanovanj, za kar bi porabili 600 milijonov dinarjev. O tem sklepu je bila preko dnevnega časopisja obveščena javnost, bivši borci pa so se oddahnili, ker so mislili, da je rešitev njihovih stanovanjskih težav že na vidiku.

Na podlagi tega sklepa je OO ZB NOV takoj sklenil pogodbe za gradnjo stanovanj. Mestni svet je napravil razdelilnik obveznosti, ki naj bi pripadle posameznim občinam in okrajnemu ljudskemu odboru. Ta razdelilnik je bil objavljen v Glasniku OLO Ljubljana št. 37 dne 15. V. 1959. Občinski ljudski odbori so se s tem razdelilnikom strinjali, oziroma vsaj nobeden ni protestiral. Ko pa je bilo treba začeti odvajati sredstva za gradnjo, pa se je zadeva začela zapletati. Občinski ljudski odbori so se pokazali ravnodušni in so kljub stalnemu opozarjanju na te obveznosti domala pozabili. Hkrati pa so nastali položaji v celoti izkoristili in so vse borce, ki so se nanje obračali zaradi rešitve stanovanjskega vprašanja, pošiljali na ZB, češ tam imajo sredstva in naj rešujejo vprašanja svojih članov.

Zaradi takega položaja je Mestni svet 9. maja letos na

slavnostni seji opozoril občinske ljudske odbore, naj svoje obveznosti nemudoma poravnajo. Dne 13. julija pa je predsednik Mestnega sveta na prošnjo okrajnega odbora ZB sklical na razgovor vse predsednike ljubljanskih občin. Pokazalo se je, da občinski ljudski odbori dajejo prednost vsem drugim vprašanjem. Posamezniki so namreč trdili, da za obveznost občin glede stanovanjske gradnje za bivše borce niso niti vedeli in da morajo o tem šele razpravljati z občinskimi odbori. Da pa to ni res, se vidi iz naslednjih dejstev, ki so navedena po časovnem zaporedju:

Na slavnostni seji 9. maja 1959, kjer je bil sprejet sklep o finansiranju stanovanjske gradnje za bivše borce z vsoto 600 milijonov dinarjev, so bili navzoči vsi predsedniki občinskih ljudskih odborov okraja Ljubljana, ki so tudi glasovali za ta sklep.

Glasnik okrajnega ljudskega odbora je v svoji 37. številki dne 15. maja 1959 objavil sklep, oziroma priporočilo, obenem pa tudi razdelilnik obveznosti za posamezne občine.

Okrajni odbor ZB je z dopisom ZB/3 dne 21. decembra 1959 obvestil vse občinske ljudske odbore o njihovih obveznostih po posameznih pogodbah, istočasno pa tudi o vseljivosti stanovanj po posameznih pogodbah.

Na plenumu okrajnega odbora SZDL dne 16. aprila 1960 je bilo sklenjeno, da je treba dati gradnji stanovanj za bivše borce prednost pred drugimi gradnjami in da se mora pospešiti stanovanjska gradnja zanje.

Na slavnostni seji 9. maja 1960 je Mestni svet ponovno sklenil, da je treba obveznosti izpolniti in akcijo za stanovanjsko gradnjo izpolniti. Tudi tu so bili navzoči vsi predsedniki občin.

Okrajni odbor ZB je s številko dopisa ZB/6 dne 31. maja 1960 poslal vsem občinskim ljudskim odborom nujno opozorilo, naj poravnajo obveznosti ter do kdaj, koliko in komu naj plačajo.

Dne 13. junija 1960 je bil na Mestnem svetu sestanek vseh predsednikov občinskih ljudskih odborov, kjer so vsestransko razpravljali o tem vprašanju. Ob tej priliki jim je bil izročen nov tabelarni pregled obveznosti, njihove realizacije in zaostankov.

Po sestanku 13. julija je bil v vsaki občini poseben sestanek, ki so se ga udeležili predsednik občinskega ljudskega odbora, sekretar občinskega komiteja ZKS, predsednik kreditnega sklada, šef stanovanjske uprave in predsednik občinskega odbora ZB. Na teh sestankih je član stanovanjske komisije pri okrajnem odboru OO ZB pojasnil vsa nejasna vprašanja.

Sejne zapisnike stanovanjske komisije okrajnega odbora ZB je OOZB redno dostavljal tudi občinskim ljudskim odborom in komitejem ZKS.

Predstavniki okrajnega odbora ZB so pogosto ustmeno in telefonsko govorili o tej zadevi s predstavniki občinskih ljudskih odborov in političnih organizacij. Prav tako je o teh vprašanjih pisalo tudi naše časopisje.

Zavod za združno gradnjo je z dopisom dne 4. februarja 1960 prosil vse občinske ljudske odbore, naj poravnajo svoje obveznosti. Isto sta prosila Zavod za stanovanjsko gradnjo in Zavod za ureditev Stare Ljubljane.

Po tolikšnem številu sej, sestankov in razgovorov je res čudno, da lahko še nekdo trdi, da za to zadevo ni vedel.

Do konca avgusta bi bilo treba plačati obveznosti:

Zavodu za stanovanjsko gradnjo 114 milijonov,

Zavodu za ureditev Stare Ljubljane 38 milijonov 900 tisoč,

Zavodu za združno gradnjo 165 milijonov 703 tisoč.

Od teh vsot pa so občine plačale:

Zavodu za stanovanjsko gradnjo 28 milijonov 303 tisoč,
Zavodu za ureditev Stare Ljubljane 25 milijonov 606 tisoč,

Zavodu za združno gradnjo 93 milijonov 574 tisoč.

Zaradi tako velikih zaostankov prejema okrajni odbor ZB NOV pogosto dopise in terjatve, n. pr.:

»Obveščamo vas, da je vaš blok ob Gerbičevi (Krimski) ulici vseljiv. Vendar pa, ker posamezne občine še niso poravnale svojih obveznosti do Zavoda, vam ne moremo izdati uporabnega dovoljenja za vselitev...«

»Zavod za stanovanjsko gradnjo dne 15. 7... Ker bo navedeni stanovanjski blok tekom tega meseca vseljiv, vas prosimo za takojšnje plačilo. Kupcu, ki do dneva vselitve ne bo v celoti poravnal kupnine, ne bomo dovolili vselitve v ustrezajoče število stanovanj...«

Podobno kot z zaostanki pri plačevanju obveznosti prihaja navadno do zavlačevanja tudi pri sami gradnji stanovanj. Po pogodbah bi moralo biti zgrajenih:

leta 1958	3 stanovanja
leta 1959	43 stanovanj,
leta 1960	61 stanovanj,
leta 1961	46 stanovanj.

V tem pregledu so zajeta stanovanja samo v družbeni gradnji, niso pa všeta tista v združni. Toda do zdaj je zgrajenih in vseljivih le 20 stanovanj, 4 garsonjere in 1 soba. Kje so vzroki za take zamude, okrajni odbor ZB ni mogel ugotoviti. Vsekakor pa je glavni vzrok ravnodušnost do tega vprašanja, zaradi česar se zavlačuje tudi finansiranje ali pa se daje prednost drugim vprašanjem. V dokaz tej trditvi govori najrazločnejše primer z bloki v Krimski ulici, ki jih gradi Zavod za ureditev Stare Ljubljane. Okrajni odbor ZB ima z Zavodom pogodbo za gradnjo dveh blokov po 12 stanovanjskih enot, in sicer bloka 5 in 13, ki bi morala biti zgrajena v letu 1959. Blok 5 je bil res zgrajen zadnje mesece leta

1959, toda o tem okrajni odbor ZB sploh ni bil obveščen, pač pa je Zavod sporazumno z občinskim ljudskim odborom Ljubljana-Center v blok vselil druge stranke, baje zaradi ureditve Karlovške ceste. Namesto tega bloka pa je Zavod brez vednosti okrajnega odbora ZB določil za borce blok 17, istočasno pa z njegove gradnje odtegnil vso delovno silo ter jo premestil iz gradnji drugih blokov, ki so namenjeni za rešitev stanovanjskega vprašanja strank, izseljenih iz hiš ob Karlovski cesti. Ko okrajni odbor ZB ni mogel v to privoliti, so očitali borcem »nerazumevanje« za »važnejša vprašanja«. Podobno je bilo tudi v Šiški, kjer je občinski ljudski odbor zahteval stanovanja borcev za rešitev stanovanjskega vprašanja ljudi, izseljenih zaradi regulacije Celovške ceste.

Ob tej priliki je potrebno omeniti, da doslej niti ena pogodbeni obveznost ni bila izpolnjena ob pogodbenem času.

Tako so posamezni borci prišli do prepričanja, da je okrajni odbor ZB tisti, ki jih ovira pri uveljavljanju njihovih pravic. To se pa dogaja zato, ker je bila o sklepu Mestnega sveta o finansiranju stanovanjske gradnje za bивše borce obveščena javnost, istočasno pa je bilo rečeno, da so bila sredstva odstopljena okrajnemu odboru ZB. Tudi vsi oblastni organi in posamezni predstavniki kaj pogosto govorijo, da ima okrajni odbor ZB sredstva in možnosti za gradnjo stanovanj. Zaradi vsega tega je okrajni odbor ZB prisiljen obvestiti javnost, predvsem pa člane ZB, kakšno je dejansko stanje. To je prisiljen storiti tudi zato, ker so posamezni člani ZB začeli izgubljati zaupanje v svojo organizacijo, češ niti ZB nam več ne pomaga.

Prav v času, ko je okrajni odbor ZB dokončeval to poročilo, je bil na pobudo predsednika okrajnega odbora SZDL sklican sestanek predsednikov občinskih ljudskih odborov, odborov SZDL in ZB, kjer so navzočim predstavniki okrajnega odbora ZB opisali

nastali položaj. Obenem so izrazili zahtevo, da se finansiranje stanovanjske gradnje za bивše borce pospeši. Predsedniki so se seznanili z gradivom, zbranim v tem poročilu, in hkrati ponovno izrazili pripravljenost, da izpolnijo svoje obveznosti. Vendar so navajali tudi druge obveznosti, ki jih ovirajo pri finansiranju gradnje stanovanj za bивše borce.

Okrajni odbor ZB NOV
Ljubljana

Disma uredništvu

Tovariš Rudi Tarfila iz Železnikov nad Škofjo Loko nam je poslal naslednje pismo:

K nedokumentiranim fotografijam, ki so bile objavljene v »Borcu« št. 7/8, vam po pripovedovanju Pavla Tavčarja iz Železnikov sporočam naslednje:

Fotografija št. 14 prikazuje pokopališče in cerkev v Železnikih, v ozadju je videti tudi hišo v »Pelnadi«. Za obzidjem cerkve leži na tleh 15 borcev in 1 borka VII. SNOUB »Franceta Prešerna«. Omenjena borka je bila namestnica politkomisarja čete v tej brigadi, pisala pa se je Lidija Kodrič-Ceda, doma iz Kranja. Med borci je bil tudi neki tovariš iz Podlonka pri Železnikih, čigar imena ne vem, pač pa vem, da se reče tisti hiši »pri Čečku«.

Zgoraj omenjena dva in skoraj polovico ostalih so svoji prepeljali na domača pokopališča. Drugi so pa v skupnem grobišču in so njihova imena vklesana na spominsko ploščo na pokopališču.

Borci, ki jih prikazuje fotografija, so padli zaradi izdajstva pri napadu na sovražno postojanko v Železnikih 23. I. 1944. Večinoma so bili le ranjeni in jih je po borbi postrelil s pištolo nemški žandar, znan pod imenom Majer.

Upravnik pokopališča je bil takrat Pavle Tavčar, ki je poskrbel, da so bili tovariši kljub sovražnemu terorju dostojno pokopani. Pomagali so mu tudi drugi zavedni ljudje.

VOZILA BREZ CARINE ZA INVALIDE

S. T. Kranj

Vprašanje: Kakšna vozila lahko uvažajo invalidi brez plačila carine, oziroma z olajšavami, ki so predvidena za invalide? Ali veljajo olajšave samo za določene vrste avtomobilov, to je samo za določene znamke, ali samo za invalidska vozila ali pa ne glede na znamko? Rad bi tudi vedel, ali je kaj omejitev glede na velikost avtomobila oziroma jakost motorja?

Odgovor: Prav zdaj je izšla nova odredba, ki točno ureja vvažanje uvoza motornih vozil za invalide z olajšavami. Odredba je objavljena v št. 29 Uradnega lista FLRJ letos. Kakih omejitev glede na znamko motornega vozila ni, kakor tudi ni omejitev glede r a to, da bi bil carine prost uvoz specialnih invalidskih vozil. Pač pa so omejitve glede kubature.

Nova odredba določa, da lahko invalidi, ki so upravičeni do uvoza motornih vozil brez carine, uvozijo vse vrste osebnih avtomobilov in motornih koles, če jih kupijo z lastnimi sredstvi ali jih dobio v dar.

Državni organi, zavodi in družbene organizacije, ki uvažajo osebne avtomobile in motorna kolesa za invalide, pa smejo z olajšavami uvažati osebne avtomobile z delovno prostornino motorja do 2000 cm, normalne ali s potrebno adaptacijo, da jih lahko vozijo invalidi. Nadalje smejo uvažati z olajšavami mopede, skuterje z delovno prostornino motorja do 250 cm ter motorna kolesa z delovno prostornino motorja do 250 cm s prikolico ali brez nje.

To torej pomeni, da so postavljene omejitve glede na jakost motorja, ne pa glede na znamko oz. pripravnost vozila za invalide.

PREDČASNA UPOKOJITEV BORCEV

I. Z. Maribor

Vprašanje: Kot borec NOV sem zelo slabega zdravja in čutil posledice internacije ter partizanstva. Star sem 51 let in torej še nimam za pokojnino predpisane starosti. Tudi delovne dobe še nimam zadosti za pokojnino. Vložil sem že zahtevek za invalidsko upokožitev, vendar je bil ta moj

zahtevek zavrnjen. Rad bi vedel, ali me glede na moje težko zdravstveno stanje res ni mogoče upokožiti predčasno. Ali za borce NOV ni nobenih tozadevnih olajšav?

Odgovor: Olajšave so, samo ne moremo reči, ali izpolnjujete vse pogoje, ker so podatki, ki ste jih navedli v pismu, pomanjkljivi.

Člen 73. Zakona o pokojninskem zavarovanju določa dve vrsti olajšav, in sicer za borce NOV, ki dopolnijo 55. leto (moški) oz. 50. leto (ženske), pa še nimajo izpolnjene predpisane pokojninske dobe. Vendar to za vas ne prihaja v poštev. Pač pa prihaja za vas v poštev določila t. 2. čl. 73, kolikor izpolnjujete vse pogoje. Cit. t. 2 pravi, da se udeležencu narodnoosvobodilne vojne lahko prizna pravica do pokojnine še pred dopolnjenim 55. oz. 50. letom starosti. Vendar pa je potrebno, da je borec stopil v NOV pred 9. septembrom leta 1943, ali pa da se je udeležil španske državljanske vojne in da ima najmanj 15 let pokojninske dobe, od tega 10 let delovne dobe. V delovno dobo desetih let pa se računa čas, prebit v narodnoosvobodilnem boju le v dejanskem trajanju.

O priznanju pokojnine po teh določbah odloča posebna zvezna komisija, ki prošnji ugodi, če je upokožitev potrebna glede na splošno zdravstveno stanje in delovno zmožnost upravičenca.

Če ste torej stopili v NOV pred 9. 9. 1943 in imate predpisano minimalno pokojninsko ter delovno dobo, vložite prošnjo za upokožitev pri vašem pristojnem zavodu za socialno zavarovanje.

ZAŠČITENI PODNAJEMNIKI

Tone R. Domžale

Vprašanje: Prosim za kratko pojasnilo. Hišna lastnica mi je sebo odpovedala preko sodišča, sobo, ki jo uporabljam kot podnajemnik od začetka 1954. leta. Zdaj pravi, da moram takoj ven. Jaz pa sem slišal, da so menda taki podnajemniki, ki že več let stanujejo v istem stanovanju, po novih predpisih zaščiteni. Ali zame pride v poštev kakšna taka zaščita?

Odgovor: Vsekakor ste po najnovejših predpisih kot podnajemnik zaščiteni. V Uradnem listu

FLRJ 27/60 z dne 6. julija 1960 je izšel zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o stanovanjskih razmerjih. Po določbah spremenjenega zakona so zaščiteni tisti podnajemniki, ki so začeli uporabljati stanovanjski prostor pred 14. julijem 1954. To pomeni, da je mogoče sicer tudi takim podnajemnikom podnajemniško razmerje odpovedati, vendar je prisilna izselitev dopustna šele potem, ko je dosedanjemu podnajemniku priskrbljena druga primerna soba. Zakon je šel celo tako daleč, da določa, da tudi sodb, ki so bile že izdane in ki so že pravnomočne, ni mogoče izvršiti, če nasprotujejo tem določilom.

Iz navedenega izhaja, da ste tudi vi po spremenjenih predpisih kot podnajemnik zaščiteni.

KAKO JE S POVEČANJEM POKOJNINE VOJNIM UJETNIKOM

A. M. Ljubljana

Vprašanje: Rad bi vedel, kako je s povečanjem pokojnine za 30 %, ki jo čl. 75 Zakona o pokojninskem zavarovanju predvideva za zavarovance, ki so bili ujeti, pa so v taboriščih aktivno delovali za narodnoosvobodilno gibanje.

Odgovor: Zakon o pokojninskem zavarovanju natančno določa, da se zavarovancu, jugoslovanskemu državljanu, ki je bil ujet po 6. 4. 1941 ter je v taboriščih vojnih ujetnikov aktivno in organizirano sodeloval pri delu za narodnoosvobodilno gibanje, pokojnina poveča za 30 %. V uradnem listu FLRJ št. 31 od letos pa je objavljeno posebno navodilo o postopku za ugotovitev aktivnega in organiziranega sodelovanja v taboriščih vojnih ujetnikov. Potrebno pa je, da upravičenec vloži posebno zahtevo pri komisiji, ki ugotavlja, koliko časa je bil zavarovavec v ujetništvu, in zahteva, da komisija ugotovi tudi njegovo aktivno delovanje za narodnoosvobodilne cilje. Na zavarovancevo zahtevo odloča komisija, pristojna za ugotavljanje dobe, prebite v ujetništvu, s posebno odločbo. Mora pa pred odločbo vse podatke poslati republiškem zavodu za socialno zavarovanje, oziroma posebni komisiji pri tem zavodu, ki da svoje mnenje, nato šele lahko zavod izda odločbo. To ugotovljeno dejstvo aktivnega in organiziranega delovanja za narodnoosvobodilno gibanje v taboriščih vojnih ujetnikov se vpiše tudi v delovno knjižico.

● **KOSTOLAC** — Za Dan rudarjev so v tem mestu odkrili spominsko ploščo med NOB padlim rudarjem.

● **KRANJ** — Med zaključnimi proslavami občinskega praznika občine Kranj so dne 7. avgusta v Bašeljki grapi, na kraju, kjer je stala partizanska bolnišnica »Košuta« in pozneje kurirska postaja »G 19«, odkrili spominsko ploščo.

● **TRŽIC** — Dne 31. julija so v partizanski vasi Gozd odkrili spominsko ploščo aktivisti Katici Sebad, ki je padla leta 1943 v tej vasi. Odkritja se je udeležilo večje število domačinov.

● **KAIRO** — Vojni veterani ZAR bodo po odloku predsednika Naserja prejemali redno vsak mesec po pet egiptovskih funtov denarne pomoči, začeni z letošnjim prvim aprilom. Po deset funtov bodo dobili tisti vojni veterani, ki imajo več kakor dva sinova.

● **NOVA GORICA** — V Kostanjevici na Krasu so dne 21. avgusta odkrili spomenik 20 padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Vaščani so spomenik postavili z lastnimi sredstvi in večinoma s prostovoljnimi delom.

● **MÜNCHEN** — V noči od 13. na 14. avgust so neznanci oskrnili spomenik žrtvam nacističnega nasilja v nekdanjem koncentracijskem taborišču Dachau. Na zidovih nekdanje plinske celice so bili narisani kljukasti križi. Policija seveda storilcev ni našla, čeprav jih ne bi bilo treba daleč iskati.

● **DUNAJ** — Sredi avgusta so bile svečane komemoracije ob spomenikih internirancev iz Jugoslavije in srbskih državljanov, umrlih med I. svetovno vojno. V času med 1914. in 1918. letom je umrlo v taborišču v Neusideru 900 civilnih internirancev in vojnih ujetnikov, v taborišču Frauenkirchen pa 2350.

● **NOVA GORICA** — Sredi avgusta sta dve skupini bivših italijanskih partizanov, ki so se bojevali v enotah IX. korpusa NOVJ, obiskali nekatere obmejne kraje v goriškem okraju. V Novi Gorici so jih sprejeli predstavniki ZB.

● **FERRARA** — Pokrajinska uprava je priredila konec avgusta festival filmov s temo »Odporniško gibanje«. Na sporedu je bilo sedem celovečernih igranih filmov ter več dokumentarnih in kratkih filmov.

KRATEKE NOVICE

● **LJUBLJANA** — Sredi avgusta je pripotovala v Ljubljano skupina 95 italijanskih vojnih invalidov iz Furlanije. Na Žalah so položili venec na grobišče italijanskih vojnih ujetnikov, ki so pomrli v Ljubljani med prvo svetovno vojno. Položili so tudi venec na grobnico narodnih herojev.

● **BANJA LUKA** — Ob osemnajsti obletnici prve mladinske delovne brigade, ki je bila ustanovljena 14. avgusta 1942, je bila velika mladinska proslava v Gornji Sanici pod Grmečom, kjer je bila ta brigada ustanovljena. Mitinga se je udeležilo 6000 ljudi, proslava pa je trajala dva dni.

● **KOPRIVNICA** — V Sokolcu so odkrili sredi avgusta spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja s področja Bilogorsko-kalniškega okraja. Mitinga ob odkritju spomenika se je udeležilo 5000 ljudi.

● **BEOGRAD** — V okviru mednarodne izmenjave med železnici, borci Gibanja odpora, je v začetku avgusta skupina jugoslovanskih otrok letovala v Franciji.

● **RAZANJ** — V vasi Čubura so odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Ta kraj je dal veliko žrtev v naši revoluciji.

● **RIJEKA** — V vasi Studena so sredi avgusta odkrili spomenik 40 padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Ob tej priliki je govoril na mitingu podpolkovnik JLA Slovan Brozina, nekdanji poveljnik prvih partizanskih enot v Istri.

● **OSIJEK** — V partizanski vasi Sremske Laze so ob proslavi Dneva vstaje odprli dom-spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Dom je stal 25 milijonov dinarjev in so ga zgradili ob pomoči družbenih organizacij, ljudske oblasti in s prostovoljnimi delom ter lastnim prispevkom.

● **SPLIT** — V Tučepih pri Makarski so odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Bronast kip, visok 2,15 m, predstavlja borca-partizana s puško v roki, ki upira pogled proti Biokovu, kjer so se zadrževali prvi partizani teh krajev.

● **LJUBLJANA** — Sredi avgusta sta bila v Jugoslaviji generalni se-

kretar Centralnega odbora Zveze partizanov Italije Walter Nerozzi ter sekretar te organizacije Giulio Mazzon. Obiskala sta tudi GO ZB NOV Slovenije, muzej NO v Ljubljani, Urh in Zavod »Borec«.

● **NOVO MESTO** — Dne 21. avgusta so odkrili na razgledni točki nad Krko, kjer sta 7. julija 1943 Cankarjeva in Serčerjeva brigada prebredli reko, spominsko obeležje. Odkritja se je udeležilo 700 ljudi. — V Dobravi so na Strojnovi hiši isti dan odkrili spominsko ploščo Francu Strojnu in Dragici Strojini, ki ju je v hiši ubila 14. maja 1944 »Črna roka«.

● **ZAGREB** — V okviru proslave 16-letnice osvoboditve so odkrili v Grubišnem polju na stavbi občinskega ljudskega odbora spominsko ploščo 12. proletarski brigadi in 17. diviziji NOV, ki sta osvobodili mesto.

● **HAIFA** — Združenje vojnih invalidov Izraela je podelilo pet nagrad po 200 in pet po 100 izraelskih funtov piscem, ki so bili nagrajeni na nedavnem književnem natečaju za najboljše spomine na boj Židov proti fašizmu.

● **MOSKVA** — V nekem skupnem grobu kakih 30 km od Talina v Estoniji so pred kratkim odkrili množičen grob, v katerem je zakopanih 3000 Čehov, Slovakov, Nemcev in Židov. Te ljudi so pobili nacisti na ukaz poveljnika koncentracijskega taborišča v Jagali, Aleksandra Laaka, ki zdaj baje živi v Winnipegu v Kanadi.

● **LJUBLJANA** — Zadnjega avgusta so odkrili na dvorišču tovarne Saturnus v moščanski občini spomenik nekdanji uslužbenki te tovarne Vidi Pregare. Fašisti so jo ustrelili na tovarniškem dvorišču leta 1942.

● **KRANJ** — Tovarniški aktiv ZB iz »tovarne »Tiskarina« je skupno z mladinskim aktivom in gasilci priredil prvo nedeljo v septembru partizansko srečanje v Delnicah pri Poljanah. Predstavniki ZB so obdarili otroke padlih borcev in vdove ter se udeležili odkritja vaškega vodovoda.

● **NOVO MESTO** — Dne 4. septembra letos je ZB NOV v Prečni odkrila spomenik neznani padli borki. Ta je padla leta 1944 ob košnji nad Luknjo pri Prečni. Kot se je domačini spominjajo, je bila visoke postave in lepe zunanosti, po poklicu učiteljica, doma pa od nekod iz Stajerske.

Za mlade bralce

IZ UJETNIŠTVA

VES strgan in sestradan se je prikazal Lojze. Mati ga je komaj prepoznala.

»Lojze!« Samo vzkriknila je, več pa ni mogla, zakaj objela ga je in glasno zajokala.

Lojzetu je moralo biti nerodno. Mežikal je in ponavljal: »Ne jokajte, mama! Ne jokajte več! Je že dosti.«

Tiče je odprtih ust stal za vrati. Skoraj bi jokal.

»Kakšen vendar si!« je skozi solze dejala mati, vsa začudena.

»Lačen.«

Vsa soseska se je stekla v hišo, da vidi Lojzeta, o katerem resda niso vedeli, je li še med živimi ali ni. Vsi vprek so ga spraševali, da ni vedel, komu naj odgovori.

»Jej, jej, slab si videti,« je rekel Plut.

»Kosmat,« je spet zinil Lojze naveličano. Medtem ko je mati pripravljala nekaj malega za pod zob, je pravil, da je bil v Koprivnici zajet prav na veliki četrtek enainštiridesetega leta, da so ga Nemci odpeljali, a da jim je iz Maribora ušel, šel proti domu, a so ga ponovno zajeli in da je po-

novno utekel, a skoraj doma že so ga Lahi prijeli in odpeljali v ujetništvo. Zdaj se je pomešal med internirance, ki se vračajo. »Le ko bi ne bili tako sestradani! Saj smo komaj rili naprej. Če nam ne bi pomagali partizani, bi kdove kje padli Nemcem v roke.«

»Ste o partizanih v taborišču kaj slišali?«

»Kako ne!« je samozavestno rekel Lojze. »Organizirani smo bili. Marsikaj smo vedeli... Veste: zveze po radiu.«

»Pa nisi videti suh,« se je oglasila teta Bara.

»Zabuhel, ne pa debel,« jo je zavrnil. »Z arzenom so nas debelili. Saj veste: prihajale so razne komisije, pa so jim pesek v oči metali...«

»Hehe! Z arzenom cigani konje zdebelijo za na sejem,« je smeje se dejal Plut.

»Naj bo, kakor če biti. Vem le, da se bom v nekaj dneh nasitil, spočil, potem pa pojdem...«

»Kam?«

»K partizanom, da bo en borec več!«

NEMCI, NEMCI!

TIČE se je vozil z mamo in očetom po steljo. Z Vahte so priropotali motorji, kmalu za njimi pa še tanki in avtomobili. Oče je pogнал Jelena in Čadka kraj ceste. Bal se je tankov.

Oče je sikal pod brke: »Nemci, Nemci!« Mati je zlagoma premikala ustnice, kot v molitvi. Hipoma se je nečesa domislila. Nekaj je šepnila očetu. Kar čez drn in strn jo je ubrala proti domu. Namesto nje je gatil Tiče listje na vozu.

Že vse polno Nemcev je bilo pred Nac-kom. Odpravljali so se proti Semiču. Pred Badovinčevo hišo sta ležala dva ubita par-

tizana. Ta dva sta prej počivala pred hišo. Kako neki bi vedela, da ju bodo že v kratkem zasačili Nemci...

Tiče je pomagal materi odnesti puško in strelivo. Za silo jo je bila skrila že prej. Ali tam se ji ni zdelo dovolj na varnem. Tiče bi bil skoraj hlače izgubil, tako so ga težili naboji v žepih. Mama je zataknila v nedra nekakšno pisanje.

Na križišču so Nemci pripravljali vrv. Nekega zvezanega tujca so vlekli k drevesu. »Živela svoboda!« je kričal, da so ga mogli slišati celo na Selih. »Dol s Hi...« je še slišal Tiče, potem pa nič več...

Juriš

Tiče je s hriba gledal pisane tanke z dolgimi cevmi, ki so se sprehajali navzdol in nazaj proti Vahti. Vmes so bili tudi avtomobili. Na njih so se prevažali vojaki, zadaj pa so bili pripeti topovi. To je trajalo nekaj dni, potem pa se je nenadoma vse spremenilo, ker je pod Suhorjem jelo pokati. Tiče je slišal šepetati, da se v zasedah iznad Trnovca in na Plešivici bije XV. brigada.

*

Petnajsta brigada je bila v zasedah iznad Trnovca in na Plešivici. Ko je šel Tiče k stri-ni na Lokvico, je videl borbo od blizu. Res se je bal in stiskal za hišnimi vogali, da bi zopet česa ne izkupil. S hribov so streljali

partizani, s ceste Nemci. Pokanje se je mešalo z glasovi harmonike. Dva avtomobila sta obstala. Partizanske kroglice so pokvarile motorja. Nikamor več nista mogla. V jarek so poskakali Nemci in divje streljali. Cnk!... je reklo na Plešivici, nekaj je po zraku lajalo, a čez čas je ob avtomobilu dejalo: bumf!... Mina je priletela. Za njo še ena. Zaropotalo je po železju in nagnilo avtomobil.

»Juuuriiiššš!« so vpili partizani. Vsuli so se izza skal in dreves, izza jarkov in nasipa in Tiče je slišal nekoga, ki je dejal: »Ali jih je! Kot listja in trave...« Vmes so še fofotale mine in pokale puške, dokler ni bilo čuti: »Prenehaj z oognjeeem! Loooviii žiiiveee!«

Nastalo je vreščanje, vik, krik in tekanje ter beganje, pomešano z redkimi slabotnimi streli, da Tiče ni mogel razločiti, kako in kaj. Potem je streljanje ponehalo. Oglasilo se je petje in vriskanje.

»Je že likof,« je rekel stari Muc. Lica so mu sijala. Drugim tudi. Tudi Tičetu. Nekateri so tekli na bojišče. Tiče je gledal črn dim, ki je ovil oba avtomobila.

Borci so se vračali. Vodili so ujetnike in nosili plen. Razen orožja so jim viseli z ramen kosmati telečnjaki. »Dobro so se založili,« je rekel nekdo, »še povójeno svinino in slanino sem našel v telečnjaku.«

»Saj jim je niso od doma poslali, ne. Saj so pri nas vsega naropali,« je srdito po-pasnil Zorn.

Med ujetniki so bili tudi belogardisti. »Vas ni sram?« je psovala razdražena Stojnička. »Sina ste mi izdali in pokončali, ki se je za svobodo boril...«

Drugi pa so vpili: »Za koga se pa vi borite, kaj? Za okupatorja, duše prodane!«

»A? Za koga? Le povejte! Ne veste?«

»Za tujce! Ko so propadli, ste se prodali drugim, kot vidimo.«

Ženske bi se zakadile v izdajalske belogardiste, a jim partizani niso dovolili. Da se bodo že pred ljudskim sodiščem zagovarjali, so pojasnili. »Nam boste že v roko prišli!« so grozile ženske.

»Pfej vas bodi!« je zavpila Stojnička, pljunila, se obrnila in ponosno odšla.

Hinko Vilfan

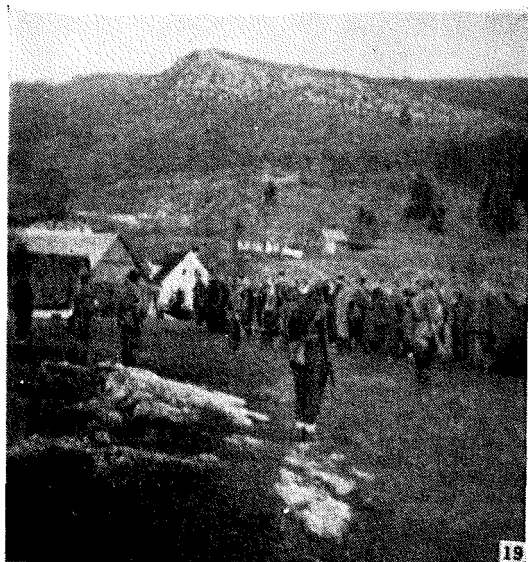
17

Iščemo podatke ?

Objavljamo nekaj posnetkov iz zbirke nedokumentiranih fotografij Muzeja narodne osvoboditve. V pripravi za tisk je namreč druga knjiga Zbornika fotografij, ki bo zajel obdobje od jeseni 1942 do jeseni 1943. Prosimo bralce, da nam posredujejo o fotografijah katerikoli podatek, predvsem pa ime enote ali organizacije, čas, kraj, imena oseb in njihove tedanje funkcije, kdo je fotografiral. — Podatke pošiljajte na Uredništvo »Borca« ali na Muzej narodne osvoboditve pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja Celovška št. 23, Ljubljana

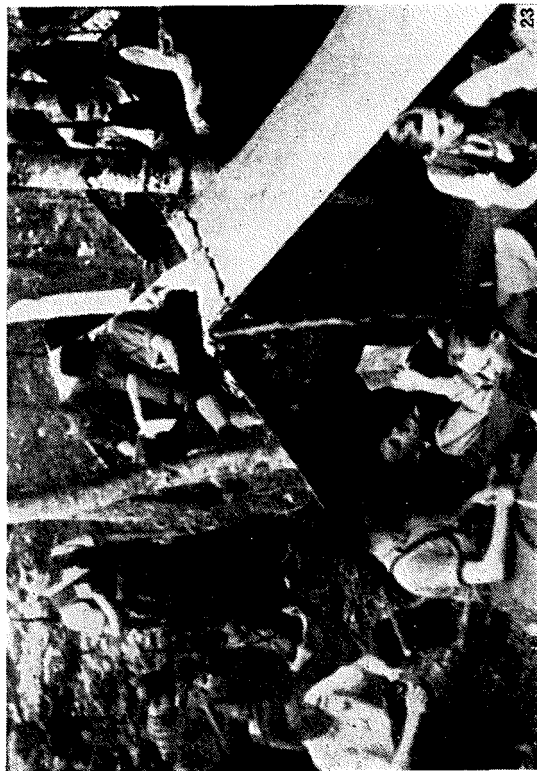
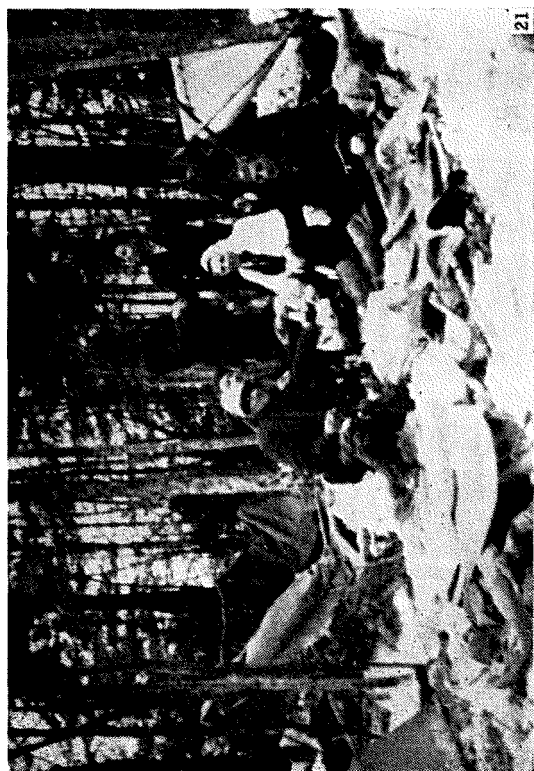
18

19

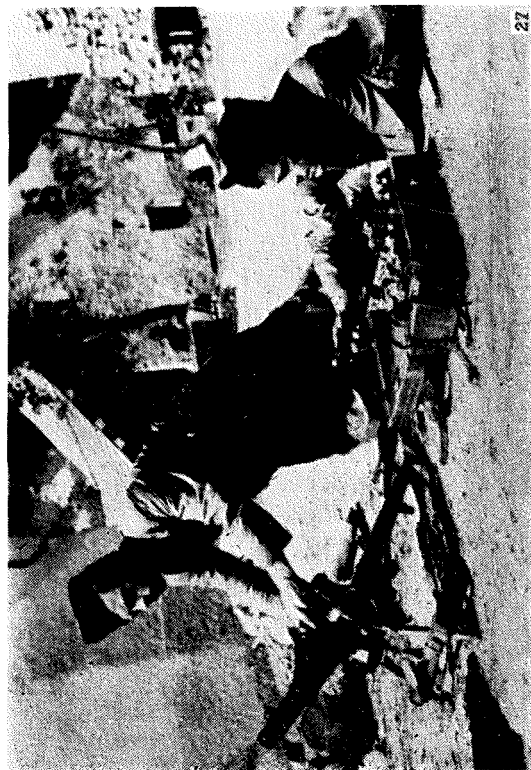

20

28

27

26

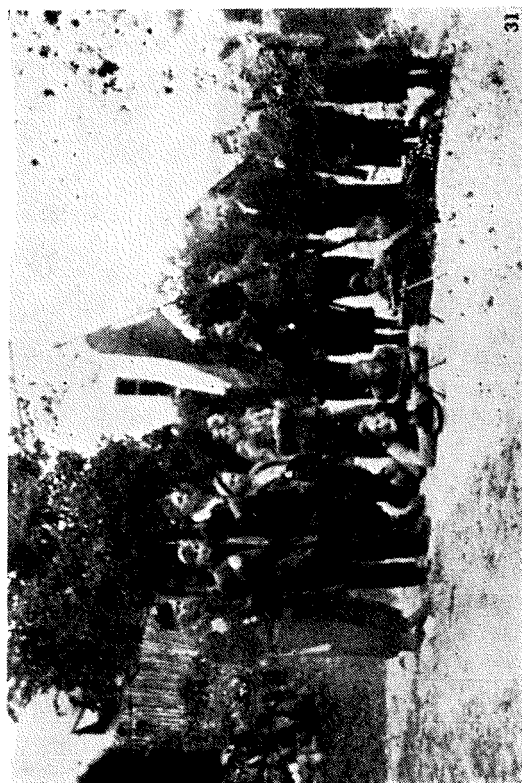
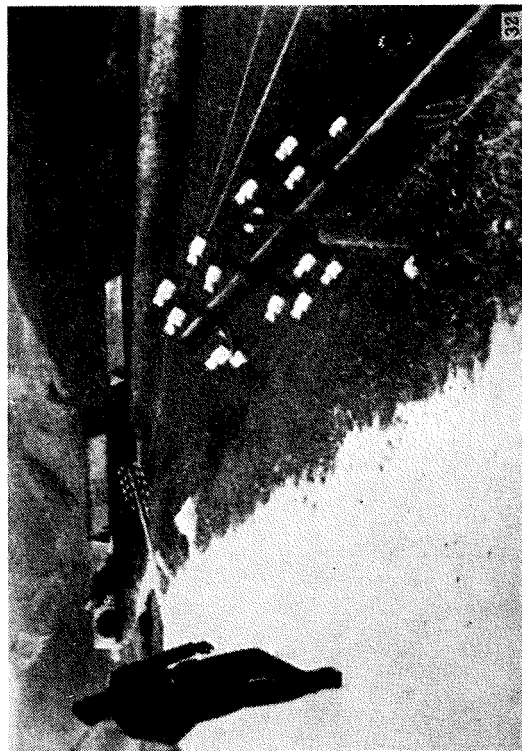
25

24

23

BOREC

1960

ŠT. 11

BOREC

VSEBINA 11. ŠTEVILKE

Svetlo sije naša plamenica (F. Š.)	457
Bihač in Jajce (Mile Pavlin)	458

IZ SPOMINOV DR. LINDSAYA ROGERSA:

Srečanje s Titom	461
»Preveč ste prijazni s partizani...«	463
Noč v Snežniškem gradu	463
Pogovor s književnikom Francetom Bevkom	466
»Ljuba žena, otroci, bratje in sestre...« (F. Sušteršič)	467
Mrtve vasi (Vinko Blatnik)	469
»Groupe Tito« med francoskimi partizani (Tine Kristan)	472
Od Beograda do Przemysla (M. P.)	476
Bilo je 21. oktobra 1941 v Kragujevcu (Bane Božović)	477
Ujeti, a nepremagani (Mile Smolinsky)	479
Tudi slaboumni so bili nacistom napoti (Cvetko A. Kristan)	481
Domača naloga (Lojze Zupanc)	483

OKNO V SVET:

Zmrzal na blokovskih okopih (Jože Šircelj)	486
V Kongu: »kdo pije in kdo plača...?« (Miran Ogrin)	488
Kaj vse si upajo »neznani elementi« v Zahodni Nemčiji	489
Intermezzo v muzeju lutk (Stane Lenardič)	490

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN:

Začelo se je z vojno v Etiopiji (F. Š.)	491
---	-----

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV:

»Akcija« (France Vrečar)	493
»Ograda« (Tine Kristan)	494

MED KNJIGAMI NA TUJEM:

Knjiga o nacističnih zdravstvenih poskusih na ljudeh	495
»Nekoč je bila vojna«	495
Richard Wright proti rasni diskriminaciji	495
»Zarja« mladega izraelskega pisca	495
»Onstran pozabljenja«	495

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV:

Odbori ZB naj imajo stalno na skrbi šolanje in strokovno izpopolnjevanje bivših borcev (M. P.)	496
Lepo in zelo koristno (M. P.)	496
Topografija NOB v Poljanski dolini (M. P.)	497
Kronike — prispevek za zgodovino NOB (Milan Bevc)	498
Koga lahko smatramo za udeleženca NOB	499
Muzejski vodnik za mladino	499

PRAVNA POSVETOVALNICA	501
---------------------------------	-----

KRATKE NOVICE	502
-------------------------	-----

ZA MLADE BRALCE:

Tam, kjer Pliva šumi (F. Š.)	503
Preplah v gostilni (M. P.)	504

IŠČEMO PODATKE	505
--------------------------	-----

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Založba »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Skerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Skerlavaj-Petrač, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštini predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštini predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-70 3-1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Kličej, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

Podjetje za promet s surovimi in obdelanimi kožami na debelo

KOTEKS

Rijeka, Vodovodna ulica 8

Telefoni: direktor: 41-57, tajnik: 40-57, komerciala: 40-58, računovodstvo: 41-58, skladišče surovih kož: 29-85, skladišče obdelanih kož: 34-92

Čestita vsem bralcem »Borca«

za 29. november,

Dan republike

Slika na naslovni strani ovitka, ki predstavlja Maribor, je delo akademske slikarke Dore Plestenjakove.

Maribor je po številu prebivalstva drugo največje slovensko mesto. Leta 1918, ob koncu I. svetovne vojne, se je v mestu uprlo slovensko vojaštvo pod vodstvom slovenskih oficirjev in tako odločilo usodo mesta, ki je pripadlo Jugoslaviji.

Med obema vojnama je Maribor s svojimi številnimi delavci pomenil revolucionarno središče v severni Sloveniji. V mariborski kaznilnici je bil zaprt nekaj časa tudi tovariš Tito. V Mariboru je delovala partijska organizacija v šoli za rezervne oficirje bivše jugoslovanske vojske, ki pa jo je policija odkrila, nakar je bilo več članov obsojenih na daljše zaporne kazni.

Leta 1941 so po kratkotrajni vojni v aprilu kljub odporu jugoslovanskih čet na desnem bregu Drave Maribor zasedli Nemci, ki so takoj začeli izseljevati Slovence iz mesta in bližnje okolice. Maribor je postal središče, od koder so vozili transporti z deportiranci na vse strani. V mesto je prišel na obisk sam Hitler, ki je tu izrekel svoje znano povelje: »Napravite mi Stajersko spet nemško.« V kasnejših vojnih letih so nacisti v Mariboru postrelili več sto talcev in zapornikov. Kljub hude-mu sovraženemu pritisku Nemcem ni uspelo zatreti OF v mestu in okolici. Dne 9. maja 1945 so mesto osvobodili ob pomoči manjših enot JA, Rdeče armade in bolgarske vojske sami aktivisti.

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 11 — Letnik XII — November 1960

Svetlo sije naša plamenica

4. 11. 1960

Pet plamenic se je strnilo v eno — simbol jugoslovanskih narodov, ki so v ognju revolucije zavrgli starega kraljevskega orla, tisto črno ujedó, ki jih je dve desetletji razdvajala in tiščala k tlom, ter zapisali na svoj prapor geslo o svobodi, bratstvu in človeka dostojnem življenju pod streho Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Sedemnajst let je minilo od takrat, ko je bila pred vsem svetom potrjena in zapečatená enotna volja jugoslovanskega ljudstva, da si hoče uresničiti davne sanje o svobodi življenja in sprostiti svoje ustvarjalne moči za zgraditev lepše bodočnosti. Dve leti zatem, 29. novembra 1945, je bila monarhija dokončno pokopana, na njenih razvalinah pa je začelo vstajati tisto, za kar je nešteto zvestih sinov domovine žrtvovalo življenje v borbi z okupatorji in domačimi izdajalci. Sedemnajst, oziroma petnajst let — pa se nam zdi, kot bi bilo to včeraj; morda prav zato, ker smo se v teh letih tako hitro dvigali iz stoletne zaostalosti in se uvrstili med razvite, industrijske dežele. Morda se prav zato tako živo spominjamo tistih dni, ker smo bili takrat še tako rekoč goli, ker smo začeli šele graditi na temeljih s krvjo utrjene enotnosti, zdaj pa imamo hišo na teh temeljih, močno hišo, ki ji noben vihar ne more do živga.

Globoke so korenine, iz katerih je zrastle nova Jugoslavija. Našo plamenico je prižgala Komunistična partija, ki se je na to pripravljala že v letih ilegalnega življenja pred vojno pod vodstvom tovariša Tita. V ognju te plamenice se je kalila naša bodočnost — prava, socialistična demokracija, socialistični humanizem, načrti velikih dni in velikih del.

Simbol jugoslovanskih narodov — pet plamenic, združenih v eno — je vedno svetlo žarel, čeprav so ga obkrožale temne sile in ga skušale ugasiti. Žarel je in še žari, še svetleje, tako da ga vidijo vsi narodi sveta, vsi tisti ljudje, ki hočejo živeti v svobodi in miru, ki hočejo, da jim atomski vek prinese blagostanje, ne pa razdejanja.

To je želja po mirni graditvi, po bratstvu in enakopravnosti vseh narodov sveta — kakor so si bratstvo in enakopravnost, demokracijo in socializem ustvarili jugoslovanski narodi, tako si hočejo vse to ustvariti tudi drugi narodi, vsak po svoji poti, kakršna se jim zdi najbližja in najboljša. To je želja po ustvaritvi takega sveta, v katerem ne bi nikdar odločali o usodi človeštva samo »veliki«, ampak tudi »mali« — »mali« pa so ogromna večina človeštva, ki je proti vojni in razdejanju. To je pot aktivne koeksistence, za katero se Jugoslavija že od začetka vztrajno bori in katere možnost skupaj z drugimi izvenblokovskimi državami dokazuje v praksi, to je edina pot, ki lahko jamči človeštvu obstoj in srečno bodočnost.

O vsem tem je jasno in odločno spregovoril tovariš Tito na zadnjem zasedanju Generalne skupščine Organizacije združenih narodov. Govoril je v imenu Jugoslavije, toda oči vsega sveta so se uprle vanj, saj so se v njegovih besedah zrcalile želje in hoteanja vseh poštenih, delovnih ljudi. Njegov glas je bil glas vesti človeštva, ki se ji reakcionarne sile še vedno upirajo, zadušiti je pa ne morejo in je ne bodo mogle. Govoril je v jeziku bodočnosti, ki naj bo lepa in svetla za vse človeštvo, kakor je lepa in svetla naša v ognju revolucije prižgana plamenica.

F. Š.

Bihač in Jajce

Bihač in Jajce — dve zgodovinski imeni, dva najvažnejša mejnika v naši narodnoosvobodilni borbi. Bihač — mesto I. zasedanja AVNOJ, Jajce — mesto II. zasedanja AVNOJ.

Marsikoga bo zanimalo, kakšni sta zdaj ti dve mesteci, kakšni so njuni spomeniki na slavno preteklost, kako sta urejena njuna muzeja itd. Zato naj vam ju predstavimo: kakšni sta in kakšne spremembe sta doživeli od časov, ko se je tam odločala usoda jugoslovanskih narodov.

BIHAČ leži sredi prostranega polja, ki ga na vseh straneh obrobajo temne gore, poraščene s smrekovimi gozdovi. Že od daleč sem opazil, da tudi v tem mestu rušijo cele ulice nizkih, s škodlami kritih hišic, katerih stene so opraskali strelji in granatni drobcji. Te hišice, ostanki žalostne preteklosti, izginjajo druga za drugo, namesto njih pa ob lepih, ravno speljanih, tlakovanih in asfaltiranih cestah rastejo železobetonske večnadstropnice z modernimi stanovanji in trgovinami. Ob pogledu na vse to sem se spomnil, kaj je dejal tovariš Tito leta 1942 ob obisku pri 4. krajiški diviziji v Podgrmeču: »Fašizem čuti, da mu bijejo zadnje ure. V svojem besu bo poskušal vse, toda mi bomo na njegovih kosteh zgradili našo prihodnost, nova mesta in vasi. Naša dežela se bo razcvetela; vi ne boste spustili pušk iz rok, dokler se to ne bo zgodilo...«

Na mnogih stavbah so vzdane spominske plošče. Tu so delovale razne zaledne ustanove NOVJ in vodstva političnih organizacij.

Leta 1941 so ustaši v mestu in okolici uprizorili strahotne pokole srbskega prebivalstva. Njihova posadka v mestu je bila zelo močna. Potem ko so junija 1942 prodrle v zahodno Bosno proletarske enote pod vodstvom Vrhovnega štaba in osvobodile prostrano ozemlje, je bil Bihač stalna nevarnost globoko v zaledju naših enot. Zato ga je NOVJ napadla in osvobodila. Boji so trajali od 2. do 4. novembra 1942. Potem je bil Bihač dolgo v rokah partizanov. Nemci so ga zasedli šele med IV. ofenzivo. Jugoslovanska armada ga je spet osvobodila 28. marca 1945.

Bihač pa je znan zlasti zato,

ker je bilo tu dne 27. novembra 1941 v bivšem sokolskem domu I. zasedanje AVNOJ. Od 78 članov, zaslužnih predstavnikov jugoslovanskih narodov, se jih je zasedanja udeležilo le 54; ostali zaradi vojnega položaja niso mogli priti.

Zdaj je v poslopju, kjer je bilo zgodovinsko zasedanje in kjer je bil ustvarjen zametek vlade nove Jugoslavije, »Muzej I. zasedanja AVNOJ«.

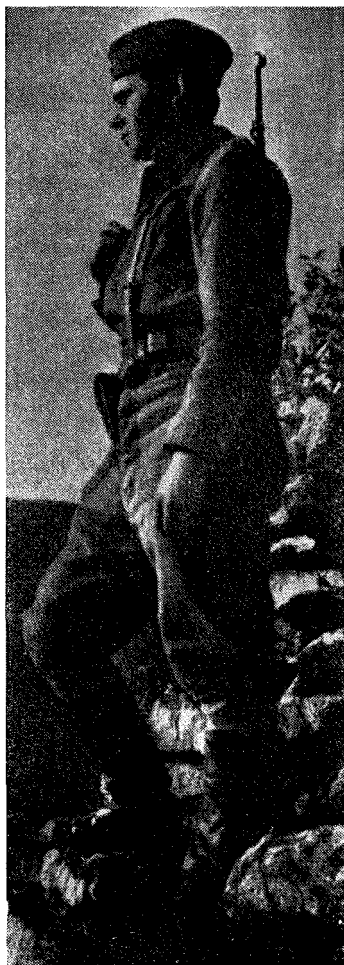
Oder, kjer je govoril tovariš Tito, je še vedno tak, kakršen je bil. V dvorano prideš iz veže pod balkonom.

V veži je zdaj razstavljenih nekaj fotografij in orožja. V dvorani so poleg dokumentov AVNOJ zlasti zanimivi izrezki iz različnih tujih in domačih časopisov v naši osvobodilni vojni. Posebnost so tudi brzojavke, ki sta si jih izmenjala pred zasedanjem AVNOJ tovariš Tito in vodstvo Kominterne v Moskvi. Zaradi brzojavk Kominterne so mnoge važne sklepe, ki bi jih bili lahko sprejeli že v Bihaču, sprejeli šele leto kasneje v Jajcu.

Za »Muzej I. zasedanja AVNOJ« v Bihaču bi lahko rekli, da je sicer lepo urejen, toda preveč splošen; premalo je poudarjen dogodek, ki mu je muzej posvečen.

V JAJCE, prestolnico srednjeveških bosenskih kraljev, prideš najhitreje iz Banje Luke z avtobusom ali iz Lašve po ozkotirni železnici.

Tudi v tem delu Bosne kipijo gradbena dela. Ob progi Sarajevo—Šamac so mi vzbudili pozornost napisi na železniških postajah. Poleg imena kraja stoji dopolnilo »novi« (n. pr. Doboj Novi). Po vojni je zraslo ob železnici mnogo novih tovarn, hkrati pa so naraščale potrebe po novih sta-

Straža nad Jajcem v času drugega zasedanja AVNOJ

novanjih. Zdaj vidiš v vsakem takem kraju staro naselje z vegastimi, krivimi hišicami, malo stran pa novo naselje z velikimi bloki, trgovinami, gostilnami in šolami. Pa tudi v teh naseljih so že očitne razlike. Drugačne, nekako revne, kasarnam podobne bloke so gradili prva leta po vojni. Zdaj so sivi in enolični, poleg njih pa stoje že novi, z živimi barvami popleskani bloki iz betona, jekla in stekla.

Okolica Jajca je lepa in turistično zelo vabljiva. Tod mimo bo držala avtomobilska cesta, ki bo vezala cesto Beograd—Zagreb s Sarajevom in dalje z »Jadransko magistralo«. Takrat bo Jajce z jezerom

na Plivi postalo pomembno turistično središče. Najteže bo urediti cesto skozi sotesko Vrbasa, ki jo obkrožajo skoraj 1000 metrov visoke, navpične stene. Ta skoraj 60 km dolga soteska je ena najlepših v državi.

Mestece Jajce je slikovito in polno spomenikov. Nad mestom čepi ogromna stara trdnjava z debelimi zidovi. Tam je bilo zadnje oporišče bosenskega kralja Stjepana Tomaševića, ki je odpovedal sultanu pokorščino, ohrabren po obljubah rimskega papeža in madžarskega kralja. Pomoči ni bilo od nikoder, navalili so Turki z veliko silo, kralja so ujeli in ga obglavili na Carjevem polju. To se je zgodilo leta 1463.

Stari del mesta leži znotraj srednjeveškega obzidja. Asfaltirana cesta drži skozi obokana vrata; skozi se prerivajo avtomobili raznih znamk, da so podboji že precej opraskani.

Tudi Jajce čuti dih novega časa. Na vseh koncih in krajih gradijo nove hiše. Tako vidimo lahko blizu romanskega stolpa sv. Luke tudi moderne stavbe 20. stoletja.

Glavna znamenitost Jajca pa je dom, kjer je bilo II. zasedanje AVNOJ. Tudi to je bil nekdanj sokolski dom. Porušen je bil ob enem številnih napadov na mesto. Pred 29. novembrom 1943 so ga enote NOVJ obnovile. Po zasedanju AVNOJ so ga ob ponovnem zavzetju mesta sovražniki v divji jezi spet uničili. Zdaj je dom obnovljen in spremenjen v muzej. Poslopje je zunaj obloženo s ploščicami iz brušnega lehnjaka, ki je posebnost v Jajcu in okolici.

Kako burna je zgodovina tega mesteca, zlasti zgodovina med zadnjo vojno! Prvič so ga napadli partizani že 2. novembra 1941. Že junija istega leta so v okolici izbruhnili uporji srbskega prebivalstva

proti ustaškim zločincem. Prvič so enote NOV osvobodile mesto 25. septembra 1942, ga kmalu spet izgubile, spet osvobodile in spet izgubile 6. decembra 1942. Dne 17. avgusta 1943 je bilo mesto spet osvobojeno. Tako je šlo s presledki do končne osvoboditve 9. septembra 1944.

»Muzej drugega zasedanja AVNOJ« je bogat s fotografiskim gradivom. Tu vidiš mnogo slik, ki jih ni nikjer drugje, v nobenem muzeju in publikaciji. V izbiri gradiva pa že opažamo delno specializacijo. Če je bihaški muzej nekoliko preveč splošen, je ta v Jajcu že bolj posvečen samo zgodovinskemu dogodku, zaradi katerega je bil ustanovljen. Med drugim imajo v muzeju posmrtno sliko Ive Ribar-Lole, mnogo posnetkov tovariša Tita, Moše Pijade in drugih.

Poleg slik je tudi dosti posnetkov dokumentov, zlasti

Pogled na del mesta Jajca v času drugega zasedanja AVNOJ

Eden izmed portretov tovariša Tita na drugem zasedanju AVNOJ

osnutkov proglasov, resolucij in drugega gradiva, iz katerega so se razvili pravni temelji naše današnje državne in družbene ureditve.

Zlasti je zanimiva zbirka podpisov udeležencev II. zasedanja. Zbral jih je tovariš Božidar Jakac, član slovenske delegacije. Upravnik muzeja mi je pripovedoval, da so se po končanem zasedanju delegati že začeli razhajati, ko je Jakac zaprosil tovariša Tita, naj jih še nekaj časa zadrži v dvorani, da se bodo podpisali v spominsko knjigo. Tovariš Tito se je takoj zavedel važnosti tega podpisovanja za našo zgodovino in prosil delegate, naj ostanejo v dvorani. Drug za drugim so se potem podpisovali in tako se je ohranil seznam vseh udeležencev. Mnogi so kasneje padli ali umrli; torej ne bi bilo moč zbrati vseh njihovih podpisov, če se ne bi bil na to spomnil Jakac in če ga ne bi podprl tovariš Tito.

V muzeju so tudi številne Jakčeve grafike. Božidar Jakac je kot umetnik ujel na papir nešteto podrobnosti, ki se marsikomu takrat ali takoj po vojni niso zdele kdo ve kako važne, zdaj pa so čedalje več vredne. Iz njih se vidi, da je Jakac ves čas svojega bivanja v Jajcu izkoristil za umetniško ustvarjanje. Tako je napravil naši zgodovini kot umetnik največjo uslugo. Iz njegovih preprostih, izklesanih potez veje duh ljudi, ki so se sestali v Jajcu, prežeti z enim samim ciljem: zgraditi temelje svobodnega, lepšega življenja. (Ob primerni priložnosti bi kazalo ponatisniti vse Jakčevo ustvarjanje okoli II. zasedanja AVNOJ.)

Tudi v dvorani v Jajcu so še zdaj na odru preproge, kakršne so bile tam 29. novembra 1943. Še vedno sta tu Titov doprni kip in mavčev odlitek prvotnega grba nove Jugoslavije.

Pregledal sem tudi knjigo vtisov. Videl sem, da si muzej ogleda letno do 20 tisoč obiskovalcev iz vseh krajev Jugoslavije, pa tudi mnogo tujcev. Muzej vzdržujeta Ljudska republika Bosna in Hercegovina ter občina Jajce, podporo pa dobiva tudi iz zveznih sredstev. Ustanovljen je bil ob desetletnici AVNOJ leta 1953 in je še vedno v razvoju. Ob dvajsetletnici II. zasedanja AVNOJ nameravajo izdati obširnejšo publikacijo s spomini udeležencev zasedanja. Do takrat pa bo treba zbrati in urediti še mnogo gradiva, ki zdaj leži raztreseno po raznih zbirkah in muzejih. V muzeju imajo lasten fotografski laboratorij in aparaturu za ozki film. Urediti nameravajo tudi balkon v dvorani, ki ga bodo izkoristili za muzejske potrebe.

Upravniku sem omenil, da se mi dozdeva, kako so muzeji včasih premalo posvečeni dogodkom, zaradi katerih so bili ustanovljeni. Tako sem zvedel, da so tudi muzealci tega mnenja. Za muzeje zveznega značaja v Užicu, Bihaću, Jajcu in Drvarju so že sklenili, da jih bodo uredili po medsebojnem dogovoru, tako da ne bodo prikazovali istega gradiva v več muzejih hkrati.

Obisk Jajca je vsekakor doživetje, ki ga je težko pozabiti. Tu se je porodila naša nova država v času, ko so bili Nemci še globoko v Sovjetski zvezi, ko še ni bilo sledu o zavezniški invaziji in ko so Nemci zadrževali zaveznike še v južni Italiji. Od Jajca so bili takrat Nemci le 36 km daleč (v Travniku). Koliko dela je bilo potrebno, da so se v največji tajnosti zbrali delegati iz vse države, koliko kilometrov so morali prehoditi mimo sovražnih zased!

Kako smelo so zvenele Titove besede ob slovesu od delegatov v Jajcu: »Tovariši, na svidenje na III. zasedanju AVNOJ v svobodnem Beogradu!« Smele besede — toda uresničile so se, kot se je uresničilo tudi vse drugo, za kar je na tisoče in tisoče borcev žrtvovalo življenje.

Mile Pavlin

Iz spominov dr. Lindsaya Rogersa

Ime dr. Lindsaya Rogersa je dobro znano mnogim jugoslovanskim partizanom. Tudi v Sloveniji so ga spoznali.

Major dr. Lindsay Rogers je zdravnik iz Nove Zelandije, ki je prišel leta 1944 v Jugoslavijo zdraviti partizanske ranjence. Prehodil je Bosno in Hrvatsko, od poletja 1944 pa je bil v Sloveniji. Povsod je zdravil ranjence, pomagal organizirati partizansko zdravstveno službo in posredoval pri zavezniških vojaških oblasteh v Italiji, da so pošiljale našim bolnišnicam zdravstvene potrebščine in da so njihova letala vozila naše ranjence v Italijo.

Vse, kar je doživel v Jugoslaviji, je opisal v knjigi »Guerilla surgeon« (»Gverilski kirurg«), ki je izšla l. 1958 tudi v francoščini pod naslovom »J'étais médecin avec Tito« (»Bil sem zdravnik pri Titu«).

V knjigi je razen mnogih važnih dogodkov (n. pr. nemški napad na Drvar) opisal tudi celo vrsto likov — naših funkcionarjev, navadnih partizanov in bolničarjev.

Objavljamo nekaj značilnih odlomkov iz te knjige. Med njimi je nedvomno najbolj zanimiv pogovor z maršalom Titom, ki priča, kakšen ugled si je Tito pridobil celo med idejnimi nasprotniki.

SREČANJE S TITOM

OB ŠESTIH popoldne sem odjezdil po kamniti poti, ki nas je pripeljala v dolino Une... Pokrajina je bila tako gola, da sem vprašal, kako sploh živijo partizani. Tu in tam smo videli nekaj suhih koruznih stebel, drugega nič. Na nadaljnji poti smo slišali močno grmenje topov, ki je prihajalo z juga. Blizu Livna so Nemci streljali proti Drvarju...

Naposled smo prišli v mesto, ki leži v dolini...

Zvečer sem se pogovarjal z generalom. Vprašal sem ga, zakaj me kliče Tito. Ni vedel. Rekel sem mu, da bi rad naslednjega dne zjutraj obiskal zdravstveno službo in se pozanimal, kaj želijo od mene.

Res sem šel tja in se seznanil z nekim polkovnikom Krausom... Rekel mi je, da bi me Tito rad sprejel popoldne in da me bo sam peljal k njemu...

Kraus je prišel pome s konjem. Približala sva se reki, kjer stoji žaga. Straža naju je ustavila, nato sva nadaljevala pot po strmini. Polkovnik je jahal na bosenskem konjičku, jaz pa na velikem slavonskem rjavcu, ki so ga pred nekaj meseci zaplenili Nemcem. Kakšnih 400 metrov sva šla ob reki in se znašla v skalnati debri, široki tri

metre. Tu sva razjahala in izročila konja nekemu drugu. Povzpela sva se po troetažnih lesenih stopnicah, pri katerih vrhu se je dever razširila v obsežno votlino. V tem zavetišču je bil na grobo obtesanih smrekovih deblih urejen Titov glavni stan. Okna so gledala v dolino Unca. Nad prebivališčem so visele pečine. Pred vhodom je stražar božal maršalovega psa. Stražar se je zravnal in pozdravil Krausa. Nato sva stopila proti vratom. Stražar, ki je šel pred nama, je vstopil v sobo in nama velel, naj greva za njim. Tito je sedel za pisalno mizo.

Ko me je zagledal, je vstal, mi prišel naproti in mi stisnil roko. To je bil krepak in prijateljski stisk. Velel mi je, naj sedem, in vprašal polkovnika Krausa, ali govorim jugoslovanski. Kraus je odgovoril, da je moje jezikovno znanje pičlo, nakar je Tito poklical tolmača.

Bil sem torej pred človekom, čigar ime sem več mesecev vsak dan slišal, bil sem pred dušo Jugoslavije, pred delavcem, ki je prepojil deželo s svojimi idejami... in ustvaril veliko armado, pred človekom, ki so ga mučili v ječah kralja Aleksandra in ki je koval zaroto pred nosom gestapa, v Beogradu. Bil sem pred njim, čigar človečansko

Tovariš Tito kot vrhovni komandant NOV

misel je njegova armada kmetov malone oboževala.

Zrl sem v obraz energičnih, izrazitih potez. Globoke gube so mu preprezale čelo in lica. Ni bil tak, kakršnega sem videl v vsaki vasi. V tem energičnem obrazu se je zrcalila dobrot, njegove modre oči so se smehljale, ko so me motrile. Sprejel me je prijazno kot kakega partizana, tako da sem opustil izraz »diktator« in ga zamenjal z izrazom »rešitelj«.

Ponudil mi je cigareto. Bila je ruska, opremljena s papirnatim ustnikom. Rekel mi je, da mu je Djela pisala o meni. Vprašal me je, če imam rad Hrvate in če rad delam pri njih, nato me je prosil, naj mu razložim svoje misli glede izboljšanja zdravstvene službe.

Troje je potrebno, sem dejal. Prvič — nuditi ranjencem boljšo hrano. Drugič — poslati jih v Italijo, da bodo varni pred bombardiranjem in drugimi napadi. In končno — uveljaviti moderne metode zdravljenja ran.

— Da, je dejal. Prebral sem vaš govor, ki ste ga imeli na konferenci v Glini.

Dejal sem, da bi po mojem mišljenju kazalo ustanoviti nekakšno medicinsko šolo, kjer bi se usposabljali študentje, ki delajo v brigadah kot zdravniki... Rekel je, da je to odlična misel, in me vprašal, ali bi hotel priti v Bosno in se nastaniti v Drvarju.

— Ne, sem dejal. Na Hrvatskem urejam precej veliko bolnišnico. Hrvate poznam in jih imam rad. Zdaj me tudi razumejo. In še to: večina mojih potrebsčin je ostala na Hrvatskem, prav tako Bill in Jan, moja dva asistenta, pa Vujasin in Ivo, moja zdravniška strežnika, Jugoslovana.

Tito me je nekako smehljaje gledal in počasi dejal:

— Potrebujem vas v Bosni.

— Mnogo rajši imam Hrvatsko, sem dejal po kratkem molku.

— Vem, toda koristili boste več tukaj, kjer so hujše borbe. Ko boste videli naše bosenske bolnišnice, boste prav gotovo ostali. Govoril bom z generalom Macleanom.

Nekdo je prinesel dve majhni skodelici turške kave. Tito je sédel v naslonjač in nekaj rekel polkovniku Krausu, ki naju je takoj nato zapustil.

Skozi okno, kjer so visele zavese iz svile od padal, sem videl temne vrhove na drugi strani doline. Iz daljave je priplul jek mitraljezov. Tudi Tito se je obrnil in prisluhnil. Njegov ljubeznivi izraz se je spremenil v izraz vojaškega poglavarja.

— Ste slišali? me je vprašal. Tu je več posla, več trpljenja, več mrtvih; mi pa imamo tako malo zdravnikov.

Potlej mi je govoril o prihodnosti in me vprašal, kako je z zdravstveno službo v Novi Zelandiji. Začudil sem se, ko sem slišal taka vprašanja iz njegovih ust, saj je gotovo imel dosti drugih skrbi...

Za pisalno mizo je visel velik zemljevid Jugoslavije; opazil sem, da je angleški. Soba se mi je zdela majhna za moža tako širokih obzorij. Popoldan se je nagibal k večeru. Vstal sem, hoteč se posloviti. Zadnji sončni

žarki so božali Titove srebrnkaste lase, ko sva si stisnila roki.

— Tri reči pričakujem od vas, mi je dejal. Prvič, da zdravite naše ranjence tukaj, v Bosni. Drugič, da zahtevate — kar lahko storite samo vi — da se ranjenci od povsod v deželi prepeljejo v Italijo. Naposled, da poveste vsemu svetu, kako trpimo.

Vrata so se zaprla za mano in me ločila od velikega človeka. Straža je pozdravila polkovnika Krausa in mene. Vse je povedal, sem premišljal, ko sem se vračal ob reki proti britanski misiji. Začelo se je mračiti. Za gorami je še vedno odmevalo streljanje.

»Preveč ste prijazni s partizani...«

S SPREMLJEVALCI sem prišel v Italijo. Velika radost nas je prevzela, ko smo spet videli zelena polja... Ko smo stopili iz letala, so nas sprejeli policisti; komaj sem jih prepričal, da lahko jamčim za Vujasina, Iva in Milico, in malo je manjkalo, da jih niso poslali v koncentracijsko taborišče...

Bill, Stanley in jaz smo šli v Castellani, majhno vas južno od Barija...

Nekega dne sem se odpravil v Bari in obiskal oficirje pri administraciji. Sprejeli so me nekam hladno. Vprašal sem, kaj je temu vzrok, pa so se izognili odgovoru. Potlej sem srečal nekega zelo prijaznega Južnoafričana in mu zastavil isto vprašanje.

— Vaša poročila smo z zanimanjem brali, toda v njih se zrcali prevelika naklonjenost partizanom...

— Ta je pa dobra, sem odvrnil. Mar me niso poslali v to deželo zato, da bom delal partizanom v prid?

Zasmejal se je in pokimal. Kmalu sem ugotovil, da je Mihailović s svojo organizacijo deležen še precejšnjih simpatij naše administracije. Zakaj niso šli ti ljudje v Jugoslavijo, da bi tam videli, kako se obnašajo četniki in njihovi nemški prijatelji?!

Zvečer sem v gostilni v Castellaniju... povedal Colinu, kaj sem doživel čez dan. Tudi on se je smejal... Tudi njega so opozorili, je dejal... Svetovali so mu, naj se nikar tako ne navdušuje za partizane...

Naslednjega dne sem se peljal z džipom v Neapelj, kjer sem nameraval obiskati glavni stan in obrazložiti zdravstvene razmere v Jugoslaviji ter se zavzeti za ustanovitvev sanatorija za tuberkulozne, ki naj bi bil v Italiji...

Dve uri sem se zavzemal za Jugoslavijo... Radi so me poslušali, toda imeli so več drugih poslov...

Noč v Snežniškem gradu

FELIKS me je prosil, naj grem v Italijo, da bi tam izposloval nekaj letal, ki bi odpeljala ranjence iz Slovenije. Njihovo število je naraslo na približno tri tisoč. Nemci se umikajo iz Grčije; nedvomno se bodo koncentrirali v Sloveniji, mi je dejal, in položaj se bo poslabšal.

Ni mi bilo do tega, da bi se vrnil v Italijo, saj se je moje delo šele začelo... Sicer pa sem videl, da v Sloveniji negujejo ranjence mnogo bolje kot kjerkoli drugje v Jugoslaviji. Bili so bolje oskrbovani, ker so prihajale potrebščine iz Trsta in Milana, celo iz Nemčije, skozi Zagreb in Ljubljano.

Naslednjega dne sem se pridružil Feliksu v Črmošnjicah. S starim nemškim kamio-

nom na plin smo se odpeljali v Nadlesk, kjer je bilo zasilno letališče... Tja smo prišli šele zvečer. Pri komandantu Nestorju sem našel dvajset ameriških letalcev in štiri angleške vojne ujetnike, ki so pobegnili iz ujetništva.

Britanska enota, ki je bila v Nadlesku, je opravljala službo na letališču in imela, kajpak, na skrbi tudi pobegle ujetnike. Ob mojem prihodu je nastalo neprijetno vzdušje zaradi hrane. Ujetniki so dobivali hrano od partizanov — le-ti so jim lahko nudili samo fižola, kruha in kave — hkrati pa so obiskovali obednico R. A. F.,* kjer so se

* Britansko vojno letalstvo — op. prev.

mastili s šunko, konzervirano govedino, marmelado itd. To so delali vpricho nas, ne da bi nam ponudili mrvico s svoje bogato obložene mize. Rajši sem bil pri Američanih, pri fižolu, kar je nekoliko omililo položaj. Ob tej smešni razliki pa so Britanci menili: »K vragu z Američani, saj se bodo kmalu vrnili v Italijo!« Zato sem se sprl z britanskim komandantom, ko sem mu to povedal.

»Res je,« sem dejal, »kmalu se bodo vrnili v Italijo. Toda letalo, ki bo prišlo ponje, bo hkrati pripeljalo živila za vas.«

Ničesar nisem dosegel. Američani so se upravičeno jezili, jaz pa sem se sramoval svojih sonarodnjakov. Ljudje pri R. A. F. pa se niso nič manj žaljivo obnašali tudi proti partizanom, katerih niso smatrali za zaveznike, ampak za manjvredne ljudi, za nebodijhtreba. Kakšna sreča, da se je ta general kmalu sprl z generalom Stanetom in komisarjem Kidričem, tako da je moral svoje mesto prepustiti drugemu. Po Nadlesku se je sprehajal s palico pod pazduho, in kadar se mu je ponoči zahotelo rujnega vinca, je pozvonil. Hvala bogu, bil je izjemen primer. Takih ljudi partizani niso marali.

Tisti večer, ko sem prišel, me je eden izmed ameriških letalcev prosil, naj obiščem njihovega tovariša, ki leži bolan v neki šupi, dvanajst kilometrov daleč. Odšel sem tja z Nado. Bolnika sva našla v senu na podstrešju. Spal je na italijanskem šotorskem krilu, grozno umazan. Že več dni se ni bil umil, ni se mogel gibati in je ležal med telesnimi odpadki, ker je imel drisko.

Bil je skoraj nezavesten. Videl sem, da bo umrl, če mu ne bomo hitro pomagali. Umili smo fanta, kolikor smo mogli, in ga odpeljali na **kolah** v sobo pri nekem kmetu, ki jo je našla Nada...

Na srečo sem naletel na partizanskega lekarnarja Andrijaniča, ki je imel na skrbi tajne dobave iz Trsta. Poslal je v to mesto kurirja, ki naj bi prinesel sulfaguandina. Fantovo stanje se je sprva počasi, nato pa hitro boljšalo...

Nemci, ki so vedeli za letališče, so se medtem trudili, da bi se polastili Nadleska. Partizani so ukazali, naj se zaradi varnosti umaknemo iz vasi. Z Nado sva se nastanila v neki vasici blizu gozda. Zvečer sva zahajala v star, prazen nemški grad,** kjer je

bil Andrijanič. Bilo je sredi poletja; na poljih v ozki dolini je valovilo žito, podobno zlati preprogi med mogočnimi hrasti in bukvami, ki so rasli na gričih...

Nekega dne sem zaslišal na gozdni stezici korake. Skril sem se za dve veliki smreki, zgrabil za pištolo in ročno bombo ter čakal. Prikazal se je velik, mršav moški v modri obleki. Orožja ni imel, nosil je samo violinsko škatlo! Torej ni partizan? Ukazal sem »stoj«, stopil iz zaklona in vprašal neznanca, kdo je.

»Moje ime je Rupel,« je dejal. »Iz Ljubljane sem in grem k SNOS« (oblastni organ).

Ime mi ni ničesar povedalo. Zvečer sem se moral nastaniti pri skupini, ki je odstranjevala iz ameriških letalskih bomb eksploziv — rabil je za izdelovanje min. Ker se je bližala noč, sem sklenil peljati neznanca s seboj. Zavezal sem mu oči in ga vodil vse dotlej, ko je bila že tema in ko sem mu zato smel odstraniti obvezo. Naposled sva prišla v kolibo, ki je bila na pol v zemlji. Koliba je bila bivališče omenjene skupine.

Tu sva našla komisarja Kostjo, dva partizana in eno partizanko. V sobi je bilo mnogo ameriških bomb, katerih sosesčina mi ni bila ravno všeč. Jesti nam niso imeli dati kaj. No, ogenj in žganje sta me ogrela, pa sem se spet prijetno počutil, medtem ko je Rupla, ki je bil v lahki mestni obleki, še naprej zeblo. Kostja je raztegnil harmoniko in vsi so začeli peti. Rupel je nekaj časa poslušal, potlej pa je vzel v roke violino in zaigral. Kostja je improviziral spremljavo. To je trajalo vse do jutra, dokler nam ni začelo kruliti v želodcih. Ob zori smo se odpravili, Rupel in jaz na eno, Kostja pa na drugo stran iskat nove bombe. Kostja je bil čez dva dni ubit, Rupel in jaz pa sva prišla živa in zdrava v Andrijaničevo skladišče.

Le-ta je bil navdušen, ko je zagledal mojega spremljevalca, in je takoj vzdiknil:

»Zdaj pa bomo imeli glasbo! Po vino grem!«

Ne vem, kako in kje ga je staknil. Ko sva prišla z Nado zvečer k njemu, sva že slišala petje in smeh. Povzpela sva se v Andrijaničevo sobo. Stari grad ni bil lep, pač pa je bil podoben muzeju. Na stenah so bili domači ptiči, iz lesenega okvira je gledal velik jelen s steklenimi očmi. V vseh kotih so bile drobne umetnine pa nagačene veeverice

** Grad Snežnik — op. prev.

Djordje Andrejevič-Kun: Kirurška operacija

in lisice. Nehote sem se spomnil na grad iz pravljice o Trnuljčici, ki pričakuje svojega lepega princa.

Andrijanič je napolnil kozarce z rdečim vinom in prosil Rupla, naj zaigra. Veliki virtuozi je privolil in začel violinski koncert. Kozarci z vinom so ostali na mizi. Zunaj se je ustavil pod oknom čuvaj in poslušal. Stara ženska iz gradu se je v spremstvu svojega moža — lovca kljub revmatizmu prikrivila do vrat, se ustavila in gledala. Nada je zaprla oči... Prav gotovo je mislila na mirne predvojne dni. V Andrijaničevih očeh so se zalesketale solze, saj se je tudi on spominjal svoje žene in otrok. Nekoč je bil lekarnar v Novem mestu, na njegovih oknih so cvetele rože... Njegovo ženo so odpeljali Nemci in ni vedel, kje je.

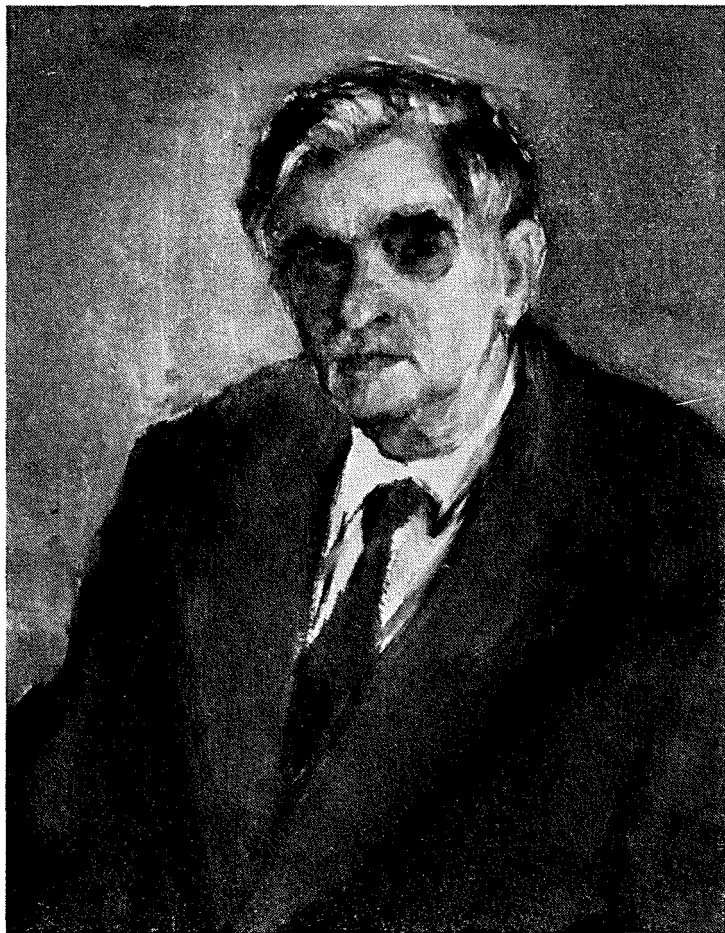
Modre Ruplove oči nas niso gledale. Bil sem zleknjen na zofi ter gledal in sanjal... Po petih letih sem prvikrat poslušal pravo umetno glasbo. Čudil sem se, da lepota še lahko živi sredi tolikšne revščine in trplje-

nja. Nemogoče se mi je zdelo, da nekdo med partizani lahko nosi namesto orožja in bomb violinsko škatlo...

Neke noči so priletela letala. V sosedni dolini, onstran gorovja, so vso noč grmeli topovi, medtem ko so ranjenci, skriti v grmovju, čakali svobodo. Feliks je bil tu, prav tako general Jaka. Prejšnji dan je množica kmetov uredila letališče — izkopali so kamne, zamašili luknje in zravnali teren.

Že smo slišali brnenje. Zagoreli so veliki ognji. Toda letala so izginila v noč, z njimi so odleteli naši upi. Potlej so se spet pojavila in se začela skoraj navpično spuščati kot ogromne kresnice proti ognjem. Ko so pristala, je priteklo na stotine partizanov. Čez slabih pet minut je bil že izkrcan dragoceni tovor. Nato so se vkricali ranjenci, jaz pa za njimi, potem ko sem se poslovil od Nade in Feliksa. Ni minilo pet ur, ko sem bil že v Italiji...

Prevedel France Šušteršič

Pogovor s književnikom Francetom Bevkom

Najnovejši portret književnika Franceta Bevka (delo akademskega slikarja Lojzeta Perka)

Toplim čestitkam, s katerimi je slovenska kulturna javnost nedavno počastila sedemdesetletnico književnika Franceta Bevka, so se pridružile tudi čestitke nešteti partizanov, bivših borcev NOV, ki so ga spoznali v borbah, med sovražnimi ofenzivami širom po Sloveniji. Zato smo visokega jubilaranta v njihovem imenu prosili, naj odgovori na nekaj vprašanj o svojem življenju, delu in načrtih.

Vaši najlepši spomini iz NOB?

Kadar me kdo vpraša po najlepših ali najtežjih trenutkih te ali one dobe mojega življenja, sem zmeraj v zadregi. Med težkimi je tudi mnogo lepih spominov. Kdo bi jih pravično izmeril in stehal? Včasih važni dogodki docela pobledijo, a se stalno oglašajo neznatne dogodivščine. Nekatere izgrebejo iz pozabljenja le izvestni trenutki. Ta hip mislim na dni po najhujši

ofenzivi, ki jo je primorsko partizanstvo dne 1. aprila 1945. doživelo na Vojskem. Po težkem dnevu, ko sem že računal tudi s smrtjo, se mi je zopet smejalo življenje. In ne le to. Tiste čase so vsa znamenja kazala na nagel konec vojne in na končno osvoboditev Slovenskega Primorja. Če smo se večkrat varali v upih in napovedovanjih, to pot se nismo. Pomlad je bila v naraavi, a pomladansko čustvo v dušah, ko smo z razvitimi zastavami praznovali zmago.

Ali ste se ukvarjali s pisanjem tudi med NOB in kaj ste napisali?

V tistih časih in pri funkcijah, ki sem jih imel, za literarno delo ni bilo niti časa, niti prave zbranosti. Ko sem se lotil političnega dela, sem se moral marsičesa šele učiti, četudi mi je bil zdrav čut precej zanesljiv kašipot. Pisal sem članke za partizanske liste, posebno za »Partizanski dnevnik«. Teh se je precej nabralo, za celo knjigo. A tudi pisatelj v meni ni popolnoma umolknil, četudi je bilo moje literarno delo zelo skromno. Kake tri črtice in nekaj drobnih prispevkov za mladinski list »Mladi rod«.

Načrti pri pisanju s tematiko NOB?

Doživetja med NOB so bila tako bogata, mnogovrstna in

pretresljiva, da bodo še dolgo navdihovala pisatelje. Tudi mene. Trenutno pišem roman iz tistih dni. Menda se bo imenoval »Slepa ulica«. Usodni zapletljaji primorske družine, ki je imela sina pri domobran- cih. Na tem ozadju bo po mož- nosti prikazan primorski osvo- bodilni boj. Mladinska parti- zanska povest »Učiteljica Bre- da« čaka v prvem zapisu. V prvem zapisu leži tudi lutkov- na igra »Vanka partizanka«. O načrtih, ki so šele v glavi — tudi teh je nekaj — rajši ne govorim.

Katero vaše delo iz NOB mislite, da je najboljše?

Kočljivo vprašanje. Težko je soditi o drugih, še teže o sebi. Izbirati bi moral med spomi- ni »Pot v svobodo«, povestjo »Tuja kri«, zbirko novel »Kri-

vi računi« in mladinsko po- vestjo »Mali upornik«. Bržko- ne je umetniško najboljša ka- tera izmed novel. Katera? O tem naj sodijo drugi. Upam, da bom svoj najboljši tekst iz NOB šele napisal.

Katere so po vašem mišlje- nju značilnosti sodobnega pi- sanja o NOB in v katero smer naj bi se razvijala tovrstna li- terarna ustvarjalnost pisate- ljev?

Zopet kočljivo vprašanje. Vsaj zame. Če bi bil literarni zgodovinar ali kritik, bi ga bil morda vesel. Jaz sem v svoji »starokopitnosti« mnenja, naj pisatelj ne razpravlja preveč, ampak naj ustvarja. Če ven- darle rečem eno, naj omenim, da je tu pa tam preveč opisov- anja zunanjih dogodkov, ko bi nas morale v prvi vrsti za-

nimati človeške usode v ti- stem vrtincu. Včasih se zami- slim tudi nad opisovanjem splošno znanih dogodkov in — predvsem — znanih, še žive- čih ljudi. Razumljivo je, da to naleti pogosto na negodovanje, celo pri spominih. Se sebe ne poznamo dovolj, kaj šele dru- ge! Če bi bil Tolstoj pisal »Vojno in mir« deset ali pet- najst let po vdoru Napoleona v Rusijo, bi doživel isto. Ge- neral Kutuzov bi mu bržkone ugovarjal, da ni bilo čisto ta- ko. In vendar je bilo tako. Umetniška resnica ni zrcalo, v katerem bi si lahko kdo ogle- doval svoj obraz in štel brad- avice, če ni katera preveč ali katera premalo. Zgodovinska dejstva, prekvašena z domi- ljijo, a odmaknjena od živčih ljudi. Če se kdo s tem ne stri- nja — brez zamere!

PRED OTVORITVIJO POMEMBNE RAZSTAVE

»Ljuba žena, otroci, bratje in sestre...«

ŽEPNI robec. Tak, kakršne- ga lahko kupiš v vsaki trгови- ni. Toda to ni navaden robec, ni navaden kos bombažnega blaga. Dragocen je, bolj dra- gocen od zlata. Na njem so črke — pismo. Pismo iz naci- stičnega zapora v Mariboru, zadnji pozdrav človeka, ki je moral umreti, ker je ljubil svojo domovino.

»V spomin moji družini! — Ljuba žena, otroci, mama, brati in sestre, ta robec vam prinaša od mene moj zadni prisrčni pozdrav. Moj večni zbogom! — Martin Korez. — Marib. mes. nov. 1941.«

...Potem so zarožljali klju- či in vrata so se odprla. Mar- tin Korez se je dvignil, še enkrat pogledal po mračni ce- lici in odšel v spremstvu ge- stapovskih rabljev na mori- šče... Mislil je na ženo in otroke, na brate in sestre, ki so ga zaman čakali, spominjal se je svojih mladih let, prijaznih štajerskih vasi in gozdov, svo- je domovine, ki je krvavela pod nacističnim škornjem in se borila za življenje... Po- čile so puške, Martin Korez je

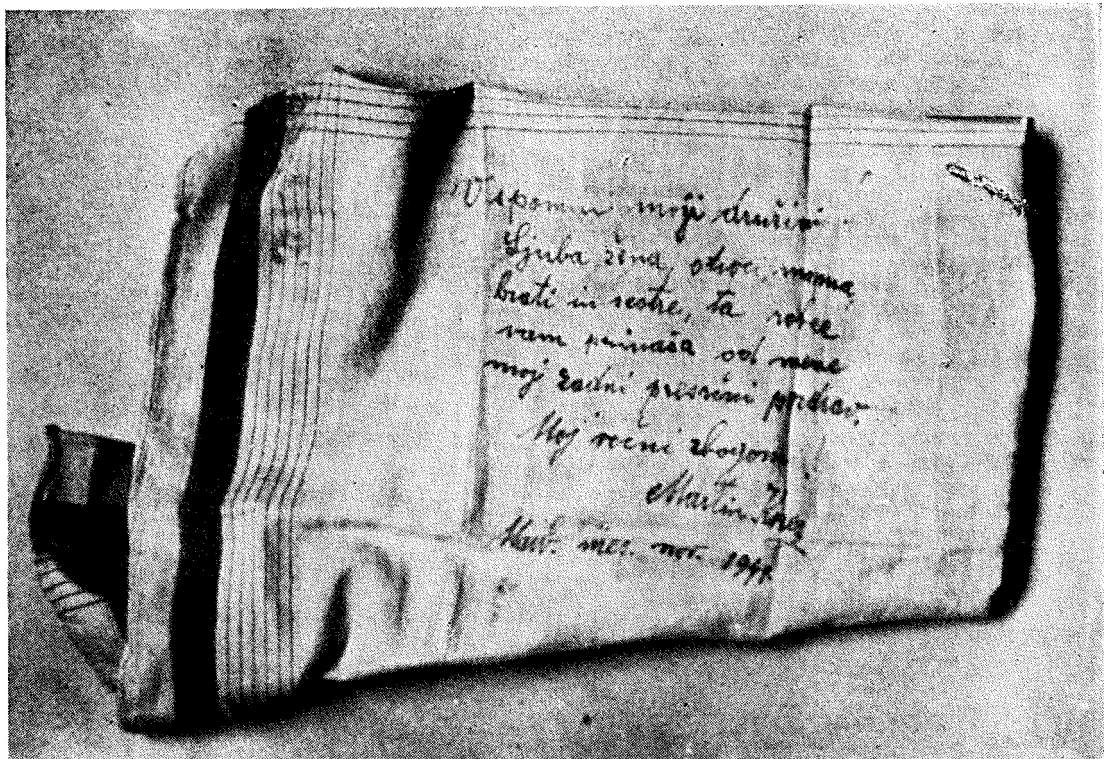
padel in njegova kri je namo- čila vlažno zemljo... Za njim je ostal samo robec, njegov zadnji pozdrav...

Nešteto jih je padlo tako kot Martin Korez. Nešteto jih je bilo, ki niti zadnjega pozdrava

niso mogli poslati svojim dra- gim. Pogoltnil jih je bes na- cizma, ki je preplaval Evropo z morjem najtemnejšega gor- ja in vsejal v milijone člove- škikh src seme maščevalnega gneva proti svojemu blaznemu

Posnetek odredbe, s katero so leta 1941 Nemci »pravno« uteme- ljevali streljanje talcev

Robec, ki je nanj napisal poslovilno pismo Martin Korez

sadizmu ubijanja poštenih, svobodoljubnih ljudi.

Ne pozabimo: fašizem nas je hotel zbrisati s površja zemlje. Če bi bil zmagal, bi bili mi vsi le bitja brez imen, številke, ki bi jih upravniki zaporov in taborišč brisali iz seznamov. Vsi bi bili obsojeni na umiranje kot sužnji »novega reda«. Ne pozabimo!

V znamenju gesla, da ne smemo pozabiti in da se moramo skupaj z vsem naprednim človeštvom boriti proti novim poskusom oživljanja fašizma in vojnim hujskačem sploh, je Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani v sodelovanju s Sekcijo bivših političnih zapornikov in internirancev pri GO ZB pripravil razstavo, ki bo odprta 29. novembra.

To bo razstava o trpljenju neštetihih naših ljudi, ki so v najusodnejših dneh naše zgodovine stopili na stran borcev za svobodo in ki so si tudi v zaporih in internacijah prizadevali, da bi tako ali drugače škodovali zločinskemu fašizmu.

mu. Razstava o mučencih, ki niso umirali kot klavna živalna, ampak kot borci za svobodo, z dvignjenimi glavami.

Kaj vse so morali prestati ljudje, ki jih je fašizem strpal v zapore in internacije! Gonili so jih iz zapore v zapor, iz taborišča v taborišče. V muzeju, kjer pripravljajo gradivo za razstavo, sem videl dokument o trnjevi poti človeka, ki je bil od kapitulacije fašistične Italije v sedmih zaporih... Videl sem sliko mučilnega orodja iz mariborske kaznilnice, sliko stroja za lomljenje kosti iz dravogrskih zaporov, bikovke, verige, jetniške lisice... Tu je kos lesa, v katerem tičijo izstrelki. Ta zarjaveli, preluknjani kos je pretresljiv spomin na Slavko Klavoro in druge talce, ki so jih v Mariboru prestrelile krogle nacističnih rabljev... Tu so napisi na stenah, pretresljivi napisi, obtožbe morilcev... Pisma na smrt obsojenih... Predmeti, ki so jih izdelali jetniki, ko so hrepneli po svojih dragih...

Vse to si boste lahko ogledali na razstavi v Muzeju narodne osvoboditve. Videli boste maketo taborišča na Rabu — z gosto bodočo žico obdane šotore in Trg lakote med njimi; videli boste maketo taborišča v Gonarsu s prerezom rova, po katerem je ušla skupina internirancev v svobodo; maketo taborišča v Ravensbrücku, ki je bilo mučilnica žensk; maketo zloglasnega Celjskega piskra s prizorom, ko nacisti streljajo talce; maketo kaznilnice v Begunjah s svetlobno ponazoritvijo njene notranjosti.

V znamenju gesla, da nismo in ne bomo pozabili, naj bi si ogledalo razstavo čimveč ljudi. Zlasti pa je priporočljivo, da si jo ogleda mladina, ki ti stih strašnih časov ni sama doživela, ki pa jo moramo čim nazorneje seznaniti z njimi, da bo vedela, kaj pomeni fašizem, in da bo zato tem odločnejši njen korak po poti očetov, borcev za svobodo.

France Sušteršič

MRTVE VASI

(Po spominu na tragičen konec Prve belokranjske čete na Gornjih Lazah v noči od 2. na 3. november leta 1941.)

OB PETIH je počil ob progi nad Dolnjimi Lazami zadnji strel. Poldrugo uro kasneje je vžšlo nad Gorjanci belo sonce. Psi so zateglo lajali. Ob svitu, v svežem snegu, je njihov lajež še grozljiveje odmeval med Drevodevnikom in Radoho kot prej, v noči. Rodilo se je mrzlo novembrsko jutro — vas pa spočetka ni kazala nikakršnega znaka življenja.

Prvi je previdno odprl vrata Babar. Poslušal je. Lica sem naslonil na šipo, da bi videl, kaj bo počel. »Marko, stran od okna!« je šepnila mati. »Ubili te bodo!« Nič nevarnega ni Babar slišal: odprl je vrata na stežaj in stopil na prag v novih, lesketajočih se škornjih.

Izenada je vas oživila: z vseh strani, s celega snega, prek plotov in dvorišč, so vdrli vanjo upehani in premraženi vojaki in kričali: »Banditi mrti, tutti banditi mrti!« Babar se je zdrznil, se vzpel najprej na prste, kakor da novici ne verjame in bi jo rad še enkrat slišal, nato pa se je — ko kričanje vojakov ni prenehalo — po vojaško vzravnal in zaklical: »Bravo, bravissimo, amici!« Stekel je s praga na cesto in prvemu vojaku, ki mu je prišel naproti, dolgo stresal roko.

»Stran od okna!« je spet šepnila mati. »Marko, poklekni!« Prekrižala se je, sklenila roke in začela moliti...

Še tesneje sem se pritisnil k oknu in gledal: vaščani so odpirali hišna vrata na stežaj in se, glasno govoreč in krileč z rokami, mešali med vojake. Ženske so nosile iz shramb na cesto v velikih posodah mleko in kruh: vojaki so jedli in med kričavim pripovedovanjem kar naprej mahali z rokami. Naraščajoči vrvež laške in kočevske govorce pa je kmalu prevpil rezek, zapovedovalen vojaški glas: »Abbiamo bisogno dei cavalli... cavalli con noi, tutti konji!...«

Kočevarji so utihnili in vprašujoče gledali Babarja. Po cesti je pritekel Vojanov volčjak, naježen in v ivju, in se začel možem dobrikati.

»Prišel je naš čas!« je ostro rekel Babar. »Po sani!«

»Po sani!« so vzkliknili Kočevarji.

»Kaj delajo zdaj?« je polglasno vprašala mati.

»Sani napregajo!...«

»Lojtnice?«

»Ne, koše!«

»Kaj pa nalagajo?«

»Verige!«

Mati je pokleknila in pobožno rekla: »Moj bog, odpusti jim, saj ne vedo kaj delajo!«

»Kaj delajo?« sem vprašal.

»Pobijajo!«

»Koga?« **POBIJAJO** si nisem upal izgovoriti: obsel me je nepričakovan, globok strah.

»Nas!«

Ozrl sem se. Jutranja svetloba je lila materi na lice; v njenih očeh sem videl solze. Odtrgal sem se od okna in se, trepetajoč po vsem telesu, stisnil k steni. Pobijajo, mi je razbijalo srce. V tistem trenutku sem vedel, da je Vidlerjev Henrik spomladi na jasi govoril resnico. Bilo je že toplo; popje je bilo polno, grlice so grulele. Prihajala je zrela pomlad, mladi Vidler pa je rekel: **JUTRI**.

»Jutri bomo pretepli vašega Petrkčka, pa da boš tiho. Vse slovenske pobe bomo. Tebe ne. Markec, jaz sem rekel, naj tebe ne. Bodi dober, prinesi mi nož!«

Napel sem se in z vso močjo zamahnil. Belo noževo rezilo je zašelestelo in se zapičilo v debelo hrastovo skorjo. »Zakaj pa mene ne boste?« sem vprašal.

Henrik je spremenil glas: »Zakaj si vrgel nož? Kdo ti je dovolil? Ukazal sem, da daj nož sem! Kaj si gluh, Markec?! Pretepli te zato ne bomo, ker ubogaš. Prinesi nož!«

Čutil sem, kako zardevam: »Ne bom te več poslušal!«

Henrik je zmedeno strmel vame: »Markec, čigav je nož?«

»Tvoj!«

»Führerjev in moj. Ti si vrgel v tarčo Führerjev in moj nož. To je zate prevelika čast.«

»Tvoj nož je navaden mesarski nož!« sem rekel. »Kakšna čast!? S takimi noži koljemo svinje!« Gledal sem Henriku v oči.

Henrik je pobledele: »Moj nož je iz najboljšega nemškega jekla. Naše nože smo kovali in

kalili v najboljši kočevski kovačnici. Nikoli ne koljemo s takimi noži prašičev.« Šel je preko jase k meni: »Markec, sem sem te pripeljal zato, da mi boš jemal nož iz tarče in mi ga nosil v roke. Ti si moj sluga. Tebi samo koristi, če te naši vidijo z menoj. Ubogaj! Če ne boš ubogal, te bomo jutri pretepli, Markec, to ne bo dobro zate! Zakaj mi ne daš noža?« Roke je spustil ob telesu in čakal.

»Zato, ker te ne bom več ubogal!«

»Sam si izbral!« je hripavo rekel Henrik, zdaj ves zaripel v obraz. »Zame si mrtev! Ko bo prišel naš čas, ne bom prosil zate. Pes, razžalil si čast Führerjevega noža. Kar si iskal, to boš dobil. Na!« Dvignil je roko in zamahnil.

Stisnil sem pesti, podstavil Henriku nogo in zvalila sva se na tla. Mladi Vidler me je dobil podse in me začel hitro, z vso močjo tolči. Z desno nogo sem se z vso močjo uprl na zemljo, prevallil Henrika na hrbet, pokleknil nanj in mu začel še hitreje vračati udarce. Obema je tekla iz nosa kri. Med zasoplim in kasneje hropečim dihanjem je začel Henrik vpiti, najprej šibko, nato vse močnejše: »Na pomoč! Ubil me bo, pes, ubil me bo!«

Na jaso je pritekel stari Mavsar s kolom v rokah. Izpustil sem Henrika in začel teči. Tiho, z globoko, neutешeno strastjo v vseh svojih kretnjah se je stari Mavsar poganjal za menoj. Tiho, hitreje in hitreje. Ko sva prisopla vsa zadihana že visoko v breg, ko se razdalja med nama še vedno ni ne zmanjšala ne zvečala in sem čutil že težke noge, je starcu spodrsnilo. Ozrl sem se. Stari Mavsar je ležal na tleh. Obstal sem in ga gledal: s suhimi, koščenimi prsti je grebel po gozdnih tleh, po suhem listju, po rjavem mahu in golem mladem podrastju, da bi lahko vstal in spet tekkel za menoj. Ni mogel. Le suho je klel: »Prekleti pes, ušel mi je! Ušel mi je, prekleti slovenski pes!«

Psi so še vedno zateglo lajali. Mati je zdaj hodila po sobi in mi dajala v torbo scefrane šolske knjige, zvezke, barvice, kos koruznega kruha in tri jabolka.

»Danes ne grem v šolo!« sem rekel proseče.

Mati je dvignila pogled: »Se bojiš?«

»Bojim se!«

Prišla je k meni in mi dala roko na glavo:

»Pojdem s teboj!«

Stopila sva na prag. S severa je zapihal oster veter. Na materinih laseh se je nabiralo ivje. Prijela me je za roko in šla sva na cesto. Vas je žela na robu gozda prav tako zaspano kot druga jutra: iz dimnikov se je sukljal siv dim, z drevja je viselo ivje v velikih srebrnih kosmih. Nenaravno tišino, ki me je vznemirila in strašila, je sekalo zateglo zavijanje psov in cingljanje kragulčkov za hrbtom.

Ozrl sem se. Upehani konji so vlekli na klanec dvoje težko naloženih sani. Na prvih je stal Babar, široko razkoračen, nasmejan, s pletenko v roki. Vlekel je dolge požirke iz nje in vriskal. Za sanmi so korakali vojaki. Na drugih je stal Vidler in pokal z bičem. Za sanmi so korakali vojaki. Na vrhu klanca sta oba voznika udarila po konjih: kragulčki so zapeli. Izpod konjskih kopit je na vse strani prs-

nil steptan sneg. Oba voznika sta sredi vasi v gneči vojakov, ki so dohajali sani in jima prihajali naproti iz šole, in sredi vaščanov, ki so pritekli na cesto iz hiš, še glasneje vrisnila, počila z biči in skočila z voz.

Na saneh so v gnojnih koših ležali po dolgem in povprek mrtvi ljudje.

»Kaj je bilo?« je z visokim glasom vprašala stara, na pol slepa Kočevarka.

»Koline...« se je zasmeljal Babar. Z debelim ročajem biča je počasi steval sneg

»Kdo so ti ljudje?« je vprašala stara Kočevarka, ko so jo spustili skozi gnečo do sani in je videla polno mrtičev.

»Banditi!« je rekel Vidler. BANDITI, je šlo skozi gnečo. SLOVENCI. PSI. Visoka suha ženska na robu gneče je dvignila pesti nad glavo: »Vse je treba pobiti!« je rezko zavpila. POBITI, je šlo skozi gnečo. Vojaki so spehali v sredo gneče visokega moža brez suknjiča, bosega, zvezanega z rokami na hrbtu, krvavega po obrazu.

»Ubijte ga!« je zakričala Ogorelčeva Matilda in pokazala s prstom na pretepenega človeka. Vojaki so se spogledali. »Ubijte ga!« so zakričali vaščani. Mati je bila bleda in resna: »Tako so Judje križali Kristusa,« je šepnila.

»Moj bog, saj ne vedo, kaj delajo!«

Zvezani človek je odprl oči.

Ogorelčeva Matilda se je s komolci prerinila do vojakov, ki so ujetega človeka stražili, in mu pljunila v blede, poraščeno lice.

»Pljuvaj!« je hripavo spregovoril zvezani človek. »Pljuvaj, ženska! Kaj boš pa takrat rekla, ko bo prišel čas?!«

»Zdaj je naš čas!« je zavpila ženska.

»Zdaj je naš čas!« so zahrumeli vaščani.

Mati me je potegnila za roko s seboj. V njenih očeh sem videl solze. Šla sva sama sredi

prazne vasi, ki se je vsa zbrala okrog obeh voz, polnih trupel, in začutil sem sovraštvo. Prvič v življenju sem začutil sovraštvo. Mati je gledala predse in rahlo premikala ustnice.

»Žena,« je tiho poklical moški glas. Pogledal sem za Vidlerjev kozolec; s celega snega je na cesto pred naju stopil moški, neobrit, brez suknjiča, blede od utrujenosti in mraza.

»Žena, bi lahko dobil v tej vasi vode?« Zbegano se je oziral proti šoli in nazaj po cesti.

»Ne!« je rekla mati. »Bežite, kolikor morete, ta vas je kočevska!«

»Kočevska?!« Moškemu so zatrepetale roke: »Hvala, tisočkrat hvala!« Obrnil se je, da bi skočil za kozolec, a v tistem hipu so pritekli po cesti trije vojaki.

»Jaz sem vaš mož!« je šepnil neobriti moški moji materi. »Tvoj ata,« me je ostro pogledal. Sklonil se je k meni in me šepetaje vprašal: »Kdo sem jaz?«

»Moj ata!« sem rekel.

»Kdo je ta človek?« je vprašal srednji vojak, še zasopel od teka, mojo mater in pokazal s prstom ob moškega na naju.

»Moj mož!« je rekla mati.

»Ata,« sem rekel.

»Avanti!« je rezko zapovedal vojak in zamahnil z roko.

»Ni res!« S praga Medičeve trgovine je prišla k nam na cesto Medičeva Marica in pogledala bledega človeka v obraz. »Bandit je!« je rekla počasi, prepričano in sovražno. »Ubijte ga!«

»Moj bog, kaznuj jih!« je zajokala mati. »Boj ljubi bog, VEDO KAJ DELAJO, udari jih še pravi čas!«

Srednji vojak je z vso močjo udaril neobritega človeka po obrazu.

Kočevarji so še podnevi oprali okrvavljene verige v koritih, po avemariji pa so se zaklenili s trojnimi zapahi v hiše in privili luči. Vojaki so še pred večerom izkopali na Bojančevi njivi pred cerkvijo veliko jamo in zmetali vanjo prve belokranjske partizane, v prvem mraku pa so podvojili straže in postavili mitraljeze v vse strelske line. Ujetega partizana so vojaki ves dan pretepali, zvečer pa so ga vrgli na grivo pod uršensko postajo, bosega, neobritega, ustreljenega v vrat.

Vso noč je mrtvemu partizanu naletaval sneg za odpeto srajco.

V naših krajih se je začela prava, krvava, dolga in strašna vojna.

*

Ko otrpne srce, umre življenje. Ptici okamenene peruti, sredi leta pade na tla. Rože uvene. Ogenj ne prasketa več. Smeh ugasne. Ko umre življenje, ljubezen nikoli več ne razpne kril.

Kočevske vasi so umrle. Tople rebri ni več, štal ni več, Ribnika ni več. Na pogorišču Gač in Koprivnika raste kopinje, v razvalinah Nove gore gnezdiijo gadje. Šest sto let so v krošnjah kočevskih hrastov grulile grlice; zdaj ne grulijo več. Kamorkoli seže pogled z mrtvih kočevskih hribov — leže MRTVE KOČEVSKÉ VASI.

»Groupe Tito« med francoskimi partizani

Nekje v Franciji 12. I. 1944.
V SPOMIN na dan, ko nas je vseh štirinajst Slovencev prejelo orožje: 11 brzostrelk, 3 puške in 19 ročnih bomb. S tem orožjem se bomo borili za svobodo svoje domovine, čeprav je daleč od nas.

Živel maršal Tito in njegova redna vojska jugoslovanskih partizanov!

Podpisani: Vojko-Janko Smolej, Iztok-Marjan Ažman, Nero-Franc Vogelink, Volk-Toni Uroš, Marko-Marjan Marinšek, Jurand-Ivan Peršina, Čiro-Ciril Šivic, Zbiško-Gabrijel Pangrc, Lado-Lado Gajtej, Borut-Janez Lužnik, Nestor-Jelo Justin, Pero-Peter Kolman, Savo-Franc Kunčič, Tine-Valentin Korenčan.

To je odlomek iz Zbiškove spominske knjige, v katero so on in njegovi tovariši zapisovali spomine na dneve, ki so jih preživeli skupaj z maquisi — francoskimi partizani med drugo svetovno vojno v okupirani Franciji.

Štirinajst jih je bilo. Vsi mladi fantje, doma z Gorenjske. Spadajo v tisto generacijo, ki ni poznala brezskrbne mladosti. Brž ko so dorasli, jih je okupator na silo iztrgal iz

domačega kroga. Izenada, čez noč so morali zapustiti domovino in svoje drage! Ali jih bomo še kdaj videli?

IZ ARBEITSDIENSTA V WERMACHT

Transportni vlak se je ustavil v St. Johanu na Tirolskem. Zbiško je vpisal v knjigo prvi datum konec februarja 1943. leta. V delavskih barakah v Erpfendorfu je odmevala ob večerih slovenska pesem, ki je krajšala dolge dneve »Reichsarbeitsdiensta«. Pisma, ki so prihajala od domačih, so domotožje še podžigala. Skrivo ma so se pripravljali na beg. Sredi priprav jih je presenetil zbor. Ukaz: »prekomanda« v München. Tam so jih preoblekli v vojaške uniforme. Rekruti so že po treh tednih zapustili ozemlje tretjega rajha: z vojaškim transportom so jih odpeljali v okupirano Francijo. Prva postaja: Hericourt.

V FRANCIJI

Enoličnost vojaškega življenja so kmalu spremenile gostejše vaje in premestitev v lepo francosko mesto Chambery, kamor so prispeli nekaj dni pred kapitulacijo Italije.

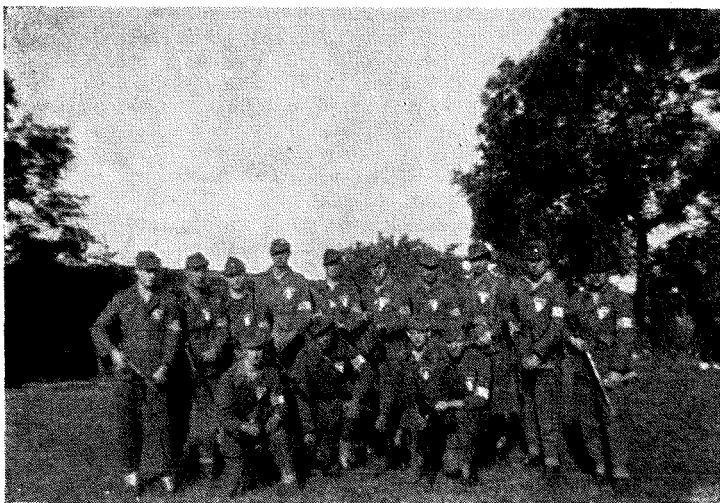
Na šikaniranje so odgovarjali z nepokorščino in celo sabotazami. Bližina italijanske in švicarske meje pa je marsikaterega vzpodbujala, naj zbeži. Toda kako pobegniti iz neznanega kraja in še v uniformi povrh? Potrebna bi bila pomoč civilov. Zaupati nekemu pa je bila med vojno tvegana stvar. Srečno naključje jih je rešilo iz zagate.

Nekega oktobrskega večera je bil Čiro na straži. Obraz se mu je iznenada razvedril. Ali je mogoče? Iz sosednje stavbe je zaslišal slovensko govorico. Tako ga je prevzelo, da je zapustil stražarsko mesto in stopil v hišo. Toda zaman je spraševal, ali tu stanuje kak Jugoslovian. Nemška uniforma tudi v Franciji ni bila priljubljena. Čiro se ni dal ugnati. Naslednjega dne je spet prišel in opazil na nekih vratih tablico: Anton Kovačič. Rahlo vznemirjen je Čiro potrkal in vstopil. »Dober večer!« Starejši možak je nezaupno pogledal prišleca v nemški uniformi. Spočetka sta se nekako »tipala«, nakar se je pogovor le razživel. Z vsakim stavkom se je tajal led nezaupanja. Čiro in slovenski rojak iz Primorske, Anton Kovačič, ki se je udeležil prve svetovne vojne na ruski fronti ter sodeloval z revolucionarji, sta se kmalu sporazumela. Ob slovesu sta bila že prava prijatelja. Odslej je Čiro skoraj vsak dan zahajal h Kovačiču v družbi Zbiška, Marjana, Vojka in drugih. Počasi in previdno so mu zaupali svoj načrt. »Lahko vam pomagam, moj sin je pri maquisih,« je dejal nekega dne Kovačič.

BEGUNCI V UNIFORMAH

Zdaj ali pa nikoli! so sklenili tisto nedeljo sredi oktobra Jurand, Marko, Volk, Nero, Iztok in Vojko. Iztoku in Marku je namreč že zelo trda predla. Vsak hip bi ju lahko postavili pred vojaško sodišče zaradi sabotaže. Tisto nedeljo je bil Nero na straži. Ob tej priložnosti se je v skladišču založil z ročnimi bombami. Ko so popoldne vsi omenjeni odšli v mesto, je vsak imel v žepu tudi bombo...

Zvečer so jih dežurni v karnah zaman iskali. Alarm!

»Groupe Tito«, slovenski fantje, ki so dezertirali iz nemške vojske v Franciji in se priključili francoskim makijem

Oberfeldwebel Fritz je postrojil vse Slovence — bilo jih je okoli 40 — ter rdeč v obraz spregovoril:

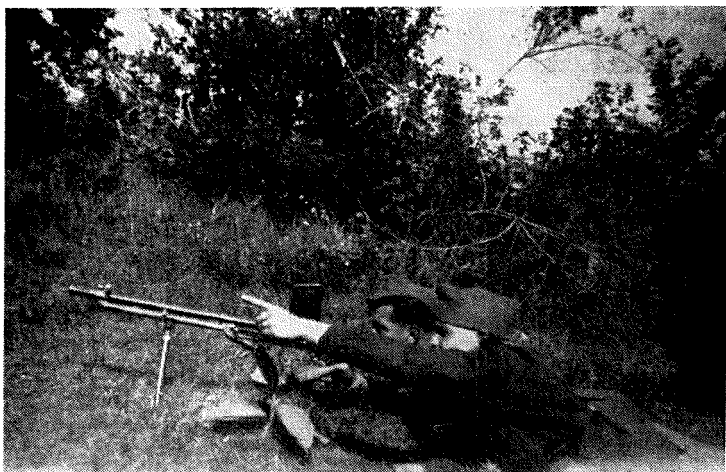
»Vojaki! Dogodila se je svinjarija, kakršne ne pozna nemška armada. Vaši kolegi so dezertirali. Upam, da se kaj takega ne bo več pripetilo!«

In vendar se je pripetilo. Čez teden dni je namreč ušla še druga skupina: Čiro, Zbiško, Lado, Borut, Nestor, Pero, Savo in Tine. Po dramatičnih zapletih so se z enourno zamudo vsi zbrali na določenem mestu.

MED MAQUIS

V kasarnah v Chambéryju je tisti večer nastal pravi preplah. Vse Slovence — bilo jih je v Chambéryju precej — so razorožili in uvedli najstrožjo disciplino. Patrulje so švigale sem in tja po mestu. Begunci v uniformah pa so se pod okriljem oktobrskega večera v nekem parku previdno vkrcali v dva tovorna avtomobila. Vozili, ki sta rabili za prevoz sadja, sta v poznih večernih urah z veliko naglico zdrveli iz mesta. Ropot motorjev je odmeval mimo jezera Lac du Bourget in naposled utihnil v gorski vasi Ameusin, blizu Chevruja.

Približno uro se je vzpenjala uniformirana kolona naših fantov v hribe. Na neki seno-

Mitraljezec in njegov pomočnik, oba Slovenca, pri makijevcih v Franciji

žeti so se ustavili pri seniku s hlevom, kjer je bilo taborišče »maquis«. Pristrčno je bilo srečanje naših fantov s francoskimi borci, ki so bili oblečeni zelo pisano ter oboroženi s puškami, pištolami in bombami.

PRVA SKUPNA AKCIJA

Taborišče nad Chevrujem je bilo zasilno ter je rabilo za sprejem in vežbanje novincev. Naši so vojaške veščine, ki so jih prinesli s seboj, skupaj s francoskimi borci izpo-

polnjevali s partizanskim načinom bojevanja. Sprva je imela naša štirinajstotica le nekaj pušk za na stražo, pač pa so bili vsi precej enotno oblečeni. Vojaške uniforme so jim odvzeli in jih preoblekli v delavske uniforme, ki so jih vsak po svoje predelali, medtem ko so kape izdelali sami. Na levi strani prsi so imeli prišite jugoslovanske zastavice v obliki trikotnika z napisom TITO.

Že po nekaj dneh, v začetku novembra, pa sta se Marjan in Vojko spet oblekla v nemško uniformo. Prav tako se je prelevilo tudi nekaj Francozov. Skupinica se je po krajšem posvetu z avtomobilom odpeljala naravnost v Chambéry. V središču mesta se je vsak postavil na odrejeno mesto, pripravil orožje in čakal. Bilo je sredi belega dne. Ljudje so se začeli vsipati iz uradov. Ulice so bile polne meščanov, ko so iznenada na več mestih odjeknili strelji. Neki meščan, zagrizen Volksdeutscher in nevaren ovaduh, se je mrtev zgrudil na stopnicah v trenutku, ko je stopil iz pisarne. Preden so se Nemci zavedeli, je avtomobil že izginil iz mesta.

GILBERTOVA POSLEDNJA CIGARETA

Izdajalci pa niso bili samo v francoskih mestih in vaseh, ampak jih je Gestapo spretno

Dva makijevca — desni je Girouse Chabot, komandant makijevcev v okolici Chambéryja

vtihotapil tudi med maquis — celo na najvišje položaje.

Bilo je 9. novembra 1943. leta. V taborišče so pripeljali mladega, svetlolasega fanta. Gilbert mu je bilo ime. Imel je nalogo, da kot član organizacije maquisov zbira v Chamberyju podatke obveščevalnega značaja. Ta dan pa Gilbert ni prišel v taborišče kot obveščevalec, ampak kot obtoženec. Obtožba je vsebovala naslednje: izdajstvo (pri njem so našli kljukasti križ), ter poneverba organizacijskega denarja, ki ga je zapravil v družbi neke nacistke, uslužbenke pri Gestapu. Sodni proces, ki ga je vodil adjutant pokrajinskega štaba maquisov, je bil kratak. Kazen: smrt z ustreljitvijo. »Denar sem poneveril, toda izdajalec nisem!« je obsojeni zavpil na ves glas in se proseče oziral po sotovariših, ki so ga obdajali v polkrogu. »Tvoja zadnja želja?« ga je hladno prekinil sodnik. Ko je Gilbert napisal poslovilno pismo materi in strastno potegnil dim dogorele cigarete, je zaprosil za pištolo. Vsi so z napetostjo pričakovali, kaj se bo zgodilo. Iz grla na smrt obsojenega je tedaj zaorila pesem. Zadnji spev marseljeze je odmeval v gorah, ko je Gilbert s pištolo v roki odšel proti grmu zimzelena, dvignil pištolo v višino senc in pritisnil...

Gilbert ni padel — pištola je bila prazna. Prizor se je ponovil, le konec je bil drugačen — to pot je bila pištola polna...

Mar takole umirajo izdajalci? so se nemo spogledovali borci, ko so pokopavali Gilberta. Njihovi dvomi o Gilbertovi krivdi so se razpršili po odhodu Nemcev iz Chamberyja. Takrat so namreč zvedeli, da je z okupatorji pobegnil tudi Gilbertov sodnik — adjutant pokrajinskega štaba makijev, ki je bil vseskozi agent Gestapa. Gilbert je bil nedolžen...

»MI SMO BRATJE...«

Nekaj dni po Gilbertovi smrti je prišlo novo povelje: premik na nove položaje. »Groupe Tito« — tako so imenovali našo štirinajstoročje — je

skupaj z večino francoskih borcev odpotovala z avtomobili v gore departementa Ain. Novo taborišče je bilo večje. Med skupino 70 maquisov je bilo slišati mimo francoske in slovenske tudi angleško, italijansko in špansko govorico. Španci, prekaljeni že v revoluciji, so bili dobri borci in dobri tovariši.

Kmalu po prihodu v novo taborišče so zvedeli, da so Nemci dva dni po njihovem odhodu iznenada napadli sprejemno taborišče nad Chevrujem, ga požgali, nekaj maquisov pa s skupino novincev vred zajeli.

Čez nekaj dni je skoraj vsa posadka tega taborišča — ostale so le straže — zasedla položaje ob cesti, ki drži v Lyon. Po cesti se je približala dolga kolona Petainove policije. Iznenada se je na njeno predhodnico vsula toča krogel. Dva policista sta obležala mrtva, nekaj pa ranjenih. Svinčeni pozdrav je bil kratak. Tedaj pa je izza grma skočil na cesto, tik pred čelo kolone, mlad maquis. Na ves glas je zavpil: »Mi smo vendar bratje, Francozi! Zakaj se pobijamo med seboj?« Drzen podvig bi mladenič kaj lahko plačal z življenjem. »Koliko vas je?« je vprašal komandant policijske kolone. »Nad tri sto!« — Po kratkem posvetovanju se je kolona vrnila, od koder je prišla. (Zaseda je štela le 60 mož.)

LAŽNI ALARM

Zima 1943/44 je bila za maquis zelo huda. Na nemške ofenzive, med katerimi so skupaj z našimi živeli v snegu in mrazu, pogosto brez hrane, so odgovarjali z diverzantskimi akcijami. Proti koncu zime so skupaj z našimi minirali progo Marseille-Lyon. Na tej progi je vozil vlak vsakih deset minut. Prva diverzantska akcija je bila za naše fante posebno doživetje, toda sčasoma so se diverzij navadili, saj jih je bilo vedno več. Vsem pa je ostala v spominu diverzija na železniško postajo v Amberieuxu. Proti cilju sta prodirali skupini maquisov v dveh smereh. Prva — diverzantska skupina, ki je imela nalogo, da minira loko-

motive, je štela deset mož. Druga skupina — pri njej tudi »Groupe Tito« — pa bi morala uničiti velik žerjav, ki je bil prav tako pri železniški postaji v Amberieuxu. Med potjo pa je to skupino zadržal nepričakovan spopad z nemško stražo, na mostu pri mestecu St. Ranbert. Medtem ko so tu odmevali strelji, se je prva skupina že bližala postaji v Amberieuxu. Na postaji so iznenada presunljivo zatulile sirene. Nemci so zbežali v zaklonišča. Niti slutili niso, da so sprožili alarm francoski obveščevalci. Lažni alarm je diverzantska skupina temeljito izkoristila. Hitro so položili mine in jih povezali z eksplozivno vrstico. Ko so prižigali vrstico, je iznenada vžgalo tudi iz zaklonišča — Nemci so namreč zadnji hip opazili prevaro. Prasketanje nemških pušk in mitraljezov se je izgubilo v močni eksploziji, ki je nekaj hipov zatem odjeknila na postaji. Dvainpetdeset lokomotiv je z žerjavom vred zletelo v zrak; ista usoda je doletela tudi žerjav. Železniška postaja v Amberieuxu, ki je bila važno železniško križišče, še dolgo zatem ni več obratovala.

7 : 150

»Groupe Tito« je zaslovela zlasti po borbah nad Virieu-grand. Skupinam maquisov, med katerimi so se borili naši fantje, je poveljeval komandant Girousse Chabot. Spomladi 1944. leta so njegovi borci osvobodili ozemlje, ki se razprostira med cesto Pont d'Ain — Amberieux — Virieu, reko Rhône in cesto Bellegarde — Nantua — Poncin — Pont d'Ain. To ozemlje s središčem Hauteville, ki bi ga po velikosti lahko primerjali z našo Gorenjsko, je bilo Nemcem hud trn v peti. Večkrat so ga skušali iztrgati iz rok maquisov, toda to se jim je samo dvakrat posrečilo, in še to le za kratek čas. To ozemlje je namreč planotasto, podobno kot naša Jelovica in za partizansko bojevanje zelo primerno. Gorski prelazi, ki so varovali dostop na to ozemlje, so bili trdno v rokah maquisov.

Spomladi 1944. leta so Nemci z vso silo napadli položaje

maquisev nad Virieujem, ki ga je branila »Groupe Tito«, medtem ko so prelaz Col de la Lebe branili v glavnem francoski kmetje sami. Kmetje, ki so se oborožili le kadar je bilo nevarno, so poslali sporočilo, da pripravljajo Nemci napad na njihove položaje. Zato so glavnino maquisev iznad Verieuja poslali kmetom na pomoč. Nad Virieujem pa je ostalo vsega sedem borcev: Zbiško, Jelo in Pero ter štirje Francozi. Nesreča je hotela, da so Nemci napadli prav na tem, skoraj nezavarovanem mestu, medtem ko na Col de la Lebe ni počil niti en sam strel. Četa Nemcev, 150 moških, oboroženih z vsem lahkim orožjem in gorskimi topovi, je napadala sedmorico, opremljeno le z mitraljezi in bombami. Tri ure je trajal srdit, neenak boj. Borci so se umaknili šele, ko so bili vsi do zadnjega ranjeni. Medtem ko so jih tovariši nesli v bolnišnico, si Nemci še vedno niso upali zavzeti prelaza. Jelo in Zbiško, ki sta bila hudo ranjena, so nato prepekljali v osvobojeno mesto Nantua, kjer sta se zdravila. Toda zla sreča ju tudi tu ni zapustila. Nemci so z zadnjimi močmi pritiskali z močno ofenzivo in v nekaj dneh to področje povsem obkolili. Glavna maquisev se je iz obroča srečno prebila. Žalostno pa so končali skoraj vsi partizanski ranjenci v bolnišnici Nantua, ki so jih Nemci zajeli in vse do zadnjega pobili. Jelo in Zbiško sta zadnji hip ušla z nekim avtomobilom, preživela še letalski napad in se nazadnje rešila.

»PARACHUTAGE« IN SREČANJE Z ZAVEZNIKI

Diverzantske akcije, ki so se v pričakovanju invazije čedale bolj množile, so že od začetka zahtevale mnogo materiala. Orožje in drugo opremo ter hrano so jim dovažali zavezniki z letali že od konca 1943. leta, ko se je organizacija »FFI« (Forces Françaises de l'Interieur) že močno razširila in imela precej osvobojenega ozemlja. Letala so jim spuščala opremo s padali (parachutage) na določenih mestih, navadno ponoči. »Parachutage« so bile precej pogo-

Skupina francoskih makijevcev pri počitku

ste, tako da francoskim borcev orožja ni primanjkovalo, imeli so ga kar dovolj. Konec aprila so naši fantje prisostvovali pri mestu Brenot prvi »parachutagi«, ki so jo izvedli zavezniki kar podnevi. Šestintrideset letečih trdnjav, ki so jih spremljali lovci, je odvrlo toliko materiala, da so z njim zatrpali predor, dolg sto metrov. Pripetilo pa se je tudi, da so na pošiljko zaman čakali, ker so Nemci transportno letalo sestrelili.

Zavezniško invazijo v Normandiji in kasneje pri Marseillu so naši in maquisi pričakali v okolici Amberieuxa, kjer so se srečali z zavezniki julija 1944. leta. Kmalu po prihodu zaveznikov so naši začeli iskati stike z jugoslovansko misijo, da bi čimprej odpotovali v domovino.

PREK MORJA V DOMOVINO

Polkovnik Popović, po rodu Srb, eden izmed vodilnih oficirjev francoske odporiške organizacije »FTPF« (Franc tireurs et partisans Français), je omogočil naši štirinajstori, da se je lahko začela pripravljati na odhod v domovino. V kasarni Part Bieu v Lyonu jim je dal prostore, hrano in ostalo opremo. Na razpolago jim je dal tudi vozilo in šoferja, da so z njim lahko obiskali

čimveč taborišč, kjer so bili Jugoslovani. Ko se jih je zbralo večje število, so se po nekaj tednih v Marseillu vkrcali na ladjo »Ville de Oran«, ki jih je prepeljala v Neapelj, kamor so prispeli 9. decembra 1944. leta ob deveti uri dopoldne.

»Upamo vsi, da bomo kmalu zdravi in da se bomo pridružili našim v Bariju, od koder nas bo peljala pot v Jugoslavijo,« je zapisal Čiro tega dne Zbišku v njegovo spominsko knjigo, ko sta ležala v neapeljski bolnišnici.

Ta želja se jim je kmalu izpolnila. Na pragu 1945. leta se je naša štirinajstori, ki jo poznajo Francozi pod imenom »Groupe Tito«, izkrcala v Splitu, kjer se je pridružila 5. prekomorski brigadi. Čez nekaj mesecev, ko je napočil dan svobode, so vsi ti fantje, razen Nerona-Franca Vogelnika, ki je padel nekje v Dalmaciji, živi in zdravi objeli svoje domače.

In tako smo obrnili zadnjo stran Zbiškove spominske knjige, v katero so ti mladi fantje zapisovali spomine na dneve, polne trpljenja, upov in žive vere v svobodo, za katero so se morali boriti na tujih tleh.

Tine Kristan

Od Beograda do Przemysla

ŽE pred leti sem slišal, da se je upokojeni letalski polkovnik Savo Poljanec bojeval kot pobegli vojni ujetnik na Slovaškem in da je opravil prvi bojni polet v »Slovaški vstaji« leta 1944. Poiskal sem ga in vprašal, kako je bilo na Slovaškem in kako je prišel tja. Začel je pripovedovati.

»V bivši jugoslovanski vojski sem bil pilot-lovec; letel sem na znanem letalu jugoslovanske konstrukcije IKA-3, v eskadrili, ki je branila Beograd. Udeležil sem se bojev nad Beogradom aprila 1941. Iz Beograda sem se kot ranjenec iz borbe za Beograd umikal proti Sarajevu in dalje proti Nikšiću. Tam sem dočkal kapitulacijo bivše jugoslovanske vojske. Vrnil sem se v Sarajevo, kjer so me na letališču Butmir ujeli Nemci. Vozil sem se z osebnim avtomobilom. V neki stranski ulici sem pri srečanju s tankovsko kolono zavil s ceste in ušel. Pri znanjih sem se preoblekel v civilno obleko in se kot delavec letalske tovarne »Utv« vrnil v Beograd, oziroma v Pančevo. V Pančevu so me spet ujeli, toda spet sem pobegnil. Tretjič so me ujeli v Beogradu, ker so nas prijavili nedičevci. Nisem namreč hotel stopiti k njim v službo. To se je zgodilo 6. januarja 1942. Poslali so me v Nemčijo. Najprej sem bil v taborišču Osnabrück, potem pa v Skokih blizu Poznania na Poljskem. V tem taborišču so me spet ovadili nasprotniki NOB; moral sem v kazensko taborišče v Stryju. Poskusil sem pobegniti. Popravljal sem si zobe pri neki Poljakinji izven taborišča. Pri njej sem se pozanimal za odporniško gibanje v mestu. Toda ta Poljakinja mi ni hotela priskrbeti zveze, ker je bila nasprotnica Rusov, jaz pa sem hotel prav k njim. Tudi v Skokih sem poskusil pobegniti, pa se mi ni posrečilo.

Januarja 1944 so nas Nemci evakuirali zaradi prodiranja Rusov. Vkrkali so nas v dolgo tovorno kompozicijo. Trije smo odstranili z žepnimi noži bočno desko in si utrlji pot v prostost. Iz vlaka smo skočili bli-

zu postaje Mislovice pri Katoivicah, na severni strani Karpatov. Eden izmed naših tovarišev se je ponesrečil — razbil si je ves obraz. Spravili smo ga v bližino neke vasi. Položili smo ga na prag neke hiše — toda to je bila nemška postojanka, in tako so ga spet ujeli. To je bil podporočnik Janjić. Nemci so nas začeli loviti. Rešila sta nas megla in noč.

Petnajst dni smo hodili čez Karpatе, kjer je bilo tudi do 3 metre snega. Ves čas so nas lovili Nemci, ker smo hodili po meji med poljskim »generalnim guvernementom« in okupirano Poljsko. Ne kart ne kompasa nismo imeli, le nekaj hrane smo nosili s seboj. Nameravali smo se prebiti v Jugoslavijo.

Končno smo prišli na Slovaško. V gozdu smo našli sledove smuči. Naleteli smo na tiho tapce, ki so nam v zameno za našo obleko pomagali čez mejo.

Popolnoma izčrpani smo kmalu nato prišli do neke kmečke hiše blizu prelaza Jablonke. V hiši smo se na jedli in posušili, nato smo šli dalje. Ujela nas je Tizsova žandarmerija. Spravili so nas za zapahe, potlej so nas pošiljali iz zapore v zapor, dokler ni iz Bratislave prišel

ukaz, naj nas pošljejo v ujetniško taborišče v Humenih v vzhodni Slovaški. Tu smo srečali majorja Arsa Boljevića in majorja Deretića. Poveljnik taborišča je bil slovaški orožnik, ki je pokazal do nas prijateljsko razpoloženje. Na častno besedo nam je celo dovoljeval zapuščati taborišče. Tako smo prišli v stik s slovaškimi patroti in s predstavniki KP Slovaške.

Hodili smo celo na sestanke v partizansko taborišče. Partizanom je poveljeval neki ruski padalec; bilo jih je kakih 30, taborili pa so kakih 10 km od mesta. Nekega dne, ko smo bili spet na takem sestanku, je prišel kurir povedati, da prihaja slovaška kazenska ekspedicija. Odhiteli smo v naše taborišče, da ne bi kompromitirali skupine kakih 15 naših vojakov v taborišču. Naleteli pa smo na eno izmed patrolj te kazenske ekspedicije. Partizani so potem nekajkrat ustrelili proti patrolji. Orožniki so pobegnili, po vrnitvi pa obvestili svoje poveljstvo, da so nas srečali blizu partizanskega taborišča. Aretirali so nas in nas odpeljali v zapor v Ihľavi, kjer so bili zaprti slovaški politični jetniki. Od tam smo pretihotapili obvestilo Rdečemu križu. S sklicevanjem na Ženevsko konvencijo je našim prijateljem uspelo, da so nas spravili nazaj v ujetniško taborišče. Zaprti smo bili kakih 50 dni. Seveda nismo šli nazaj v Humene, ampak v Horne Obdokovce. Vojaki so morali delati na posestvu nekega grofa. Spet nam je bilo na častno besedo dovoljeno odhajati iz taborišča, zato smo se spet povezali z odporniškim gibanjem, katerega vodstvo nam je ukazalo, naj čakamo na znak za začetek vstaje.

General Swoboda, ki je sicer služil v Tizsovi vojski, a je bil povezan z odporniškim gibanjem, bi moral z govorom po radiu dati znak za splošno vstajo proti Nemcem. Toda Swoboda je pod nemškimi pritiskom v svojem govoru nastopil proti vstaji. Pa vendar je v nekaterih enotah izbruhnila vstaja. Zaradi nesporazuma pa so bile akcije nezadostno povezane in brez enot-

nega načrta. Tako je Nemcem uspelo v nekaj dneh uničiti slovaško divizijo težkih tankov, ki se je uprla.

Tudi mi smo izvedeli za Swobodov govor, in sicer od občinskega notarja. Pobegnili smo iz taborišča v Tuščanski Sveti Martin, kjer smo se prijavili partizanskemu štabu, oziroma štabu uporniške vojske.

Kot letalca so naju z Boljevićem poslali v kraj Tri dubi pri Banski Bistrici, kjer so se zbirali uporniški letalci.

V Treh dubih je bilo letališče. Imeli so dva „Messerschmidta 109“, nekaj dvokrilnih „Šmolikov“ češke proizvodnje, dve ali tri „Avie 534“ (enokrilni lovec zastarelega tipa) in nekaj šolskih letal.

Po dolgih letih ujetništva sem spet sédel v letalo, v Šmolik, ki je nosil 120 kg bomb. Pod krila sem obesil 10 desetkilogramskih bomb. Dobil sem nalogo, bombardirati nemško tankovsko kolono, ki je prodirala skozi soteske reke Vah proti osvobojenemu ozemlju. Da bi bolje zadel, sem se spustil zelo nizko, zato so me Nemci ranili z dvema krogla v kolk. Z menoj je kot navigator letel neki slovaški rezervni podporočnik. Zadel a sva nekaj tankov, toda bombe so bile prelahke, tako da je imelo bombardiranje samo moralni učinek. Zaradi rane nisem mogel pilotirati z obema nogama. Med potjo v Tri dubi sem odvrzel za naš štab sporočilo o tem, kje so Nemci in koliko jih je.

Srečno sem pristal in takoj izgubil zavest. Prepeljali so me v partizansko bolnišnico Zwolen, kjer so me operirali in mi izvlekli eno kroglo, druga pa je bila že sama izstopila. Po 14 dneh sem lahko hodil s palico. Vrnil sem se na letališče in spet letel na „Avii 534“.

Bombardiral sem dva tanka, ki sta partizanom preprečevala napredovanje. Enega sem napadel iz strmoglavega poleta in ga prevrnil. Istočasno sem vrzel šest bomb po 20 kg. Eksplozija je en tank prevrnila v jarek, drugi pa je po begnil. Potem so partizani lahko napredovali.

Na naše letališče so Rusi ponoči vozili z letali strelivo

in gorivo. Nekoč so prišle celo angloameriške letelce trdnjave, ki so jih spremljali lovci Mustangi. Eden izmed lovcev se je pokvaril in ostal na letališču. Z Boljevićem, ki je opravljal podobne naloge kot jaz, bi bila rada letela na njem, pa nama niso dovolili, ker mehaničarji letala niso poznali in ga niso mogli popraviti.

Naši poleti so bili med prvimi v slovaški vstaji. Pred menoj je letel samo Boljević, ki je metal Nemcem letake. Kmalu potem je priletel iz SZ češkoslovaški letalski polk, ustanovljen v SZ. Nemci so napadli z vseh strani, osvobodeno ozemlje se je začelo naglo krčiti. Zato so Slovaki sklenili evakuirati vse letalce na Polj-

sko, kjer so bili takrat že Rusi. V Przemyslu se je ustanavljalo češkoslovaško letalstvo. Nekaj naših letal je preletelo čez fronto, ostale pa so nas prepeljali s transportnim letalom „Li-2“ (sovjetska enačica „Douglasa Dacote“).

V Przemyslu smo se javili naši misiji v Moskvi. Beograd je bil že osvobojen in odpeljali smo se tja z letalom. Jeseni 1944 sem sprejel poveljstvo nad polkom lovcev tipa „Jak“ na sremski fronti. Potlej sem opravil še 15 bojnih poletov. Ob koncu vojne sem priletel s polkom v Zagreb.

Po naših poletih na bojišče proti Nemcem so v ČSR včasih slavili svoj „Dan letalstva“.

M. P.

Bilo je 21. oktobra 1941 v Kragujevcu

V knjižni zbirki »Dokumenti« bo Zavod »Borec« v kratkem izdal brošuro pod naslovom »Kragujevska tragedija«. V njej so opisani tragični dnevi meseca oktobra 1941 v Kragujevcu, ko so Nemci s pomočjo izdajalcev (medičevcev in ljotičevcev) izvršili največji pokol v Evropi. Z njim so hoteli zaščititi uporno srbsko prebivalstvo, a so dosegli ravno nasprotno: po kragujevskih dogodkih se je vstaja v Srbiji še bolj razplamtela.

Objavljamo nekaj odlomkov iz te brošure, ki vsestransko dokumentira tragične dogodke, pri čemer navaja tudi nemške in kvistlinške vire. Tako je n. pr. opisal pokol tudi kvistlinški policijski uradnik Mihailović. Med ubitimi sta bila namreč tudi njegov brat in sva, kar ga je globoko pretreslo, čeprav je bil okupatorjev sodelavec.

MIHAILOVIĆEVI zapiski o pokolu v Kragujevcu se začno z opisom prejšnjih pokolov, izvršenih v okoliških vaseh. Tu pripoveduje, kako so Nemci obkolili te vasi in gonili ljudi iz hiš, z dvorišč, z njiv, kjerkoli so koga našli. Medtem ko je nemška enota lovila ljudi v vaseh Maršiću in Mečkovcu, je druga enota delala isto v vasi Grošnici.

»Nato so v Mečkovcu zbrane ljudi odpeljali v kamnolom, ki je bil v vasi, in jih pred očmi vseh sorodnikov pobili z mitraljezi. Prav tako so naredili v Maršiću, samo da so izvršili pokol na robu vasi, na travniku poleg ceste... Zenske so same jemale svoje sinove, brate, očete in može, jih odnašale in pokopavale.« V Grošnici enaka slika:

»Tu je bil prizor še strašnejši kakor v Mečkovcu in

Maršiću, ker je bila ta dan maša v cerkvi. Duhovnika so med obredom odpeljali iz cerkve z vsemi verniki vred. V neposredni bližini cerkve so jih pred očmi žensk in otrok postrelili.«

20. in 21. oktober

Dvajsetega oktobra, okrog 7. ure zjutraj, pripoveduje Mihailović, se je nemška vojska, postrojena v čete in vode, pod poveljstvom majorja Königa, razvila v gosto strelsko vrsto in napravila obroč okrog Kragujevca:

»Nato se je obroč čedalje bolj stiskal, vojaki pa so pobirali vse moške od kraja... Jemali so jih z ulic, iz hiš, iz delavnic, kavarn, iz cerkve in iz vseh drugih shajališč. Na sodišču so pobrali sodnike, pisarje in stranke; v šoli profesorje, učitelje in dijakke...

niti bolnikom v posameznih hišah niso prizanesli.

Tako so zbrali ogromno število meščanov, okrog 8000 do 9000 ljudi, ki so jih zaprli v Topovskih Šupah...

Dne 21. oktobra zjutraj se je začela morija:

»Ubijanje je potekalo takole: jemali so ljudi v skupinah po 50 in jih močno zastražene gonili na morišče, ki so bila pri Šušičkem Potoku, pri Šumaricah in pri Topovskih Šupah. Morišča so bila dolga na desetine kilometrov. Tu so jih ubijali z mitraljezi, puškami, mitraljezi in puškami; bili pa so tudi primeri, da so pri streljanju merili eni v glavo, drugi v pas, tretji v noge — vsi istočasno, v isto skupino. Vsakokrat, ko so pobili vso skupino, so Nemci pregledali vsakega posebej, in če kdo ni bil smrtno zadet, je dobil še kako kroglo v glavo.« Ostali jetniki, ki so čakali, da pridejo na vrsto, so morali vse to gledati:

»Medtem ko so Nemci morili posamezne skupine, so vsi ostali, ki so čakali, da pridejo na vrsto, na morišče, poslušali regljanje mitraljezov in puškomitraljezov ter prasketanje pušk, tisti pa, ki so bili na poti na morišče, so lahko nekaj minut pred smrtjo vse to gledali na lastne oči.«

Nad 7000 ubitih

Po pogovorih z meščani Kragujevca je Mihailović za-

pisal tudi nekaj pretresljivih podrobnosti. Med potjo na morišče in pred ustrelitvijo so nekateri doživeli živčni zlom, bili pa so tudi primeri, da so posamezniki popolnoma osiveli, čeprav dotlej niso imeli sivih las, itd. Zgodilo pa se je tudi tole:

»Pritekel je neki star gospod, ki so mu odpeljali pet sinov na morišče, in skrušeno prosil nemške vojake, naj mu puste vsaj enega sina, naj namesto sina ustrelijo njega. Nemci pa ga niso uslišali, ampak so tudi njega, ki je bil star nad 80 let, potisnili v skupino in ga ustrelili... Nekaj žensk je videlo, kako žene njihove sinove na morišče, pa so kot neumne stekle k skupini; toda strelji iz pušk nemških vojakov so jih ustavili med tekom — in že so ležale mrtve na zemlji.«

Po Mihailovičevi oceni glede na že omenjene vire podatkov, je bilo v Kragujevcu tedaj ubitih 7100 do 7300 ljudi. Tudi Mihailović pravi, da so Nemci objavili netočne podatke:

»Na letakih so objavili (Nemci—op. prev.), da so pobili 2300 Srbov. Tudi to ni res, ker so pobili samo v Kragujevcu 7100 do 7300 Srbov; tu pa niso všteti tisti, ki so jih pobili po vaseh v okolici Kragujevca.« Ko Mihailović pripoveduje, da so bili na moriščih po pokolu »celi hribi« trupel, pripominja tole:

Domači izdajalci so bili tako slepo vdani svojim nemškim gospodarjem, da so jih skušali vsestransko, celo na smešen način posnemati, o čemer priča tudi ta slika. To namreč ni Hitler, ampak Ivan Gušić iz Kragujevca, agent nemške vojne policije in tolmač Gestapa, ki je aktivno sodeloval pri kragujevškem pokolu (po osvoboditvi obsojen in ustreljen)

»Nemške oblasti niso dovolile pokopati trupla ubitih ljudi; to je morala opraviti sama mestna občina. Čeprav je mestna občina pokopavala trupla v skupne grobove na kraju samem, kjer so bile žrtve padle, je vendarle potrebovala deset dni, da je končala to ogromno delo.«

Kot šef odseka javne varnosti Dunavske banovine se je Mihailović lahko odkrito pogovarjal s komandantom »prostoVOLJCEV« Marisavom Petrovićem, s predsednikom mestne občine, s šefom mestne policije ter funkcionarji okrajnih načelstev kragujevškega in gruzanskega okraja. Ničesar pa ni napisal o vsebini pogovorov s temi kvistlinškimi voditelji, ki so aktivno sodelovali pri zločinu nad množico. Mar zato, da ljudje ne bi govorili prav o tem njihovem sodelovanju? Sicer pa to ni edino, kar je zamolčal avtor teh zapiskov. Nedvomno je

Nemci ženejo meščane na morišče

zvedel, kako so bili oddvojeni in izpuščeni razni sodelavci okupatorjev (ljočičevci, nedičevci in pod.), ki so bili aretirani med racijami, pa vendar ni nič o tem napisal.

Poročilo »Borbe«

Dvajset dni po pokolu je bilo poslano s kragujevškega področja partizansko poročilo o pokolu 21. oktobra in o odmevu kragujevškega oktobra med našimi ljudmi takoj po pokolu. Poročilo ima datum 10. novembra in je bilo objavljeno v »Borbi« številka 14-15. XI. 1941. leta. V začetku tega poročila je rečeno:

»Zaradi velikih ovir — bloкаде Kragujevca — šele zdaj pošiljamo opis strahotnega pokola v mestu. To poročilo je napisano po pripovedovanju ljudi, ki so bili odpeljani na morišče, pa se jim je posrečilo pobegniti; napisano je na podlagi zaslišanja moških in žensk, ki so se po pokolu umaknili iz mesta in prišli do naših položajev.«

Potem je govora o pripravi Nemcev in o sodelovanju nedičevcev in ljočičevcev kakor tudi o pokolih v okoliških vaseh. Navedene so tudi nekatere podrobnosti o tem:

»Vsakega odraslega moškega, ki so ga videli, so odpeljali v bližino cerkve, kjer je duhovnik rezal kolač. Nato so prignali duhovnika z evangelijem ter ministrante s kolači in začeli divje streljati z mitraljezi.« Nato so v »Borbi« opisane množične aretacije v Kragujevcu. Navedeno je, da so Nemci, nedičevci in ljočičevci aretirali vse od kraja:

»Tako so zajeli okrog 10.000 ljudi. Aretirali so tudi nekaj žena in deklet, ki so bile ovađene, da delujejo proti okupatorju.«

O pokolu pa je rečeno:

»Vse te ljudi so prignali v taborišče, obđano z bodečo žico. Tu so jih stražili Nemci in nedičevci. Pobjjali so jih v skupinah od 50 do 60... Nemci in nedičevci so skupaj gonili ljudi na morišča; tu so jim ukazali, naj pokleknejo, nato pa so jih postrelili z mitraljezi. V zmešnjavi se je nekaterim ljudem posrečilo pobegniti, med njimi je bilo več ranjenih. Mnogi izmed njih so umrli v sosednjih vaseh — v

Nemcem je pri izvrševanju zločinov zvesto pomagal Nedičev »Srbski dobrovoljski korpus«. Na sliki vidimo kvistlinga Nediča, ko govori »dobrovoljcem« (leta 1941)

Drenovcu, Divostinu, v Barah...«

Kako so se jetniki vedli pred ustrelitvijo

Poročilo »Borbe« vsebuje tudi izjave očitvidcev, ki pričajo, kako vzorno so se zadržali mnogi ljudje v dramatičnih trenutkih pred ustrelitvijo. Med njimi so se odlikovali s hrabrostjo komunisti:

V tej ogromni množici 10.000 ljudi so se člani Komunistične partije herojsko držali. Hrabrili so ljudstvo in

mu dvigali duha. Kovinar Toza Dragović je imel tik pred mitraljezom govor:

— Napijte se srbske krvi, fašistični psi, toda Rdeča armada in naši partizani vas bodo kmalu uničili!

Govor je končal s temi besedami:

— Živela svobodna Srbija, živeli partizani, živela Komunistična partija, živela Sovjetska zveza...

S takimi vzkliki je padlo na stotine delavcev...

Ujeti, a nepremagani

POZNA jesen leta 1942. Nemško industrijsko in sadjarsko-vrtnarsko mesto Werder an der Havel, kakih štiriideset kilometrov zahodno od Berlina. Delovno taborišče jugoslovanskih vojnih ujetnikov stare jugoslovanske vojske v sivem, zamazanem poslopju neke opuščene tovarne.

Po naših tajnih kanalih smo dobili obvestilo, da so gestapovci ubili Franca Šlandra, Slavkovega brata, našega vojnega tovariša, vojnega ujetnika. Nekaj mesecev pred tem se je Francu omračil um na neki samotni gozdni delovni komandi, ko je prejel iz domovine sporočilo, da je padel

njegov brat Vili, da so Nemci ustrelili brata Slavka in da mu je umrla mati (komaj dobrega pol leta zatem je padla v borbi še njegova sestra Vera). Franci je tedaj v deliriju na ves glas vzklikal v slovenskem in nemškem jeziku Sovjetski zvezi ter proti Hitlerju in fašistični Nemčiji, katerima je napovedoval propast. Nemci so ga, oblečenega v prisilni jopič, ker je s pestmi na vso moč mlatil okoli sebe, odpeljali v umobolnico in ga tam za silo ozdravili. Kmalu zatem pa so ga gestapovci zahrbtno in na skrivaj ubili.

V eni izmed velikih tovarniških dvoran, ki je bila slučaj-

no prazna, smo imeli skromen, zasilen gledališki oder, kakršnega smo si napravili sami iz nekaj desk in tkanin, kakršne smo pač uspeli zveliči skupaj. Na njem smo ob nedeljah, ko smo bili ves dan za bodočo žico, prirejali razne igre, pevске in glasbene nastope ter zabavne večere in si tako krajšali čas. Glavni namen našega ujetniškega gledališča pa je bil, posredovati svojim tovarišem vsaj delček naše jugoslovanske kulture, pa tudi antifašistične in protivojne propagande, ter tako dvigati njihovo patriotsko in vojaško zavest ter moralo. Nemški stražarji s komandofirerjem vred, ki niso razumeli našega jezika, so sprva menili, da nam gre le za zabavo, pa so tudi sami in celo s svojimi ženami in prijateljicami pridno posečali naše prireditve. Šele čez pol leta so spoznali pravi pomen našega gledališča in ga prepovedali.

V prostorni in temačni ter vlažni, že desetletja nepobeljeni tovarniški dvorani, sedi na lesenih klopek kakih 200 do 250 jugoslovanskih vojnih ujetnikov iz vseh krajev Jugoslavije. Naš gledališki oder, drugače poln poslikanih papirnatih kulis in raznobarnih improviziranih zastorov, je to pot ves odet v črnino. Tudi na naši jugoslovanski zastavi na pročelju odra — bila je to seveda zastava stare Jugoslavije brez peterokrake zvezde, ker partizanske zastave s peterokrako zvezdo nismo smeli izobesiti — visi črn trak.

Sredi odra stoji improviziran, prazen mrtvaški katafalk, prav tako ves odet v črnino. Na sporedu je komemoracija za našim pokojnim tovarišem, vojnim ujetnikom Francem Šlandrom.

Na oder stopi taboriščni pevski zbor — kakšnih dvajset do trideset ujetnikov — in zapoje našo taboriščno himno — revolucionarno, na pol partizansko pesem, ki se končuje z besedami: »Zato, bratje, vsi v planine, vsi za svobodo v boj!«

Mogočno, neustrašeno in bojevit doni naša pesem, intonirana po znanem slovenskem narodnem napevu. Kakor vse, kar smo predvajali na tem

odru, smo tudi to pesem zložili sami in jo prepevali ob vsaki priložnosti v slovenskem in srbskohrvatskem jeziku. Bila je tudi za uho pripadnikov ostalih jugoslovanskih narodov in ne le Slovencev zelo prijetna, borbena koračnica, ki so se je kaj kmalu vsi naučili in jo potem nenehno prepevali v taborišču v svojem prostem času ter pri delu v tovarni ali na polju.

Pri naslednji točki je tričlanska delegacija, izbrana izmed najbolj zavednih in najbolj priljubljenih tovarišev, položila na katafalk venec v počastitev pokojnikovega spomina. Vodil jo je mornariški vodnik Milan Djurić, po činu najstarejši vojak med nami (zdaj je kapetan vojne mornarice na Reki). Venec, sestavljen iz živordečih nageljev, je bil ovit z jugoslovansko trobojnico in črnim, žalnim trakom. Cvetja in zelenja za ta venec ni bilo težko dobiti, ker so bili mnogi naši tovariši zaposleni v vrtnarijah.

Nato je kot zadnja točka sledil govor o delu in življenju pokojnika. Pokojnega Franca Šlanda sicer nihče izmed nas v tem taborišču ni poznal kaj več kakor le na videz. Ker pa sem jaz dobro poznal vso njegovo družino in zlasti oba pokojna brata, Slavka in Vilija, me je zadela dolžnost, da govorim na komemoraciji.

Govoril sem kolikor mogoče kratko, vojaško, hkrati pa počasi in razločno, da me je lahko vsakdo razumel. Govoril sem najprej o Francu in njegovi tragediji, nato pa sem prešel na njegove brate in na vso njegovo družino, družino samih borcev in organizatorjev vstaje. Govor je bil namenjen Francu, toda tri četrtine sem ga posvetil Slavku, članu CK KPS. Priznati moram, da sem se med govorom ogrel, zato ne vem, koliko je bil moj govor še vojaški. Govoril sem po domače, sproščeno, ognjevito, od srca — o borbi naših narodov, o potrebi po enotnosti in bratstvu med njimi, o Partiji, ki vodi to borbo — le da seveda nisem smel izgovoriti njenega pravega imena — o naših zaveznikih in njihovi moči, o liku borca, kakr-

šen je bil Slavko Šlander, in o družinah, kakršna je bila Šlandrova. Pa tudi o borbi najboljših sinov naših narodov v desetletjih pred začetkom te vojne sem govoril, o terorju, ječah, Glavnjači, Sremski Mitrovici ter o koncentracijskih taboriščih v naši stari, gnili Jugoslaviji, kjer ni bilo življenja za delovnega človeka. Končal sem s pozivom na enominutni molk v počastitev spomina Franca, Slavka in Vilija Šlanda ter vseh ostalih padlih borcev za svobodo in številnih naših umrlih tovarišev vojnih ujetnikov. Napovedal sem zmago nad nemškim fašističnim orožjem in pozval svoje sotrpine, vojne ujetnike, naj se kot prisilna nemška delovna sila ne pretegnejo pri delu in naj se zavedajo, da je naše mesto na strani ljudstva.

Še zdaj ne vem, kako in od kod sem takrat zbral toliko moči in poguma, da sem vse to povedal. Vem le to, da sem imel pred očmi Slavka Šlanda in njegov brezkompromisni boj proti sovražnikom človeštva in da mi je bilo v tistih trenutkih vseeno, kaj se bo zgodilo z menoj, če bodo Nemci zvedeli za moj govor.

Naslednjega dne je bilo konec našega ujetniškega gledališča. Mojim tovarišem, ki so ostali v tem taborišču, je taboriščna komanda prepovedala nadaljnjo uporabo odra in vsakršno nadaljnje kulturno udejstvovanje. Mene pa so odpeljali v neko drugo, gozdno delovno komando kakšnih petdeset kilometrov daleč.

Bil sem prepričan, da me bodo izročili Gestapu in da je konec z menoj. Toda to se vendarle ni zgodilo, čeprav me je komandant taborišča takoj zjutraj poklical k sebi, kričal nad menoj kakor obseden, me zmerjal s »komunističnim agitatorjem« in »komunističnim psom«, mi grozil z bajonetom. V petih minutah sem moral biti pripravljen na odhod v neznano.

Pet minut, ki mi jih je dal »komandofirer« na razpolago, da se pripravim na odhod, sem izkoristil za to, da sem se v naglici poslovil od svojega najboljšega prijatelja v taborišču, mornariškega podoficirja Svetožarja Milidraga iz

Zagreba, ki je bil obenem tudi najzvestejši član naše ilegalne in zaprisežene ujetniške odporniške organizacije »NZ« (»Nepredati zarobljenik« ali slovensko »Ujetnik, ki se ni vdal«). Kakor nalašč se je prav tistega jutra javil »za lekarsko« in je ostal v taborišču, medtem ko so vsi ostali že odkorakali, kakor vsak dan, v spremstvu stražarjev

V naglici sem mu stisnil roko in mu naročil, naj v primeru moje smrti razglasi po vsem taborišču, da sem bil član Komunistične partije Slovenije.

Ko pa je nato stražar vpričo mene nabil svojo puško in me odvedel na železniško postajo, in kasneje, ko sva v kupeju vlaka molče sedela drug

drugemu nasproti, mi je roka kar sama od sebe uhajala v žep mojega vojaškega plašča, kjer sem imel pripravljeno svoje edino revno orožje — svoj žepni nož. Toda to ni bil navaden žepni nožek, temveč pravo majhno bodalce v obliki žepnega noža... Nalašč sem si ga pripravil že poprej in ga tudi pretihotapil skozi vse taboriščne preiskave, da bi v primeru, če bi me odkrili kot upornika in me ubili, pozkušal v zadnjem hipu potegniti za seboj vsaj enega izmed sovražnikov...

Se zdaj ne vem povsem zanesljivo, iz kakšnih razlogov me taboriščna komanda tedaj ni predala Gestapu. Tako mi noža ni bilo treba uporabiti.

Mile Smolinsky

so zato iz Begunj odpeljali v Šentvid, kjer je taborišče dobilo ime »Umsiedlungslager« (Preseljevalno taborišče), medtem ko je bil v Begunjah »Konzentrationslager« (Koncentracijsko taborišče).

Zlasti se je povečalo v Begunjah število zapornikov po 22. juniju 1941, ko so Nemci napadli Sovjetsko zvezo. Na Bledu so marljivo reševali zapornike in tiste, ki so bili v njihovih seznamih označeni kot nezanestljivi, ter pisali nove sezname, potem ko so ugotovili, koliko je kdo nevaren za nemštvo in nacizem. Prvega julija 1941 pa so odbrzeli proti Jesenicam in Gornji Savski dolini veliki avtobusi. V njih so se vozili posamezni zaporniki, določeni za izselitev, da bi vzeli od doma še družine ter po 50 kg prtljage na osebo in po 500 dinarjev gotovine, oziroma 25 mark nemškega denarja. Vse ostalo so Nemci zaplenili v korist sklada za pospeševanje nemštva.

Se istega dne popoldne so se v Šentvid vrnili prvi avtobusi, polni mož, žena, otrok, starčkov, dojenčkov ter celo nosečnic tik pred porodom.

Tudi slaboumnni so bili nacistom napoti

KO SO Nemci na Hitlerjev osební ukaz gauleiterju Überreiterju »Machen sie mir Steiermark wieder deutsch« (Napravite mi Štajersko spet nemško) »očistili« Štajersko slovenskih izobražencev ter nacionalno zavednih ljudi, je prišla na vrsto še Gorenjska, kateri je bila upravno pridružena tudi Mežiška dolina kot »Unterkärnten«. S »čiščenjem« so Nemci dejansko začeli na Gorenjskem že prej, komaj nekaj ur zatem, ko so prevzeli oblast od Italijanov. Ti so jo imeli v rokah osem dni (od 11. do 19. aprila 1941). Že 19. aprila 1941 so Nemci zaprli na Jesenicah in v Gornji Savski dolini okrog 20 Slovencev, med katerimi je bilo največ bivših koroških borcev in članov »Narodne odbrane«. Spiske teh so imeli pripravljene že več let prej po zaslugi vohunov, delujočih v okviru »Kulturbunda«. 24. aprila 1941 je sledil drugi val aretacij, 1. maja tretji. Od takrat dalje skoraj ni bilo dneva, ko ne bi odpeljali v taborišča večje ali manjše skupine Slovencev. Najprej so jih preko manjših krajevnih zaporov vodili v taborišče Begunje, ki je bilo v dotedanji ženski kaznilnici. Od 20. maja 1941 dalje pa so jih pošiljali v taborišče

Šentvid pri Ljubljani, ki je bilo v nekdanji škofijski klasični gimnaziji. Taborišče Begunje je bilo po 20. maju pripravljeno za politične zapornike, predvsem za komuniste. Večino dotedanjih pripornikov

Gorenjci berejo razglase okupatorjev

Nemci so njihovo prtljago ponovno pregledali, da ne bi imel kdo s seboj več, kakor je bilo dovoljeno. Naslednjega dne so bile na vrsti za preselejevanje okolica Bleda, Bohinj in Radovljica z okolico, tretji dan pa so »obiskali« Kranj, Tržič, Škofjo Loko in kraje, ki težijo k njim.

Toda z avtobusi se niso vračali v taborišče samo ljudje, ki so bili dotlej v Begunjah ali v Šentvidu, ter njihovi družinski člani. Pripeljali so mnogo novih ljudi, med njimi številne ženske: učiteljice, uradnice itd., ki jih dotlej ni bilo v zaporih. Pripeljali pa so v Šentvid tudi osebe, za katere normalen človek ni mogel, zlasti spočetka ne, razumeti, zakaj so napoti nemškimi oblastnikom. Tako so pripeljali iz občinske hiralnice na Jesenicah duševno defektnega Petra Čopa, rojenega 1885, iz Begunj pa Franca Kosmača, rojenega 1904, prav tako duševno nerazvitega.

Ko pa je 4. julija 1941 pripeljal transport iz Mežiške doline, je bila med došlimi kar cela četica revežev in duševno defektnih, ki so jih pobrali iz občinskih hiralnic in pa od kmetov, pri katerih so bili v oskrbi. Te ljudi obojega spola, dvanajst po številu, so nagnali v majhen kletni prostor šentviške gimnazije, skupaj moške in ženske, jih slekli do golega ter razkužili njihovo obleko in perilo. Ves dan, medtem ko se je perilo sušilo, so jih pustili gole v kleti, po prostoru, imenovanem »bunker«. Navzoči, ki so to gledali, so se seveda nad tem početjem nacistov zgražali. Zdravnik dr. Erat iz Dravograda, sam zapornik, je skušal posredovati pri komandantu taborišča SS-hauptsturmführerju Klieglu. Opozoril ga je, da take ljudi ni vredno zapirati in jih vlačiti po taboriščih. Nemec pa je odvrnil: »Zakaj bi jih mi hranili, naj jih hranijo Srbi.«

Preden so nas 6. julija 1941 s prvim transportom odpeljali v Srbijo, v Valjevo in Valjevsko Kamenico, sem na skrivaj prepisal kartotečne liste teh siromakov ter tako ohranil njih podatke iz nemških arhivov. Pri tem poudarjam, da je

odpeljal prvi transport z deportiranci iz Šentvida v nedeljo 6. julija 1941 pozno zvečer, ne pa kakor ponekod bremem, 5. julija in v noči med 5. in 6. julijem.

Iz tega spiska, ki ga še zdaj hranim, naj navedem tudi imena teh revežev, da bodo bralci lahko sami presodili vso brutalnost nacističnega postopka z duševno ali kako drugače prizadetimi ljudmi.

1. Čapelnik Kasper, Gaisberg. Poklic: idiot.
2. Kranjc Alojzija, 1880 — ? — gluhonema.
3. Planšek Leopold, 1909 — ? — gluhomem.
4. Poberšnik Johana, 8. V. 1892, Otischberg 31, poklic: bebec.
5. Pungertnik Helena, 1899, slaboumna.
6. Gelčnik Valentin, hlapec, 5. II. 1923, duševno defekten.
7. Sterčko Johan, hlapec, Höttelech, duševno defekten.
8. Strutz Johan, bolan, idiot, reven.
9. Urm Karel, invalid, 6. I. 1876, ubožnica Spodnji Dravograd.
10. Vodovnik Jožef, hlapec, 14. III. 1910, Otiški vrh, duševno defekten.
11. Waide Marija, 4. X. 1864, nema.
12. Brez priimka, Robinhoff, gluhomem.

Vse te so pripeljali skupaj in jih štel kot skupino. Razen njih so pripeljali tudi vaškega pastirčka Julčka Zaharnika iz Mežiške doline, rojenega 1925, ki je imel na nogi odprto kostno tuberkulozo.

Ko so nas s prvim transportom že odpeljali proti Srbiji, so drugi ali tretji dan zatem pobrali iz garderobe gledališkega krožka dijakov bivše šentviške gimnazije razne uniforme in obleke, tako tudi papške in škofovske. Vanje so našemili te reveže in uganjali z njimi na dvorišču šentviške gimnazije razne burke in norčije. Esesovci in njihovi opričniki so te prizore fotografirali in so se morda s temi fotografijami še kje postavljali.

S četrtem transportom iz Šentvida, ki je menda odpotoval 10. julija 1941, so odpeljali skupno z drugimi izgnan-

ci proti Srbiji tudi to skupino revežev. Transport se je ustavil v Požegi pri Užicu in izgnance so odpeljali v Ivanjico ter Prilčki Kiseljak, kjer je bilo leto dni pred tem v bližini posebno taborišče za komuniste in druge levčarje iz vse države. Izgnance so izročili krajevnim oblastem, ki naj bi zanje skrbele. Znano je bilo, kako gostoljubni so bili Srbi do naših izseljencev, toda ta pomoč ni zadoščala za te reveže, saj bi vsak med njimi potreboval po enega človeka za varstvo in oskrbo. Pomagali so jim tudi ostali izgnanci, toda vsak je imel dovolj svojih težav. Po raznih intervencijah pri krajevnih oblasteh, pri okrajnem načelstvu in pri zdravstvenih organih so reveže čez nekaj dni prepeljali v neko srbsko umobolnico blizu Niša. Tam je za njimi izginila vsaka sled. Najbrž so postali žrtve nacistične euthanazije po načelu: Kdor za družbo ni več koristen, nima pravice do življenja.

To so torej ljudje, ki so jih sprejeli Oskar Hudales in njegovi tovariši na postaji Požega pri Užicu. Iz tega prikaza je videti, da ti ljudje niso bili iz umobolnice na Studencu pri Ljubljani, kakor piše Hudales, marveč iz Mežiške doline. Kako so prišli do raznih oblek in uniform, se tudi vidi iz teh podatkov.

Peter Čop, Franc Kosmač in Julček Zaharnik pa so odpotovali v Srbijo s prvim (valjevskim) transportom 6. julija 1941. Slovenski izgnanci v Valjevu so zanje skrbeli, kolikor je bilo mogoče. Ko so oboleli, je prevzelo vodstvo Združenja slovenskih izgnancev v Valjevu skrb zanje in izposlovalo, da so jih sprejeli v beograjsko bolnišnico. Tu sta Čop in Kosmač novembra 1942 kmalu drug za drugim umrli od prestanih naporov in izčrpanosti. Morda so jim pri tem tudi kaj »pomagali«, kakor so menda revežem iz Mežiške doline. Julčku Zaharniku pa so odrezali bolno nogo, dobil je protezo in je ozdravel. Po osvoboditvi Beograda je delal kot kolporter časopisov.

Cvetko A. Kristan

Domača naloga

NAD trideset let že učim otroke, mnogo dobrega in koristnega sem jih naučil, marsikaj tudi slabega zagrešil, toda krivice, ki sem jo lansko leto storil Bohinčevemu Jožku, si ne bom odpustil, dokler bom živ.

Šolski zvonec je naznanil konec učne ure. Dobre volje nad opravljenim delom smo bili vsi: jaz in moji učenci — vajenci kovinske stroke. Pri moralki smo celo uro posvetili etični vrednoti: ljubezni do rodnega kraja in domovine. Da bi ne ostalo samo pri besedah, smo se sporazumeli, da bodo učenci napisali domačo nalogo.

»Pišite, kar vam narekuje srce!« sem jim dejal.

»Ne!« so vzkliknili vsi hkrati. »Dajte nam naslov! Laže bomo pisali.«

Malo sem pomislil, nato pa segel po kredo in napisal na tablo naslov domače naloge:

O rodni dom, o hiše očetove streha ti!
(O. Župančič.)

Naslednji dan sem zahteval, naj mi oddajo zvezke z napisanimi prostimi spisi, da jih bom doma prebral in ocenil. Vselej sem se z nekakim odporom pripravil k branju njihovih spisov, se z muko prebijal skozi goščavo zverženih črk in pravopisno skrotovičenih besed, toda branja teh nalog sem se veselil, poln radovednosti, kaj mi bodo napisali. Tih egoizem se je razraščal v meni, češ da bom z njihovimi nalogami poplačan za lepe, vzpodbudne nauke, ki sem jih bil prejšnji dan vsajal v njihova srca.

Vsi so mi oddali zvezke, le Bohinčev Jožek ne. Bil je najmanjši od vseh mojih učencev, četudi je lezel že v sedemnajsto leto. Včasih sem ga podražil, da je najbrž izjédljiv, ki premalo je, zato pač prepočasno raste. Nikoli mi ni zameril šale. »Kar povejte, ampak po pravici,« me je nekega dne zavrnil, »če niste vi, ki ste pravcati dolgin, že često obžalovali, ker segate v višino skoraj dveh metrov. Ha, saj v avtobusu še stati ne morete, kadar so sedeži zasedeni, ampak morate, zviti ko presta, stojé razmišljati, kako prijetno bi bilo, če bi bili za glavo nižji, ne? Blago za obleke je tudi drago; zmeraj ga morate kupiti vsaj meter več ko jaz, ne?«

Nasmejali smo se njegovi hudomušnosti, saj je bil vesel dečko, ki je skoraj vsak dan kakšno uganil, da nas je spravil v dobro voljo.

Moral bi bil vedeti, da je obojestranska sirota; ne očeta ne matere ni imel, ne bratov ne sestrá. Bil je sam na vsem širokem svetu, edini stric, ki ga je imel, mu je umrl, ko je končal osnovno šolo. Občinski ljudski odbor je poskrbel zanj: oddali so ga v dijaški dom, mu v tovarni našli mesto ključavničarskega vajenca in fant je rasel, se učil obrti, obiskoval vajensko šolo in se po svoje boril za prostor na soncu.

Vse to bi moral vedeti, vse to sem bil kot njegov razrednik vpisal v vpisnico, a kaj mi je bilo, da sem mu zameril, ker mi domače naloge ni oddal, sam ne vem.

»Zakaj nisi napisal naloge?« sem z jeznim pogledom zasrepel vanj.

Gledal me je z velikimi, začudenimi očmi. Rdečica na njegovih licih je vidno izginjala, videl sem, da v zadregi požira slino in stiska pesti, nisem pa dojel, kako se s težavo kroti, da bi ne zajokal naglas. V očeh so se mu nabirale solze, ko je s pobešeno glavo zamrmral:

»Nisem je napisal. Nisem hotel.«

»Tako?« sem se zavzel. »Nisi hotel? Pa jo boš napisal! Do jutri! Ali pa te bom ocenil z nezadostnim redom.«

Naslednji dan me je že čakal pred katedrom. Bil je bled, neprespan in tolikšna utrujenost mu je čemela v neprespanih, zajokanih očeh, da takšnega še nisem videl. S tresočo roko mi je oddal zvezek in zašeptal: »Tukaj imate zahtevano domačo nalogo.«

Potlej je odšel, ne, opotekel se je v klop, kjer je mirno obsedel ko utrujen, življenja naveličan starec. Vso uro sem ga naskrivaj opazoval in se čudil, ker je bil povsem odsojen. Niti enkrat se ni zasmejal, dasi so njegovi sošolci, veselo razpoloženi, naravnost prežali, kdaj bom med poukom povedal kaj smešnega.

Še tisto popoldne sem prebral njegovo nalogo. Takole je napisal:

Naša hiša je nekoč, ko sem bil še otrok, komaj dorasel prvim hlačicam, stala na Podvrhu nad Javorji. Reven je bil moj rodni dom, a če bi ga danes še imel, bi ga ne zamenjal za škofjeloški grad. Moj pokojni oče je imel mlin. Kmetom iz sosednjih vasi je mlel zrnje in z mericami, ki si jih je bil prislužil, preživljal družino: mamo, brate Antona, Pavla, Martina, Janeza, mene in sestrico Mičico.

Spominjam se, da so nekega večera prišli k nam partizani. K nam sta jih pripeljala sosedla Brinovec in Peternelj. Partizanski komandant je imel brke; bal sem se ga, on pa me je dvignil v naročje, me poujškal, nato pa me nekajkrat vrgel v zrak in me spet ujel v močne roke. Kar sapo mi je jemalo in radostno sem vriskal. Ko pa me je položil na tla, je rekel:

»No, ali se me še bojiš, ti hrošček mali, a?«

Potlej smo otroci odšli spat, partizani pa so jedli žgance, ki jih je mati zalila z mlekom. Med večerjo so govorili z očetom, a nič ne vem, kaj, ker sem prej zaspal. Vem samo to, da je naslednji dan mlin še več

namlel ko prej in da so potlej partizani večkrat prišli k nam po moko in jo odnašali v gozd.

Tako bi naša družina lahko pričakala konec vojne, če bi ne bilo 24. marca 1945 švabske hajke. Kmetje, ki so čez dan prinašali zrnje v mlin, so toliko govorili o skorajšnji svobodi, da v naši hiši nihče ni več govoril o nemški okupaciji.

Bil je lep pomladanski dan. Oče je bil v mlinu, mati je bolna ležala v hiši, otroci pa smo se podili okrog hiše. Sredi igre pa smo otrpli obstali in onemeli od groze, ko smo zagledali očeladene Nemce, ki so se bližali mlinu. Prva je spregovorila sestra Mičica.

»Pojdimo k mami!« je zaklicala.

Vsi so stekli v hišo, le jaz sem v neki prečudni bojazni potekel više v breg. Hotel sem zbežati k sosedovim, da bi se skril pred vojaki. Sredi rebri pa sem upehan omahnil v grmovje, od koder sem opazoval, kaj se dogaja pred hišo. Videl sem, kako je oče stopil iz mlina. Visok Nemec je zakoračil proti njemu in v polomljeni slovenščini divje zarjovel:

»Ali je to Motikarjev mlin?«

»Je,« je odvrnil oče.

Slišal sem, kako mu glas trepeče.

»Si ti gospodar Blaž? Blaž Bohinc?«

»Sem.«

Koj zatem je očeta pokosil rafal iz brzo-strelke, da se je ko prazna vreča zgrudil na domačem pragu.

Rad bi bil zakričal od groze, a nobenega glasu nisem spravil iz grla, kjer se mi je nabirala nekakšna kepa, ki me je dušila. Onemel sem obždel v grmovju in videl, kako so Nemci obkrožili hišo, nekateri pa so se vsuli vanjo. Malo zatem sem slišal šest zamolklih strellov, brž zatem pa so Nemci pritekli iz hiše in pričeli v mlin in hišo nositi slamo iz bližnjega skednja. Nato so naglo, kot so prišli, odšli proti Poljanam.

Iz grozljive otrplosti me je vzdramilo šele prasketanje ognja, ki je uničeval našo hišo z mlinom vred. Dvignil sem se in se glasno jokajoč pognal v reber k sosedovim.

Potlej se ne spominjam več, kaj se je dogajalo z menoj. Ovedel sem se šele v sosedovem naročju, ki je brez moči stal pred mojim rodnim domom, pred hišo očetovo, ki se je z gorečo streho vred zdrizala vase. Sosedove solze so močile moj obraz, stiskal

me je k sebi, da me je njegovo poraslo lice bodlo v lica, in nemo strmel v švabsko razdejanje. Jokal sem, da je moj vrišč segal do samega neba, nato pa sem utrujen in prestrašen zaspal v sosedovem naročju. Odnesel me je v svoj dom in me položil na posteljo.

Naslednji dan sem se zarana ukradel od sosedovih in zbežal na pogorišče, iz katerega se je še kadilo. Tleči ožigi počrnelega tramovja in zadimljene zidine so prekrili ožgana človeška telesa, videl sem bele kosti in zajokal: »Mama, kje si?«

A že je za menoj pritekla sosedja, me dvignila v naročje, mi s predpasnikom prekrila glavo ter me hlipaje zanesla na svoj dom.

Nimam očeta, nimam matere, nimam bratov ne sestrice Mičice. Ostal sem sam in tudi rodnega doma nimam več. Včasih mi je tako hudo, da bi...

Tukaj se je Jožkova naloga jenjala sredi nedokončanega stavka. Strmel sem v popisano stran v zvezku, v besede, tu in tam razmazane, da sem s težavo prebral njihov smisel in spoznal, da je fant jokal, ko je pi-

sal, saj so se v razmazanih, razlitih besedah poznali sledovi solza. Srce se mi je krčilo v bolesti in zaklel sem se, da svojim učencem, dokler bom še učil, ne bom nikoli več zadajal nalog s tako kočljivimi naslovi.

A moje kesanje je bilo prepozno. Ko sem naslednji dan vrnil Jožku njegov zvezek, sem dejal:

»Prebral sem tvojo nalogo, Bohinc, in jo ocenil z odličnim redom, ker je...«

Hotel sem reči: ker je lepo napisana, a beseda mi ni šla z jezika.

Odlična ocena pa Jožka ni razveselila. Ni se mi nasmejal ko drugekrat. Podržal je zvezek v rokah in bled strmel vame s pogledom, ki je obtoževal.

Poslej ga nisem videl, da bi se še kdajkoli zasmejal, pa četudi sem kdaj pa kdaj razdril v razredu takšno, da je fante kar lomilo od smeha. Z odsotnim pogledom je strmel predse in nobena stvar ga ni razveselila.

Ne, njemu pač ni bilo do smeha, ker sem s trmasto zahtevo, da mora kakor vsi ostali učenci napisati nalogo o *rodnem domu*, oživel in razgrebel rano, ki je komaj za silo zaceljena ležala na njegovem srcu.

Zmrzal na blokovskih okopih

POLOŽAJ na šahovnici mednarodnih odnosov se je od letošnje pomladi do jeseni bistveno spremenil. Medtem ko je spomladi kazalo, da bosta nasprotnika, ves čas po vojni nasršena, sklenila miroljuben remi, je po izjalovljeni pariški vrhunski konferenci prišlo v diplomatski šahovski partiji do hudih zapletljivost. Odjuga, o kateri se je zdelo, da bo odnesla hladno vojno, se je umaknila slani in zmrzali na blokovskih okopih.

Zato pravzaprav ni bilo nič čudnega, da se je na XV. zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov zbralo toliko državnih poglavarjev in predsednikov vlad. Tako reprezentativna sestava tega največjega državnika shoda v zgodovini mednarodnih odnosov je bila predvsem izraz zaskrbljenosti spričo takšnega razpleta na mednarodnem odru, bila pa je tudi odsev in izraz čedalje večje vloge tistih dežel, ki ne marajo in nočejo

stati na barikadah tega ali onega bloka. Iz teh razlogov je jugoslovansko delegacijo na XV. zasedanju OZN vodil tovariš Tito.

Ni naključje, da je čisto na začetku Ustanovne listine Združenih narodov, sprejete v San Franciscu 26. junija 1945, zapisano:

»...Odločeni obvarovati bodoče rodove nevarnosti vojne, ki je dvakrat v našem življenju prinesla nezaslišane bridkosti človeštvu...«

Ustanovna listina OZN, sprejeta ob koncu druge svetovne vojne, ki je terjala na desetine milijonov mrtvih, zdaj, petnajst let potem, ko so jo sprejeli, še ni uresničena. Še več, po svetu potrošijo zdaj letno za oboroževanje okoli 120 milijard dolarjev, pod orožjem je okoli kakih 20 milijonov ljudi, 80 milijonov pa jih dela za vojsko, bodisi v vojni industriji, bodisi v raznih pomožnih armadnih službah.

Bridka ironija sodobnega razvoja je, da je velikanska večina iznajdb bodisi neposredni, bodisi posredni produkt iskanja še učinkovitejšega, še bolj uničevalnega orožja. In vtem ko imamo po svetu 700 milijonov nepismenih in polovico človeštva še trpi lakoto, gredo milijarde za milijardami v civilne inštitute, ki delajo za vojsko, v tovarne, ki delajo za vojsko.

Podoba sveta leta jeseni 1960 ni rožnata. Na srečo pa položaj ni brezupen. Rožljanje z orožjem je preglušljivo, toda vzlic temu je čedalje bolj slišati glas pametnih, glas »malih« dežel, tistih, ki sicer nimajo vodikovih bomb in rakete, a so vendarle sila, ki je vedno bolj upoštevanja vredna.

Te dežele, ki stoje zunaj blokov — Jugoslavija, Indija, ZAR, Gana, Indonezija ter številne druge v Aziji in Afriki — so vtisnile pečat tudi XV. zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov. In še poseben pečat je vtisnila temu zasedanju akcija petih državnikov izvenblokovskih držav — Tita, Nehruja, Naserja, Sukarna, Nkrumaha. Kakor je znano, so ti državniki na sestanku v prostorih jugoslovanske misije na newyorški

Na zadnjem zasedanju Generalne skupščine OZN so bile zastopane tudi mnoge nove afriške države. Na sliki vidimo delegacijo Čada na tem zasedanju

S 15. zasedanja Generalne skupščine OZN: predsednik FLRJ Josip Broz-Tito in indijski predstavnik Krišna Menon

Peti aveniji sprejeli osnutek resolucije, ki je bil predložen Generalni skupščini. Bistvo predloga: predsednik Združenih držav Amerike in ministrski predsednik Sovjetske zveze naj se čimprej sestaneta.

Ta predlog je zbudil velikanski odmev, sprožil pa je tudi zakulisno igro, spričo katere je ministrski predsednik Nehru v imenu petih predlagateljev resolucijo umaknil. Za kaj je šlo? Nihče si ni upal odkrito nastopiti proti temu predlogu. Zato so nasprotniki takšnega sestanka »na vrhu« ubrali drugo pot, izpodkopali predlog s proceduralnimi spletkami, mu skušali odbiti ost z na videz nedolžnimi spreminjevalnimi predlogi.

Kar so dosegli, je bila Pirova zmaga zastavonoš hladne vojne. Moralna zmaga je bila in ostala na strani predlagateljev sestanka med Eisenhowerjem in Hruščevom, sestanka, ki naj bi bil prvi odklik od sedanjih nevarne poti, na kate-

ri so namesto kašipotov rakete z atomskimi konicami...

Za dejavnost jugoslovanske delegacije na XV. zasedanju Generalne skupščine OZN je značilna trdna povezanost zvestobe do načela naše neodvisne zunanje politike z realistično presojo položaja. S tem v zvezi je treba opozoriti na dejstvo, da jugoslovanska delegacija podpira predloge, ki so v prid miru in koeksistenci, pa naj jih sproži kdorkoli. Zatorej predsodki zoper tega ali onega, ki so tako karakteristični za blokovsko presojanje stvari in ljudi po tistem prastarem vodilu: »kdor ni z mano, je proti meni«, nimajo domovinske pravice.

Zato je Jugoslavija podprla sovjetske predloge o razorožitvi, ki v nasprotju z zahodnimi dajejo prednost razorožitvi pred nadzorstvom nad njo. Tovariš Tito je v zvezi s tem ob povratku z zasedanja Generalne skupščine rekel: »Drugače ne moremo delati in pre-

sojati samo zato, ker to ali ono ne bo všeč drugi strani.«

Podobno je Jugoslavija ravnala tudi glede kolonialnega vprašanja, ki ga spričo nasprotovanja nekaterih zahodnih delegacij, katerim kakopada razprava, denimo, o Alžiriji ali Kongu ne bi prav nič prijala, niso vključili v dnevni red XV. zasedanja, marveč so ga prepustili v razpravo enemu izmed skupščinskih odborov.

Tovariš Tito pa je tudi pojasnil, zakaj je Jugoslavija zoper reorganizacijo Združenih narodov, kakršno je v svojem govoru zahteval predsednik sovjetske vlade. »Jasno smo dali vedeti« — je poudaril Tito — »da se sedaj ne moremo strinjati s takšnimi spremembami na hitrico, s spremembami, ki bi pripeljale v Združenih narodih do kaosa, čeprav priznavamo, in smo to državnikom tudi povedali, da je treba postopoma, vendar ne na škodo funkcioniranja Združenih narodov, spreminjati ne-

katere stvari v organizacijskem oziru v Združenih narodih na boljše.«

Če bi na kratko povzeli najvažnejše sadove XV. zasedanja ZN bi ugotovili tole:

1. Vzlic slani in zmržali hladne vojne, ki se je prikradla v mednarodne odnose po izjalovljeni pariški vrhunski konferenci, sile miru nenehno naraščajo, se krepe;

2. »med izvenblokovskimi državami je popolna enotnost gledišč o najosnovnejših vprašanjih, ki zdaj tarejo svet,« kot je poudaril tovariš Tito;

3. čedalje večje število novih dežel, zlasti z afriškega kontinenta, je pomembno poroštvo, da Združenih narodov kmalu ne bo mogel nihče več imeti za svoj volilni stroj.

J. Š.

V Kongu: »Kdo pije in kdo plača ...?«

ZE TRI mesece se Kongo zvija v krčih težke krize. Že tri mesece polnijo listi svoje strani s poročili iz te centralnoafriške dežele.

Nejasen položaj karakterizirajo najbolj izjave nekega kongoškega vojaka. Ta je, ko je prepuščal nekega ministra v rezidenco premiera Lumumbe, dobesedno dejal: »Vi ste minister, toda v listih čitam, da je še en minister za iste stvari v drugi vladi... in še en komisar za iste stvari v tretji vladi. Mi nič ne razumemo, nam niso nič pojasnili, mi ne vemo, za koga naj se opredelimo, koga naj poslušamo...«

Težave, s katerimi se mora boriti Kongo, so zares fantastične. Le pomislimo, da je imel Kongo ob proglasitvi neodvisnosti le petnajst ljudi z dovršeno univerzo in da so zdaj na hitrico poklicali z belgijskih in francoskih univerz tudi tiste študente, ki so bili še sredi študija, a o upravi dežele še pravega pojma niso imeli.

Najmočnejša politična kombinacija, tako imenovani nacionalni blok, v katerem je tudi Lumumbina stranka — Mouvement National de Congo — ima večino v centralni vladi in skupščini, prav tako pa tudi v vladah in parlamentih štirih od šestih pokrajin, iz katerih je sestavljen Kongo; to so pokrajine Oriental, Kivu, Kasai in Leopoldville. Ta blok se zavzema za enoten in neodvisen Kongo, v zunanje-političnem pogledu pa je za politiko pozitivne nevtralnosti.

Na drugi, in sicer nasprotni strani, pa je kartel, kateremu pripadajo tri stranke, in sicer:

stranka Abako, Puna in Kalondžijeva stranka. Ta kartel zagovarja federativno ureditev in naslonitev na zahodne države. Combejeva stranka Konakat zagovarja iste principe, vendar pa je med trimesečno krizo prešla še na bolj separatistično in prozahodne pozicije. Combe sedaj ne govori več o povezavi s Tanganjiko in Ruando-Urundijem, vendar pa noče o kakšni centralni oblasti v Leopoldvillu nič slišati. Ni težko uganiti, da stoje za njim interesi velikih rudarskih družb, se pravi belgijskega kapitala.

V skupščini lahko blok računava z 62 glasovi, kartel z 29,

Patrice Lumumba

stranka Konakat (ki jo vodi Combe) pa z osmimi poslanci. Notranje sile, ki zagovarjajo Lumumbino politiko, so dvakrat močnejše zastopane v centralnem parlamentu — pa tudi v pokrajinskih organih. Toda parlament, najbolj reprezentativen organ dežele, zaradi manevrov od zunaj in

znotraj sploh ne more priti do svoje veljave.

Ob besedi Kongo sedaj ne pomislimo najprej na mogočno reko istega imena, ki vali svoje vode v motni Atlantik, na pisano skalo črnskih in polčrnskih plemen, ekvatorialne gozdove, velika jezera Vzhodnoafriškega jarka, marveč na sceno, ki se spreminja kot na filmskem platnu. Pred našimi očmi se odvija drama mlade dežele, ki se je iznenada znašla pred sila odgovorno nalogo, a je zadela že ob prvem koraku na izredne težave.

Le pomislimo, da so Belgijci zatrli v Kongu vsak politični razvoj, da so z deželo, ko je bila še kolonija, ravnali tako, kot ravna poglavar s svojim plemenom. Glavno mesto dežele, Leopoldville, po železnici sploh ni povezano z ostalimi pokrajinami, in ima zvezo z zunanjim svetom le po morju, preko luke Matadi. Pač pa je, nasprotno, Katanga, v kateri gospodari Combe, povezana prek portugalskega Mozambiqua in portugalske Angole z mednarodnimi tržišči. Katangaška ruda, baker in uran, gre torej mimo Leopoldvilla v svet, v Združene države in Belgijo.

Belgija je sicer za svoje potrebe zgradila vrsto modernih letališč, nekaj asfaltiranih cest, odprla in modernizirala je rudnike, zgradila nekaj vzornih naselij za kongoške delavce — predvsem v Katangi — uvedla prve elemente sanitarne službe, zgradila je tudi dve moderni vojaški oporišči, hkrati pa je storila vse, kar je bilo v njeni moči, da bi čimbolj zavrla politični razvoj dežele. Kongožani so v bistvu opravljali najnižja dela, bili so v absolutno podrejenem položaju.

Kongo je po svojih naravnih bogastvih, rudah, vodni energiji, gozdnih kompleksih, ogromnih površinah še neobdelane zemlje itd., potencialno ena najbogatejših dežel, vendar pa je znašal lani dohodek črnca le borih 42 dolarjev, Belgijca, zaposlenega v tej deželi, pa kar 4200 dolarjev, se pravi skoraj dvakrat več kot znaša povprečni zaslužek Američanov! In v Kongu so živali izredno poceni.

Po »voznem redu« belgijske vlade bi se moral Kongo osamosvojili šele čez štiri leta, torej l. 1964. Belgijska vlada bi lahko v tem času napeljala še več vode na svoj mlin in postavila na odgovorna mesta tiste, ki bi bili pripravljeni sodelovati z Bruxellesom tudi po proglasitvi republike.

Ob zapletu po proglasitvi neodvisnosti Konga so stopili v akcijo Združeni narodi. Tako impozantna »armada« se še nikoli ni zbrala pod zastavo Združenih narodov. Plavih šlemov, kakor imenujejo vojake OZN v Kongu, je kar 20.000! Še vzdolž izraelsko arabske meje ni bilo nikoli toliko mednarodnih čet. Le na Koreji je bilo več vojakov pod zastavo Združenih narodov, toda tamošnja akcija je bila nekaj popolnoma drugega.

Čim bolj pa se je čas pomikal naprej, tem bolj so rasli dvomi, ali je akcija ZN res v interesu Konga, afriških narodov, ali pa se pod plaščem ZN skrivajo tudi računi. Danes je nam vsem že precej jasno, da svoje misije niso izvršili. Vsi priznavajo tehnično pomoč, ki jo nudi aparat Združenih narodov, vsi cenijo delo pionirjev in pontonirjev, pomoč v živilih, materialu, sanitarijah, toda besede politična pomoč moramo staviti že v narekovaj.

Spočetka so trdili, da je akcija ZN že postala pojem, nekaj novega v naši zgodovini, primer za bodočnost, primer, kako je treba reševati podobne situacije. Opozarjali so na to, da je sedaj prvič, da vse države kar tekmujejo med seboj, katera bo nudila Kongu več pomoči, stipendirala več kongoških študentov, poslala v temne gozdove več zdravniških misij.

Opozarjali so tudi na to, da je lahko Italija pred 25 leti mobilizirala ves svoj vojaški in industrijski potencial proti Etiopiji. Mimo britanskih straž ob Suezju je prepeljala v Eritrejo in Somalijo več sto tisoč vojakov. Sedaj pa da gre, nasprotno, ves svet na pomoč mladi državi, ki se je naenkrat znašla pred novimi nalogami.

Vendar pa je postalo kmalu, že dober mesec po proglasitvi republike, očitno, pozneje pa popolnoma jasno, da se je

Kongo znašel v kleščah in nasprotjih blokovske politike, blokovskih nasprotij. Ta igra ignorira razpoloženje kongoškega prebivalstva, težnje in želje njenih demokratičnih voditeljev.

Nad tri mesece že iščejo rdečo nit iz nasprotij, ki jih je mlada država podedovala od prejšnjih gospodarjev, dodajajo novega ognja stari, še nepogašeni žerjavici, iščejo kompromisno rešitev. Že večkrat je kazalo, da se bodo notranje strasti pomirile in da bodo glavni igralci te drame le našli skupen jezik. Toda v zadnjem trenutku se je stavba, ki se je začela graditi, kar nenadoma zrušila in začeti je bilo treba zopet znova.

Koliko časa še? se spračujejo povsod.

V svojem navdušenju so marsikje spočetka nekoliko pretiravali. Mislili so, da je Afrika s tem, da se je rešila svojih zlatih verig, že rešila vse. Predsednik Gane Nkrumah je v New Yorku — na XV. zasedanju Generalne skupščine — jasno povedal, da politična osvoboditev še ne pomeni ekonomske. Afrika, je dejal, druge stopnje še ni dosegla.

Tudi najbolj razvite afriške države se v gospodarskem pogledu ne morejo niti od blizu

meriti z najbolj revnimi evropskimi deželami, je pred kratkim dejal predsednik Gvineje Toure. Ta izjava da globoko misliti, saj jo je podal predsednik dežele, ki se je konec l. 1958, ob de Gaullovem referendumu v Afriki, izrekla za afriško pot, za svobodo brez koncesij in omejitev.

V enem samem dnevu se sedaj v Afriki često zgodi več novega kot prej v enem ali celo v desetih letih. V zadnjih dneh julija in v prvih dneh avgusta se je pojavilo na afriškem zemljevidu kar osem novih držav — bivših francoskih kolonij. Vse te države so medtem že postale članice Združenih narodov. Tako eksplozivnega razvoja ne pozna naša zgodovina.

Vendar pa je laže priboriti si svobodo, kot obdržati jo. Kolonializem sili skozi zadnja vrata nazaj. To je pokazala prav kongoška kriza. Na besedah sicer vsi priznavajo, da je v Afriki zavel nov veter, afriški veter, vendar kažejo prav dogodki v Kongu, da skušajo bivši gospodarji Afrike ribariti v kalnem in izvleči čimveč koristi od akcije Združenih narodov.

Kriza v Kongu je tragično opozorilo, kako se zlorablja dobro ime za to, da se prikrijejo stari računi. M. O.

Kaj vse si upajo »neznani elementik« v Zahodni Nemčiji

DACHAU je eden izmed tistih krajev, katerih ime je za časa druge svetovne vojne vzbujalo strah in grozo širom po Evropi. V dachauskem taborišču so trpeli sužnji Hitlerjevega »novega reda«, ki so jih esesovski zločinci načrtno ubijali. Med jetniki je bilo tudi nešteto Jugoslovancev, ki ne bodo nikdar pozabili, kaj so tam videli in doživeli.

In v tem Dachauu, v tem kraju prežalostnega spomina se je pred kratkim zgodilo nekaj, kar lahko imenujemo barbarstvo in kar nas živo spominja na čase, ko je zločin dobil sloves obrti. V taborišču (oziroma na njegovih ostankih) so se pojavili klju-

kasti križi, ki so jih narisali »neznani elementik«, kot pravi oblast v Zahodni Nemčiji. Pa ne samo to. Ti »neznani elementik« so si drznili priti celo v nedavno odprti muzej, kjer so obiskovalcem naglas »tolmačili«, da »nacistem nima s taborišči in plinskimi celicami nobene zveze« in da so »plinske celice zgradili ameriški Židje takoj po koncu vojne, da bi oblatili Nemčijo...«

Nekdo izmed nacističnih izzivačev, ki so se pritihovali v muzej, pa je šel v svoji drznosti tako daleč, da je odkrito povedal, kaj in kako misli o nacističnih zločinah. Ko ga je čuvaj muzeja opozoril, naj

molči, ker on sam, čuvaj, dobro ve, kaj je nacizem, saj je preživel deset let v nacističnih taboriščih, ga je čisto po esesovski nahrulil:

»Res škoda, da niso tudi vas vrgli v peč. Sicer pa to napako lahko kaj kmalu popravimo.«

Kaj naj rečemo ob vsem tem? Predvsem bomo ponovili že nešteto krat po vsem svetu izrečeno zahtevo, da je treba nacistične zločince poloviti in jih kaznovati, kakor so zaslužili, hkrati pa onemogočiti nadaljnje rovarjenje vseh pronicistično usmerjenih elementov. Toda bonnska vlada je gluha za vse take in podobne zahteve. Nacistični zločinci se svobodno sprehajajo po nemških mestih, večina izmed njih ima tudi dobre službe, kadar pa dvignejo greben in se poklonijo spominu svojih zločinskih vzornikov z novim izzivanjem napredne javnosti, tedaj bonnska oblast velikodušno zamaži in pravi, da počenjajo te reči »neznani elementi«. Zato tudi dvomimo, ali bo kaj zalegel protest, ki ga je poslal mednarodni odbor bivših dachauskih internirancev bonnski vladi. Dokler bodo celo na stolčkih bonnske vlade sedeli možje z nacistično preteklostjo, bodo »neznani elementi« prav gotovo varni pred rešetkami...

»Svinjarija! Voditelja Reicha so postavili med kriminalce...«

Napredni ljudje po svetu, zlasti tisti, ki so sami okusili nacistični bič v koncentracijskih taboriščih, pa ob takih manifestacijah zločinskih nacističnih nagonov ne bodo nikdar molčali. Čas je že, da bi se tega zavedel tudi Adenauer in vsi tisti, ki odkrito ali prikrito, posredno ali neposredno podpirajo neonacistično početje.

F. Š.

vojaki, ki so izvršili pogumna dejanja v drugi svetovni vojni, itd. Naposled sem prišel po ozkih, zavitih stopnicah in obokanem hodniku v podzemlje, v sobo strahot, kakor pravijo temu prostoru, ki je rezerviran za najbolj znane zločince in morilce, za srednjeveško sodstvo, razne načine mučenja in podobno.

Prostor je mračen in deluje turobno, težko. Čimprej si želiš oditi iz tega sveta mračnija in človeških zablod. Ko sem si ogledoval to sobano, je bilo največ ljudi pred celicami na levi strani sobe. Bila je gneča in sem moral počakati, da sem se lahko prerinil bliže. Ko sem stopil na prste, sem lahko videl preko glav, da so tiste celice »rezervirane« za največje hitlerjevske vojne zločince. Slišal sem, da so morali pred nedavnim lutko, ki predstavlja Hitlerja, popraviti, ker je bila precej poškodovana. Nekatere je namreč zagrabil srd in so začeli metati v glavo Hitlerju in drugim razne predmete. To je spontan izraz sovražstva do največjih vojnih zločincev vseh časov.

Pred to celico sem ponovno opazil tiste svoje tri »znance«, ki sem jih bil srečal že v prvem nadstropju. Opazil sem, da so razburjeni, da se jezijo.

Intermezzo v muzeju lutk

- NI ga.
- Mogoče smo ga zgrešili.
- Ne bi rekel.
- Pokaži še enkrat sliko.

Največji med njimi je potegnil iz žepa beležnico in vzel iz nje neko fotografijo. Vsi trije so se sklonili in si jo ogledali.

- Ni ga tukaj.
- Nismo ga zgrešili.

Nekaj časa tudi Tonyja ni bilo (mož Margarete, sestre angleške kraljice Elizabete, ker so mu popravljali obraz ali kaj). Sedaj sem ga pa takoj spoznal, četudi sem ga videl doslej samo na fotografijah.

Tako so se pogovarjali trije mladeniči, Nemci, v veliki dvorani muzeja lutk Madame Tussaud v Londonu. V tej

dvorani so lutke v naravni velikosti najbolj znanih državnikov iz bližnje preteklosti in sedanosti, ki vzbujajo veliko zanimanja. Tu slišiš razne pripombe in komentarje glede na razporeditev in politično usmerjenost obiskovalcev do tega in onega državnika.

Na te tri mladeniče sploh ne bi bil postal pozoren, niti si ne bi zapomnil njihovega pogovora, da se nisem z njimi ponovno srečal v neki drugi dvorani, kjer se je pogovor nadaljeval in razpletel.

Za veliko dvorano v prvem nadstropju sem si ogledal še sobo z najbolj znanimi pisatelji na svetu, potem filmske igralke in igralce, najbolj znane športnike, oddelek, kjer so

— Svinjarija. Voditelja »reicha« so postavili med kriminalce.

— To je žalitev nemštva.

— Poniževati nas hočejo. Krivico nam delajo.

In ko sem poslušal pogovor teh mlečnozobcev, sem moral ugotoviti, da ne poznajo naj-novejše nemške zgodovine in so hudo obremenjeni z zablodami bližnje hitlerjevske preteklosti. Nehote sem se spomnil še na neki dogodek, o katerem so mi pripovedovali v Münchnu. Neki mladenič je javno govoril, da so krematorije v nacističnih taboriščih postavili po vojni Američani, da bi oklevetali Hitlerja. Anketa po nemških šolah je prav tako pokazala porazno sliko. Velik odstotek anketirancev ni vedel, kdo je bil Hitler in kaj je počenjal...

Ti trije mladeniči verjetno sodijo v tisto novo generacijo nemške mladine, ki jo vzgajajo v duhu sedanje nemške usmeritve po oživljanju militarizma, revanšizma, sovraštva do Židov in podobno.

Na nemških visokih in nižjih šolah se ponekod že močno čuti vpliv tiste miselnosti iz preteklosti, katere žrtev je bila cela generacija nemške mladine. Poslušno so korakali po zvokih Hitlerjevih bobnov do popolnega propada. Na nürnberškem procesu je izjavil vojni zločinec Baldur von Schirach, da so nemško mladino vzgajali za »moža, ki je bil milijonkrat morilec«.

In vse to skušajo novi nemški generaciji preračunljivo prikriti. Ponovno so začeli oblačiti mladino v sive in rjave srajce ter pruske škornje. Na vratih židovskih družin pa se ponovno pojavljajo napisi: »Le bojte se, Židje...«

Ne vem, kakšne srajce nosijo v Zahodni Nemčiji ti trije mladeniči, ki stojijo pred menoj in si ogledujejo »Führer-ja«. Vidim le to, da nekaj razmišljajo in si niso na jasnem, zakaj so njihovega »državnika« postavili med kriminalce. Najbolj tragično je pa to, da so našli odgovor, s katerim so se strinjali vsi trije:

— Prekleti Židje se maščujejo. To je delo Židov. —

Stane Lenardič

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN

Začelo se je z vojno v Etiopiji

LETOŠNJO jesen je minilo 25 let, odkar je svet vznemirila novica, da je Mussolini začel osvajašno vojno v Etiopiji. Tisti dnevi so mnogim izmed nas še dobro v spominu. Z ogorčenjem smo prebirali časopisna poročila o italijanskih napadih na etiopskih tleh in sočustvovali z etiopskim ljudstvom, ki je bilo prva žrtev fašističnega vojnega stroja. Večkrat smo tudi brali, da so Etiopci fašiste naklestili in jih pognali nazaj. Ob takih vesteh smo se veselili in upali, da se bo osvajačni pohod izjalovil. Pričakovali smo, da bo posredovalo Društvo narodov, da bo Mussoliniju prekrizala račune Anglija itd. Toda nič takega se ni zgodilo; italijanske ladje z vojsko in tanki so mirno plule skozi Sueški prekop, pohod se je nadaljeval.

Društvo narodov je bilo igračka v rokah zahodnih vlesil, ki so fašizmu že dolgo popuščale in ga celo podpirale, misleč, da bo pomagal ukrotiti

»boljševiško nevarnost«. Vojna v Etiopiji je pomenila prvi korak v ekspanziji fašističnega pohlepa in uvod v utrditev bojne zveze med Rimom in Berlinom. Skupaj z italijanskimi fašisti se je namreč boril proti etiopskim rodoljubom tudi odred nemških nacistov s kljukastimi križi. Leta 1936 se je nacifašistična družina že zbrala v Španiji, kjer je pomagala Francu in preizkusila orožje. Takoj po vojni v Španiji pa se je začela druga svetovna vojna...

Mussolini je menil, da bo njegov pohod bliskovito pomagal s primitivno oboroženimi etiopskimi enotami, pa se je zmotil. Čeprav je bila italijanska vojska v primeri z etiopsko zelo moderno oborožena — imela je tanke in letalstvo, medtem ko so se Etiopci borili skoraj samo s starimi puškami — je vendar potrebovala polnih sedem mesecev, da je prodrla v Addis Abebo. To pa se fašistom brž-

Ob fašističnem napadu na Etiopijo so v Addis Abebi vozili po ulicah takele napise, ki so pozivali ljudstvo na obrambo

*Mlad etiopski vojak
(slika iz leta 1935)*

čas še dolgo ne bilo posrečilo, da niso kljub mednarodnim konvencijam uporabili pri prodiranju bojnih plinov. In to zločinsko početje so zahodne velesile mirno gledale...

Etiopska vojska se ni mogla upirati Italijanom z nepretrgano obrambno fronto, zato je

začela v precejšnji meri uporabljati gverilsko taktiko z zasledami ter nenadnimi nočnimi napadi na posamezne fašistične enote in transporte. Tiptičen v tem pogledu je bil nočni napad na italijanski vojni tabor v Adui, ko so Etiopci ponoči zavzeli mesto in prizadejali Italijanom hude izgube, nato pa so se spet umaknili. Etiopci so puščali tanke naprej, iz zased pa so napadali pehoto. S takim vojskovanjem so znatno zavrli prodiranje fašistične vojske, zlasti njenih enot na severu, ki jim je poveljeval general De Bono. Tega generala je zaradi pičlih uspehov Mussolini odstavil in imenoval na njegovo mesto generala Badoglija. Sele Badogliu se je posrečil prodor do Addis Abebe, od koder je poslal v Rim pismo, da je Etiopija italijanska. Potem si je italijanski kralj nadel naslov »cesar« in Italija je postala cesarstvo.

Vojna pa tudi po osvojitvi Addis Abebe ni bila še končana, ampak se je nadaljevala vse do 1941. leta, ko so Etiopci za vedno izgnali fašiste iz svoje domovine. To je bila gverilska vojna, ki je vseh pet let okupacije povzročala osvajaalcem hude preglavice. Da bi zadušili odpor etiopskih rodoljubov, so fašisti uporabili najbolj drastična sredstva.

Dne 19. februarja 1937 je maršal Graziani, ki je bil Mussolinijev namestnik v okupirani Etiopiji, ukazal izvršiti množični pokol v Addis Abebi. To je bila represalija za atentat, s katerim so skušali etiopski borci likvidirati tega proslulega fašističnega glavnega. Potlej so začeli fašisti sistematično iztrebljati najprej etiopske intelektualce, nato pa še vse ostale, ki so jim bili napoti. Manjši odredi in skupine etiopskih bojevnikov, ki se tudi po uradnem koncu vojne niso vdali okupatorjem, so polagoma razširili gverilsko vojskovanje na več pokrajini.

Najpomembnejša osebnost odporniškega gibanja je bil Abeba Aregaj (prej šef policije v Addis Abebi, zdaj obrambni minister). Njegove enote so zadajale fašistom zelo hude izgube, tako da so bili primorani izvajati proti njim pravcate ofenzive. Razen Aregajevih odredov so se borili proti Italijanom odredi rasa Biruja, rasa Sejuma, rasa Deste Dantuja, ki so ga Italijani ujeli in ustrelili 1. 1937, itd. Do druge svetovne vojne so se ti odredi borili popolnoma sami, potem pa jim je pomagala angleška vojska. Med angleško ofenzivo 1941. leta so etiopske enote same zavzele več mest, nato pa skupaj z angle-

Skupaj z italijanskimi fašisti se je boril v Etiopiji tudi odred nemških nacistov s kljukastimi križi na rokavih in kapah

Mrtvi etiopski vojaki, ki so jih zadušili plini

ško vojsko osvobodile vso domovino. Glavnina italijanske vojske pod poveljstvom vojvode d'Aosta je kapitulirala 21. maja 1941, vsa Etiopija pa je bila osvobodena do konca 1941. leta.

Profašistično usmerjeni elementi v Italiji še zdaj ne mo-

rejo pozabiti na Etiopijo. Tako n. pr. se je nedavno razpisala neka revija, kako je bila italijanska okupacija Etiopije koristna za etiopsko ljudstvo, ker so Italijani v tej deželi zgradili več cest itd. Nič pa ni rečeno o tem, koliko ljudi so fašisti pomorili v tej deželi...

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV

»Akcija«

Motiv: Dogodek iz narodno-osvobodilnega boja. Osvoboditev jetnikov iz celjskega zapora »Pisker«.

Vsebina: Sedem borcev razbitega bataljona se skriva v predmestni drvarnici. Kraj neznan. Kar je ostalo živih, so v sovražnikovem zaporu in čakajo na zasliševanje in — smrt? Teh sedem, še svobodnih, skritih v temi prizemlja, »obkoljenih« od vsenavzočega sovražnika, mora odločiti: kaj storiti? En sam, čeprav skoraj absurden izhod je: rešiti tovariše iz zapora in z njimi vred prodrati nazaj v gozdove, v svobodo. Dolge ure so vmes, težke za vse skupaj in za vsakega posebej. Naposled akcija uspe. Vrata jetnišnice so odprta in reka zapornikov se razlije po cestah.

Scenarij: Motiv Rožančevega scenarija ni odkritje, toda našel mu je domiselno vsebi-

no, ki je v svoji bití občečloveška. Osnovna misel je razglabljanje o ljudeh, ki jih je doletelo ZLO, v tem primeru VOJNA; akcija sama je le okvirnega značaja, zrcalo, v katerem gledamo ljudi, ČLOVEKA v najtežavnejših trenutkih: smrt je v neposredni bližini. Na tisoče rok in glav ima in nosi nemško uniformo. Kako se rešiti? Razum veli: v združitvi je moč. Mnogi to vedo, toda cel kaleidoskop notrin je: silaki in nemočni, modri in nespametni, v svoj svet upeti in taki, ki mislijo bolj na druge kot nase. In navzoč je še ČAS, ki jih razjeda. Tisti čas, ki nima ne ur in ne minut, ki je daljši, kot je bilo vse od včera, in morda daljši, kot bo vse od jutri. Ljudje so zdaj pogumni, zdaj prepadeni, obletava jih tisoč misli, novih predlogov, zdaj pametnih, zdaj pogubnih. In

živci utripajo, kvarijo. Kako težko je čakati na tisto »bo prišlo«: na uspešno akcijo ali — na smrt. Ali bo moč s temi raznobarvnimi notrinami uspeti z akcijo, vse prepričati o istem, jo uspešno opraviti? Gledalec ne upa dosti, vendar — akcija uspe! Ta uspeh akcije bi bil do konca presenetljiv, če ne bi scenarist pustil odprtih vrat: ljudje, vsi ti pisani značaji se znebe ene teh pošastnih vojnih rok, toda za odprtimi durmi zapora jih čaka še nešteto? Kaj bo z njimi jutri?

Režija: Režiser Jane Kavčič je ostal osnovni misli scenarija zvest in ga upodobil z vso prizadetostjo in resnobo. Klaviaturo igrancev je izbral tako, da bi čim manj »igrali« in bolj izpričevali sami sebe. Zato igra zveni nenaučeno in nevsiljeno ter ustvarja muzičen splet usod, brez nepredvidenih disakordov.

Gibljava kamera pleše po prostoru, ne da bi se predolgo zaustavljala na posamezniku, ne da bi utrujala, vendar ohranja celovitost zatohlega, morečega vzdušja. Filmska slika je razpoloženska, podrejena scenariju, in ne govori dovolj s svojo likovno močjo. Če ves film nagiba k izpovedi o človeku, bi ta človek ali skupina ljudi lahko prekrila tu in tam ves ekran, brez ozadja.

Igralci: Če bi od interpretov imenoval kot polnokrvno stvaritev po naravi drznega in neustrašnega Cirila — Lojzeta Rozmana, bi morda moral po svoje imenovati vse. Zakaj vsi so si uspešno prizadevali vtopiti se v epopejo človekove poti v najbolj težavnih in najbolj odgovornih trenutkih.

Za zaključek morda: filmska stvaritev »Akcija« je nedvomno več kot dober film in bi bila vredna s strani kritike na puljskem festivalu večje pozornosti. Zmerom znova se bo treba učiti ceniti zlata zrna bolj kot bakrene novce, zamotane v neoporečno standardno embalažo. Ni dovolj znati, treba je vedno znova tudi pozikusi. V tej smeri je film »Akcija« zaoral v ledino in smo lahko vsem ustvarjalcem tega dela, kljub drobnim neusklajenostim, lahko hvaležni.

»Ograda«

...je naslov novega celovečernega filma, ki ga podjetje »Triglav film« snema v koprodukciji s »Helios filmom« iz Pariza. Snemanje se bliža koncu in okrog novega leta bomo v Ljubljani gledali zgodbo, ki jo pripoveduje film »Ograda«.

Zgodba se dogaja spomladi 1944. leta v koncentracijskem taborišču Tatenberg. V glavi oficirja SS Schellerja se je v teh dneh porodila vražja zamisel. V posebno ogrado je dal dva na smrt obsojena taboriščnika — Nemca Karla in francoskega Žida Davida. Njemu je Scheller namignil, da si lahko reši življenje, če ubije sotrpina Karla, ki o tem ni imel niti pojma. Scheller je namreč stavil z ostalimi oficirji, da bo Žid Nemca ubil. Tako se začne zaplet scenarija. Povejmo le, da Scheller stave ni dobil.

Scenarist in režiser filma je Armand Gatty. Rojen je bil 1921. leta v Monacu. Doslej je v svojem življenju menjal že vrsto poklicev. Bil je poklicni pogrebec, študent romanistike in novinar. Dobil je »Grand prix« za dve reportaži in več literarnih nagrad. Gatty je bil med prvimi Francozi, ki so po minuli vojni obiskali Sovjetsko zvezo. V Sibiriji je posnel dolgometražni dokumentarni film »Pisma iz Sibirije«. S tem ni imel sreče. Francoska cenzura je film prepovedala, češ da je komunističen, sovjetska pa ga je označila za nesocialističnega. Podobno usodo je doživel tudi film, ki ga je posnel v Južni Koreji. Gatty je tudi podpisnik »zloglasnega« manifesta franc. intelektualcev in umetnikov proti vojni v Alžiru.

Naj vam predstavimo še nekaj ostalih članov filmske ekipe. Vlogo Karla igra Hans Christian Blech, član Münchenskega gledališča. Nastopil je že v 14 filmskih vlogah, med njimi tudi v znanem filmu »Afera Bloom«. Njegov sotrpin v »Ogradi« je Jean Negróni, po rodu Alžirec, član gledališča TNP, ki igra Davida. Schellerja je upodobil Herbert Wohinz, rojen v Be-

Delo v kamnolomu: oficir SS Scheller (Herbert Wohinz) nadzoruje delo internirancev

Janez Vrhovec in Stevo Žigon v vlogah internirancev

Na smrt obsojeni Karl (Hans Christian Blech) in komandant koncentracijskega taborišča (Maks Furijan)

Žida Davida igra Alžirec Jean Negroni

ljaku in sin slovenskih staršev. Sedaj živi na Dunaju, kjer ima svoje gledališče. Komandanta taborišča Tatenberg igra Maks Furijan, v ostalih glavnih vlogah pa nastopajo Janez Vrhovec, Frane Milčinski, Stevo Žigon, Pero Kvrgič, Slavko Belak, Jože Zupan, Janko Hočevar, Janez Jerman, Janez Čuk in Andrej Kurent. Glavno žensko vlogo igra Tamara Miletič. V filmu je še okrog 40 manjših vlog, ki jih igrajo člani Akademije za igralsko umetnost, igralci-amaterji ter novinci. Razen teh nastopa v filmu okrog 2000 statistik. Z našimi igralci dela pri tem filmu režiser Jane Kavčič.

T. K.

no gradivo za nov roman, ki ga pripravlja. »To bo protest proti nesmiselnosti vojne in ubijanja,« je izjavil Steinbeck na majhni svečanosti ob izidu navedene zbirke.

RICHARD VRIGHT PROTI RASNI DISKRIMINACIJI

Ameriški pisatelj-črnc Richard Wright je znan po svojih naprednih knjigah daleč po svetu. Pred kratkim je končal svoj tretji roman »Fishbary«. Pred tem je napisal romana »Beli deček« in »Otrok kraja«. V vseh treh delih je odločno obsodil rasno diskriminacijo in rasizem.

Glavna oseba v novem romanu je mlad črnc, ki se bori proti družbeni ureditvi na ameriškem Jugu.

»ZARJA« MLADEGA IZRAELSKEGA PISCA

V Tel Avivu je vzbudila veliko pozornost knjiga devetnajstletnega Elija Weissela pod naslovom »Zarja«.

V tem delu je mladi pisatelj, ki se je prvič pojavil v književnem svetu, opisal življenje mladega Žida, čigar starši so bili usmrčeni v koncentracijskem taborišču Buchenwald in ki se je po vojni vključil v posebno izraelsko organizacijo, katere naloga je, odkrivati in kaznovati nacistične vojne zločince. Odlika knjige je zlasti močan psihološki prikaz trenutkov, ko mora mladenič izvršiti prvo smrtno kazen, izrečeno nad nekim zakrknjenim vojnim zločincem.

»ONSTRAN POZABLJENJA«

Pred kratkim je izšla v Londonu zelo zanimiva knjiga »Onstran pozabljenja«, delo D. Cooperja, funkcionarja britanskega Foreign Officea. Pisec je na zelo zanimiv in duhovit način opisal svojo življenjsko pot od otroka do veleposlanika v Parizu. Pozornost so vzbudili zlasti nenavadni opisi Chamberlaina, Churchilla, generala de Gaulle in drugih visokih vojaških in političnih osebnosti, ki so odigrale važno vlogo v zgodovini zadnjih 20 let.

MED KNJIGAMI NA TUJEM

KNJIGA O NACISTIČNIH ZDRAVNIŠKIH POSKUSIH NA LJUDEH

Razveseljivo je, da se tudi v Zahodni Nemčiji kljub neonacističnemu izzivanju pojavi tu in tam knjiga, ki obsoja nacizem in njegova zločinska dejanja. Tako je tudi knjiga »Medizin ohne Menschlichkeit«, ki jo je izdala Založba Fischer, Frankfurt am Main und Hamburg.

Knjiga, ki sta jo napisala Alexander Mitscherlich in Fred Mielke, temelji na dokumentih z nürnberškega zdravniškega procesa in prikazuje zločinske nacistične poskuse na ljudeh. Razen obtoževalnih dokumentov navaja tudi dokumente, ki jih je predložila obramba. Tako naj bi dobil bralec čimbolj objektivno sliko, da bi sam presodil, kako zločinski je bil odnos nacističnih glavanov do ljudi »manjvrednih« ras. Poskuse je nacistični upravni aparat legaliziral kot nujno potrebne za nemško državo in graditev »novega reda«, v katerem naj bi vladala nad milijoni sužnjev »večvredna« arijska rasa.

Med drugim opisuje knjiga poskuse z nizkim pritiskom, ki naj bi pomagali reševati letalce iz velikih višin, poskuse ohlajanja, ki naj bi bili po-

membni za reševanje iz hladne morske vode, itd. S poskusi, da bi napravili morsko vodo pitno, so mučili skupino Ciganov. Zlasti je pretresljiv opis, kako so nekemu pacientu izrezali lopatico iz živega telesa, da bi z njo nadomestili lopatico nekega drugega, privatnega pacienta. Razen teh poskusov opisuje knjiga tako imenovano evtanazijo — kako so nacisti pomorili veliko število umobolnih, tuberkuloznih in otrok-idiotov. Na tak način pa so pomorili tudi mnogo onemoglih in izčrpanih ljudi iz drugih dežel, ker niso mogli več delati in koristiti Hitlerjevemu rajhu.

Knjiga pomeni novo obtožbo nacizma in vseh tistih, ki njegove ostanke še zmeraj tako ali drugače podpirajo.

»NEKOČ JE BILA VOJNA«

V Londonu je pred kratkim izšla zbirka vojnih reportaž znanega pisatelja Johna Steinbecka. Naslov zbirke je »Nekoč je bila vojna«. Te reportaže je Steinbeck pisal med minulo vojno, ko je kot vojni dopisnik mnogih ameriških listov obiskal bojišča v Aziji, Afriki in Evropi.

Nekatere izmed reportaž bodo rabile pisatelju kot osnov-

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Odbori ZB naj imajo stalno na skrbi šolanje in strokovno izpopolnjevanje bivših borcev

DNE 28. septembra je bil v Kranju razširjeni plenum okrajnega odbora Zveze borcev. Udeleženci so razpravljali o celi vrsti važnih zadev, med katerimi zasluži največjo pozornost vprašanje šolanja

Na Gorenjskem, kjer je industrija močno razvita in kjer si je ZB skupno z vodstvi tovarn že prej prizadevala, da bi se bivši borci šolali in strokovno izpopolnjevali, število tovarišev in tovarišic brez strokovnosti ali z nizko strokovnostjo ni posebno veliko. Zlasti v jeseniški železarni in v »Iskri« v Kranju so omogočili mnogim bivšim borcem, da so se izučili v raznih strokah in tako prišli do poklicev. Sploh je v kranjskem okraju odstotek nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, članov ZB, razmeroma nizek, pod republiškim povprečjem v Sloveniji.

Plenum je ugotovil, da je bilo dosedanje dopisno šolanje bivših borcev, pa tudi njihovo redno šolanje, dovolj uspešno. Srednjo ekonomsko šolo je končalo nad 100 bivših borcev, šola pa se jih še 108. Sedanji način dopisnega šolanja bo treba izpopolniti, da bodo člani ZB lahko tudi na ta način pridobivali strokovnost, oziroma višje kvalifikacije na samih delovnih mestih. Mnogi tovariši in tovarišice, ki delajo v industriji ali obrti, namreč nimajo niti pogojev niti veselja za študij na ekonomski šoli. To bi zanje pomenilo prekvalifikacijo, kar pomeni vse začeti znova in postati uradnik.

Nadalje je v okraju 4359 članov in 3087 članic ZB brez popolne osemletke. Od tega števila je brez osemletke 2623 bivših borcev in 210 bivših bork, relativno še mladih. Te bo morala ZB vzpodbujati in jim pomagati, da se vključijo v to ali drugo obliko šolanja.

Zlasti to velja za tovariše in tovarišice, mlajše od 45 let.

Občinski odbori ZB bodo morali pregledati vse popisne pole članov ZB in odločiti, kateri člani naj bi se šolali v tej ali drugačni obliki. Potem bo treba z njimi govoriti in jih pravilno usmeriti v tako šolo, ki je zanje najprimernejša in ki jih najbolj veseli. Tudi krožke in seminarje bo treba organizirati, da bodo odrasli šolarji imeli dovolj pomoči pri učenju.

Sploh se je pokazalo, da je bilo zadevno delo doslej mnogokrat preveč deklarativno. To se pravi, da so organizacije in odbori vse preveč samo pozivali članstvo, naj se vključi v šole, vse premalo pa so delali z ljudmi, jim svetovali, jih vzpodbujali in bodrili. Temu delu so posvetili premalo pozornosti in ga niso smatrali za dejavnost ZB.

Lepo in zelo koristno

DNE 25. septembra so odkrili v Rudniku pri Kamniku spomenik posebne vrste: vodovod s spominskim vodnjakom. To je lep primer, kako je moč pri graditvi spomenikov padlim borcem združiti lepo s koristnim.

Rudnik je vasica pod nizkim gozdnatim gričevjem med Kamnikom in Radomljami. Majhna, zakotna vasica — toda če bi naštevati vasi, ki jim lahko rečemo partizanske, bi morali imenovati Rudnik med prvimi. Vsa vas je od začetka vstaje pa do osvoboditve živela in sodelovala s partizani ter dala za svobodo 14 žrtev — več kot je hiš v vasi. Partizani so se pri Rudničanih počutili kot doma in imeli v gozdu nad vasjo bunkerje,

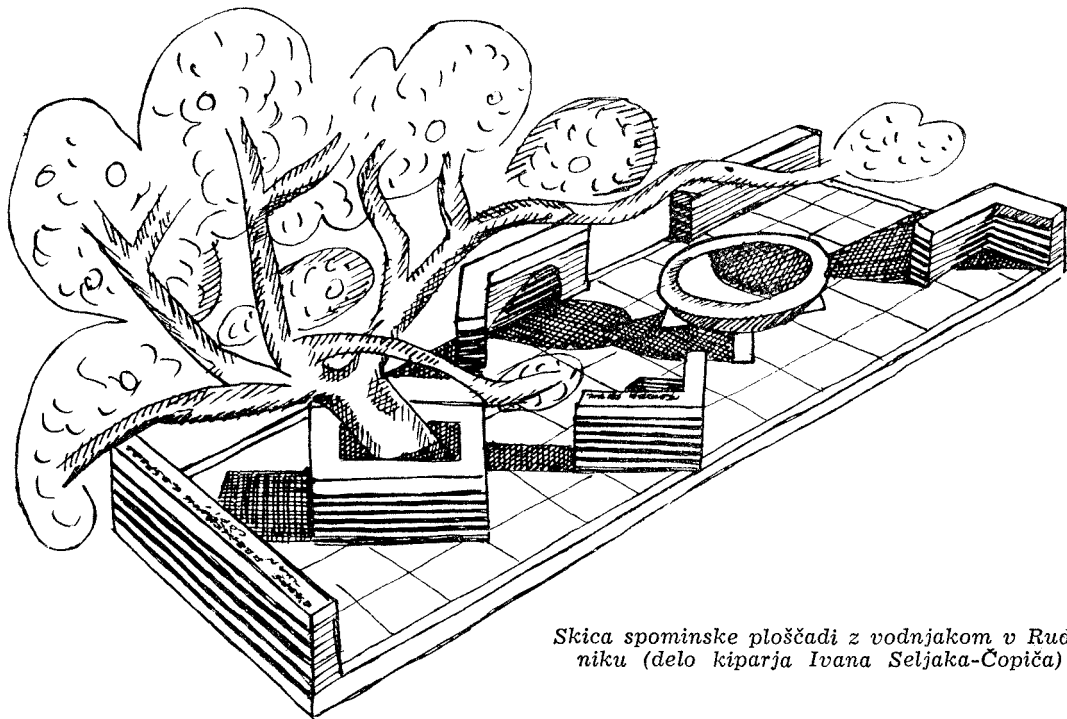
Plenum je med drugim razpravljaj tudi o gradnji doma na Mošenjski planini na Jelovici. Obširni jelovski gozdovi so bili nekaj let zavetje partizanov. Po vojni so na Jelovici zgradili dobro mrežo cest in poti. Kljub temu ni na Jelovici razen planinske kočice na Rovtarici nobenega turističnega objekta, ki bi bil odprt tudi v zimskem času. Zato nameravajo zgraditi v ta namen poseben dom, in sicer s sredstvi ZB, okraja in socialnega zavarovanja. Okoliški kmetje in gozdna uprava bi prispevali nekaj lesa, člani ZB in morda vojaki pa naj bi priskočili na pomoč s prostovoljnimi delom. Dom naj bi bil pod streho v prihodnjem letu, imel naj bi 30 ležišč in skupno ležišče, kuhinjo ter gostinske prostore. Imenoval naj bi se po pokojnem narodnem heroju Kebetu. V domu bi letovali in se zdravili predvsem člani ZB in otroci padlih ter še živečih borcev, ki bi jih tja na lastne stroške ali v sporazumu s socialnim zavarovanjem pošiljal okrajni odbor ZB NOV.

M. P.

kjer sta delovali ilegalna tišarna in bolnišnica.

Dne 6. januarja 1945 pa se je zgodila velika tragedija. Zaradi izdajstva so Nemci odkrili 4 bunkerje in besno navalili nanje. Rešilo se je samo devet tovarišev...

Partizani, ki so se med boji proti okupatorjem in domačim izdajalcem zadrževali v Rudniku, niso pozabili na zavedne vaščane. Premišljali so, kako bi pomagali Rudniku, in sestavili v ta namen poseben odbor. Ko so stvar vsestransko pretehtali, so sklenili zgraditi vaščanom vodovod. Vaščani so bili navdušeni nad to zamisljo. Zavihali so rokave in pomagali z vožnjami in lesom. Večino sredstev pa so na pobudo omenjenega odbora pri-

Skica spominske ploščadi z vodnjakom v Rudniku (delo kiparja Ivana Seljaka-Čopiča)

spevala podjetja v kamniški občini. Tako je nekega dne pritekla iz pip voda, ki je vasi tako zelo potrebna.

Nekako v središču naselja stoji na ploščadi spominski vodnjak. Načrt zanj je napravil kipar Ive Seljak-Čopič, eden izmed 9 preživelih iz okrožnega aktiva Kamnik, eden izmed tistih, ki so preživeli usodno tragedijo 6. januarja 1945. Ploščad ima odprtino, iz katere raste skrivenčena stara jablana kot simbol nepretrganega obnavljanja življenja v naravi, okrog nje pa je arhitektonsko lepo prilagojena ograda z imeni padlih borcev, ki jo dopolnjuje prikupna fontana. Ves spomeniški objekt je v skladu z okolico. Priznati je treba, da je znal projektant spretno izkoristiti vse predmete na zemljišču za poudarek svoji stvaritvi.

Zdaj se odbor ukvarja z zamislijo, da bi pomagal spremeniti ta kraj v turistično postojanko. Za to pa bi bilo treba zgraditi gostišče in še marsikaj urediti. S tem bi omogočili vaščanom lepše življenje, za kar so se tako požrtvovalno borili. M. P.

Topografija NOB v Poljanski dolini

INSTITUT za zgodovino delavskega gibanja oziroma Muzej narodne osvoboditve LRS je izdal »Gradivo za topografijo NOB«-2. snopič, II. del, v katerem obravnava Poljansko dolino na Gorenjskem.

O pomenu topografije NOB je bilo že dovolj napisanega, zato se bom dotaknil samo splošnih ugotovitev o posebnostih Poljanske doline med NOB.

Znano je, da je bilo področje je med reko Savo, Bohinjem in Škofjo Loko prvo osvobodeno ozemlje na Gorenjskem. Žiri so bile osvobodene že 24. oktobra 1943. To področje je pretežno kmečko, razen manjših industrijskih središč, medtem ko so bili ostali gorenjski kraji že pred NOB močno industrializirani. Morda se je prav zaradi tega skušal v teh krajih že zelo zgodaj zasidрати belogardizem, uvožen iz Ljubljane. Naslanjal se je na močno oporišča bele garde v Dolomitih, na italijanski strani demarkacijske črte med Itali-

jo in Nemčijo. Toda razen v nekaterih vaseh sta belogardizem in pozneje domobranstvo povsod doživela neuspeh. Tudi Nemcem ni uspelo pridobiti prebivalstva. Vse področje je ostalo zavedno slovensko in partizansko do konca vojne.

Avtorji so posvetili precej prostora bojem operativnih vojaških enot. To je prav. V drugih »Topografijah« je namreč očitno, da so jih pisali in pri njih sodelovali predvsem nekdanji terenski politični aktivisti, ki so boje opisali preveč »mimogrede«.

Zlasti so v »Topografiji« zanimivi odstavki, kjer so navedeni podatki o začetkih, oziroma poskusih četništva na Gorenjskem. Prav tako so zanimivi odstavki, kjer je opisana »Rupnikova linija« in dogodki okoli nje.

Posebnost so tudi številna huda grozodejstva Nemcev, ki so streljali, požigali ter metali v goreče hiše mrtva trupla in celo žive ljudi. Kaj takega

Nemci navadno v dolinskih vaseh niso delali.

»Bunkerji« so kot skrivališča imeli v tej okolici nekoliko drugačno vlogo in pomen kot v gozdovih. Tam so rabili kot skrivališča in kot bivališča, v Poljanski dolini pa predvsem kot skrivališča, redkeje kot bivališča. Izjema pa je bunker »Avtobus«, ki je rabil kot prezimovališče Poljanske čete. V njem je bilo prostora za 20 ljudi. Partizani so v njem preživelih dobršen del zime med 1942. in 1943. letom. Bil je na Žirovskem vrhu, nad Zalo, in so ga partizani s pomladjo sami zapustili. Pozneje so ga Nemci odkrili in porušili.

Malo je znano naši javnosti, kako so Nemci uničili »Mla-karjev vod« Poljanske čete v

podzemskih skrivališčih na Brdih dne 19. januarja 1943. Zato bi ta dogodek kazalo podrobneje obdelati, ne samo v »Topografiji«, ampak tudi v posebni študiji.

Zanimiv je tudi podatek o izdelovanju brzostrelk tipa »BARTI« (ime je sestavljeno iz partizanskih imen obeh konstruktorjev in izdelovalcev tega orožja). To sta bila tovariša Bar in Arti, orožarja, ki sta izdelovala orožje in ga popravljala v bunkerju v vasi Selo v elektrarni od jeseni 1943 do spomladi 1945.

Končno besedo o gradivu bodo rekli udeleženci NOB iz tistih krajev, ki dogodke bolje poznajo. Zanje je prihranjen prostor za pripombe na hrbtni strani listov.

M. P.

Kronike - prispevek za zgodovino NOB

V LETIH po končani vojni so poklicne ustanove, predvsem muzeji narodnoosvobodilne vojne, pridno zbirale dokumente o komaj minuli vojni, o ljudski revoluciji in o vsem, kar je bilo s tem v zvezi. Zbrano arhivsko gradivo je neprecenljive vrednosti za zgodovino o ljudski revoluciji pri nas. Milijoni zbranih dokumentov so neizčrpen vir in čakajo le na pridne in sposobne delavce. Vendar ti arhivi pri vsej svoji obsežnosti še vedno niso popolni, saj v njih manjkajo dokumenti o mnogih ljudeh, organih in dogodkih, predvsem iz prvih let vstaje. Takšni dokumenti v mnogih primerih sploh niso nastali, ali pa so bili zaradi težkih pogojev revolucije uničeni. Zato so žive priče raznih dogajanj v naši revoluciji najlepše dopolnilo k pisanim dokumentom. Tega pa se mnogi naši bivši borci, žal, vse premalo zavedajo in odlagajo to svojo dolžnost na kasnejši čas, s tem pa izgubljajo za našo zgodovino največje bogastvo — spomin.

Organizacija Zveze borcev je v celoti dojela pomembnost dokumentiranja razvoja osvobodilne vojne in revolucije, zato je vedno in povsod poma-

gala in podprla vsako delo, ki je imelo namen, popolneje dokumentirati našo bližnjo preteklost.

Tako so se krajevne in občinske organizacije Zveze borcev lotile pred leti med drugim tudi zbiranja podatkov za življenjepis padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja ter začele pripravljati gradivo za sestavo kronik svojih krajev. Povsod, kjer so se tega dela resno lotili, so kmalu dosegli vidne uspehe. Težave so nastale predvsem pri končnem oblikovanju, to pa zaradi pomanjkljive dokumentacije, neizkušnosti in mnogokje tudi zaradi nekritične presoje dokumentov ter pričevanj. Žal pa v tem delu tudi mladi prosvetni delavci — zgodovinarji — še niso povsod našli svojega mesta, čeprav bi bilo to zanje hvaležno področje dela in ne nazadnje tudi njim samim v korist.

Takšne in podobne ugotovitve so narekovale bolj organizirano akcijo, ki pa se izraža predvsem v zožitvi prej zelo široko zasnovane zamisli pisanja krajevnih kronik in v izboru ter združitvi sposobnih ljudi v okrajnih središčih. Okrajni odbori Zveze borcev so sprejeli pobudo zgodovinske

komisije pri Glavnem odboru Zveze borcev, naj izberejo na svojem področju najpomembnejši kraj iz časa ljudske revolucije, o katerem je že zbranega vsaj nekaj zgodovinskega gradiva, in naj o njem napišejo kroniko. V večini okrajev so že organizirani uredniški odbori za pisanje teh »kronik«, ki bodo nekatere monografije določenega kraja in bodo obravnavale na podlagi dokumentov in pričevanj vse pozitivne in napredne sile od njihovega nastanka do konca II. svetovne vojne.

V mariborskem okraju so izbrali Ruše, ki imajo bogato zgodovino revolucionarne dejavnosti v predvojnem obdobju, posebno pa v prvih letih osvobodilne vojne. Da so bile Ruše resnično močno žarišče revolucionarnega odpora, so priznali tudi nemški okupatorji, ki so zapisali, da so Ruše »mala Moskva«.

Novomeščani so izbrali Žužemberk, ki je v osvobodilni vojni pomenil ključ za Suho krajino in je prav zaradi tega tudi doživljal med vsemi kraji v Sloveniji verjetno najbolj pestro usodo. Mesto je prehajalo iz rok v roke nasprotnih vojska in doživljalo strahote skoraj vseh modernih orožij v II. svetovni vojni. Ne da bi našteval še druge kraje, o katerih bo do prihodnjega leta napisana krajevna zgodovina, nas že ta dva primera lahko prepričata o dobrem izboru, branje teh del bo zanimivo, poklicnim zgodovinarjem pa bo takšen skromen delček iz naše bližnje preteklosti gotovo dobrodošel prispevek.

Pridobljene izkušnje v letošnjem letu bodo omogočile razširitev tega dela v prihodnjih letih, ko se bodo organizacije lotile novih nalog na tem področju.

V prihodnjem letu, ob 20-letnici oborožene vstaje jugoslovanskih narodov, se bo organizacija Zveze borcev tudi na ta način oddolžila vsem tistim revolucionarjem, ki so s svojo revolucionarno mislijo in delom pripravili pogoje za oboroženi odpor, in vsem tistim, ki so v revoluciji izkpravili za našo svetlejšo prihodnost.

M. B.

Koga lahko smatramo za udeleženca narodnoosvobodilne vojne

Državljeni naše domovine so sodelovali v narodnoosvobodilni vojni na razne načine. Medtem ko so eni sodelovali v bojih z orožjem v roki kot pripadniki vojaških enot, so drugi drugače delovali za narodnoosvobodilno gibanje. Značaj tega dela je bil raznolik. Eni so med narodnoosvobodilno vojno posvečali vse svoje moči samo temu delu, drugi pa so samo pomagali temu gibanju — bodisi z opravljanjem posameznih nalog ali z gmotnimi sredstvi.

Zakonski predpisi o ugodnejših pogojih za pridobitev pravic iz socialnega zavarovanja in drugih pravic, katerih osnova in pogoj je delovno razmerje, in druge ugodnosti, ki veljajo za udeležence narodnoosvobodilne vojne, se ne nanašajo na vse, ki so na katerikoli način pomagali narodnoosvobodilnemu gibanju, ampak samo na tiste, ki jim je s temi pozitivnimi predpisi priznan status udeleženca narodnoosvobodilne vojne.

Predpisi Zakona o pokojninskem zavarovanju določajo, kdo je udeleženec narodnoosvobodilne vojne, in torej tudi to, kateri zavarovanec ima pravico do določenih ugodnosti ter boljših pogojev pri uveljavljanju posameznih pravic.

Udeleženec narodnoosvobodilne vojne je tisti, ki je preživel obdobje do 15. V. 1945. leta:

1. v sestavi partizanskih odredov Jugoslavije, Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in Jugoslovanske armade (31. člen 1. odst. 1. t. ZPZ),

2. aktivno in organizirano delujoč za narodnoosvobodilno borbo (31. člen 1. odst. 1. t. ZPZ),

3. v zaporih, taboriščih in internaciji, če je bil ujet ali aretiran med bojem in med opravljanjem nalog narodnoosvobodilnega gibanja, pa je v zaporu, taborišču ali internaciji nadaljeval delo za NOB, oziroma, če je bil organizator gibanja in če je s svojo dejavnostjo organiziral, krepil in razvijal narodnoosvobodilno gibanje v zaporu, taborišču ali internaciji, pod pogojem, da se je po prihodu iz zapore, taborišča ali internacije stavil na voljo narodnoosvobodilnemu gibanju ter nadaljeval aktivno delo za gibanje (31. člen 1. odst. 3. t. ZPZ),

4. tako da je, če je bil kot pripadnik revolucionarnega gibanja 1. 1941 v zaporu, taborišču ali internaciji, nadaljeval delo za NOB, oziroma krepil in razvijal narodnoosvobodilno gibanje, po prihodu iz zapore, taborišča ali internacije pa nadaljeval aktivno delo za NOB (31. člen 1. odst. 3. t. ZPZ).

Torej lahko smatramo za udeležence narodnoosvobodilne vojne v smislu predpisov o socialnem zavarovanju samo tiste osebe, ki so bile za časa NOB v borbenih enotah narodnoosvobodilne vojske ali so aktivno in organizirano delovale za narodnoosvobodilno gibanje. Pod določenimi pogoji pa lahko dobi status udeleženca na-

rodnoosvobodilne vojne tudi tisti zavarovanec, ki je bil za časa NOB v zaporu, taborišču ali internaciji, če je padel tja kot udeleženec narodnoosvobodilne vojne oziroma revolucionarni delavec, pa je v zaporu, taborišču oziroma internaciji nadaljeval delo za narodnoosvobodilno gibanje.

Ce hoče zavarovanec kot sodelavec narodnoosvobodilne vojne pridobiti posamezne pravice pod določenimi ugodnejšimi pogoji, mora biti priznano svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne. To svojstvo se določa in priznava tako, da se tem osebam šteje čas udeležbe v narodnoosvobodilni vojni dvakratno v pokojninski staž — staž borca. Samo tisti zavarovanec, ki ima priznan staž borca, ki mu je torej čas, prebit v narodnoosvobodilni vojni, ugotovljen in priznan dvakratno v pokojninski staž, ima svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne in možnost za pridobitev posameznih pravic iz socialnega zavarovanja ter drugih pravic pod ugodnejšimi pogoji. Tak pokojninski staž mora biti priznan dvakratno iz naslova borbe v enotah narodnoosvobodilne vojske, oziroma iz naslova aktivnega in organiziranega dela za narodnoosvobodilno gibanje (31. čl. 1. odst. 1, 2. in 3. t. ZPZ).

Po določilih zakona o pokojninskem zavarovanju se šteje dvakratno v pokojninski staž tudi čas, ki ga je zavarovanec preživel do 15. V. 1945. leta:

a) v sestavi vojaških oboroženih formacij ali v oboroženi protifašistični borbi v drugih državah (31. čl. 1. odst. 4. t. ZPZ),

b) v sestavi zaveznških vojsk ali pri opravljanju vojaških nalog v konvojih zaveznških mornaric v času po 6. aprilu 1941. leta, če se je vrnil v Jugoslavijo do 19. XII. 1957. leta.

Toda čeprav je zavarovancu dvakratno priznan čas, ki ga je preživel v navedenih oboroženih formacijah izven države, vendar tak zavarovanec ne pridobi svojstva udeleženca narodnoosvobodilne vojne za pridobitev posameznih pravic pod ugodnejšimi pogoji. Res da se mu priznava določene ugodno-

sti že s tem, da mu je čas, prebit v navedenih formacijah in konvojih, dvakratno štet v pokojninski staž, vendar pa ne more pridobiti niti pravice do pokojnine borca, niti drugih ugodnosti, ki pripadajo udeležencem narodnoosvobodilne vojne.

Torej bomo smatrali v nadaljnjem izvajanju za udeležence narodnoosvobodilne vojne samo tiste zavarovance, ki jim je čas do 15. V. 1945. leta dvakratno priznan zato, ker so sodelovali v partizanskih odredih Jugoslavije, Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije ali Jugoslovanski armadi, oziroma zato, ker so aktivno in organizirano delovali v narodnoosvobodilni borbi (31. člen 1. odst. 1, 2. in 3. t. ZPZ).

Izjema so samo zavarovanci, ki so se borili v sestavi bivše španske republikanske armade. Tem zavarovancem se prizna čas, ki so ga preživeli v sestavi bivše španske republikanske armade, dvakratno in so pri uveljavljanju posameznih pravic izenačeni z udeleženci narodnoosvobodilne vojne, in sicer s tistimi, ki so se vključili v narodnoosvobodilno borbo 1941. leta.

Tu naj omenimo, da se v posameznih primerih priznajo določene ugodnosti in boljši pogoji pri uveljavljanju posameznih pravic tudi tedaj, če ne gre za udeležence narodnoosvobodilne vojne. Poglejmo, kdaj. Družinsko pokojnino n. pr. lahko pridobijo pod ugodnejšimi pogoji ne samo člani družine oseb, ki so padle, umrle in izginile v narodnoosvobodilni borbi, ampak tudi člani družine oseb, ki nimajo statusa udeleženca NOB, ki pa so bile ubite kot žrtve fašističnega nasilja okupatorjev in njihovih pomagačev ali so umrle v zaporih, koncentracijskih taboriščih, taboriščih vojnih ujetnikov itd. (249. čl. ZPZ).

Ce je zavarovancu priznan čas, ki ga je preživel pri delu za narodnoosvobodilno gibanje, kot aktivno sodelovanje v enkratnem učinkovitnem, ne pa v dvakratnem trajanju, nima statusa udeleženca narodnoosvobodilne vojne v smislu predpisov o socialnem zavarovanju. Čeprav se takemu zavarovancu prizna čas, ki ga je preživel pri delu za narodnoosvobodilno gibanje v pokojninski staž (32. čl. ZPZ), ne more pridobiti nobenih pravic pod ugodnejšimi pogoji.

MUZEJSKI VODNIK ZA MLADINO

V kratkem bo izšla brošura, ki je za našo mladino več ko potrebna. To je brošura »Mladina in muzeji«, ki jo je pripravil Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani, oziroma njegov sodelavec Milan Brezovar.

V brošuri so jedrnat prikazani vsi muzeji v Sloveniji, v njih pa še posebno oddelki s tematiko narodnoosvobodilne borbe. Že naslov pove, da je knjiga namenjena predvsem naši mladini, in sicer kot vodnik, ob katerem bo obisk muzejev mnogo plodnejši kot doslej. To je priročnik, ki ga bomo vsi s pridom uporabljali. Zlasti je priporočljivo, da si ga nabavijo šole in druge vzgojne ustanove.

ji, ki veljajo za udeležence narodnoosvobodilne vojne.

Za status udeleženca narodnoosvobodilne vojne za uveljavljanje posameznih pravic pod ugodnejšimi pogoji ni dovolj samo to, da je čas, prebit v enotah NOV in pri aktivnem ter organiziranem delu, priznan dvakratno, ampak je potrebno tudi to, da je ta staž borca priznan do dneva osvoboditve, t. j. do 15. V. 1945. leta. Izjema je seveda primer, če je udeleženec NOB padel, umrl ali izginil pred 15. V. 1945. leta; v tem primeru je poglavito, da do dneva smrti ni imel prekinjene staže borca. To pomeni, da tak zavarovanec ni prekinil sodelovanja v narodnoosvobodilni borbi, če pa ga je kdaj prekinil, tedaj čas, ki ga je preživel v narodnoosvobodilni borbi pred prekinitvijo, ne vpliva na določitev njegovega statusa udeleženca narodnoosvobodilne vojne.

Prvi primer: Zavarovanec »A« je bil v sestavi NOV od jeseni 1941. leta do srede 1942. leta, ko je zapustil Narodnoosvobodilno vojsko in tako prekinil delo za NOG. Zavarovancu »A« bo štet v pokojninski staž ves čas, ki ga je preživel v NOV, in sicer dvakratno, ne bo mu pa priznano svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne, ker mu zaradi prekinitve sodelovanja v narodnoosvobodilni borbi ni priznan dvakratni staž do 15. V. 1945. leta. Zavarovanec »A« torej ne bo mogel biti deležen tisti ene ugodnosti in ugodnejših pogojev pri uveljavljanju posameznih pravic, predvidenih za udeležence NOB, razen da mu bo dvakratno priznan v pokojninski staž čas, ki ga je prebil v NOV.

Drugi primer: Zavarovanec »B« je bil v NOV od 1. II. 1942. leta do 15. IX. 1943. leta, ko je bil ujet in odpeljan v taborišče. V taborišču ni nadaljeval dela za NOG in ni izpolnil pogojev, da bi se mu tudi ta čas dvakratno štel v pokojninski staž v smislu 31. čl. 1. odst. 3. t. ZPZ. Zato mu je čas od 1. II. 1942. leta do 15. IX. 1943. leta zaradi udeležbe v NOV štet dvakratno v pokojninski staž (31. čl. 1. odst. 1. t. ZPZ), čas, prebit v ujetništvu od 16. IX. 1943. do osvoboditve, pa enkratno (34. čl. ZPZ). Čeprav je zavarovancu »B« dvakratno štet v pokojninski staž čas, prebit v NOV, tudi on nima svojstva udeleženca narodnoosvobodilne vojne in ne more pridobiti posameznih pravic kot udeleženec narodnoosvobodilne vojne.

Torej je za vsakega udeleženca narodnoosvobodilne vojne zelo važno, da pravočasno uredi vprašanje določitve in priznanja pokojninskega staža iz naslova svoje udeležbe v narodnoosvobodilni vojni. Sicer lahko uredi to vprašanje tudi ob uveljavljanju posameznih pravic, vendar pa je v interesu vsakega zavarovanca, da vprašanje priznanja staže borca reši prej in ima črno na belem, da mu je in od kdaj mu je priznan ta staž, s tem pa tudi svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne. Za uveljavljanje posameznih pravic ni važno samo to, da je zavarovancu priznan staž borca, ampak tudi to, od kdaj mu je priznan ta staž.

Tisti zavarovanec, ki mu je pristojni organ dvakratno vštel v pokojninski staž čas, prebit v partizanskih odredih Jugoslavije, Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, Jugoslovanski armadi ter pri aktivnem in organiziranem delu v narodnoosvobodilni borbi (31. čl. 1. odst. 1., 2. in 3. t. ZPZ) in ki ima ta staž vpisan v delavsko knjižico, lahko na osnovi delavske knjižice pridobi vse pravice, ki mu pripadajo kot udeležencu narodnoosvobodilne vojne. Nasprotno pa se mora tistemu zavarovancu, ki v delovni knjižici nima vpisanega staža borca, določiti in priznati ta staž v postopku ob uveljavljanju posameznih pravic, kar pomeni, da tak zavarovanec vse dotlej ne bo imel dokazov, da mu in katere pravice mu pripadajo kot udeležencu narodnoosvobodilne vojne,

dokler mu pristojni organ ne bo priznal dvakratnega pokojninskega staža. Ta negotovost bo prišla do izraza zlasti v tistih primerih, ko se priznava staž borca iz naslova aktivnega in organiziranega dela NOG, kar se dokazuje s pričami. V takem primeru je od izpovedi zaslišanih prič in od ocene teh dokazov odvisno, ali bo zavarovancu priznan staž borca ali ne.

Tu naj omenimo, da se udeležencem narodnoosvobodilne vojne dvakratno šteje v pokojninski staž čas, prebit v narodnoosvobodilni vojski ter pri aktivnem in organiziranem delu v NOB po 31. čl. 1. odst. 1., 2. in 3. t. ZPZ in da se ta predpis uporablja od 1. I. 1958. leta. Poprej se je ta čas prav tako priznaval dvakratno v pokojninski staž po 25. čl. Uredbe o določitvi in preveđbi pokojnin in invalidom (Ur. l. FLRJ št. 2/53) (Uredba iz 1952. leta) in na podlagi 21. t. navodila za izvajanje Uredbe (Ur. l. FLRJ št. 42/52).

To se pravi, da imajo vsi zavarovanci, ki jim je pristojni organ z odločbo o določitvi pokojninskega staža zaradi vpisa v delovno knjižico določil ta staž bodisi po čl. 31. odst. 1., 2. in 3. t. ZPZ ali po 25. čl. Uredbe iz 1952.

leta in ki jim je na podlagi teh odločb vpisan ta staž v delovno knjižico, priznana svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne ter lahko koristijo ugodnosti, ki se jim priznajo pri uveljavljanju posameznih pravic.

Pri nekaterih zavarovancih je staž borca v delovni knjižici evidentiran v efektivnem trajanju, čeprav je tako v odločbi, s katero je določen ta staž, kakor tudi v delovni knjižici napisano, da je ta staž priznan kot čas, prebit v sestavi narodnoosvobodilne vojske oziroma pri aktivnem in organiziranem delu za NOB. Zato si nekateri zavarovanci niso povsem na jasnem, ali so na podlagi takega vpisa v delovni knjižici pridobili svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne in, ali morejo biti deležni ugodnosti, ki so predvidene za udeležence NOV.

Dejstvo, da je v odločbi o določitvi pokojninskega staža zaradi vpisa v delovno knjižico kakor tudi v sami delovni knjižici ta staž izračunan ter vpisan v efektivnem, ne pa v dvakratnem trajanju, ne more imeti škodljivih posledic za udeleženca narodnoosvobodilne vojne. Ni važno, kako je izračunan ta staž, ampak je važno, da je prizadetemu ta staž priznan zaradi njegove udeležbe v partizanskih odredih Jugoslavije, enotah Narodnoosvobodilne vojske oziroma Jugoslovanske armade ali kot aktivno in organizirano delo za narodnoosvobodilno gibanje. Zato imajo vsi tisti, ki jim je v delovni knjižici vpisan pokojninski staž do 15. V. 1945. leta kot čas, prebit v narodnoosvobodilni vojski ali pri aktivnem in organiziranem delu za NOG, svojstvo udeleženca narodnoosvobodilne vojne; ta staž se jim bo dvakratno obračunal in priznal ob uveljavljanju posameznih pravic, ne glede na to, če je bil poprej enkratno štet. Pri tem moramo poudariti, da je mogel biti po predpisih, ki so veljali do 1. I. 1958. leta, čas, prebit pri delu za NOG, določen in priznan v pokojninski staž samo kot aktivno in organizirano delo — torej dvakratno ali nikakor. Prejšnji predpisi niso poznali dela za NOG, ki bi se enkratno štel v staž. Zato ima v katerikoli odločbi določen staž za delo v NOG — po predpisih, ki so veljali do 1. I. 1958. leta in na podlagi katerih je bil izvršen vpis v delovno knjižico — značaj aktivnega in organiziranega dela za NOG.

Sele zakon o pokojninskem zavarovanju, katerega določila se uporabljajo od 1. I. 1958. leta, pozna tudi aktivno sodelovanje z NOG, ki se šteje v pokojninski staž v enkratnem — efektivnem trajanju (32. čl. ZPZ). Zato pa zavarovanci, ki imajo v delovni knjižici vpisan staž kot čas aktivnega sodelovanja z NOG (ne pa kot aktivno in organizirano udeležbo v NOG), nimajo svojstva udeleženca narodnoosvobodilne vojne. Ta čas se jim ob uveljavljanju posameznih pravic prizna v pokojninski staž samo enkratno.

(Po knjigi Mire Popović-Stanišić in Zdravka Popović »Prava učesnika narodnoosvobodilnega rata.)

Mar. T. Ljubljana

DVOJNA ALI SAMO ENOJNA POGREBNINA

Vprašanje: Vaš mož, priznan vojaški vojni invalid III. skupine, je umrl. Znano vam je, da vam po določbah zakona o vojaških vojnih invalidih pripada po možu tudi posebna pogrebna za stroške pogreba in druge stroške ob smrti. Vaš mož pa je bil tudi upokojen uslužbenec in je dobival pokojnino. Na pristojnem zavodu za socialno zavarovanje so vam že izplačali pogrebno. Zdaj bi radi vedeli, ali vam pripada tudi pogrebna iz naslova invalidnine.

Odgovor: Ne, ne pripada vam. Pogrebna je namenjena za kritje stroškov v zvezi s pogrebom. Če ste že od Zavoda za socialno zavarovanje dobili pogrebno, ki vam pripada po možu, osebnemu upokojencu, potem vam ne pripada še pogrebna iz naslova invalidnine. Pogrebno kot prispevek za stroške pogreba dobite le iz ene osnove, ne pa iz dveh. Zato ne morete zaprositi za pogrebno še iz drugega naslova. O tem je že odločalo Vrhovno sodišče, ki se je postavilo na tako stališče, čeprav je tudi že po sami logiki razumljivo, da dvojna pogrebna ni umestna.

ALI SEM ZAŠČITEN ALI NE?

Vprašanje: Zaradi neprestanih sprememb predpisov res ne vem, ali sem glede svoje sobe zaščiten ali ne. Leta 1947 sem bil demobiliziran. Ker je bilo prav takrat aktualno utesnjevanje, se je moj znanec bal, da ne bi izgubil sobe, ki ima vhod na stopnišču. Ta soba je bila takrat opremljena in je v njej stanovala njegova hči. Dovolil mi je, da sem se naselil v sobi, in še sedaj stanujem v njej. Moj znanec je potem hišo prodal in se iz nje izselil. Odpeljal je tudi pohištvo iz moje sobe, ki sem jo potem sam opremil in imam v njej svoje pohištvo. Novi lastnik je bil sporazumen, da sem jaz še nadalje v sobi. Zdaj pa bi me rad spravil ven. Ali me lahko?

Odgovor: Lahko vam odpove sobo. Vendar ste vi zaščiten podnajemnik, če ne celo najemnik. (Morda imate odločbo in tudi novo odločbo o višini najemnine?)

V vsakem primeru pa vam sobo lahko odpove iz utemeljenega razloga. Če lastnik hiše ali najemnik res potrebuje sobo za sebe, je to sicer utemeljen razlog, vendar mora biti potreba dokazana. Vsekakor pa vam je treba kot zaščitenemu podnajemniku ali najemniku priskrbeti pred izselitvijo drugo primerno sobo.

MINIMALNI POKOJNINSKI RAZRED ZA BIVŠE BORCE

Vprašanje: Bil sem borec NOV in bi rad vedel, ali je res, da bivši borci ne morejo biti slabše upokojeni od nekega določenega pokojninskega razreda, ne glede na strokovno usposobljenost. Kateri je ta najnižji razred in za koga velja?

Odgovor: Po členu 77 zakona o pokojninskem zavarovanju se zavarovancu, ki bi bil po plači ob upokojitvi uvrščen v zavarovalni razred, ki je nižji kot X. razred, prizna ta, deseti zavarovalni razred. Pokojnina se mu odmeri od povprečne pokojninske osnove tega zavarovalnega razreda. Pogoji pa je, da je borec stopil v NOV pred 9. septembrom 1943. Le v takem primeru se pokojnina odmeri izjemno od splošnih predpisov in ne glede na določbe o strokovni kvalifikaciji, ki so sicer odločilne za uvrstitve v določeni pokojninski razred.

DO KDAJ SE LAHKO VLOŽI ZAHTEVEK ZA INVALIDNINO

M. M. Brežice

Vprašanje: Do kdaj lahko vojaški vojni invalid vložiti zahtevek za priznanje osebne invalidnine? Ali je kakšen rok, ki to omejuje?

Odgovor: Je. Prošnjo za priznanje osebne invalidnine je bilo treba vložiti do konca leta 1952. Tudi sedaj je možno še vložiti tako prošnjo, vendar mora dati svoje soglasje za obravnavanje sekretariata za socialno varstvo zveznega Izvršnega sveta. To pooblastilo pa velja le do konca letošnjega leta.

Pripominjamo, da je presojanje glede utemeljenosti zamude precej strogo, vsaj glede osebnih invalidov, manj pa glede družinskih.

Vprašanje: Ste vdova po možu, ki je padel v NOV. Imate sina edinca, ki vas podpira. Sin je bil na naboru potrjen k mornarici. Ker veste, da traja rok pri mornarici tri leta, bi radi vedeli, ali je mogoče, da se sinu rok skrajša oz. določi rok v drugi enoti.

Odgovor: Zakon o narodni obrambi, oziroma zakon o spremembah in dopolnitvah tega zakona, je določil, da traja vojaški rok obveznika, čigar družina nima nobenega člana zmožnega za delo in pridobivanje in ki se preživlja edino od njegovega dela, le eno leto, če so za to izpolnjeni tudi določeni pogoji glede premoženjskega stanja oziroma davka. Izrecno pa je določeno v čl. 72 (Ur. l. FLRJ 14/57), da se sinu edincu ne sme določiti triletni vojaški rok.

Ker imate sina edinca, mu zagledaj ne bo treba tri leta služiti vojaškega roka pri mornarici, čeprav je bil tja potrjen. Vendar pa mora sin napraviti prošnjo, opremljeno z vsemi potrebnimi dokazili. Prošnjo naj vložijo na vojaško okrožje.

KDAJ IZGUBI VDOVA DRUŽINSKO INVALIDNINO?

Vprašanje: Radi bi vedeli, kdaj vdova, ki prejema družinsko invalidnino, izgubi pravico do invalidnine. Ali jo res izgubi tudi takrat, kadar zapusti otroke?

Odgovor: Zakon o vojaških vojnih invalidih v svojem 54. členu izrecno določa, da izgubijo vdova in otroci pravico do invalidnine ter druge invalidske pravice tedaj, če sklenejo zakonsko zvezo. Vdova pa izgubi pravico do družinske invalidnine tudi tedaj, če zapusti otroke, s katerimi uživa rodbinsko invalidnino, in zanemari njihovo preživljanje, vzgojo in vzrejo. Če pa se vdova vrne k otrokom, ponovno pridobi izgubljene pravice.

Seveda pa velja tudi za vdove, da izgube pravico do družinske invalidnine, če so obsojene na smrt ali če so obsojene zaradi kaznivega dejanja zoper ljudstvo in državo na kazen strogega zapora najmanj 5 let, ali zaradi sodelovanja z okupatorjem itd., pa tudi tedaj, če jim je odvzeto jugoslovansko državljanstvo.

KRATKE NOVICE

● **BONN** — Odbor nekdanjih internirancev iz koncentracijskega taborišča Sachsenhausen je objavil »Poziv javnosti«. V njem zahteva, naj zahodnonemške oblasti aretirajo in obsodijo poveljnika tega taborišča Augusta Kolba, ki se še vedno svobodno spreha po Zahodni Nemčiji, pa tudi njegovim pomagačem se ni nič zgodilo.

● **LJUBIJA** — Sredi septembra so rudarji Ljubije proslavili desetletnico delavskega samoupravljanja in dvajsetletnico velike stavke, ki je trajala 5 tednov. Odkrili so spomenik rudarjem, padlim v stavki in kasneje v NOB. Med drugim so odkrili tudi spominska doprsna kipa organizatorjema stavke Dragu Lukiću in Toni Periću.

● **DÜSSELDORF** — Začela se je razprava proti trem esesovcem iz koncentracijskega taborišča Sachsenhausen, ki so obtoženi, da so pobili najmanj tri tisoč jetnikov. To so: Otto Böhm, Horst Hempel in August Höhen. Razprava je trajala 12 dni; zaslišali so nad 60 prič.

● **TETОВО** — Končali so gradnjo Doma za invalide in bivše borce. V njem je več stanovanj in poslovnih prostorov. Sredstva je delno prispevala občina, delno razne gospodarske organizacije, precej pa so napravili tudi pripadniki JLA s prostovoljnim delom.

● **SARAJEVO** — V Trnovu, kjer sta bila ustanovljena Kalinovčaki in Jahorinski partizanski odred, so odkrili spominsko kostnično padlih borcev. Izdelal jo je kipar Petar Krstić iz Sarajeva.

● **BAKAR** — Ob Dnevu mornarice so odkrili na pokopališču spomenik mornarjem in potnikom ladje »Ljubljana«, ki je blizu Bakra 14. maja 1945 naletela na mino in se potopila. Utunilo je nad 100 potnikov in članov posadke.

● **VLASOTINCI** — V Donji Lo-pušnji so odkrili spomenik padlim borcem NOV in žrtvam fašističnega nasilja. Po končani slovesnosti je bil sprejem za starše padlih borcev.

● **SLAVONSKA POŽEGA** — V okviru proslave osvoboditve tega mesta so odkrili spomenik v Stenjaku, kjer so med vojno Nemci in ustaši postrelili nad 60 ljudi. Grobnica je dolga 40 metrov, široka pa 20. Obelisk je visok 15 metrov.

● **VALJEVO** — Ob proslavi osvoboditve mesta so na pokopališču odkrili spomenik sedemnajstim prvim žrtvam fašizma v tem kraju. Nemci so 20. julija 1941 pobili v Valjevu 11 ujetih partizanov in aktivistov ter neznano židovsko družino, očeta in pet sinov.

● **BJELOVAR** — Vasica Prgomelj je med NOB dala 15 padlih borcev in 88 žrtev fašističnega nasilja. Pred kratkim so v vasi odkrili spominsko ploščo padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Tudi v Novih Pavljanih so odkrili spomenik žrtvam fašističnega nasilja.

● **ŠIBENIK** — V vasi Južni Primošten so odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Precej sredstev so prispevali domačini, ki so pomagali pri gradnji tudi s prostovoljnim delom.

● **KUTINA** — V Stupovači so odkrili spominsko ploščo 73 padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja ter spominski doprsni kip narodnega heroja Nikole Božića-Juga.

● **POSTOJNA** — Dne 27. septembra se iz Postojne prenesli v rojstno mesto Trebinje v Hercegovini posmrtni ostanke narodnega heroja Radovana Šakotića, nekdanjega poveljnika 14. hercegovske brigade, ki je padel skupaj s poročnikom Danilom Ivko-vičem pred osvoboditvijo blizu Postojne. Slovesnosti ob prekopu se je udeležilo 1500 Postojnčanov.

● **LAŠKO** — Prve dni oktobra so na Dornikovi hiši v Bukovici odkrili spominsko ploščo narodnemu heroju Lojzetu Hohkrautu. V tej hiši je Hohkraut deloval kot sekretar KPS za zasavske rudnike in okolico od maja 1941.

● **VARSAVA** — Poljska časopisna agencija je objavila sporočilo o nacističnih zločinih nad vojnimi ujetniki v ujetniških taboriščih »Stallag VIII« in »Stallag III«, ki sta bila pod upravo Wehrmachta v bližini kraja Zagan v Zahodni Poljski. V teh taboriščih so bili vojni ujetniki iz Velike Britanije, Grčije, Jugoslavije, SZ, Kanade, ČSR in Poljske. Od 40.000 ujetnikov je bilo pobitih ali pa so pomrli do evakuacije spomladi 1944 kar 28.000. Posebna poljska

komisija ima uradne dokumente, iz katerih se vidi, da so na ukaz Keitela tam postrelili 50 oficirjev britanskega in ameriškega letalstva, ki so skušali ponoči med 24. in 25. marcem pobegniti. Našli so tudi dva velika množična grobova pod mladim gozdom, ki so ga zasadili nacisti, da bi skrili sledove svojih zločinov. Grobova sta zelo velika, dolga 245 oziroma 158 metrov, široka pa 94 oziroma 80 metrov. V grobovih so pokopani vojni ujetniki iz taborišča »Stallag XVIII C«, ki je stalo blizu kraja Zielonie hori. V teh grobovih so pokopani Poljaki, Francozi, Nizozemci, Rusi, Italijani, Kanadčani in Britanci.

● **SPLIT** — Na vili »Irena« v Makarski so odkrili spominsko ploščo v spomin na partijsko šolo CK KPJ, ki je tu delovala pred 20 leti.

● **NOVO MESTO** — V Planini blizu Kostanjevice, kjer so ustaši sredi septembra 1942 pobili 32 mož in fantov ter požgali vas, so dne 2. oktobra letos odkrili spominsko obeležje žrtvam iz NOB.

● **KRANJ** — Na Davovcu so prvo oktobrsko nedeljo odkrili spomenik 31 padlim borcem NOV, pripadnikom II. grupe odredov, ki so padli na tem kraju sredi avgusta 1942 ob pohodu preko Gorenjske proti Stajerski. Isti dan so odkrili tudi spominsko ploščo na Cihermanovi hiši v Spodnjem Zalogu padlemu kurirju Rudiju Sodniku-Robiju.

● **KIJEV** — V Domu kulture je bil sestanek med predstavniki bivših borcev iz Ukrajine in Francije, ki so bili zaporniki v taborišču Mauthausen. Sestanek sta organizirala Sovjetski komite bivših bojevnikov Ukrajine in Društvo za prijateljske in kulturne zveze z inozemstvom.

● **PARIZ** — V Chambéryju je bil sedemnajsti kongres francoske nacionalne Federacije otrok padlih borcev. Kongres je sprejel resolucijo o povečanju pokojnin vojnim vdovam in otrokom padlih borcev.

● **VELENJE** — V Paki so odkrili spominsko obeležje, ki spominja na prehod 14. divizije NOVJ preko potoka Pake leta 1944.

● **VALJEVO** — Blizu mesta so konec oktobra odkrili spomenik narodnemu heroju Stevanu Filipoviću, ki so ga nedičevci obesili v Valjevu 1942.

Za mlade bralce

TAM, KJER PLIVA ŠUMI

ODPRIMO zemljevid Jugoslavije in poiščimo reko Vrbas. Pojdimo po njeni slikoviti dolini, ki je ponekod tako ozka, da so morali cesto ob deroči vodi vsekati v živo skalo. Ustavimo se tam, kjer priteče z levega brega v divje vodovje Vrbasa manjša, toda še bolj divja reka. To je Pliva. Nedaleč od izliva dere ta reka čez strmo pečino in pada v globoko skalnato korito. To je slap Plive, o katerem si gotovo že slišal. Voda v njegovem koritu je srebrnobelo razpenjena. Kdaj pa kdaj se ujamejo v razpenjene curke žive mavrične barve. Slap je tako lep, da ga ne bo nikoli pozabil, kdor ga je videl.

Če gremo po klancu ob reki, vstane pred nami prijazno mestece, nad katerim se dvigajo kakor orlovo gnezdo sive razvaline starodavnega gradu. To je Jajce, mesto slavne zgodovine, mesto, kjer so bili l. 1943 položeni temelji naše države — Titove Jugoslavije.

Takrat je bila v Jajcu že svoboda, ker so partizanske brigade izgnale Nemce in ustaše z velikega dela Bosne. Nepopisno je bilo veselje ljudi, ki se jim ni bilo treba več bati sovražnikov. Po ulicah je odmevala parti-

zanska pesem. Pionirji so brez skrbi hodili po cestah s partizanskimi kapami na glavah. Poprej ni bil noben človek varen na cesti, tudi pionir ne. Ustaš je na primer vprašal pionirja, kako mu je ime, in pionir je odgovoril: Jovo. To je zadostovalo, da ga je ustaš neusmiljeno pretepel. Jovo je namreč srbsko ime, ustaši pa so vse Srbe smrtno sovražili in jih mnogo pomorili. Posebno pa so bili pionirji — kakor tudi vsi drugi ljudje v Jajcu — veseli, ker jim ni bilo treba več pozdravljati ustaških poglavarjev. Zdaj so pozdravljali tovariša Tita, ki je vsak dan prihajal med ljudi in se pogovarjal z njimi.

Tovariš Tito je stanoval zraven podzemeljskega rova pri razvalinah stare trdnjave. Ta rov je bil hkrati zaklonišče proti bombardiranju. Sovražni bombniki so večkrat prileteli nad mesto. Nekega dne, ko so spet bombardirali, se je zbralo v rovu mnogo ljudi. Med njimi je bil tudi tovariš Tito. Nenadoma je padla bomba tik pred rov in nekega partizana hudo ranila. Potrebna je bila hitra pomoč. Prišel je partizanski zdravnik in je ranjenca operiral, tovariš Tito pa je medtem držal ranjenčevo glavo v naroč-

Mladinski pevski zbor, ki je pel v Domu kulture v Jajcu v času drugega zasedanja AVNOJ

Pionirček iz Jajca (fotografija iz l. 1943). Tudi on je večkrat videl tovariša Tita, ko je šel v Dom kulture ob reki Plivi

ju, mu brisal potne kaplje s čela, ga tolažil in bodril.

Dne 28. novembra 1943 so začeli prihajati v Jajce odposlanci z vseh strani Jugoslavije. Prihajali so s puškami na ramah in z bombami za pasom, ker so se morali na poti večkrat spoprijeti s sovražniki. Najdaljšo pot so prehodili odposlanci iz Črne gore — 300 kilometrov čez visoke planine, čez snežne zamete in globoke prepade. Tudi slovenski odposlanci so prehodili dolgo in težavno pot; nekaj časa so se peljali na kamionih po svobodnem ozemlju.

Dne 29. novembra ponoči so se odposlanci zbrali v veliki hiši ob reki Plivi in sklenili, da bodo vsi njihovi narodi — Slovenci, Srbi, Hrvatje, Bosanci, Črnogorci in Makedonci — živeli pod eno streho: pod streho Federativne ljudske republike Jugoslavije, pod vodstvom tovariša Tita. Tovarišu Titu so takrat podelili naslov maršala, izdajalcem pa so prepovedali vrnitev v domovino.

Hiša, kjer je bilo to zasedanje — II. zasedanje AVNOJ — je sedaj obložena z lepimi lehnjakovimi ploščami, na katerih je zgodovinski dogodek opisan z zlatimi črkami. Tudi tam, kjer je stanoval tovariš Tito, je spominska plošča. V mestu so sezidali mnogo novih hiš. Nedaleč od Jajca so reko Vrbas dvakrat zajezili in zgradili na njej dve veliki elektrarni. V mnogi bosenskih vasi-
cah je že zasvetila električna luč.

Jajce, mesto ob Plivi, vsako leto obišče mnogo ljudi. Ne samo zaradi naravnih lepot, med katerimi so najbolj znani divji slapovi, ampak tudi zato, da si ogledajo zgradbo, kjer so bili položeni temelji naše nove države, hišico, kjer je stanoval tovariš Tito, in druge zgodovinske znamenitosti. F. Š.

PREPLAH V GOSTILNI

Nekega dne, pozno jeseni 1941, se je Lojze peljal domov v Šiško s svojim starim kolesom. Njegovi starši niso imeli nikoli preveč denarja, zato so bile tudi gume Lojzetovega kolesa stare in stokrat za-
krpane.

Blizu stare cerkve na Celovski cesti je Lojze dohitel voz, na katerem je nekdo vozil opeko. Voz je bil preveč naložen in precej kosov je voznik že pogubil po poti. Lej ga šmenta, tudi zdaj je izgubil eno, in kot nalašč je ravno Lojze moral z zadnjim kolesom zapeljati nanjo. Počilo je, kot bi ustrelil z lovsko puško, in vrglo gumo iz žleba najmanj za dobro ped. Kajpak je Lojze moral stopiti s kolesa in prijeti svojega zvestega konjiča »za ušesa«.

Takrat je bila v pritlični hiši zraven stare cerkve starinska krčma. In v njej se je bila ustavila številna italijanska patrulja, ki se je naveličala postopanja po ulicah.

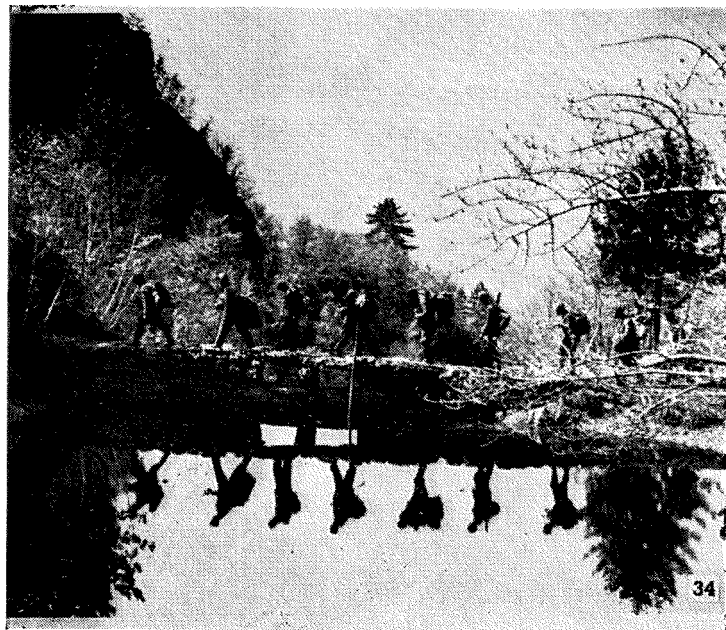
Začuden je strmel Lojze v čudno gnečo pri gostilniških vratih. Vojaki so se preri-
vali, suvali drug drugega ven, toda vsak se je upiral z vsemi štirimi in se brž vrnil za vrata, če so ga že zrinili ven.

Kaj se je zgodilo? Ko je počila guma Lojzetovega kolesa, so vojaki mislili, da je nekdo ustrelil. Morali bi tistega uloviti, toda tisti je oborožen, so si mislili, in lahko koga ustrelji. Zato nihče ni hotel iz varne go-
stilne...

M. P.

za-
pi-
je
ka-
to,
ali
ko
ve
si-
če
ot,
vi,
o,
a-
in

PODATKE

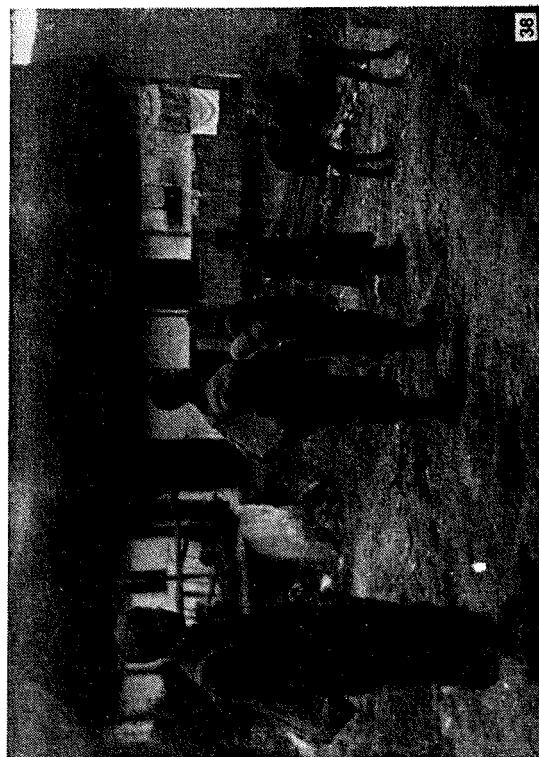
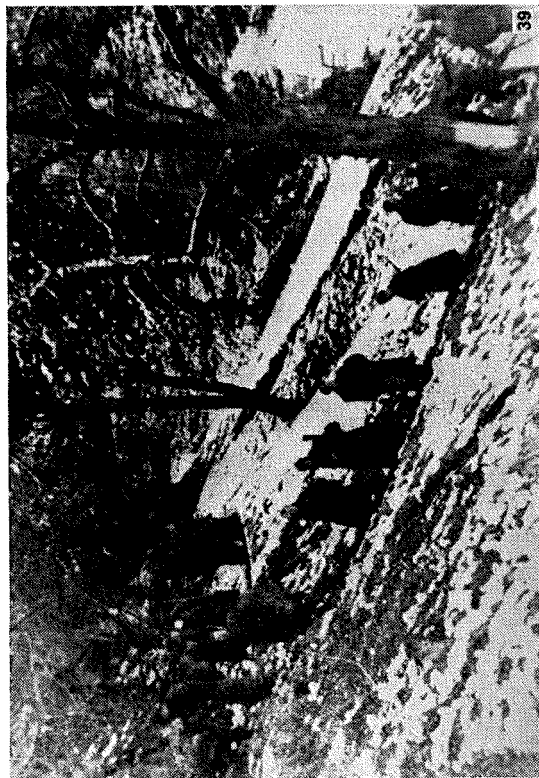

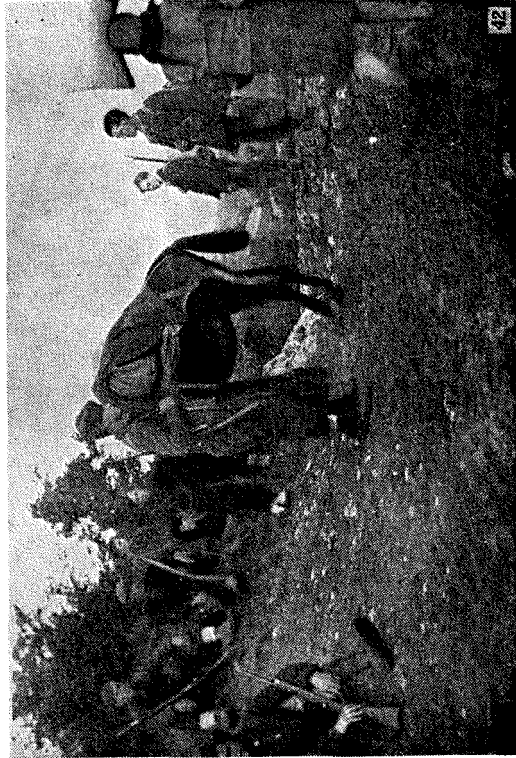
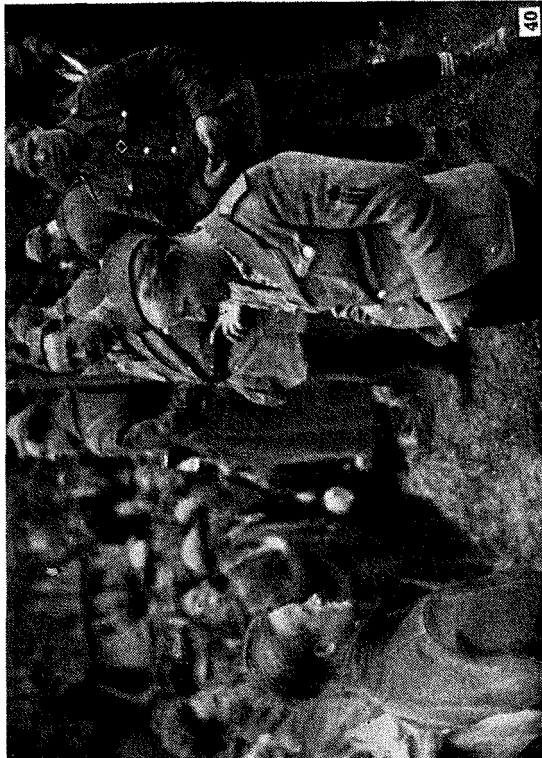
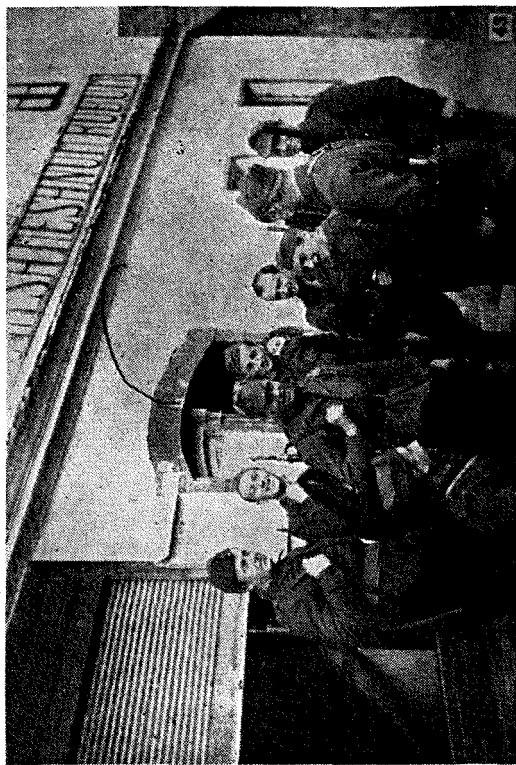
Objavljamo nekaj posnetkov iz zbirke nedokumentiranih fotografij Muzeja narodne osvoboditve. V pripravi za tisk je namreč druga knjiga Zbornika fotografij, ki bo zajel obdobje od jeseni 1942 do jeseni 1943. Prosimo bralce, da nam posredujejo o fotografijah katerikoli podatek, predvsem pa ime enote ali organizacije, čas, kraj, imena oseb in njihove tedanje funkcije, kdo je fotografiral. — Podatke pošiljajte na Uredništvo »Borca« ali na Muzej narodne osvoboditve pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, Celovška št. 23, Ljubljana

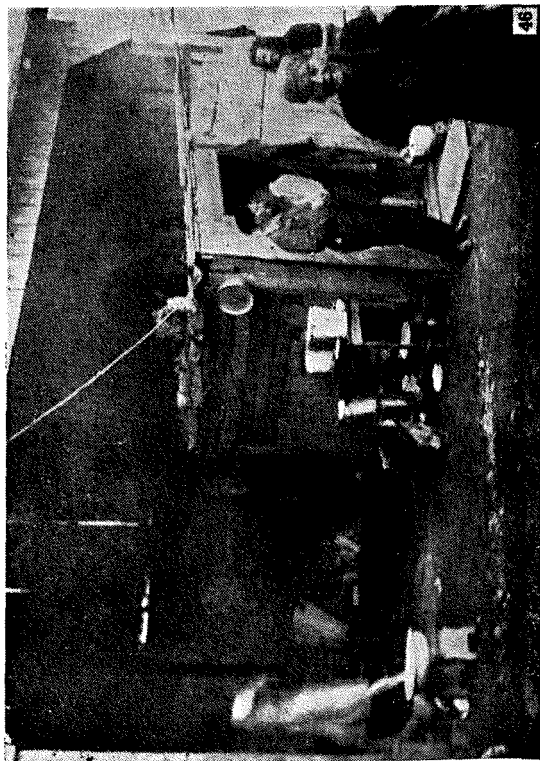
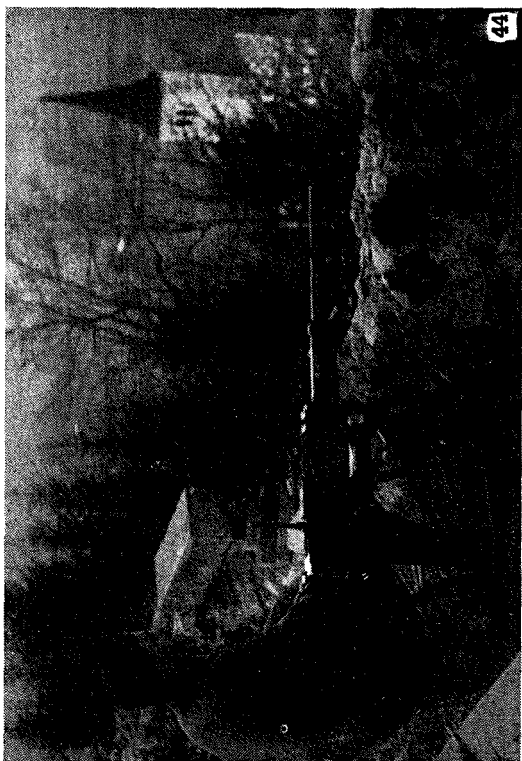
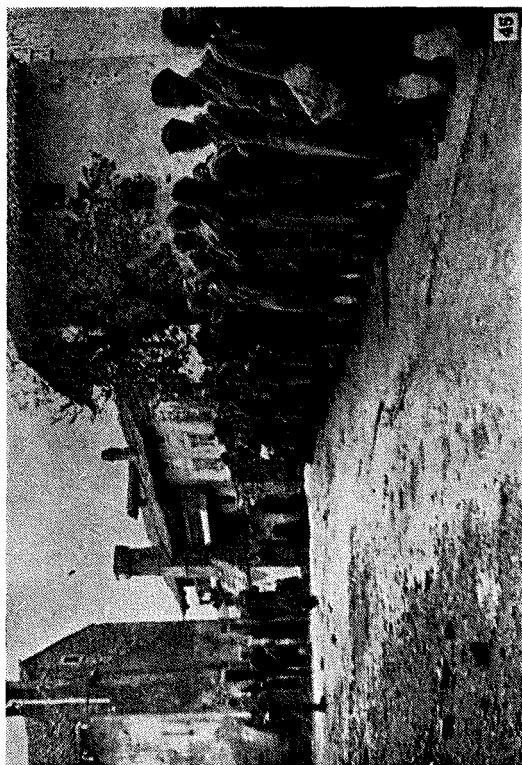
?

IŠČEMO

BOREC

1960

ŠT. 12

BOREC

VSEBINA 12. ŠTEVILKE

Kako bomo praznovali 20. obletnico ljudske vstaje
(France Šušteršič) 505

Petnajst plodnih let Zveze vojaških vojnih invalidov
(V. Mlekuž) 506

Spomenik v Železni Kapli 508

Z ob.ska v koroški partizanski hiši 508

Potoval sem v bivša taborišča smrti (Lojze Krakar) 510

Graško pokopališče — spomenik 1300 žrtev (M. Cepič) 513

Pobeljeni grob (Alojz Ravbar) 515

Z ranjenci čez Baško grapo (Srečko Gianfrate-Silvo) 517

Skozi vihar in ogenj (Jože Štok-Korotan) 519

Odpri oči, fant (Nedeljka Kacin) 521

Brigada v vasi (Marička Znidaršič) 522

Kako smo se znebili izdajalca (Ivan Hariš-Gromovnik) 523

Trije slepi (Vinko Blatnik) 524

Pomagala sta jim iznajdljivost in pogum (Mile Pavlin) 526

Marzabotto — mučeniška vas (Renata Viganó) 527

OKNO V SVET

Kaj je novega na Kubl (Miran Ogrin) 529

Nemci v Franciji in Italiji (France Šušteršič) 532

Lov na Bormanna (Victor Alexandrov) 533

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN

Junaške Črnogorke (Danilo Lekić) 536

MIMO NASIH KNJIŽNIH IZLOŽB

Vasja Ocvirk: Soncu ni verjeti (Mile Pavlin) 537

Milan Guček: Počakaj do prihodnje pomladi (Mile Pavlin) 538

Učbenik dragocenih izkušenj 538

IZ NASIH KINEMATOGRAFOV

Misli ob »Veselič« (Mile Pavlin) 538

PISMA UREDNIŠTVU

540

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Priprave na podelitev odlikovanj 541

Trdo zaslužen uspehi (Mile Pavlin) 541

Problemi v mariborskem okraju 543

Plodno delo mariborskega muzeja NO (Mile Pavlin) 544

Kako je s komunalnim prispevkom za hiše, ki jih

gradijo bivši borci 545

Kdo ga pozna? 545

PRAVNA POSVETOVALNICA

546

KRATKE NOVICE

547

BESEDA NAROČNIKOM IN BRALCEM (France Šušteršič)

547

ZA MLADE BRALCE

Huda ura v partizanski šoli v Hruševju (Mira Berne) 549

Ko je prišel sovražnik v deželo (Franjo Godec) 551

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Založba »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Škerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrač, Jože Štok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Šušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Šušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-70 3-1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3120-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Kličej, tisk in vezava: ČZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

Tovarna izolacijskega materiala

»IZOLIRKA«

LJUBLJANA

Telefoni: 30-557, 30-852, 30-615

izdeluje: proizvode za gradnjo cest
proizvode za izolacijo temeljev
in pokrivanje streh

antikorozivne premaze

elektroizolacijski in instalacijski material

katranske derivate

toplotno izolacijske materiale —

žilindarno volno — Styropor

Za vsa komercialna in tehnična vprašanja
se obrnite na našo tovarno

Kolektiv tovarne klobukov

Š E Š I R

Škofja Loka

želi bralcem »Borca« srečno in
veselo novo leto 1961

Slika na naslovni strani ovitka,
ki predstavlja Novo Gorico, je
delo akademske slikarke Dore
Plestenjakove.

Nova Gorica je dejansko na-
stala šele po II. svetovni vojni, ko
letu 1947, ko je postalo jasno, da
bo mesto Gorica ostalo pod Ita-
lijo. Drugače pa je iz časov NOB
Gorica najbolj znana po »Goriški
fronti« v septembru 1943. Takrat
je ljudstvo v Gorici in okolici
prišlo za orožje razpadle italijan-
ske vojske in se vzdignilo proti
fašistični oblasti in nemški vojski,
ki je skušala zasesti deželo. Redki
stari partizani so se postavili na
čelo novo ustanovljenih čet in ba-
taljonov, zakaj obe stari primor-
ski brigadi sta bili na Dolenjskem.
Kljub temu so te enote razorožile
več tisoč italijanskih vojakov in
odbile prve napade Nemcev. Ze
9. septembra 1943 so bile v Gorici
demonstracije. Ljudstvo je pri-
šlo oblasti, da so izpustile iz
zaporov politične jetnike. Dne
12. septembra 1943 so začeli Nemci
znova pritiskati na položaje NOV
okoli Gorice. Boji so trajali celih
10 dni. Najhujši boji so bili
22. septembra. Enote NOV so se
umaknile šele tedaj, ko so jim
Nemci prodrli za hrbet. Pa tudi
takrat so se samo umaknile in se
reorganizirale. Iz odredov so na-
stale nove brigade, ki so nadalje-
vale boj do zmage nad nemškim
fašizmom.

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 12 — Letnik XII — December 1960

Kako bomo praznovali 20-letnico ljudske revolucije ^{Št. 14267/60}

Prihodnje leto bomo praznovali 20. obletnico ljudske vstaje. To bo vseljumska proslava nadvse pomembnih zgodovinskih dogodkov, ki pomenijo začetek novega, najslavnejšega obdobja v zgodovini jugoslovanskih narodov. Proslavljali bomo 20. obletnico zgodovinskega sklepa CK KPJ o začetku staje, 20. obletnico Jugoslovanske ljudske armade, 20. obletnico rojstva narodnoosvobodilnih odborov in vrsto drugih zgodovinskih dogodkov, povezanih z začetkom ljudske revolucije.

Proslava naj bi obudila spomine na celokupno revolucionarno dogajanje 1941. leta, prikazala cilje in pridobitve ljudske revolucije ter še bolj seznanila z njenim globokim zgodovinskim pomenom široke ljudske množice, zlasti mladino; prikazala naj bi organizatorsko in vodilno vlogo Komunistične partije Jugoslavije v vstaji in narodnoosvobodilni vojni, ki so se ji pridružili vsi pošteni patrioti in junaško vztrajali v borbi do končne zmage nad okupatorji in domačimi izdajalci; prikazala naj bi korenite družbene spremembe, ki so plod ljudske revolucije in ki so omogočile ogromne uspehe na vseh področjih življenja in razvoja naše socialistične družbe.

Pri proslavi bodo sodelovale: Zveza komunistov, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza borcev, Zveza sindikatov, Ljudska mladina, Jugoslovanska ljudska armada ter prosvetne, športne, strokovne in druge organizacije. Organizacija proslave je poverjena posebnim republiškim in okrajnim odborom.

Glavna proslava bo na Dan borca, 4. julija 1961, v Titovem Užicu, prvem večjem osvobojenem mestu, od koder sta Centralni komite KPJ in Vrhovni štab NOV in POJ

1. 1941 vodila vstajo. To bo mogočen zbor delovnega ljudstva iz vseh okoliških krajev, udeležili pa se ga bodo tudi predstavniki družbenih organizacij iz vseh republik; proslava bo namreč zveznega pomena.

Hkrati bodo 4. julij zelo svečano praznovali vsi kraji v državi. Proslave bodo v okviru organizacij, v šolah, v podjetjih in ustanovah — s prireditvami, akademijami in razstavami, z odkritji spomenikov, množičnimi izleti v zgodovinske kraje, s športnimi in fizikalturnimi nastopi itd.

Proslave dnevov vstaje posameznih republik bodo v krajih, ki so posebno tesno povezani z zgodovino narodnoosvobodilne vojne. To bodo proslave republiškega merila, in sicer: 7. julija v Srbiji, 13. julija v Črni gori, 22. julija v Sloveniji, 27. julija v Hrvaški ter Bosni in Hercegovini in 11. oktobra v Makedoniji. Na vsako republiško proslavo bodo prišli tudi predstavniki iz drugih republik. Hkrati pa bodo dneve vstaje zelo svečano proslavili tudi vsi drugi kraji posameznih republik — z zborovanji, akademijami, razstavami, športnimi prireditvami itd.

V vsej državi bomo svečano praznovali tudi 22. december, Dan Jugoslovanske ljudske armade. Glavna proslava bo v Rudem v Bosni, kjer je bila 22. decembra 1941 ustanovljena Prva proletarska brigada; manjše proslave pa bodo vsepovsod — v organizacijah, podjetjih, ustanovah, šolah itd.

V znamenju 20. obletnice vstaje naj bi potekle tudi ostale proslave zgodovinskih datumov ter praznovanje občinskih in krajevnih praznikov, zlasti tistih, ki se nanašajo na začetke vstaje.

Podrobneje bomo poročali o načrtih za proslavo v naslednjih številkah »Borca«, torej prihodnje leto.

ZVEZE VOJAŠKIH VOJNIH INVALIDOV

KONEC oktobra je minilo 15 let od ustanovitve Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije. Ta organizacija, ki ima v vsej državi nad 320.000 članov, je v 15-letnem razdobju svojega obstoja dosegla vidne uspehe prav s tem, ker si je nenehno prizadevala zainteresirati vse svoje člane, da aktivno sodelujejo v razvoju naše socialistične dežele. Ob vsestranskem razumevanju in pomoči naše socialistične skupnosti je Zveza VVIJ v tem svojem prizadevanju tudi uspela. Vsekakor je k temu uspehu v veliki meri prispevala tudi ugodna rešitev invalidskega problema.

Moderna in napredna invalidska zakonodaja — saj je bil zakon o vojaških vojnih invalidih iz leta 1946 doslej že sedemkrat dopolnjen in spremenjen, in to vedno na bolje — je invalidom zagotovila poleg dostojnih invalidnin in invalidskega dodatka še pravico do kopaliskega in klimatskega zdravljenja ter splošnega zdravstvenega varstva in pravico do brezplačne oskrbe z ortopedskimi pripomočki. Najvažnejša pa je možnost strokovnega usposabljanja s pravico do primerne štipendije. Če dodamo še to, da so najtežji invalidi dobili brezplačno avtomobile, da se lahko gibljejo, da imajo vsi invalidi popust pri voznjah na železnici, ladjah in avtomobilih, bo vsakomur razumljivo, da so s to zakonodajo ostvarjeni res zelo ugodni pogoji za življenje in delo vojaških vojnih invalidov.

Za vse navedeno invalidsko varstvo je bilo od osvojitve do letos izdano nekaj malega manj ko 131,5 milijard dinarjev, od tega samo za invalidnine nad 120 milijard dinarjev.

V počastitev petnajste obletnice so letos osnovne organizacije, občinski in okrajni odbori Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije močno povečali svojo organizacijsko dejavnost, pritegovali članstvo

k aktivnejšemu družbeno političnemu delu, povečovali skrb za svoje članstvo in spopolnjevali povezavo z družbeno političnimi organizacijami in organi ljudske oblasti ter organizirali neštete prireditve, predvsem invalidske tedne. Ko pa so bile v večini organizacij Zveze VVIJ v oktobru proslave 15-letnice so v dnogih referatih obravnavali prehojeno pot.

Samo bežen pregled doseženih rezultatov 15-letnega intenzivnega dela Zveze VVI Slovenije nas opozori na tale dejstva:

V letu 1946 je invalidska organizacija Slovenije imela nekaj nad 10.000 članov, zdaj pa je v 561 osnovnih organizacijah Zveze že 33.219 članov, a le nekaj nad 2000 invalidskih upravičencev je še izven organizacije.

V prvih povojnih letih je glavni odbor Zveze VVI skrbel za rehabilitacijo in prekvalifikacijo vojnih invalidov. V letih 1945 do 1957 je obiskalo razne tečaje in šole 1300 vojnih invalidov, nadaljnjih 285 si je s prekvalifikacijo pridobilo naziv izučenega delavca ali obrtniškega pomočnika. In če k temu prištejemo še tiste, ki so se strokovno usposobili v raznih podjetjih in šolah od 1957 do danes, ko skrbijo za prekvalifikacijo organi invalidskega varstva, se skupno število usposobljenih invalidov dvigne na 1750.

Razvoj invalidskega gospodarstva v letih 1946 do 1952 je bil posledica sklepa plenuma centralnega odbora Zveze 3. oktobra 1946, da bo invalidska organizacija z letom 1950 začela sama izplačevati invalidnine osebnim invalidom. V tem času je Zveza VVI prevzela najprej maloprodajo tobaka in prodajo srečk razredne loterije, pozneje pa je sama ustanovila mnoga podjetja. Bilanca gospodarskega udejstvovanja invalidske organizacije Slovenije je bila 731 milijonov dinarjev dohodkov in 560 mi-

lijonov izdatkov ter 46 dobro opremljenih in organiziranih podjetij s področja proizvodnje in trgovine, predanih v roke delovnim kolektivom. V teh podjetjih je bilo zaposlenih 655 osebnih in družinskih invalidov, ki so ostali v njih še nadalje zaposleni.

Zveza VVI Slovenije je torej odigrala v razvoju socialističnega gospodarstva pomembno vlogo.

S sredstvi, ki jih je organizacija dobila od svojega gospodarstva, je lahko izdatno pomagala svojim članom, predvsem v prvih povojnih letih, ko je bila pomoč najbolj potrebna. Dodeljevala je svojim članom, predvsem najtežjim invalidom, pohoštvo, štedilnike, radijske aparate, obleko, obutev itd. Ta pomoč je znašala skupno z denarnimi podporami nad 70 milijonov dinarjev. Nadalje je organizacija v letih 1949 do 1959 dala 21.264.000 dinarjev za zdravljenje družinskih članov, a za štipendiranje otrok padlih borcev do uvedbe posebnega invalidskega dodatka in pozneje v isti namen za otroke umrlih in socialno šibkih invalidov 35 milijonov dinarjev. Republiški odbor Zveze VVI Slovenije štipendira tudi letos 88 takih otrok.

Kako je invalidska organizacija s svojo vsestransko dejavnostjo uspela dvigniti aktivnost svojega članstva na najrazličnejših gospodarsko političnih področjih, potrjujejo tale dejstva: V letih obnove in v začetku socialistične graditve so invalidi Slovenije opravili 650.300 ur prostovoljnega dela, a pri lokalnih delovnih akcijah je članstvo Zveze VVI opravilo nad 2 milijona ur prostovoljnega dela. Na progi Doboju—Banja Luka sta delali dve invalidski delovni brigadi iz Slovenije, a pri graditvi Novega Beograda ena.

Aktivno sodelovanje članov Zveze VVI pri družbenem upravljanju in delavskem samoupravljanju, kakor tudi njihovo splošno gospodarsko politično udejstvovanje obelčujejo bogati konkretni podatki: nad 2000 jih je v odborih SZDL, v odborih Zveze borcev 1250, v Društvih prijateljev mladine 530 itd. V okrajne ljudske odbore je bilo izvolje-

Nikola Martinovski: Partizanska kolona

nih 72 članov Zveze, a v občinske ljudske odbore, razne svete in komisije pa 1736 članov. V raznih delavskih svetih in upravnih odborih jih je 1435, a v zadružnih svetih jih sodeluje nadaljnjih 500.

Leta 1948 je invalidska organizacija Slovenije obnovila Invalidski pevski zbor, ki še zdaj širom po naši deželi in izven nje širi partizansko pesem.

Seveda so vse to le najvažnejši podatki, ki pa že sami dovolj učinkovito prikazujejo vsestransko aktivnost članov invalidske organizacije, so pa obenem tudi dokaz vidnih uspehov Zveze VVI Slovenije v 15 letih njenega obstoja.

Istočasno s 15-letnico obstoja je Zveza VVI Slovenije letos proslavljala tudi 10. obletnico športnega udejstvovanja invalidov. Čeprav se morda čudno sliši, vendar je v športnih sekcijah Slovenije vklju-

čenih nad 1000 invalidov aktivnih športnikov. Samo na republiškem prvenstvu leta 1958 je sodelovalo 120 tekmovalcev invalidov. Na letošnjem zveznem prvenstvu v Zagrebu so invalidi-športniki tekmovali v 14 športnih disciplinah. V tekmovalni ekipi iz Slovenije je bilo 40 invalidov.

Republiški odbor Zveze VVI Slovenije ima tudi svoje glasilo »Invalidski vestnik«, ki je 14-dnevnik in izhaja sedaj v 16.000 izvodih. List je postal ogledalo organizacijske dejavnosti in gospodarskega razvoja Zveze VVI; posreduje nasvete za koristno delo, prenaša izkušnje enih organizacij na druge; poleg tega je informator in usmerjevalec članstva pri uveljavljanju zakonitih pravic. Zaradi tega je skoraj 50 % članov naročenih na svoje glasilo. Slične uspehe je Zveza vojaških vojnih invali-

dov Jugoslavije dosegla tudi v drugih republikah. Zaradi tega je njen predsednik Petar Brajović na slavnostnem plenumu 29. oktobra zaključil svoj govor s tole ugotovitvijo:

»Petnajsto obletnico svojega dela je Zveza dočakala kot močna bojovniška organizacija, sposobna ne samo, da izvršuje naloge v zvezi s skrbjo za članstvo, pač pa da tudi sama prispeva k nadaljnjemu razvoju socializma pri nas.

Naš razvoj je šel vzporedno z razvojem socialistične družbe pri nas in zato so doseženi uspehi neločljivo povezani z obstojem socialistične Jugoslavije. Ponosni smo, ker smo vojni invalidi in Zveza VVIJ, ves ta čas uživali vsestransko pomoč ljudstva, naše socialistične skupnosti in osebno tovariša Tita.«

V. Mlekuž

Spomenik v Železni Kapli

NA osemintridesetih pokopališčih po Koroškem so pokopani padli borci NOV, od Zile do Roža, Gur, Podjune, Golovice na Svinški planini in Šent Martina na Dholci, severno od Vrbskega jezera.

Dne 30. oktobra so svojci padlih borcev s pomočjo Zveze koroških partizanov odkrili spomenik v Železni Kapli. Gradnjo spomenika so pripravljali že več let in spomenik bi že stal, da se niso proti njemu zarotili nekdanji in sedanjaki nacisti. Zadnja ovira pa je bila na škofijskem ordinariatu v Celovcu, ki ni hotel dovoliti, da bi bili pred imeni padlih jugoslovanskih, sovjetskih in poljskih državljanov vklesani grbi teh držav. Spomenik stoji namreč na cerkvenem zemljišču...

Proslava je bila povezana z Dnevom avstrijske zastave. Ob odkritju spomenika je govoril predsednik Zveze koroških partizanov Karel Prušnik-Gašper. Ta je v svojem govoru povedal, kakšen prispevek je dala okolica Zelezne Kaple v boju proti nacizmu. Na pokopališču v Železni Kapli je pokopanih nad sto borcev in skoraj petdeset žrtev fašizma. Med padlimi borci je tudi narodni heroj Franc Pasterk-Lenart, med njimi je trinajst jugoslovanskih, trije sovjetski in en poljski državljan, ostali pa so domačini. Na pokopališču so trupla pobitih v domačih krajih ter pepel umrlih in ubitih v koncentracijskih taboriščih. Med njimi, ki so bili zverinsko pobiti, je tudi enajstčlanska Peršmanova družina iz Podpece. Tik pred koncem vojne so jo pobili esesovci — pod njihovimi streli je padlo sedem otrok od enega do enajstega leta starosti... Tu je pokopana Hojnikova družina iz Lepene. Devetdeset let starega očeta, sina in snaho so pobili in trupla zmetali v gorečo hišo. Kahova družina iz Remšenika je dala šest žrtev, Šeinova iz Spodnje Bele pet, Podpesnikova tri, Žnidarjeva iz Obirske tri... Na koncu svojega govora je Karel Prušnik omenil, da smo komaj petnajst let po zmagi priča oživ-

ljanja fašizma. Neonacisti pravijo, da je že čas, da pozabimo na vojne dogodke, to pa samo zaradi tega, da bi lahko po svoje prikazovali dogodke in zastrupljali ozračje demokratske družbe.

Na spomeniku so vklesani stih partizanskega pesnika Karla Destovnika-Kajuha:

*Mostovi rasto
iz vseh človeških src rasto
in v vsa srca*

Nadalje je vklesanih na spomeniku skoraj sto petdeset imen padlih borcev in posvetilo: »Slava narodnemu heroju Francu Pasterku-Lenartu in tovarišem.«

Odkritja spomenika se je udeležilo nad 300 ljudi iz bližnje in daljne okolice.

K.

Mikulova hiša v Rutah

Z obiska v koroški partizanski hiši

SVET onstran Karavank. Jesen...

Po dolinah so ceste lepe, skoraj vse asfaltirane. Komaj pa zaviješ proti gozdnemu pobočju, je lepih cest konec in znajdeš se na ozki gozdni poti. Pobočje je strmo in poraščeno s smrekovimi in jelovimi gozdovi. Gozd je poln čudovito pisanih barv, od zlatorumene do oranžne in temnozelenene. Med temnim zelenilom smrek in jelk se svetijo rumene lise. To so macesni, ki med iglavci edini zgubijo pozimi zelenje.

Nad gozdovi se dvigajo pečine in strmine. Znano je, da je severna stran Karavank bolj strma kot južna. To dobro

vedo vsi tisti partizani, ki so kdaj pešali iz Gornje Savske doline na Koroško. Le zahodno od Kepe in Maloškega poldne, kjer se začne gorski greben spuščati proti Podkorenskemu sedlu in dalje proti Kanalski dolini, je severno pobočje bolj položno in gozdnato.

Tod je pritekala na Koroško uporniška misel, odkar je počila v Sloveniji prva partizanska puška. Nobeno nasilje ni moglo tega preprečiti. V teh odročnih krajih na severnih pobočjih Karavank je osvobodilno gibanje na Koroškem najprej pognalo korenine. Ni ga mogel zadušiti nacistični pritisk, ki je po krutosti pre-

kašal vse, kar so morali ti ljudje pretrpeti v stoletjih.

Pot me je zanesla k razvalinam starega gradu nad Maloščami. In tako sem se seznanil s sedanjo lastnico Mikulove domačije, ki je dala tri dragocena življenja za zmago nad nacizmom. Povabila nas je v hišo in nam po stari navadi postregla s koroškim jabolčnikom. Beseda je dala besedo in začeli smo se pogovarjati o minulih časih, posebno o tistih, ki so poldrugo desetletje za nami.

Počutil sem se prav tako, kot če bi prišel k starim partizanskim znancem nekje na Dolenjskem ali Gorenjskem. Partizanski ljudje so povsod enaki, gostoljubni in samozvestni. Gostiteljica nam je pokazala slike obeh bratov in matere. Mlajši brat, krepak koroški fant, vaje trdega dela v domačih gozdovih in na bornih njivah, je umrl v taborišču Dachau. Kmalu za njim je v taborišču Lublin umrla tudi mati, некоč zdrava in trdna kmečka žena.

Pri Mikulovih v Rutah so se ustavili partizani že zelo zgodaj. Stanko, starejši sin, je bil eden prvih koroških partizanov. Ko je odšel v gozd, so zaprli mater in brata (dveh sester ni bilo več doma, ker sta bili poročeni). Dokler so bili Mikulovi doma, je bila njihova hiša partizanom vedno odprta.

Stanko si je bil v gozdu nad domačo hišo zgradil preprost, toda dobro skrit bunker. Po-

*Nagrobni
kamen
Pöckovih
na
pokopališču
v Ločah*

licisti so ga lovili, večkrat so šli tik mimo bunkerja, našli pa ga niso. Ljudje so šele po vojni zvedeli, kje je bilo to skrivališče: delavci, ki so podirali drevje za lastnika velike žage v Bačah, so naleteli na ostanke bunkerja. Odtod je šel Stanko v smrt — doletela ga je tik pred koncem vojne, 25. aprila 1945 v hiši Marije Autz (Avc) v Dobju (Unter-aichwald). Orožniki so ga počakali v zasedi in ga ubili. Bržčas je zasedi botrovala izdaja...

Zdaj je hiša brez moškega. Tudi sestrin mož je pred leti umrl. Zaradi izčrpanosti, čeprav je bil razmeroma še mlad. Podnevi je moral delati na polju, ponoč pa v mlinu. Brez moškega pri hiši pa je povsod na kmetih težko, posebno še v hribih. Tudi v Avstriji delavci neradi delajo pri kmetih, ker imajo v mestih, v tovarnah, boljši in lažji zaslužek.

Nazaj grede sem spotoma obiskal tudi grob Mikulovih, ki so se pravzaprav pisali Pöck; »pri Mikulovih« se reče

po domače. Skromna črna plošča iz marmora z lepim slovenskim posvetilom stoji na vidnem kraju na pokopališču v Ločah. Tri imena in tri slike ljudi, ki so dali za svobodo človeštva največ v vsej okolici.

Kako je bil Stanko Pöck nacistom napoti, se vidi tudi po tem, da so njegovo smrt objavili z velikimi lepaki, ki so jih nalepili po vsej bližnji in daljni okolici. To pa v času, ko je bil polom nacistične Nemčije že pred vrati, ko je divjala bitka za Berlin. »Konec bandita Pöcka«, so kričali ti lepaki. Imenovali so ga dezertarja in izdajalca domovine, mu očitali, da je razbojnik in morilec... Nekaj dni pred koncem vojne...

Koliko podobnih zgodb bi lahko slišali v Korotanu! Koliko žalostnih oči bi videl! Kaj vse bi zvedel o hudih in veseilih trenutkih iz partizanskih časov!

Ljudje v teh vaseh se radi poglobljajo v spomine, kajti le spomini so jim ostali...

-en-

Potoval sem v bivša taborišča smrti

SREDI septembra sta televizijskega snemalca Milana Kumarja in mene poslali TV Ljubljana in Sekcija bivših političnih internirancev pri GOZB v bivša nemška koncentracijska taborišča Ravensbrück, Buchenwald, Auschwitz in Mauthausen. Najina naloga je bila, da v teh taboriščih posnameva na filmski trak čimveč dokumentarnega gradiva in narediva iz njega nekaj kratkih dokumentarnih filmov, ter da zbereva podatke, kako je v teh taboriščih, ki so danes spremenjena v muzeje, zastopana naša država.

Najina prva postaja je bil Berlin in tam tako imenovani »Komite der antifaschistischen Widerstandskämpfer«, glavni odbor njihove Zveze borcev. V tej organizaciji so v glavnem zastopani bivši zaporniki in interniranci; in tako naju je tu sprejel bivši interniranec iz koncentracijskega taborišča Saschenhausena in podpredsednik te organizacije Rudi Wunderlich. Rad nama je postregel z vsemi potrebnimi informacijami, nama priskrbel v Ministrstvu za kulturo spremeno pismo za taboriščne uprave, naju povezal z Muzejem za nemško zgodovino, kjer hranijo zbirko fotografij in dokumentov iz koncentracijskih taborišč itd. Skratka: on kot vsi drugi, pri katerih sva se v Berlinu oglasila, so nama ljubezljivo pomagali v vseh potrebnih stvareh in pokazali vse razumevanje za najino delo, ki pada v čas, ko se Evropa bori proti novi nemški oborožitvi in kdo ve: morda tudi proti novim koncentracijskim taboriščem. Tovariš Wunderlich pa mi je povedal tudi tole: 23. aprila prihodnjega leta bodo odkrili v bivšem koncentracijskem taborišču Saschenhausenu pri Berlinu nov spomenik žrtvam iz nacističnih taborišč. Ta spomenik bo nekakšen muzej vsega evropskega odporniškega gibanja in bo res nekaj lepega, kakor sem lahko razbral iz makete. Iz Berlina so že dvakrat obširno pisali v Beo-

grad, naj Jugoslavija pripravi in opremi v tem muzeju jugoslovanski del. Vse države, ki bodo tu zastopane (v glavnem vse evropske), že urejujejo svoje prostore, zato bi bilo prav, če bi jih čimprej uredili tudi mi. Taki centri namreč lahko veliko pomenijo za popularizacijo naše narodnoosvobodilne borbe in našega prispevka v borbi proti fašističnim osvajalcem.

Naslednja postaja na najini poti je bilo nekdanje nacistično taborišče Ravensbrück, kakih 100 km severno od Berlina. Praviijo, da Slovence najdeš povsod po svetu. In res: tudi tu živi Slovenka Rezka Resmanova, katere naslov sva dobila že v Ljubljani in nama je tu prišel prav. Resmanova, doma iz Maribora, je bila ilegalka že v stari Jugoslaviji, potem pa od decembra 1941 do osvoboditve jetnica v Ravensbrücku, po vojni pa se je tu poročila z nekim tovarišem, bivšim jetnikom, in tu ostala. Zdaj stanuje v nekdanjem taborišču, v stanovanju bivšega SS-ovskega zdravnika in je vodič za obiskovalce, ki prihajajo sem. Njo, kakor tudi druge vodiče v teh taboriščih, nekdanje jetnike in jetnice, sem na tistem občudoval; iz dneva v dan, iz ure v ure vodijo ljudi skozi taborišča in jim pripovedujejo o grozotah, ki so jih sami tu preživljali...

Od bivšega taborišča Ravensbrücka je ostalo malo: krematorij in celice bivših zaporov, v katerih so posamezne države uredile svoje muzeje, množična pokopališča in prostor okrog spomenika, ki stoji nad jezerom. Taborišče je nedostopno, ker je v njem sovjetska vojska, upajo pa, da se bodo vojaki izselili in da bodo lahko restavrirali tudi ta del.

Tudi jugoslovani smo zastopani v muzeju v Ravensbrücku, vendar še precej slabo, če naš del primerjamo z nekaterimi drugimi. A internirank iz Jugoslavije — predvsem iz Slovenije — je bilo v

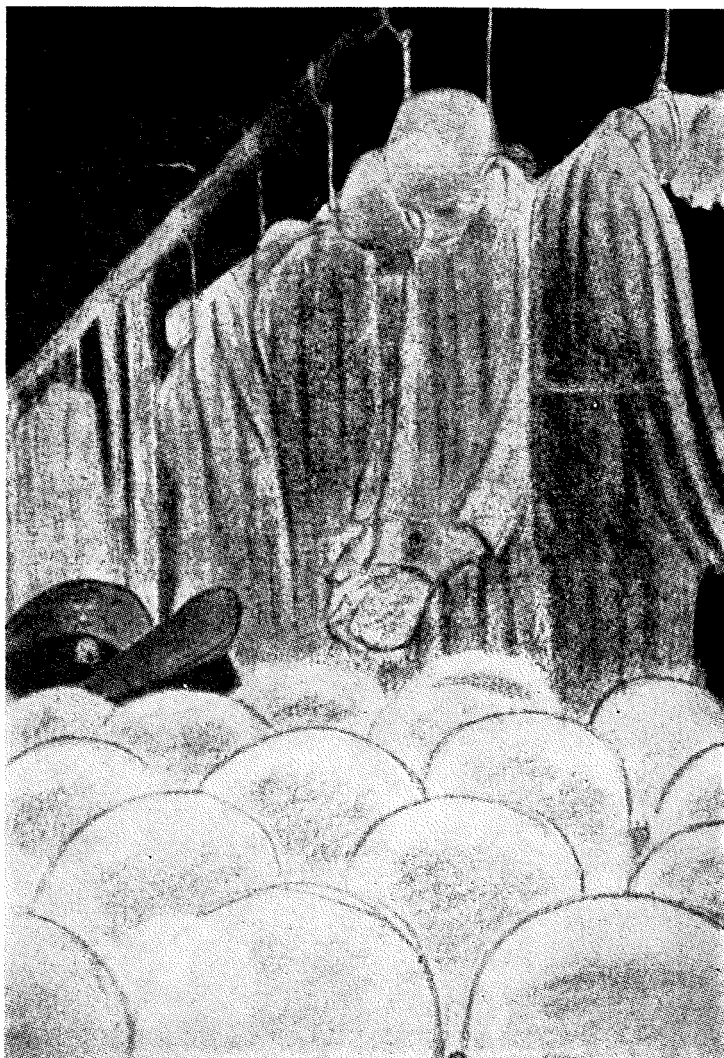
Ravensbrücku sorazmerno veliko. V celici, ki so jo dali nam na razpolago, je na stenah le nekaj fotografij iz NOB — in še veliko prostora, ki bi ga lahko bolj razgibano in zanimivo izpopolnili z novimi fotografijami, z gradivom iz življenja jugoslovanskih političnih internirancev (ki jih zdaj sploh ni videti, kot jih ne bi imeli), s kako primerno plastiko itd. Zelo okusno so na primer uredile svoj prostor Poljakinje; vse stene so popisale z imeni internirank, kar deluje zelo razgibano in naredi svojevrsten vtis. Moram pa reči, da ravensbrückski taboriščni muzej z vsem razstavljenim gradivom naredi na obiskovalce pretresljiv vtis in mu pričara nazaj tisti grozotni »pekel žena«, kakor so Ravensbrück imenoval francoske interniranke. Ravensbrück obišče mesečno okrog 10.000 ljudi. Razne organizacije, kolektivi in šole, pa tudi posamezniki neprestano hodijo ven in noter. Med obiskovalci so antifasisti iz vse Evrope in celo delegacije z drugih kontinentov.

Slovenske interniranke iz Ravensbrücka so me ob odhodu na pot prosile, naj jim zberem točne podatke, koliko Jugoslovank je bilo v tem taborišču, koliko jih je ostalo živih, koliko jih je odšlo na Transporte itd. Vendar vseh teh podatkov ni mogoče dobiti. Arhivi skoraj vseh koncentracijskih taborišč so doživeli žalostno usodo: ali so jih uničili že SS-ovci, ali pa so jih po osvoboditvi odpeljali zavezniki in so zdaj kdo ve kje. Vsi znani podatki, ki so ostali dosegljivi, so v glavnem že objavljeni v raznih publikacijah, ki so jih izdali preživeli jetniki raznih taborišč v raznih deželah. Toda podrobne številke so z leti, ki so šla mimo, stopile v ozadje, važno je postalo predvsem strašno dejstvo, da so v teh taboriščih umrli stotisoči in milijoni človeških bitij: v vseh nemških taboriščih okrog enajst milijonov ljudi. In važno je še, da se še veliko

njihovih krvnikov svobodno sprehaja po Evropi, predvsem po zahodni Nemčiji, in da prav v tej državi lahko zdaj zdaj pride do novih koncentracijskih taborišč... Samo nekaj podatkov, ki sem jih nabral: krvnica dr. Herta Oberhäuser, ki je v Ravensbrücku delala poskusne operacije in sodelovala pri sterilizaciji žena, ki je odgovorna za več sto smrti jetnic — je bila izpuščena iz zapora in ima danes svojo privatno zdravniško prakso v Zahodni Nemčiji. Drug takšen zdravnik ima veliko zobno ordinacijo v Zahodnem Berlinu. Buchenwaldskega krvnika Sommerja, ki je ubil več sto ljudi, zahodnonemška sodišča še do danes niso mogla spoznati za krivega. Da ne govorimo o nešteti drugih, ki so na položajih v Zvezni republiki — in da ne omenjamo dejstva, ob katerem človeka zmrzi: da je zahodnonemški notranji minister nedavno predlagal ustanovitev novih taborišč in temu že namenil teren nekdanjega nacističnega taborišča Bergen-Belsena.

Mislim, da smo do vseh teh stvari velikokrat preveč ravnodušni in do oživiljanja fašizma v Zahodni Nemčiji preveč sentimentalni. Mislim tudi, da tisk premalo in prebledo piše o tem, da grozote nemškega nacizma poznamo še zmeraj samo površno in da v časopisih posvetimo veliko več prostora pomanjkljivo oblečenim nemškim filmskim zvezdam — kot pa žrtvam nacizma in grozotam, kakršnih pred Hitlerjem ni poznal svet...

Iz Ravensbrücka naju je pot peljala nazaj preko Berlina, Leipziga in Weimarja v Buchenwald, ki leži osem kilometrov stran od Goethejevega mesta. Tudi Buchenwald je spremenjen v nemški nacionalni muzej in tudi tu od nekdanjega taborišča ni ostalo dosti: krematorij, nekaj stražnih stolpov in žične ograje, muzej v bivši kantini, nekaj SS kasarn (kjer je danes hotel in uprava) in od leta 1958 veličastni spomenik, največji na ozemlju NDR. Tudi originalnih dokumentov iz časa vojne je ostalo malo; ves arhiv so ali odnesli Amerikanci ali pa se je zgubil — tako da se tudi tu ne da točno ugotoviti, koliko

Jerzy Adam: Apel 19. julija 1943 v taborišču Birkenau

ljudi katere narodnosti je šlo skozi to taborišče. Buchenwald obiskuje dnevno še veliko več ljudi kot Ravensbrück. Do Buchenwalda je vsako uro redna avtobusna zveza iz Weimarja, tam zmeraj stoji vrsta avtomobilov in avtobusov iz Nemčije in raznih drugih držav, sem prihajajo vsako leto skupine bivših jetnikov iz vseh koncev Evrope, skratka: veličastno, ganljivo in vsega priznanja vredno.

Muzej v Buchenwaldu je posvečen mednarodnemu odporiškem gibanju v taborišču in v njem je poudarjena pred-

vsem mednarodna solidarnost jetnikov v boju z nacisti, solidarnost, ki je prišla ravno v Buchenwaldu med vsemi nemškimi koncentracijskimi taborišči najmočneje do izraza v oboroženi vstaji jetnikov in uspeli osvoboditvi. V muzeju lahko vidite razne dokumente in spomine — od orožja, ki so si ga v najtežjih pogojih oskrbeli jetniki, do primerov ustrojene tetovirane človeške kože, ki jo je zbiral žena komandanta Kocha...

V Buchenwald prihaja mesečno tudi do 30.000 ljudi. Spominska mesta so vedno

Janiny Tollik: Vsak dan po isti cesti... (Iz zbirke o Auschwitzu)

polna cvetja in vencev. Vodiči, stari buchenwaldski jetniki, neprestano vodijo kolono za kolono ven in noter. In med temi vodiči sem srečal nekatere stare znanke in tovariše iz taborišča — tako tudi enega, s katerim sva skupaj delala skoraj dve leti. V taboriščih in ječah je preživel 12 let — ves čas Hitlerjeve vladavine. Pravil mi je, da smo mu jugoslovanski jetniki ostali v zelo lepem spominu in naročil mi je kup pozdravov za tovariše, ki se jih še dobro spominja. Zakaj so velik del taborišča podrli, sem ga vprašal. To mi je razložil takole: barake so podrli, ker je zahodna propaganda zagnala hrup, da je Buchenwald spet koncentracijsko taborišče (nekaj let po vojni so bili tu res nacisti) — in baje bi porušili vse, če se ne bi postavili po robu nekateri bivši jetniki. Tako je ostalo vsaj to, kar stoji in spo-

menik, ki so ga postavljali dve leti in je res najlepša oddolžitvev nemškega naroda žrtvam nacizma.

Tretje taborišče, ki sva ga obiskala, je bil Auschwitz na Poljskem. Auschwitz, ta najpošastnejši kraj iz druge svetovne vojne, je edino taborišče, ki še skoraj v celoti stoji in je spremenjeno v poljski državni muzej. Direktor muzeja v Auschwitzu je simpatičen mlad tovariš Kazimierz Smolén, ki je bil sam štiri leta tu jetnik. Tudi tu je že v prvem pogovoru z njim prišlo do tistega starega, malo mučnega vprašanja: zakaj Jugoslovani ne storite kaj več, da bi si uredili svoj del v tem muzeju? V Auschwitzu imamo v baraki 17 na razpolago celo nadstropje za ureditev razstave. Več narodnosti urejuje ali je že uredilo v Auschwitzu muzeje svojega odporiškega gibanja. Kot mi je rekel direktor in ka-

kor sam vem, gojijo poljski ljudje do nas velike simpatije in tudi sem prihajajo vsak dan kolone ljudi (do pol milijona na leto). Direktor Smolén mi je rekel skoraj dobesedno: »Če bi imeli Jugoslovani v Auschwitzu svoj muzej NOB in koncentracijskih taborišč, vam lahko zagotovim, da bi bilo to za naše obiskovalce še posebno zanimivo.« Obeh delov tega taborišča (Auschwitz I. in II. ali Brzezinka) je toliko, da vse to v enem dnevu težko obhodiš. Že sam muzej v Auschwitzu I., urejen v nekaterih barakah, je tako bogat in pretresljiv, da bi lahko že iz tega gradiva naredili pretresljiv celovečerni film. Tu so nacisti na industrijski način podušili in sežgali 4 milijone ljudi, in ko človek gleda dokumente in pričevanja o vsem tem, se mu jeziho lasje in zastaja dihanje. Ali se sploh v popolnosti zavedamo, kaj pomeni beseda Au-

schwitz? Verjamem, da si ljudje, ki tega niso sami videli, težko predstavljajo, kaj je to pravzaprav bilo. Sam sem bil v tem taborišču tokrat že tretjič in ko sem zdaj ponovno več dni vse to gledal in o vsem tem razmišljal, sem se vračal ob večerih z dela utrujen in pobit kot malokdaj po normalnem vsakodnevnem delu. Pa vendar je treba zlo spoznati in poznati, da ne ostaneš do njega ravnodušen in da se mu znaš upreti, preden je prepozno. Mislim, da bi se bila Evropa veliko bolj odločno uprla Hitlerju in njegovim barbarom, še preden je začel vojno, če bi poznala peklenske skrivnosti njegovih taborišč, ki so bila takrat še razsejana po vsem Reichu, če bi verjela tistim redkim glasovom, ki so se slišali iz njih, skratka: če bi vedela, kaj jo čaka v Dachauu, Auschwitzu, Buchenwaldu, Ravensbrücku, Mauthausenu.

Da, tudi Mauthausen, ki sva ga obiskala na koncu najine poti, je bil eden tistih velikih središč Hitlerjeve industrije smrti, ki je bila znanstveno in tehnično popolna kot nobena v takratni Evropi. Človeku se vsili ob vsem tem tale misel: znanost in tehnika, ki jima moderni človek poje hvalo, sta res lahko veliki dobrotnici ljudi. Toda samo pod enim in edinim pogojem: da ju imajo v rokah trezni in razumni humanisti. Toda hvala lepa za vso znanost, ki jo dobi v roke zločinec, barbar in norc. Ne pozabimo na to...

V Mauthausenu stojijo danes še vsi zidovi okrog taborišča, stoji kamnolom, stojijo ruski, češki, poljski, francoski, jugoslovanski in italijanski spomeniki, dalje bivša pralnica, kuhinja, zapor, krematorij in nekaj barak. Taborišče je sicer ohranjeno kot spomenik, vendar se zdi, da avstrijskim oblastem ni kaj dosti do tega, da bi ga na široko razkazovali. Zato ima človek tu drugačen občutek kot v prejšnjih treh taboriščih. Tu ni nobenih voščil ali kake uprave, kjer bi človek dobil potrebne informacije, tu najdeš pri vходу le starega vratarja, ki prodaja vstopnice, in starejšo žensko, ki ti prodaja brošuro o taborišču. V Mauthausenu ob delavnikih tudi nisem videl večjih

skupin obiskovalcev, ampak le posameznike in manjše skupine, ki so, prepuščene same sebi, tavale skozi taboriščne prostore. Taborišče je že itak precej od rok (25 km z avtobusom od Linza in še 2 km peš v hrib), a na križišču, kjer se cepita cesti proti mestecu Mauthausenu in bivšem taborišču, vabi kašipot turiste v »staro mesto Mauthausen ob Donavi«, medtem ko kašipot v bivše taborišče komaj opaziš. Zdi se, da Avstrijci na tihem želijo, naj se vse to že nekako pozabi, in čeprav uradno nihče ne nasprotuje temu, da bi slavili spomin žrtev nacizma, tega tudi nihče preveč navdušeno ne podpira. Morda bo kdo rekel: saj imajo prav, kaj bi to kar naprej pogrevali! Petnajst let je že minilo od konca vojne in ljudi vse to ne za-

nima več. Jaz pa bi raje rekel drugače: sam sem preživel tako taborišče in zdaj ponovno obhodil te kraje — in verjemite, da je bilo eno kot drugo kar se da mučno, vse prej kot prijetno. Toda ne zakrivajmo si oči pred tem, da jutri spet lahko doživimo kaj podobnega, in ne bojmo se spoznavati zla, da ga bomo lahko pravočasno ukrotili. Nacizem in njegova taborišča so bila najhujše zlo v zgodovini človeštva. Norcev in zločincev Hitlerjevega in Himmlerjevega kova pa hodi še veliko po svetu. Zvezimo jim roke, dokler je čas — dokler ne dobijo vanje oblasti nad nami, dokler ne dobijo vanje najvišjih dosežkov znanosti in tehnike, s katero nas lahko podušijo in podavijo, kakor je to delal nacizem.

Graško grobišče — spomenik 1300 žrtvam

Vsako leto na dan mrtvih organizira Okrajni odbor Zveze borcev v Mariboru skupno z ostalimi množičnimi družbenimi organizacijami obisk graškega pokopališča v Avstriji, kjer je po domnevah tamkajšnjih organizacij pokopanih 1200 do 1300 žrtev fašističnega terorja iz severovzhodne Slovenije in bržčas tudi iz Begunj. Letos so organizacije iz mariborskega okraja položile na spomenik žrtvam petnajst vencev, na grobovih pa so poleg naših predstavnikov govorili tudi zastopniki avstrijskih strank. To je bila ganljiva komemoracija, s katero so predstavniki naših in naprednih avstrijskih organizacij znova obsodili nacizem in vse tiste, ki bi ga radi oživili. — Oglejmo si malo natančneje, kakšno je graško pokopališče, kdo vse je tam pokopan in kakšni spomeniki spominjajo na 1300 žrtev.

KER so na graškem pokopališču pokopani skoraj vsi talci iz mariborskih in celjskih zaporov, je grobišče pomemben spomenik narodnoosvobodilnega boja. Sedaj so na vzpodbudo avstrijskih strank — ljudske, komunistične in socialistične — v teku razgovori o obnovitvi spomenikov na graškem pokopališču in o ureditvi prostora v graških zaporih, kjer so med vojno oglavili skupno 131 ljudi, med njimi tudi nekaj protifašistov iz Jugoslavije.

Graško pokopališče so uredili na pobudo treh avstrijskih strank leta 1946. Po takratnih ocenah je v dveh grobiščih pokopanih skupno okoli 3000

do 3200 žrtev, med njimi okoli 1300 Jugoslovancev, Avstrijcev, Madžarov, Poljakov in Francozov. Točnega števila ne morejo ugotoviti, ker so prva leta fašisti ustreljene talce sežigali. Ko so pred 14 leti urejevali grobišča, so med drugim odkrili tudi večje število žar.

Graške organizacije so poleg žar našle tudi spiske z ustreznimi številkami, tako da smo oktobra leta 1946 lahko prepeljali v Maribor 255 žar ustreljenih žrtev. Med njimi so tudi žare talcev iz mariborskega in celjskega zapora. Nekatere žare so sedaj na spomeniku talcev v Mariboru.

Prvi talci so padli v Mariboru v noči med 24. in 25. avgu-

Sprevod mariborskih predstavnikov z venci množičnih organizacij na graškem pokopališču dne 1. novembra letos

stom leta 1941, zadnje talce pa so ustrelili na dvorišču mariborskega zapora 10. marca leta 1944. V tem času so fašisti ubili na dvorišču zaporov 671 talcev. V celjskem »Piskru« so v tem obdobju ubili še 365 žrtev, tako da so iz dveh zaporov prepeljali v Gradec skupno 938 talcev in jih tam delno upepelili, delno pa pokopali.

Med temi ustreljenimi talci so narodni heroji: Jože Hermanko, Slavko Šlander, Slava Klavara, Franc Vrunč in Jože Kerenčič. Ker so te žrtve fašizma padle že v letih 1941 in 1942, ne vemo, ali so bile njihove žare prepeljane oktobra leta 1946 v Maribor, ali pa so pokopani v Gradcu.

V Gradcu so Nemci pokopali tudi 65 borcev I. pohorskega bataljona. Med njimi so narodni heroji Alfonz Šarh, Jože Menih-Rajko, Pavla Mede-Katarina, dr. Dušan Mravljak-Mrož in Lojze Vresk-Gustl. Kasneje so baje prepeljali na graško pokopališče tudi nekaj partizanov, toda njihovo število ni znano. Po marcu leta 1944, ko so prenehali streljati v prostorih mariborskega sodišča, niso več pokopavali žrtev v Gradcu, temveč so jih pokopali kar na moriščih, večidel v bližini Maribora.

Omenil sem že 131 žrtev fašizma, ki so jih obglavili v graških zaporih. Gre za tiste

ljudi, ki so bili nemški državljani in so jih po nemških zakonih obglavljali zaradi »veleizdaje«. Jugoslovanov je med njimi morda le deset ali petnajst. Sedaj bodo v zaporih uredili morišče kot spomenik žrtev fašizma. Za to so tri avstrijske stranke, ki na tem področju nastopajo enotno, dobile že potrebno oblastveno privoljenje.

Graško pokopališče so uredili leta 1946. Takrat so žrtve

prenesli v dve skupni grobnici ter postavili spomenik z napisom »Varujte svobodo in mir.« Na sredo velikega granitnega kvadra so postavili velik hrastov križ.

Že pred leti so omenjene tri avstrijske stranke sprožile predlog, da bi uredili morišče v zaporih ter renovirali spomenika. Povezali so se z Glavnim odborom Zveze borcev v Ljubljani in po prvih stikih ter razgovorih je odpotovala naša delegacija v Gradec. Letos decembra naj bi se ponovno sestali v Mariboru. Na tem sestanku bodo naši in avstrijski predstavniki predložili osnutke spomenikov, tako da bi se v bližnji prihodnosti lahko lotili dokončne ureditve.

Osnutki za sedaj še niso znani, vemo pa, da bo to skupen spomenik žrtvam fašizma. Kot so se vse tri avstrijske stranke pokazale na tem področju zelo korektne, ne smemo prezreti, da smo ugotovili stanje na graškem pokopališču prav preko teh organizacij, ki so rade prepuščale najdeni arhiv našim organizacijam.

Zato bi bilo prav, če bi čimprej postavili v Gradcu spomenik žrtvam fašizma, tako da bi bile tudi te žrtve most za sporazumevanje med našim in avstrijskim narodom.

M. Čepič

Spomenik žrtvam fašizma na graškem pokopališču. Na spomeniku je vklesan napis: »Varujte svobodo in mir!« Ta spomenik nameravajo obnoviti

JAKOB MERHAR, župnik z Zaplaza, je stal pri oknu v svoji pisarni in zrl skozi prozorno tančico redkih snežink, ki jih je poševno zanašal ledeno mrzel veter. Njegov pogled je bil uprt v stražarja, ki je stopical pred veliko kmečko hišo, oddaljeno dva lučaja od župnišča. V tisti hiši je bilo nekaj ranjenih partizanov in v njej se je nastanil štab bataljona. Stražar je stopal vzdolž pročelja in ves premražen tiščal glavo v zavihanem ovratniku oguljenega vojaškega plašča. Kdaj pa kdaj je obstal in zacepetal na mestu, da bi si ogrel premrle noge, ter si z rokami podrgnil od mraza pomodrele uhlje. Potem je spet hodil gor in dol po snegu, ki je škripal pod njegovim slabim obuvalom.

Že od davi se je mudil v Zaplazu neki partizanski bataljon. Po dvodnevni bojih z Italijani in belogardisti se je izmučen in sestradan umaknil in se ustavil v tej vasi, da bi si odpočil, preden krene dalje.

Štab bataljona je zaradi varnosti prepovedal domačinom izhod iz vasi, dokler se bataljon zadržuje v njej. Okrog vasi so bile postavljene straže, ki so med drugim pazile tudi na to, da ni noben vaščan zapustil vasi.

Kmalu po prihodu bataljona v vas je šel mimo župnišča intendant, ki je nabiral hrano za svojo enoto. Župnik ga je pozval v župnišče, ga zelo prijazno sprejel, mu postregel s šilcem žganja in mu podaril, ne da bi ga bil intendant prosil, nekaj kilogramov koruznega zdroba. Med kratkim pogovorom se ni župnik prav nič zanimal, katera partizanska enota je pravzaprav to, od kod prihaja, koliko borcev šteje, kako so oboroženi ali kaj podobnega. Z ničimer ni pokazal, da je sovražen partizanom, in intendant ni vedel, da je prav župnikova zasluga, da je večina vasi za bele. In ko bi ga zdajle videl, ne bi niti slutil, kaj se snuje v njegovih na pol plešasti glavi.

Čez čas je prišla mimo župnišča kakih devet let stara deklica. Župnik se je mahoma otresel zamišljenosti, potrkal na šipo in z roko namignil deklici, naj pride v župnišče.

»Hvaljen Jezus!« je pozdravila punčka.

»Na vekov veke!« je odzdravil župnik in stopil od okna. Potem je povzel: »Mirka, poslušaj! Takoj pojdeš v Zaboršt, v tamkajšnje

župnišče. Tam so naši vojaki, to veš, ne? No, tja ponesiš listek, ki ti ga bom dal. Ta listek izroči gospodu Mrkunu, ki je komandant tistih naših fantov, in povej mu, da te pošiljam jaz. Če bi pa njega ne bilo, ga izroči gospodu kaplanu. Si razumela? No, prav. Toda, ko boš šla skozi vas, glej, da te

ne opazi kak partizanski stražar. Iz vasi pojdi po Tomaževem grabnu, kjer je veliko grmovja; tam se previdno priplazi do ceste, potem pa pojdi naravnost v Zaboršt. Ko bi te pa slučajno zagledal kak partizan, ki stoji na straži, moraš ta listek brž požreti, če ga ne bi mogla neopazno odvreči. Si razumela? Glej, da listek ne pride v roke partizanom! Če bi pa nazadnje le prišlo do tega, tedaj jim ne smeš povedati, da sem ti ga dal jaz. Dobro si zapomni: za nič na svetu jim ne smeš povedati, kdo ti ga je izročil. Če bi jim povedala, bi storila strašen smrten greh in bi šla živa v pekel. Si razumela?»

Mirka je molče pokimala.

»Domov se vrneš z našimi vojaki, ki bodo prišli sem. Tvoji mami pa bom medtem že sporočil, da sem te poslal v Zaboršt. Si razumela?« Deklica je vnovič pokimala.

Bila je eden izmed štirih neodraslih otrok neke bajtarice, katere mož je na župnikovo pobudo šel k belim in je pred nedavnim padel v nekem spopadu s partizani. Mala Mirka je bila vajena brezpogojno ubogati župnika, ker sta jo tako naučila on in njena mati, na pol versko blazna reva.

Župnik je stopil k mizi, nekaj napisal na majhen listek, ga večkrat zganil, da bi bil čim manjši, in ga dal deklici, rekoč:

»No, zdaj pa le pojdi v božjem imenu in stori vse tako, kot sem ti naročil. Bog s teboj!«

Ko je ostal sam, je župnik spet stopil k oknu in s pogledom nekaj časa spremljal stražarja, ki je koračil pred ono hišo. Čez čas je na župnikovo obličje legel nasmešek tihega zmagoslavja.

Iznenada je zaslišal rafal iz brzostrelke. Zdrznil se je, nato pa napeto prisluhnil v tisto smer, proti Tomaževemu grabnu. Nič več. Tedaj ga je obšla temna slutnja. Skoraj opotekaje je šel k mizi in se sesedel na stol.

Tačas je bil stražar, ki je stal nad Tomaževim grabnom, planil v bližnje grmovje. Ko je začul, da se nekdo oprezno pretika skozi zasneženo grmovje, ga je trikrat pozval, naj se ustavi; ker pa je nevidni neznanec začel bežati, je izstrelil rafal v tisto smer. Ko je nato prihitel tja, je zagledal v snegu deklico, ki je ležala vznak s prestre-

ljenimi prsi. Kmalu zatem je pritekel tja malone ves bataljon, ki ga je alarmiralo stražarjevo streljanje. Borci so se zgrnili okrog mrtvega otroka in spraševali stražarja, kako se je to zgodilo. Stražar je povedal, kako in kaj. Vtem je komisar bataljona opazil, da mrtva deklica nekaj tišči v desni roki. Razklenil ji je pest in ji vzel droben listek, ga razganil in bral:

Tu je 96 partizanov, od teh 11 ranjenih. Razen 2 lahkih strojnic in 5 brzostrelk imajo samo puške, nekateri pa so celo brez orožja. Vas so blokirali. Pridite čimprej!

Komisar je osupnil. Potem je rekel navzočim borcem in vaščanom:

»Vsi ste priča, da sem tale listek našel pri tej deklici. In zdaj poslušajte, kaj je napisano na njem!«

Ko je prebral, so se borci in domačini spogledali.

»Kateri podlež je poslal tega otroka po bele, oziroma v smrt?« je togotno vprašal komandant bataljona in se strogo ozrl po domačinih.

»Kdo je tisti izdajalec, ki je hotel pozvati bele iz neke bližnje postojanke — bržkone iz Zaboršta — da bi nas zahrbtno napadli in pobili?«

Štab bataljona je zaman skušal izslediti tistega, ki je to storil.

Ko je bataljon pod večer odšel iz vasi, se je med domačini pojavil župnik Merhar. Zdaj se je ponovno odprl ta pobeljeni grob in iz njega je začelo zaudarjati po smradu, ki je zastrupljal večino vaščanov.

»Odšli so razbojniki,« je začel. »Odšli so, potem ko so umorili nedolžno dekletce, hčerko očeta, ki je ondan dal svoje življenje za vero in narod. Več kot jasno je, da so se zdaj rdeči tolovaji zaradi tega maščevali nad njegovim otrokom. Da pa bi prikrili pravi namen tega svojega krvavega hudodelstva, so svoji žrtvi podtaknili nekakšen listek, češ da je šla v imenu ne vem koga klicat naše fante v Zaboršt ali kaj vem kam. Tako, vidite, bratje v Kristusu, so ti satanovi sinovi zagrešili novo vnebovpijoče hudodelstvo. In po vsem tem so še vedno med vami nekateri slepci in glušci, ki ne verjamejo mojim dokazom in me ne poslušajo, ko stalno trdim, da kdor podpira take brezbožnike in morilce nedolžnih otrok, je enak njim, in zato ga bosta prej ali slej doletela pravična kazen posvetne oblasti in prekletstvo z neba.«

Z ranjenci čez Baško grapo

ZADNJO vojno zimo je bil Rezijanski bataljon v dolini Rezijske, po kateri je dobil tudi svoje ime. Imel je nalogo, za netiti upor med Slovenci, ki so bili že dolga desetletja izpostavljeni potujčevanju. Osvoboženi kraji so bili važne postojanke, od koder so deli bataljona večkrat napadli progo Ponteba—Trbiž. Ta je bila za Nemce zelo važna, ker je bila ena redkih zvez Nemčije z italijansko fronto. Naše bivanje v teh krajih je presedalo tudi našim zahodnim zaveznikom, ki so nam večkrat poslali kako delegacijo z zahtevo, da se umaknemo s tega področja, češ da bodo na tem področju delovali italijanski republikanci, tako imenovani »ozo-povci«.

Tembolj smo bili seveda nadležni Nemcem, ki so nas hoteli po vsej sili uničiti ali vsaj pregnati. Tako so nas v ranih jutranjih urah 15. januarja 1945 s pomočjo domačih izdajalcev poskušali obkoliti. Sodelovalo je tudi njihovo letalstvo. Pa so se ušeli tudi tokrat. Pod zaščito jutranjega mraka smo se v skupinah prebili nad vasjo Ozeano ter krenili mimo Učeje in Žage v Sočo. Ostanek zime smo nato preživeli v Soči, ki je bila takrat središče partizanstva. Nemci so medtem poskušali prodreti v dolino Soče in v Trento, vendar se zaradi naravnih ovir niso mogli premikati drugje kot po dolini Soče, kjer smo jih zlahka zavrtili. Njihov poskus obkoljevanja je torej propadel. Izvršili smo več manjših napadov iz zased okoli Bovca.

Sonce je sijalo in talilo debelo plast snega, ko smo v dolgi koloni zapuščali dolino Soče. Vzpenjali smo se na pogorje Javoršček proti planini Predolini. Čim više smo bili, tem debelejša je bila snežna odeja. Zato je bila pot vedno bolj težavna. Borce pa je podžigala želja, da se čimprej prebijajo preko zasneženih gora, mimo sovražnikovih postojank v Baški grapi, preko Planote v Spodnjo Tribušo, na osvobodeno ozemlje. Pohod je potekal v redu in smo prišli na cilj prej, kot smo pričakovali.

Saj smo šli na pot s samimi krepkimi in močnimi mladimi borci, ki so si med bivanjem v osvobojeni Soči nabrali novih moči. Del bataljona je namreč ostal v Soči pod poveljstvom komisarja Staneta Čoza in pomočnika komandanta Gorazda. Pohod drugega dela bataljona pa sva vodila jaz in pomočnik komisarja Pavle Špacapan.

Po prihodu v Cerkno, središče osvobojenega ozemlja na Primorskem, smo bili še bolj navdušeni. Videli smo stvari, ki jih v Reziji še ni bilo. Videli smo odseke in delavnice pri štabu IX. korpusa, ki so delovali tako, kot da ni vojne. Zlasti nas je navdušila prosvetna dejavnost kulturne skupine. Navdušila so nas tudi zavezniška letala, ki so z letal odmetavala orožje, strelivo in vojaške potrebščine. Vsak dan smo ugrabili: danes smo mi na vrsti. Toda nič. Iz dneva v dan smo postajali bolj nestrpni. Spraševali smo se, kdaj nas bodo opremili z novim orožjem in uniformami. Življenja na osvobojenem ozemlju smo se naveličali tudi zaradi tega, ker nam je začelo kruliti po želodcih. Hrana je bila namreč strogo »dietična« in edini predstavnik beljakovin je bila puhla repa. Dovoz živil iz okolice je bil tedaj

prekinjen in vsi smo slutili, da se bo nekaj zgodilo.

Po desetih dneh bivanja v Cerknem smo le dobili, kar smo tako krvavo potrebovali. Borci so zaživel v upanju, da se bodo vrnili v Rezijsko. Namesto tega pa so morali zamenjati neko italijansko partizansko enoto na položajih na Cerkljanskem vrhu. Na teh položajih so ostali 8 dni in noči; vsak trenutek smo pričakovali sovražnikov napad. V Cerknem se je že začela evakuacija. Dnevi so bili lepi in mirni, narava se je prebujala iz zimskega spanja. Bližala se je pomlad, kakršnih je bilo že mnogo, toda vsakdo je slutil, da bo ta nekaj posebnega.

V noči od 21. na 22. marec, ko sta bili napetost in nestrpnost na višku in ko se nekatere naše brigade že spoprijete s sovražnikom, smo nenadoma prejeli povelje, naj zapustimo položaje in se vrnemo v Cerkno. Jaz sem se moral osebno zglasti v štabu korpusa, kjer so mi rekli, da mora naš bataljon brezpogojno rešiti »pokretno« bolnišnico 31. divizije, ki je bila v Novakih. Objasnili so mi tudi položaj: Nemci so začeli z ofenzivo in nas hočejo s postopnim stiskanjem obroča uničiti. S Francem Kravanjo-Svobodo sva srečala naše enote, ki so odhajale na nove položaje. Tačas so naši borci dobili opremo in material, ki sta ga

Štab Rezijanskega bataljona. Drugi od leve je namestnik politkomisarja Pavle Špacapan, v sredini je Silvo Gianfrate, zraven njega pa komisar bataljona Stane Čož

bila pripravila intendanta Fric in Gusto. Ko smo odhajali ob zori iz Cerknega, je bilo vse pusto in življenje je zamrlo.

Bolnišnico je bilo treba neopazno izpeljati z ozemlja, kjer je sovražnik nameraval izvršiti glavni napad. Osebe in ranjenci so bili že zelo nestrpni in jih je naš prihod pomiril ter opogumil. Med ranjence so razdelili sanitetne in druge potrebščine, jih pregledali in previli. Zavedajoč se težavnih nalog, se je sestal naš štab bataljona in sklenil, kam in kako se bomo prebijali mimo sovražnikovih postojank.

Sonce se je nagibalo k zatonu, ko smo se razvrščali v dolgo kolono in se začeli vzpenjati proti Planoti. Na nasprotni strani smo že slišali grmenje min in regljanje mitraljezov. To nam je dokazovalo, da so Nemci že začeli ofenzivo. Hodili smo hitro, ker smo nameravali še pred zoro prekoračiti Baško grapo, ki je bila najtrši oreh na našem pohodu. Prehod nam je delal težave tudi zato, ker se je z ranjenci težko spuščati po strmih, potem pa spet plezati navkreber. V dolini je bila železnica, utrjena s številnimi bunkerji. Pot je bila čedalje težavnejša. Lačni in utrujeni borci so premagovali vse težave in hiteli, kar se je dalo. Samo da bi pred zoro prekoračili Baško grapo... V Tolminskih hribih bi bili ranjenci na varnem. Kmalu nas je zajela noč. Kolona se je strnila, da bi laže obdržala medsebojno zvezo. Ponoči je postal sovražnik aktivnejši. Bobnenje je postajalo čedalje močnejše in nedaleč od nas je tudi gorelo. Visoki plameni so švigali proti temnemu nebu in svetili v noč. Srečevali smo številne naše enote, ki so hitele na položaje. V zaselek Logaršče na pobočju Baške grape smo prišli ob treh zjutraj. Kratek odmor, potem »stroga tišina«. Od jutra sta nas ločili le še dve uri, kar bi nam popolnoma zadostovalo. Kar tako se nismo mogli spustiti v dolino, ker so Nemci prej kone postavili zasede. Poiskali smo terenca, ki je potrdil, da je železnica močno zastražena, da Nemci vsak večer dobivajo okrepitve z Mosta na Soči in da je neka enota že naletela

na zasedo. To je potrdilo naš sum, da je Baška grapa past za naše enote, ki se bodo skušale ogniti ofenzivi. Položaj je bil torej več kot resen. Jutra nismo smeli pričakati tu. Po kratkem posvetovanju smo sklenili, naj se bataljon z ranjenci takoj vrne v bližino vasi Pečin in tam počaka nadaljnjih navodil. Nekaj izbranih borcev pa je ostalo pri Logarščah, kjer naj bi proučili možnosti za prehod čez železnico. Še preden se je zdanilo, smo si poiskali skrita mesta, od koder bi lahko opazovali premikanje sovražnika. Ves dan smo prežali. Ugotovili smo, da se okrepitve kmalu po jutranjem svitu umaknejo iz zased, v mraku pa ponovno zasedejo prehode. Ta skrivnost nas je stala dva dni in eno noč. Zato smo bili vsi, posebno pa ranjenci, že precej nestrpni.

Končno je napočil trenutek tako težko pričakovanega odhoda. Odločili smo se prekoračiti grapo še pred nočjo, torej preden bodo Nemci odšli v zasede. Tovariši so nas začudeno gledali, češ kaj bomo podnevi, ko niti ponoči ne moremo na drugo stran. Toda časa za pojasnjevanje ni bilo več. Kot predhodnica so krenile v dolino tri močne skupine. Prvo je vodil komandir 1. čete Karol Cuder. Ta bi morala čimprej prekoračiti Baško grapo, doseči nasprotni greben ter postaviti zasedo nad vasjo Ljubinj. Ostali dve skupini naj bi zasedli smeri proti Mostu na Soči in proti Podbrdu.

Vse tri skupine so brž švigale prek grape in dosegle določena mesta. Na drugi strani je ostalo le jedro bataljona z ranjenci. Vsaka minuta je bila dragocena. Če bi pridrvela močna sovražna kolona, bi nas prerezala na dvojce. Najteže je šlo z ranjenci preko Bače, ki je bila še zelo mrzla. Sonce je metalo zadnje žarke na okoliške grebene, ko je zadnji borec prekoračil reko. Kmalu se je pokazalo, da smo izkoristili zadnje trenutke, kajti v dolini so se že pojavili Nemci. Ti so opazili zadnji del kolone z zaščitnico in začeli streljati. Toda bili smo že na varnem in težko prehodna Baška grapa je bila za nami. Nad Ljubinjom smo si privoščili kratek počiv-

tek. Pot smo nadaljevali v popolni temi. Spuščali smo se v globoke doline, se vzpenjali po strmih pobočjih, dokler nismo zgodaj zjutraj prišli v vas Čadrg. Izmučeni borci in ranjenci so pospali. Ukrenili smo vse potrebno za varnost, intendanti pa so poskrbeli, da so ljudje po dolgem času dobili topel obrok hrane. Na srečo je bila blizu gospodarska komisija. Varni in siti smo se prijetno počutili med zavednimi prebivalci.

Naslednje jutro, 28. marca 1945, smo se morali posloviti od prijaznih vaščanov. Čakala nas je težka in nevarna pot pod zasnepenim Bogatinom mimo Krnskega jezera, v dolino Lepene in Soče. Snega je bilo čedalje več. Ko smo že skoraj dosegli Bogatinsko sedlo, je kolono zajela gosta megla in znašli smo se v snežnem metežu. To pa še ni bilo najhujše. Najbolj smo se bali plazov, ki so se zaradi odjuge že trgali in z močnim bobnenjem drveli v dolino. Morali smo se ustaviti, da bi nekaj borcev pregledalo nadaljnjo pot in da bi prenehalo neurje. Dolgo se tudi tukaj nismo smeli zadržavati, ker tudi tu nismo bili popolnoma varni, pa tudi dež nas je začel neusmiljeno prati. Sklenili smo spustiti se navzdol. Po dveh ali treh zavojih smo spoznali, da o »mulatjeri« ni sledu, ker jo je pravkar zagnil plaz. Toda izkušeni planinci so se kmalu znašli. Spustili smo se v dolino kar po drči, mi pa smo jim sledili. Tudi ta ovira je bila naposled za nami. Bili smo v dolini Lepene. Do kože premočeni, izmučeni od naporne poti. Nastanili smo se po hišah v Lepeni. Nenadoma je v tišini odjeknil kratek rafal. Kaj neki se je zgodilo? Kmalu smo zvedeli, da se je nekemu borcu sprožila brzostrelka in ga smrtno ranila. Ta dan nismo hoteli nadaljevati pohoda, kar bi bili radi v strnjeni koloni prikorakali v Sočo, za to pa smo bili preveč trudni.

Tja smo prišli šele naslednji dan. »Pokretna bolnica« se je nastanila v posebnih prostorih v Soči. Ranjeni tovariši so nam bili hvaležni, da smo jih pripeljali mimo sovražnih zased na varno.

Srečko Gianfrate-Silvo

Skozi vihar in ogelj

LEDEN veter podivjano razsaja po zasneženih gozdovih in poljanah. Z grebenov prši sneg ko lavina in polni kotanje z zameti. Potoki zmrzujejo in buče ob ledenih skalah, vsepovsod se kristalno ivje leskeče v strupenem mrazu.

Kurirja Zdenko in Lojze gazita globoko snežino v celo, kajti vse gozdne poti in steze so zametene. Malone vso noč že obirata planinske grebene, nerodno drsita v globače in spet rijo navkreber kakor dva krta. Pot je nezno naporna, toda kurirja vztrajata, kajti kurirja ne bi bila kurirja, če ne bi dospela do cilja.

Tistega decembra 1944 je po Štajerskem divjala huda nemška ofenziva. Vse enote naše vojske so bile obkrožene od močnih sovražnih sil. Vendar pa se tistega dne ni dalo ugotoviti, od katere strani bodo padli prvi sovražnikovi udarci, od kje bo zaropotalo.

Toda, tedaj se je že začelo...

Zdenko in Lojze sta tisto noč nosila obveševalne podatke, da se na tisoče Nemcev pomika od Laškega proti Revirjem. Njuna naloga je bila, da se prebijeta do jurišnega bataljona na Partizanskem vrhu in mu izročita poročilo o sovražnem prodiranju. Medtem ko se bo bataljon premaknil na področje Moravske doline, kjer naj bi branil zaledne ustanove pred grozečo nevarnostjo, se morata kurirja vrniti na javko nad Laškim.

Spet je še močnejše zapihal besneči veter. Kurirja sta zadrhtela od mraza, leden dih jima je zastal v grlu. Za trenutek sta zadržala korak pod veliko skalo in znova zagazila v snežino. Smer poti se nagiba proti Čečam, kajti Nemci se vzpenjajo proti Mrzlici in so celo hitrejši. Da, seveda so hitrejši! Njihove predhodnice imajo smuči. Pa siti so in dobro oblečeni!

Zavoljo tega spreletavajo oba kurirja črne misli. Ali bosta uspela priti do jurišnega bataljona prej ko Nemci? Kdo ve? Morda ju bodo rešile iz zagate bližnjice, tiste kurirske bližnjice, za katere Nemci ne vedo. Morda pa bo treba napraviti kakšne dolge ovinke, se izogniti zasledam, morda se bo treba skloniti pred raketa-mi, in vrag vedi, kaj še vse bo treba pre-magati...

Mraz grize prav v kosti. Drevje poka v hudem mrazu. Kurirja se počasi, ko da imata svinčene noge, vzpenjata čez sleme. Še en streljaj hoda in Lojze se sesede v sneg. Noge ga ne drže več, prsti so mu ozebli, udi otrdeli. Krivinci se v hudih mukah, stoka in preklinja, vendar vse to nič ne pomaga. Treba je naprej, naprej!...

Pozor!...

Kurir Zdenko, znan revirski lovec, je tenko prisluhnil. Oči mu bistro švigajo po planinski razsežnosti... Sleme je zaživel. Nemški vojaki!... Sovražnik jima je na sledi, za petami!

Lojze se povezne na kolena in dlani, zbere vse svoje moči vstane in plane za Zdenkom za vegasti porobek. Toda nemška drhal je že v njuni neposredni bližini: spredaj in zadaj, levo in desno.

Obkoljena sva, ju preblisne huda misel. Sleherni umik je izključen! Treba se je prebiti, prebiti se po partizansko, po kurirsko. Da treba je udariti, druge rešitve ni!

V brzostrelkah so okviri na svojem mestu in polni nabojev...

Še trenutek! Samo še en trenutek... in, najbližji sovražniki so že na muhi!

Ogenj!

Brzostrelki sta regljali, kakor se spodobi. Prvi Nemci se zvale v sneg, drugi popadajo v zaklone. Od tam streljajo ko norci. Svinčenke žvižgajo nad glavami in rezko parajo mrzlo ozračje...

Prvi uspeh je napolnil kurirjeva srca z novimi močmi. Vendar se hkrati dobro zavedata nevarnega stanja. Še dva, tri rafale... in preden Nemci uredijo svoje vrste, se kurirja z dolgimi skoki, poskočno ko dva izurjena gamsa, požene-ta v globel, od tam pa čez poraščen greben pod Brcetovo planino.

Kurirja sta se izmotala iz pasti samo za trenutek, kajti Nemci ju vneta zalezujejo. Kdaj pa kdaj pretrga zimsko tihoto rafal mitraljeza ali klepet brzostrelke. Fanta napneta vse sile, prečkata gozdno jaso in hitita dalje proti Partizanskemu vrhu.

Lojze je znova opešal. Vendar je stisnil pesti, zaškrtal z zobmi in zagazil v snežino, na-

tančno po Zdenkovih stopinjah. Oba se premikata počasi, bodrita drug drugega in vztrajata, vztrajata...

Pod vrhom se zareže v gozdni molk glas stražarja. Partizani! Jurišni bataljon! Bila sta na cilju — Lojzetu je od veselja vse odpovedalo, Zdenko pa je utrujeno segel v torbo po pismo, ga izročil komandantu in ga opozoril, da je bataljon obkoljen od Nemcev.

Po polnoči, ko je jurišni bataljon odrinil proti Moravški dolini, je temna noč še bolj zahtela v mrazu. Vse je bilo tiho, le tam pod Jelovco je zažvenkljalo orožje. In že je škrlatnordeča svetloba nemške rakete razsvetlila planino...

Tedaj sta tudi Zdenko in Lojze že zapustila Partizanski vrh. Njuna naloga, da na poti od Laškega zbirata podatke o premiku nemških sil, ni bila veselo svatovanje. Zato sta se počasi in previdno spuščala v trboveljsko kotlino, proti Kleku.

Po enourni hoji sta jela oba omahovati v globokem snegu. Kako tudi ne bi, saj sta bila utrujena ko vola in sestrašana ko volkova. Pa mraz v nogah, v srcu in žilah. Le kaj naj storiata? Da, da, kaj?

Pojdiva v Planinsko vas! Tam bo morda vsaj skorja kruha in skodelica tople vode? Naprej, pojdiva, morava se okrepiti!

Včasih je partizane tudi v najhujših dneh spremljala sreča. Tako tudi tokrat. Znana partizanska mamca je prisrčno sprejela oba kurirja pod streho. Ne da bi kaj prosila, jima je dobra kmečka duša ponudila vročega čaja in vsakemu zagodo belega kruha, ki je ostal v skrinji od praznikov. Kurirja sta mlela in srebrala...

Oj, mamca, nikdar vas ne bova pozabila, sta si molče obljubljala kurirja. Hvala vam za prisrčen sprejem, hvala za ljubezniv smehljaj, srčna vam hvala za vse!...

Očka hoče malce pokramljati o partizanskih zmagah, o miru in svobodi in o lepših dneh, ki morajo priti... Ne, očka, zdaj ni časa za to. In res ni bilo časa.

Prisluhnili smo vsi hkrati!... Neznani, tuji glasovi!?

Pri sosedu se je gnetla čreda policistov in vermanov. Nekateri so brskali po hiši in skednjo, drugi pa so se zakadili v hlev...

Ne da bi kurirja mogla popiti čaj in pojesti sladak kruh, sta se nevidno izmuznila iz hiše in švignila v smeri Knezdola. V polkrogu sta nameravala zaviti proti Mrzlici. Toda to je bila le želja, zakaj že na koncu vasi se sta zapazila Nemce.

»Tri sto hudičev!« je siknil Lojze skozi zobe, s pogledi preletel vaške vrtove in pomislil, kje bi bila vrzel v obroču.

Vendar kurirja nista oklevala niti trenutek. Zavila sta navzdol proti Rovtam. Tam sta zaslutila Nemce. Previdno sta se obrnila navzgor. A tudi tam je nekaj gomazelo — vermani. Povsod, prav povsod je mešal snežino sovražni škorenj.

Za trenutek sta molče obstala. Kam, kam sedaj? Tu ni niti zasilnega skrivališča. Povsod le globok sneg in vidni sledovi!

Počasi in oprezno, ko dva tatinska lisjaka, sta se plezaje po vseh štirih izvijala iz pasti. Zabredla sta v na pol zamrznjen potoček, se kolentala čez ledene skale, prečkala deželno cesto in zavila čez frato proti Lizi. Na vrhu sta nebogljeno obstala ko dva ledena moža. Premočena obleka je namreč zmrzovala in se lomila.

Nista si utegnili oddahneti, kajti treba je bilo iti naprej, sicer bi še zmrznili. Pri prvem križišču sta naletela na sovražnikovo zasedo. Kar iz treh šarcev so švigali rafali proti njima. Urno sta se vrgla pod stezico v smrečje. Tedaj so strojnice še bolj naglo sejale svinec za njima.

Naprej, samo naprej, hitro naprej!... Uspe-la sta. V velikem loku sta zavila okoli gozda in se zatekla v objem Mrzlice.

Na javki pri starem gabru se je iz gostega smrečja oglasil močan klic. Nato se je iz debele snežne gmote, ki je prekrivala mlado smrečje, izluščila postava znanega terenca Vidre.

»Ali je kaj nevarno?« je vprašal, ko da bi spal zimsko spanje.

»Nevarnosti ni, pač pa armada Nemcev!« se je Zdenko nasmehnil z izmučenim obrazom in pogledal izčrpanega Lojzeta.

Za dokaz o Zdenkovi trditvi so poskrbeli Nemci sami. Prav tedaj so izza kolovoznega ovinka zarezgetali nemški mitraljezi. Vidra je švignil okoli gabra v smrečje kot vidra, če urežeš proti njej. Tudi Zdenko in Lojze nista niti za hip pomislila, da bi se mogla upreti, saj bi to pomenilo podpisati lastno smrtno obsodbo. Svinčenke so tako zažvižgale, da ju je strašna peklena glorijska kar pometla čez oguljeno reber v zasneženo sotesko. Tam je zalajalo nemško orožje še z dveh strani.

Bilo je brezupno. Treskalo in pokalo je tako divje, da je bilo čutili kar toplo ozračje, ki je smrdelo po smodniku. Krog in krog je pršil sneg, od drevja pa so se cepile treske. Toda, izhod je bil samo po strugi potoka navzdol. In tod so se borci prebijali skokoma. Bolj ko je ropotalo, bolj hitro so jo pobirali v dolino.

In končno! Partizani so se izvili iz tega ledenega ognja, pa čeprav sami niso vedeli kako. Ko so priškorjnjali k Lojzetovi ženi v Čeče, niso verjeli sami sebi, da so se rešili gotove smrti. Menili so, da se partizanskih kurirjev ne da ubiti.

Dan sta kurirja prebila v Čečah. Vendar nista spala. Ko sta si malce opomogla in posušila obleko, sta organizirala obveščevalno omrežje, po katerem sta zvečer že prejela podatke o moči in premikih sovražnih sil iz doline in s planin.

Zvečer spet naprej, brez miru, mimo sovražnih zased proti Gozdniku. Spet je regljalo in treskalo, in spet in spet...

Snežinke padajo, ko da bi hotele scela zakriti ves svet. Lojze je znova omagal, vendar se je spet zbral in sledil Zdenkovim korakom. Pot je bila še dolga, naporna. Toda kurirja sta vztrajala in kljubovala snegu, mrazu in burji ter v jutranjem svitu prispela na javko. Tam sta izročila zbrana poročila svojemu komandirju, se omagana zgrudila na tla in trdno zas-pala.

Odprti oči, fant ...

OZRL se je v zvezde nad Krasom. Bile so to noč tako bleščeče, tako nizko na temnem oboku neba, da se je moral zagledati vanje. In nenadoma je občutil nekaj neznansko prostrega v sebi, nekaj takega, da se mu je zazdelo, da raste, vsevdilj raste, in da bo dosegel ozvezdja nad seboj. Tedaj so zvezde nenadoma zagrmle naravnost vanj, v treh ognjenih curkih, pekoče in topo ...

»Ne streljajte več!« je zadonel hripav krik s pruskim naglasom. Izza brinja so se dvignile tri sence. Blesknila je žepna baterija.

»Bandit,« je nekdo ugotovil. »Vzemite mu orožje!«

»Je sam?«

»Sam, mrtev ...« se je oglasilo izpod je-klene čelade, ki se je sklanjala nad truplom.

»Eden manj ... Zgubili bomo vojno, toda eden je manj!«

Odšli so naprej in kamenje je pelo pod okovanimi škornji. Potem so se koraki izgubili v noči in samo zvezde so mežikale nad Krasom.

Odprti oči, fant ... Odprti oči ... Spomniti bi se moral, kdo je to rekel. Ko bi to vedel, bi se vse zbistrilo: vedel bi, kaj je pravzaprav z njim; čemu lebdi v nekakšnem ugodju, kjer vse miruje, samo miruje in nič več. Odprti oči, fant ... Nekje menda ima oči in bi jih lahko odprl, toda kje? Odprti oči, potem te bomo sprejeli v Partijo ...

Srečko! se mu je posvetilo. Bataljonski komisar Srečko. Ko je to ugotovil, je prišla od nekod bolečina in z bolečino življenje. Švabi so me prestrelili, je dojel in odprl oči. Nad njim so kolobarile zvezde kot kresnice in bolečina se mu je srdito vjedla v prsi in glavo. Zastokal je in si mahoma zaželel tisto mirovanje brez prostora in bolečine. Zaprl je oči in poskušal misliti.

Že je čutil, da bolečina odhaja, da bo zdaj zdaj zopet vse mirno, ko ga je nenadoma spreletelo: poročilo! V žepu mora biti poročilo za štab bataljona. Italijani in Mongoli so v kotlini, Švabi ob glavni cesti. V bataljonu morajo, morajo to zvedeti ... Zato so ti rekli, da odprti oči, zato si šel in gledal ves dan in potem si se zazrl v zvezde ...

Premaknil je roko in otipal papir v žepu. Niso ga bili vzeli. V bataljonu pa morajo zvedeti ... Toda kako? Leži tu brez moči in bolečina se zopet vrača.

Pojdem, je sklenil. Nekam bom prišel.

Prekopalil se je na trebuh in poskušal vstati. Bolečina ima svojo mejo in bolj kot zdaj ne bo več grizla. Zaškrtal je z zobmi in se začel plaziti med kamenjem po pobočju. Prej je šel mimo kmečke hiše. Nekje zgoraj mora biti hiša in tam so ljudje, domači ljudje, skozi okno je videl otroke ...

V prsih mu je hroplo in grgralo, ko se je začel po vseh štirih vzpenjati k hiši. Čutil je sladkoben okus po krvi v ustih. Bolečina je otopela tik pred neznosnostjo. Saj je ve-

del, da mora imeti svojo mejo. Skojevci, ne bojte se bolečin, jim je pripovedoval na sestanku Srečko. Imel je prav, saj so ga Švabi že tolikokrat preluknjali... Toda bil je kakor zastava, ki so jo skojevci razobesili v Gorici in je potlej cela kompanija Nemcev streljala vanjo, pa je kljub temu še vedno vihrala. Čudno, kako je bil komisar podoben zastavi... Rad bi bil tudi sam zastava...

Doumel je, da leži ob neki skali in se ne premika več. Že zopet je bil na robu tistega prijetnega lebdenja, ki ga je venomer zapelevalo in vabilo... Udaril je s čelom ob kamen: ne, ne! Mora naprej. Hiša ni več daleč. Tisto na hribu je luč, ni zvezda... Odpri oči, fant, je rekel Srečko, potem te bomo sprejeli v Partijo... Bila je težavna naloga in ne bi smel zreti v zvezde, ko je vendar vojna. Moral bi odpreti oči in gledati predse. Kljub vsemu pa bodo dobili poročilo. Morajo dobiti poročilo in hiša ni več daleč.

Marička Žnidaršič:

Brigada v vasi

*Nocoj je k nam priromala brigada
in vas je oživila kot mravljišče.
S prezeblo roko komisarka mlada
pritiska kljuke, prenočišča išče.*

*Po pet, deset, petnajst jih v hišo spravi,
ponosne, razigrane, drzne, smeje,
ne spomni se noben, da že od davi
mu roka napolnila ni skodele.*

*Ob steni razpostavijo orožje,
nahrbtnike, tornistre in naboje,
čez srca se razpreza domotožje,
ko harmonika mehko zapoje.*

*Se prvi spomnil je topline doma,
a drugi dobrih materinih rok,
in tretji v mislih v vas k dekletu roma,
četrti v duhu boža glavice otrok.*

*Cez čas, ko zadiši na mizi zelje
in mastni žganci, boljši od potic,
se v srca znova naseli veselje
in pozabljenje sije z vedrih lic.*

Stisnil je zobe in se začel plaziti naprej. Bolečina se je zdaj oglašala v presledkih, tako kot se je gibal. Kako je kačam, ko takole lezejo med pečevjem? je pomislil.

Nona Angela je siknila in otroci so umolknil.

»Nekaj je zunaj,« je rekla in vstala.

»Kaj bi bilo?« je prestrašeno vprašala najstarejša deklica.

»Neka žival... pogledala bom.«

Ko je odprla vežna vrata, je kriknila in začela klicati svetnike. Potem je brezglavo pridrobila v hišo in se zaganjala iz kota v kot, kakor da je nekaj izgubila. Otroci so se stisnili v kot in jo gledali s prestrašenimi očmi.

»Milica, pojdi z mano, pomagala mi boš,« je končno rekla starejši deklici. »Človek leži na pragu, ves krvav je...«

Zdaj sem tu, se je zavedel, ko ga je zopet prebodla bolečina. Polagali so ga na posteljico. Poročilo je še vedno v žepu in to so naši ljudje.

»Poročilo, v žepu je poročilo... za štab bataljona,« je izdaval iz sebe. Z besedami vred mu je pricurela kri skozi usta. Na smrt preplašeni otroci so strmeli vanj.

»Milica, nesi poročilo!« je potem ukazala Nona. »Nesi in bog s teboj...«

Slišal je nono, čeprav je že zopet visel na robu lebdenja. Še nekaj mora povedati, nekaj zelo važnega, potem bo lahko miroval. Čutil je, kako mu neka roka jemlje papir iz žepa. Napregel je vso voljo, da se je vrnil iz lebdenja, nazaj v resničnost, da je odprl oči in šepnil deklici:

»Bataljon je v Čukovi grapi...«

To je moral povedati. Samo to. Ničesar drugega. Vse bo potem, ko se zopet zbudi. Odpri oči, fant... Sprejeli ga bodo... Lahko bo gledal zvezde, ker bo svoboda... Miting bo in zastave... Svoboda je menda večen miting... Partizan Štefe bo spet nastopal na odru kot dojenček in bo prepeval:

*Kaj sem vam naleduu,
da ste hudi nameee...*

Bolečine ni bilo več in občutil je, da se ziblje. Potem je uzrl zvezde. Nešteto zvezd. Prihajale so mu naproti velike ter svetle, v naročje so mu padale mehko kot ognjeni kosmiči, in široko je razprl oči, da bi jih videl...

N. K.

Kako smo se znebili izdajalca

(Iz knjige Ivana Hariša-Gromovnika »Diverzant«)

Ena najbolj zanimivih knjig, ki so izšle lansko leto, je knjiga Ivana Hariša-Gromovnika »Diverzant«, ki jo bo prihodnje leto izdal Zavod »Borec« v slovenskem prevodu. Odlo-mek, ki ga objavljamo iz te knjige, priča o veliki iznajdljivosti diverzantov, pred katerimi ni bil varen noben okupator in noben izdajalec.

IZ POROČILA, ki mi je bilo dostavljeno še v Moslavini, sem zvedel med drugim tudi to, da skupini nad Pokupskim, pa tudi Jezdičevi, ki je nekoč operirala v Turopolju, povzroča hude preglavice neki nenavadno premeten ustaški agent, v čigar široko raz-peto mrežo je na žalost padlo mnogo naših tovarišev. Nekaj poskusov, da bi tega človeka likvidirali, je bilo zaman. Ko da mu je nekdo pravočasno sporočal, kaj ga čaka, je vselej izmaknil pete. Nekaj dni potem ni bilo nič slišati o njem, potlej pa se je spet pojavil in nadaljeval s svojimi podlostmi.

Tega človeka sem celo osebno poznal. Tudi on je bil v Španiji, toda eden izmed tistih, ki so bili poslani iz Jugoslavije s posebno nalogo. Že v Nemčiji mi je Cvetko sporočil, da se je ta človek vrnil med prvimi v domovino in da na ustaški meji skupaj z ustaši pregleda vsak transport, pri čemer da je posebno pozoren na španske borce, po-vratnike.

Da je ta namig resničen, sem se tudi sam prepričal, ko sem prišel z vlakom v Dobovo. Vedel sem, da moji na videz pravi dokumenti ne bi dosti pomagali, če bi me opazil ta človek. Zato sem na dobovski postaji po-zorno opazoval ljudi, ki so vstopali v vlak. Nisem ga težko prepoznal, čeprav se je bil precej zredil in nosil novo, gizdalinsko obleko, na glavi pa zelen lovski klobuk s kljunačevimi peresi. Šli so v prvi vagon. Kmalu nato so privlekli ven nekega »Španca« in ga odgnali proti žandarmerijski postaji. Vrnili so se kmalu in znova začeli pri prvem vagonu. Zapustiti vlak in pasti v osje gnezdo — to se mi ni zdelo pametno. Mnogo bolj mi je kazalo, da se nekeje skrijem in »držim fige«, da me ne bi zavohali. Skril sem se v stranišče. Morda je bilo zgolj naključje, da niso odprli vrat, a prav to naključje me je rešilo gotove smrti.

Sporočili so mi, da zdaj stanuje v lepi hiši blizu železniške postaje v Mraclinu, tik ob progi, in da se udeležuje po vsem Turopolju. Tokrat sem sklenil, da ne pojdem iz Pokupskega, dokler mu tako ali drugače ne pridem do živega. In prav podatek, da stanuje tik ob progi, mi je navdahnul misel, ki jo je bilo moč uresničiti z nekoliko večjo mero sreče. Odstotek sreče je bil v vsem tem načrtu pravzaprav odvisen od tega, ali bo izdajalec doma, ko bomo izvajali načrt.

Da bi minirali hišo, kjer je stanoval — to bi bilo spričo njegove telesne straže nemo-goče in preveč tvegano. Tak poskus se je pred mesecem dni končal celo s smrtjo nekega diverzanta, ki so ga zasačili pri delu in ga prebodli z noži. Odločili smo se za drugačno pot. Neki obveščevalec, progovni delavec v Mraclinu, nam je tretjega dne po mojem prihodu sporočil, da je ustaški agent — potem ko je bil nekaj dni odsoten — spet doma. To je pomenilo, da bo ostal vsaj štiri-indvajset ur. Več nam ni bilo potrebno.

Delavcu sem razložil, kako naj položi eksploziv in ga pripravi do eksplozije. Zdaj sem nestrpno čakal, ali bo poteklo vse po načrtu, ki sem si ga bil zamislil.

Sredi noči, v času, ko bi moral pripeljati potniški vlak, poln nemških vojakov in orožja, smo slišali eksplozijo. Bilo nam je jasno, da je naš tovariš storil vse, kar mu je bilo naročeno. Čakali smo še na poročilo o posledicah tega podviga. To pa smo zvedeli naslednjega dne.

Kot progovni delavec je o mraku zlahka položil mino, kakor mu je bilo naročeno. Položil jo je natančno dvajset metrov pred hišo ustaškega agenta, od koder je tačas odmevala vesela pesem. Mina je eksplodirala pod tretjim vagonom in ga vsega raznesla. Iz prevrnjenih vagonov pa so prilezli nemški vojaki ter zagnali vik in krik. Hiša poleg mesta nesreče in seveda vzbudila njihov sum. Vdrli so vanjo in kmalu nato privlekli ven šest agentov, med njimi tudi tistega glavnega. Zaman so kazali ustaške legitimacije. Postavili so jih k zidu hiše in jih postrelili.

Trije slepi

V ZADNJIH letih sem obiskal več v partizanih oslepljenih borcev. Vsi so dobro preskrbljeni in polni delovnih načrtov in vere v življenje. Predstavljam vam tri: Alojza Murna, Jožeta Smoleta in Milana Hančiča.

»DO TISTEGA DNE SE ŽIVLJENJA ŠE NISEM ZAVEDAL...«

Alojza Murna je presenetila vojna v osemnajstem letu. Kakor mnogim drugim mladim ljudem, ki so praznovali osemnajsti rojstni dan v prvem letu vojne, je vojna tudi Murno vemu Alojzu ukradla najlepša leta mladosti. In vzela mu je vid.

Alojz Murn se je rodil 1. junija 1923 na obsežni, toda kamniti kmetiji v Laščah pri Dvoru. Lašče mejijo na bivšo kočevsko zemljo, ki je ostala po selitvi Kočevarjev v »Rajh« prazna, kočevski gozdovi pa varno zatočišče partizanov. V teh krajih je na Italijane in kasneje na Nemce za vsakim grmom prežala smrt. V masševalnem besu okupatorji tudi Laščam niso prizanesli: 28. marca 1942. leta so pobrali moške iz vasi in jih odvlekli v Gonars, Treviso in na Rab. Petega marca, dva meseca pred svojim zlomom, so opustošili Lašče Nemci in Vlasovci. Na vas in okolico so zmetali baje 1200 min. Še zdaj so na hišnih zidovih praske in velike jame po vaških travnikih.

»Do tistega dne, ko so me Italijani nad vasjo ujeli, se življenja nisem še niti prav zavedal. Živel sem kot vsi vaški otroci samo za svoje delo in za domače: skrbel sem za zemljo in živino. Sovražil pa sem Italijane, ker so nam puštošili gozdove ob cestah. Ko so pridrli v Lašče, da bi masševali troje emonovcev — izdajalcev, ki jih je na Smuki zadela partizanska roka, sem bežal v gozd. Nisem imel sreče...« Alojz Murn se dolgo pogreza v spomin. Najprej so mu grozili, da ga bodo ustrelili, nato pa so ga z drugimi fanti in možmi vred odvlekli v Kočevje; tam so jih zaklenili

v grad in jih imeli tam štiri dni brez hrane.

Naslednja življenjska postaja osemnajstletnega Alojza je bila šentpetrska vojašnica. Strahu pred žalostno usodo talcev, ki so jih iz šentpetrske odvažali in streljali na robu Ljubljane, je Laščane rešil šele transport v Gonars 18. aprila 1942. V Gonars so Alojza stlačili z drugimi Slovenci v sedmo barako. Dobro se spominja, kako mogočen vtis je naredil na vse gonarske internirance uspeši beg po rovu iz dvaindvajsete barake, ki je Italijane docela zmedel.

Pred 9. septembrom so Alojza Murna internirali za tri tedne v Treviso. Od tu je šel po italijanskem zlomu domov peš. Potoval je tako — spotoma je delal za hrano pri kmetih — skoraj sedem mesecev. Šele 5. marca 1944 je srečal domače ljudi — partizane Briško-beneškega odreda. Lojze se spominja neštetihih akcij Briško-beneškega odreda: partizani so neumorno mobilizirali, priredili mitinge ter minirali ceste in železnice. Dne 18. marca ponoči je odšla skupina 15 borcev, med katerimi je bil tudi Lojze Murn, proti Čepovanu. Šli so mimo nemške postojanke. Iznenada so zaslišali strel. Okrog borcev so začele padati mine. »Slišal sem silno eksplozijo in videl vso pokrajino v ognju. Po tistem se ničesar več ne spominjam. Kasneje so mi povedali, da je padla mina dva metra od nas, tri ranila, a mene vsega nasekala. Oči da imam še cele, so rekli...«

Alojzu Murnu so tri mesece zdravili rane in oči v partizanski bolnišnici sredi Trnovskega gozda, nato nekje v Ribnici. Kasneje so ga odpeljali z drugimi ranjenci v južno Italijo, vida pa mu niso mogli vrniti.

OSEMNAJST LET MU JE BILO, KO SO MU PARTIZANI ZAUPALI MITRALJEZ

Čužna vas je razsejana po vinorodnem vrhu visokega griča, nekje med Trebelnim in Šmarjeto na Dolenjskem. Kraj je zelo oddaljen od

prometnih središč, poln globeli in skritih potov. Zato je bil po vsaki hujši akciji proti okupatorju že v prvih letih vstaje mnogim partizanom varno zatočišče. Sredi takega borbenega vzdušja, ki je že v prvih letih vojne zajelo tudi to skrito in revno dolensko vas, je doraščal Jože Smole.

V tesni, s slamo kriti hiši, na številki 24, je šestim otrokom, trem fantom in trem dekletom, večkrat gospodarila revščina kot blagostanje. Čeprav se je domače hiše držalo osem hektarov gozda, ni bilo doma za vse dovolj kruha. Najstarejši otrok Jože je moral služiti na grunt. Že v letu 1939, štirinajstleten, je šel za hlapca k Francu Mesojedniku. Na srečo je bil Mesojednik dober človek, zato Jožetu pri njem ni bilo hudo. Dne 24. julija 1943, ko je bil komaj osemnajst let star, je Jože vstopil v Gubčevo brigado in postal zaradi hrabrosti kmalu mitraljezec.

Jože in njegov mitraljez sta prav kmalu doživela mnogo prask z Nemci, pa tudi hudih borb. Gubčeva brigada je takrat operirala po Krški in Mirenski dolini ter varovala Gorjance. Jože je bil z mitraljezom v zaščitnici na Prekopi, kjer je med obrambo padlo 32 partizanov, skoraj polovica čete. Napadal je belogardistično postojanko na Malem Slatniku, od koder so partizani pregnali belogardiste v Novo mesto, in hodil s prvo četo celo na novomeški Grm in v Žabjo vas napadat novomeško sovražno postojanko. Tako je prva četa prvega bataljona Cankarjeve pred nemškimi očmi in mitraljezi zažgala znana vojaška skladišča municije v Žabji vasi, da bi jih okupator ne uporabil za utrdbe. Pri umiku pa je nenadoma sredi čete eksplodirala mina. Nanjo je stopil komandir čete Gili Kump, mlad študent. Partizane je zadela huda nesreča: mina je komandirja ubila in 17 borcev hudo ranila. Med ranjenci sta dva oglušela, mitraljezec Jože Smole pa je izgubil vid.

Jože se spominja, da so ga najprej prevezali v bataljonski ambulanti na Hrušici, od koder so ga odnesli v bolnišnico na Mihovo na Gorjancih. V Žužemberku so mu nato

zdravniki z operacijo odvzeli eno oko, da bi se zastrupljenje ne razširilo. Vid so mu skušali vrniti še v Koprivniku na Kočevskem, potem na jugu Italije, v Bariju. Iz južne Italije ga je po osvoboditvi vodila pot v zemunski dom slepih.

»BANDITA NE BOMO ZDRAVILI!«

Morda ste kdaj v Semiču srečali drobnega, srednje velikega moža s temnimi očali na mirnem obrazu, in ženo, ki je tega moža skrbno vodila — srečali ste Milana Hančiča, ki še nikoli v življenju ni videl Semiča, in njegovo ženo.

Mlademu možu igra na ustnicah nasmeh. Milan z dobro voljo zmaguje neprijetnosti v

življenju. »Hiša je bila skoraj prazna, ko sva prišla z ženo v jeseni leta 1953 iz Gorenjske v Semič. Oba pa sva trdno zagrabila.« Med pripovedovanjem mu troje otrok pleza na kolena.

Milan Hančič se je rodil 14. septembra 1927. leta v Čaku pri Trojanah. Njegov oče je družini s sekiro služil kruh. Tudi njegov očim je delal ali v gozdu ali na cesti. Vendar so bili otroci v družini večkrat lačni kot siti. Najbolj je skrbel za otroke, pet fantov in eno dekle, mati, a revščini jih ni mogla iztrgati, naj je še tako garala. Tako je moral tudi Milan že v rani mladosti s trebuhom za kruhom. Delal je na kmetih, učil se je mizarstva. Iz

otroških let mu je ostalo v najlepšem spominu pastirjevanje na planini, čeprav mu je, šibkemu otroku, spodkopalo zdravje in naprtilo sklepni revmatizem. Ko se je iz celjske bolnišnice, kjer so ga za silo pozdravili, vrnil domov, je imel 16 let. To je bilo 1943. leta.

Mladi, podjetni vaški fantje so se takrat v Logu, Št. Ožboltu in Trojanah, v neposredni sosesčini žandarmerijskih postaj, že organizirali v partizanske mladinske organizacije. Čeprav je bil Milan med najmlajšimi mladinci, je kmalu reševal najtežavnejše naloge. Milan in drugi mladinci so imeli sorodnike v gozdovih, zato organizaciji ni bilo težko

Željko Radmilović: Vstaja (detajl reliefa)

priti do partizanov. Vedno so imeli kaj zanje: novice, hranjo, orožje. Orožje, ki so ga mladinci nakradli Nemcem ali kje našli, so oddajali v Zgornjem Tuhinju, od koder so ga partizani odnašali naprej. »Največ plena je naša organizacija nabrala po spopadih med partizani in Nemci na cestah okrog Št. Ožbolta in Trojan,« se spominja Milan. »Partizani so večkrat iznenadili manjše nemške motorizirane enote in jih z bliskovitimi napadi uničili ali raztepli, nato se pa umaknili na varnejše položaje, od koder so lahko obvladovali širšo okolico. Mladinci smo jim pomagali. Avtomobili so še goreli, ko smo že odnašali na varno orožje in opremo pobitih Nemcev. Tako smo odnesli Nemcem mitraljez, puške in cele zaboje municije in ročnih bomb. Samo jaz sem nabral za partizane 16 ali 17 pušk.«

Najpodrobneje se Milan spominja trenutkov pred svojo nesrečo: »Nemci so zvedeli za nas in me iskali. Rad bi bil šel v brigado, toda komandant me zaradi mladosti in šibkosti ni hotel sprejeti. Skrival sem se okoli doma ter tu in tam prinesel kaj partizanom. Nekega novembrskega dne leta 1943 pa so partizani ob cesti ob Št. Ožboltu v zasedi čakali na kolo, no tankov in avtomobilov, ki je peljala postojankam hrano in orožje. Nemce so partizani hitro raztepli, niso pa utegnili pobrati plena. Morali so paziti na cesto, kajti Švabi bi se lahko vsak trenutek vrnili z okrepitevami. Zato smo odšli na cesto spet mi. Okrog gorečega avtomobila so ležali pobiti okupatorjevi vojaki. Toda nisem se smel obirati. Dva mladince sta stražila cesto, midva s prijateljem pa sva hitro pobirala orožje. Jaz sem si oprtal štiri puške in si nabasal žepe z naboji, a ko sem segel po tretji bombi, se je nenadoma zazibala zemlja pod menoj. Od tistega trenutka nisem več videl. Kasneje so mi povedali, da je eksplodirala pred menoj bomba.«

Ko so Nemci zagledali ranjenega mladince, so kričali, da bandita ne bodo zdravili. Toda domačinom je le uspelo odpeljati Milana v Lukovico, na Golnik in kasneje v Celovec. Rano od drobcev so mu v

bolnišnici zaceclili, a ostal je slep.

Leta 1949. se je za Milana spet začelo življenje. Kamniška organizacija Združenja slepih ga je poslala v škofojloško obrtno šolo, kjer se je mladi fant nenavadno hitro naučil pletarstva, igranja na harmoniko in strojepisja. V osmih dneh, pravi, si je zapomnil Braillovo abecedo. V obrtni šoli se je seznanil s svojo sedanjo ženo in se leta 1952. poročil. Pohoštvo je mladima zakoncema podarila invalidska organizacija.

*

»Doma sem prišel iz Doma slepih v Zemunu, ko so starši zaprosili, naj pridem. Da bodo zame skrbeli. Po tistem dnevu, po 28. marcu 1942, nisem bil več videl doma. Kakor vem in znam, pomagam domačim. Ljudje so z menoj dobri in pomagali so mi urediti hišo.« Tako preprosto pripoveduje Alojz Murn o svojem življenju in svojih načrtih. Nikoli pa ni sam. Ob sobotah prihajajo

ponj vaški fantje, naj si da na ramo harmoniko in naj bo v njihovi sredi...

Jože Smole živi zdaj spet med domačimi goricami. Rad bere za hišo na kmečkem tnalu knjige slepih, se iz njih uči in ob njih razmišlja. »Razmišljam,« pravi, »s kako velikimi žrtvami smo kupili svobodo in kako dragoceno je zato naše življenje.

»Srečen sem, da živim v Beli krajini. Tu v Semiču so ljudje dobri. Rad bi več naredil, toda delo mi še vedno ne gre prav od rok. Z ženo sva posestvo za silo uredila.« Tako pripoveduje, z nasmehom, poln življenjske vedrine. »Marsikaj je še treba urediti, da nama bo življenje lepše. Kaj si posebno želim, ste vprašali. Ljudje naj bi bili še bolj složni, kot so. Zaradi drobnih nesporazumov je večkrat ogenj v strehi. Vsi delamo za isti cilj. In če slepi mislimo na bodočnost, koliko bolj bi morali misliti nanjo drugi.«

V. B.

Pomagala sta jim iznajdljivost in pogum

ŽELJA vsakega jetnika in interniranca je bila, da bi ušel in se rešil trpljenja. Nekaterim se je to posrečilo, pri čemer sta jim pomagala iznajdljivost in pogum. Znano je n. pr., kako je ušlo nekaj internirancev iz koncentracijskega taborišča v Gonarsu — pod barako so skopali rov in se po njem izmuznili v prostost. Primeri take iznajdljivosti in poguma po so bili tudi drugod.

Tako n. pr. se je meseca decembra 1944 zgodilo, da je pobegnil iz begunjske jetnišnice Franc Mali iz Golnika. Kako se mu je to posrečilo?

Franc Mali je bil po poklicu čevljar, dober mojster. Za to so kmalu zvedeli tudi policisti in gestapovci, pa so ga poklicali in mu veleli, naj izdeleže zanje in njihove družine čevlje. Odtlej je Mali delal v kaznilniški čevljarški delavnici. Toda nad njim je kljub temu lebdela grožnja smrti. Preveč so Nemci vedeli o njem...

Nekega dne je zvedel, da je obsojen na smrt. To mu je povedal neki policist, ki ni bil zagrizen nacist.

Mali je sklenil pobegniti. Izmisli si je načrt, ki je vse presenetil.

V čevljarški delavnici je prosil tovariše, naj zlijejo svoja kosila v vedro. Tovariši so mu ustregli, čeprav so bili lačni. Tako je Mali napolnil dve vedri s hrano in vodo, da je bilo vse skupaj podobno pomijam za prašiče. Potlej je odšel z vedrom skozi vrata in zavil na dvorišče. Ko ga je stražar vprašal, kam gre, mu je pokazal proti svinjakom in dejal, da nese prašičem pomicje. Stražar ga je pustil mimo. Drugi stražar, ki je pazil, da se ne bi kdo od zunaj približal jetnišnici in da ne bi kdo izmed jetnikov zapustil kaznilniških prostorov, pa ga ni niti vprašal, kam gre, ker je bil videl, kako ga je spustil mimo prvi stražar.

Ko je Mali prišel do svinjakov, je stresel prašičem pomicje.

je v korita in pustil vsa vrata odprta. Prašiči so se na mah razbežali po vrtu. Mali jih je lovil, se podil za njimi in se čedalje bolj oddaljeval od straž in kaznilnice. Potlej je skočil za najbližji grm... in kmalu je bil v hosti pod Sv. Petrom.

Cez nekaj ur je bil že pri partizanih.

Tudi Franca so Nemci aretirali kot »bandita« in ga 4. aprila 1944 prignali v Begunje. Natančno 4 mesece kasneje, 4. avgusta 1944, so Nemci našli njegovo celico prazno. Ušel je skozi okno, kjer je prepilil železno mrežo. Kako se mu je to posrečilo?

Doma je kot sodelavec OF dobro vedel, da ga lahko Nemci vsak hip odkrijejo in da morda ne bo utegnil pravo-

časno pobegniti k partizanom. Zato si je že vnaprej pripravil čevlje z debelimi, trdimi podplati. Med podplate pa je skrnil dobro in ostro pilo. Ko so prišli neke noči ponj gestapovci, je seveda obul te čevlje.

V Begunjah je dolge noči previdno pilil okenske križe. To mu ni bilo težko, ker je kot ključavničar znal ravnat z železom. Ko je delo opravil, je zareze zamazal z zmesjo kruha in umazanije ter čakal samo še ugodne prilike. Ponudila se mu je v noči od 3. na 4. avgust, ko je divjala nad Begunjami nevihta s treskanjem in grmenjem. Sunil je, še nekajkrat potegnil s pilo — in okenski okvir je bil odstranjen. Pogledal je v noč — stražar se je tiščal v utici. Franc je skočil in zbežal čez polje proti gozdovom...

sti in nerodovitni. Njive so na strminah, kjer je več kamenja kot prsti. Gosti in temni gozdovi dajejo nekaj lesa in kostonja. Pokrivajo ogoljena pobočja gora, na katerih se tu in tam odpirajo bele rane usadov in sivi valovi izpralin. Edino bogastvo so vedro nebo, kot oblaki mehko osenjene verige oddaljenega gorovja, zelenje trave, ki jo namaka dih gorskih potokov, in studenci z ledeno mrzlo vodo, ki pojoče curlja v žlebnjak. Nikjer ni videti rodovitnosti ravnin s prostranimi površinami rume-nega in rdečkastega klasja, z vinogradi in sadovnjaki, s travniki, ki se zelenijo v nedogled. Orna zemlja je tukaj razkosana na nešteto krp, vse drugo pa je samo grmovje in skalovje, globeli in previsi, lepo na pogled, vendar neplodno in kaj malo prikladno, da bi mogli pridelati, kar je potrebno za življenje.

In vendar se je ljudstvo skozi rodove krčevito oklepalo pustih rebri in skopuških tal. Ukoreninilo se je tamkaj zaradi spominov. Čutilo se je navezano na hiše s temnimi strehami, pokritimi s skrilmi in obteženimi z velikimi kamni, da bi jih veter ne razkril. Družine so živele med tesnimi zidovi složno, v medsebojni ljubezni, ki je niso kazale na zunaj, ampak so si jo požrtvalno izkazovale v potrebah. V prejšnjih časih so moški odhajali v tujino, kamor jih je

KAKO SO SE BORILI V DRUGIH DEŽELAH

Marzabotto, mučeniška vas

Večina nas ve za nacistična grozodejstva v čeških Lidicah, v francoski vasi Oradour-sur-Glâne, v Varšavi, vsakdo ve za pokol v Kragujevcu, malokomu pa je znan strahoviti zločin, ki so ga zakrivila hitlerjevci v italijanskem Marzabottu. Pričujoči članek o tem groznem pokolu je za revijo »Borec« napisala znana italijanska pisateljica RENATA VIGANÓ.

BILA je vas, kot jih je še mnogo v Emilijskih Apeninih, z občino, šolo, cerkvijo, lekarno in karabinjersko postajo. Tu pa tam je bilo kakšno razkošnejše stanovanje vaše gospode, opremljeno po mestno, z divanom in naslanjači v salonu in bleščečim lestencem nad mizo v jedilnici. Vse ostale hiše so si bile podobne. Zgrajene so bile iz surovega kamna, brez ometa, s temno kuhinjo v pritličju, s sobo ali dvema v nadstropju in s strmim lesenim stopniščem, po katerem si moral stopati na počez. Ljudje so bili molčeči in plahi. Najraje so se zadrževali za priprtimi okni, tudi takrat, ko je sonce zlatilo gorovje, katerega vrhove je obli-vala sinjina neba. Bili so siromašni, zakaj tisti kraji so pu-

Prizor po enem izmed nacističnih pokolov v Italiji

gnala revščina. Hudo je bilo zanje, ki so trpeli zaradi domotožja, hudo je bilo za domače, ki so čakali na njihov povratek.

Tudi vojna je kdaj pa kdaj zanašala mednje žalost. V vse dolgotrajnejših presledkih so izginjali sinovi in močje in očetje in bratje: najprej v Libiji, potem v prvi svetovni vojni, ki je z nešteti mrtvimi po Krasu in Dolomitih bila povod mnogim žalovanjem. Prišla je vojna v Vzhodni Afriki, ki je nihče ni razumel in slednjič še strašni zadnji spopad. Na vse strani pognano vojsko je jemal vrag. Izginjale so dolge vrste ljudi, neizmerne vrste padlih in pogrešanih, ki jih ne bo nikdar več nazaj. Na domovih padlih so se ženske oblačile samo v črno, starci pa so naskrivaj jokali, ki so orali pusto zemljo, ki povzroča več trpljenja, kot prinaša sadu.

In prav nad to siromašno krpo zemlje, ki je bila še tako polna žalovanja za izgubljenimi in odsotnimi, se je razdivil bes nacistov. V bližini je bilo neko divizijsko poveljstvo. Iz Apuanskih Alp, kjer je sodeloval v pokoljih, je prispel še 16. esesovski bataljon. Poveljeval mu je major Reder, tisti brez roke. Že prej — meseca maja 1944 — so se tam mudili nacisti, ki so požgali vrsto hiš in v teku odgnali moške na železniško postajo v dolini. V plombiranih vagonih so jih odpeljali v Nemčijo, od koder se jih je le malo vrnilo po končani vojni. Spotoma so postrelili še nekaj ljudi, kakor da bi bili na lovu za divjadjo. Potem so za nekaj časa ponehali, da bi v miru uživali medle poletne počitnice.

Na dan 28. septembra pa se je začelo znova. Prišli so oddelki esesovske divizije »Adolf Hitler«. Poveljevali so jim major Reder in druge pošasti: major Loss, poročnik Fischer in poročnik Walther. Vemo samo za njihova nepopolna imena, za njihove zločine in to, da so ušli kazni. Na Marzabotto se je razlil bes maščevanja, ki ga ni bila povzročila nobena krivda. V imenu Adolfa Hitlerja in SS so napadali vse, kar jim je prišlo pred oči. Živi duši niso prizanesli. Bili so brez vesti in brez usmiljenja. To so bili bataljoni brezizraz-

nih oči, ki niso videli drugega kot svoje nacistične predpise. Vedno jih je obdajalo neko posebno vzdušje, skrbno ohranjeno in negovano na vsakem koraku: v vojašnicah, v šotarih, po mestih in na blokkih.

Poveznili so si čelade do ušes, vzeli brzostrelke in razno drugo avtomatsko orožje, si nadeli pasove z naboji, si zataknili bodala in se razgubili med gruče hiš, do katerih vodi samo kakšna mulja steza. Razkropili so se po vasicah, kjer so še prejšnji dan »vljudno« kupovali ali plenili jajca in kure. Toda zdaj so se spravili na človeška bitja. Začeli so ubijati z veliko vnemo, sistematično in naglo, kakor da bi bili plačani po učinku. Udrihali so z orožjem, polivali trupa z bencinom in jih zažigali. Tri dni so garali kot živali, da so lahko pobili dva tisoč ljudi. Ne moremo razumeti, zakaj so tako zapravljali svoje moči in krogle proti nedolžni množici, ki ni nudila nobenega odpora. Ne gre nam v glavo, kaj so pričakovali od svojega dela in kakšno korist naj bi imela njihova vojna od tistega kupu mrličev, ki niso nikoli dvignili prsta proti njim. In v kupu mrličev so bile samo ženske, otroci in starci, ki gotovo niso predstavljali nobene nevarnosti.

Med tistim blaznim, nečloveškim početjem so pravoverni nacisti uživali v fantastičnem klanju. Spodaj v dolini so bili vojaki, pripadniki divizij in bataljonov, zgolj številke, tukaj pa so postali neodvisni pojedinci, ki so si lahko izmišljali vseh vrst zločine. Zdelo se je, da se borijo za rekorde, kakor na tekmi. Kdor je pobil več gorjancev, je dosegel prvenstvo. To je bil pravi mrtvaški šport.

Kljub prijateljstvu in zavезništvu so pobijali duhovnike v cerkvah pred tabernaklji. V naselju Pioppe di Salvaro so zaklali dva redovnika. Streljali so tudi na neko nuno iz minoritskega reda. Ker so mislili, da je mrtva, se je lahko rešila iz klavnice. V kapeli v Cerpianu se je skrila pod kupe mrličev, kjer je prašil ril med okrvavljenimi udi in jih grizel. Do otrok niso imeli nobenega usmiljenja. Teh je bilo dosti po vseh naseljih in

hišah. Metali so jih v zrak in streljali vanje s pištolami, jih rezali, parali in metali v plamene. Mar v njihovi domovini niso poznali otrok? Kako da nikogar med njimi ni pretresel strašni prizor, ko so rezali nežne ročice in tiste srčkane mlade glave, ki so bile še tako malo časa na svetu? Le kako so jih mogli polivati z bencinom, metati nanje zažigalne bombe in zabadati bodala v nežna telesa? Ali je sploh mogoče, da niso niti za hip videli široko odprtih, solz in groze polnih oči, ki so prosile za življenje? In da so še kljub temu imeli pogum obsuti jih z ognjem in jeklom? Toda bilo je mogoče. Bili so brezčutni. Mislili so samo, kaj bi še iznašli novega za ubijanje.

V vasici Sperticano so pokončali celo družino. Mlajših moških ni bilo v hiši, ampak samo ženska, starec in dva otročička. Najmlajšemu je bilo dva meseca. Odrezali so mu glavico in jo skupaj z okrvavljenim telescem položili na razgaljene prsi mrtve matere, ki je bila videti, kot da doji. V San Martinu so pobili štiri najst članov ene same družine; pobegnil je le eden, ki je potem izpričal dogodke. Najmlajši, šest mesecev stari hčerki, so odrezali glavico in jo kot kamen zalučali na kup drv. V Credi so zaklali mater s komaj dobro leto starim sinčkom. Drugi, ki je bil star dva tedna, je jokal poleg očeta, ki je po naključju tudi ostal živ. Ko je zagledal v nacistovi roki zažigalno bombo, je hotel z lastno roko pokončiti sinčka, samo da ga ne bi umorili z ognjem. Toda bil je prepozen, plamen ga je prehitel. Še danes ne ve, kako je ušel in se še sprijaznil z življenjem. V naselju Colulla di Sopra so v iskanju novih načinov zabave sežgali bolno starko, ki ni mogla s postelje; vendar iznajdba ni bila več originalna — v Toskani so to storili že drugi. V isti vasici so noseči ženi odprli trebuh in nerojenega otročička začeli metati v zrak, da bi se vadili v streljanju in v spretnosti nabadanja na bajonete. V neki drugi vasici so vpijočim ženam iztrgali iz rok otročičke in jih pometali v zažgane senike.

Tako je šlo kar naprej in naprej. Furija smrti, trpinčenja, nasilja in brezsrčnosti se ni ustavila. Divje zveri bi poznale več usmiljenja, zakaj one ubijajo enostavneje in hitreje. Divjanje ponorelih človeških zveri je prizadelo vse domove v Marzabottu, po gorah raztresene skupine hiš, naselja Caprara, Cà Sotto, Roncadelli, Castellino, Prunaro, Valego in še toliko drugih. Povsod so bili samo starci, ženske, otroci, brezmočna in preganjana bitja.

Ko so že utrujeni nacisti menili, da je delo opravljeno, so pijani legli k počitku. Tedaj so bili še bolj podobni divjim

živalim, ki so si v gozdovih nalovile mesa. Eden med njimi pa je hotel ostati bolj podoben človeku; morda ni bil zaspan. Na harmoniko je zaigral pesem, najbrže fantovski ples iz domače vasi. Igral je nekaj časa, potem je tudi sam zaspal. Po tolikem trušču, po tolikih krikih, streljih in plamenih so utihnile še tiste ve-se-le note. Globoka tišina je legla na gore, ki so odsevale v živih barvah septembrskega sonca. Zapihal je svež vetrič, ki je raznašal ostri vonj po ožganem kamenju in lesu.

Prevedel
Leopold Vrbovšek

OKNO V SVET

Kaj je novega na Kubi?

O KUBI, podolgovatem, za pol Jugoslavije velikem otoku na zahodni polobli, se letos več govori in piše kot v vseh 450 letih njene zgodovine. In po pravici! Biser Karibskega morja, otok, na katerem živi približno 6,750.000 prebivalcev — od tega samo v glavnem mestu dober milijon — je postal najbolj zanimiva dežela Centralne Amerike, še več, vse Latinske Amerike.

Cela vrsta držav Srednje in Južne Amerike je večja in bogatejša — Brazilija ima n. pr. kar desetkrat več prebivalstva, Mehika pa petkrat več — vendar pa sega pomen Kube daleč preko njenih političnih meja. Na Kubi se piše namreč nova zgodovina, nov list zgodovine!

Še ni dolgo tega, kar je bila ta dežela znana v svetu le po svoji idealni klimi, kot otok, ki živi le od sladkornega trsa in kvečjemu še od ameriških turistov.

Slišali smo o krasnih hotelih v Havani, o gradovih bivših španskih velikašev, o pejsažih pokrajine Oriente, o brezskrbnem življenju kubanskih sladkornih baronov v Miamiu, Key Westu, Long Beachu, njihovih naložbah v

ameriških bankah — malo pa je bilo slišati o dejanskem položaju na Kubi, o tragediji širokih plasti, o tem, da je bilo še pred dvajsetimi meseci tu kar štiri milijone nepismenih, da so imeli nekateri ogromne latifundije — veleposestva — prave srednjeveške fevde, da je bilo vse državno gospodarstvo odvisno od tega, kakšna bo cena sladkorja na svetovnem trgu, torej od zunanjih činiteljev.

Bilanca zadnjih šestdesetih let, odkar se je Kuba otresla španske gosposke, je bila žalostna. Španci so sicer konec prejšnjega stoletja res odšli, toda zapustili so tam svojo burbonsko dediščino, ki je vlekla Kubo nazaj, namesto naprej. Šele »gibanje 26. julija«, šele zlom Battistove diktature in prihod novih ljudi s Castrom na čelu, sta odprla Kubi pogled naprej. In ta horizont je čedalje večji in lepši.

Današnja Kuba ni več ena sama tovarna sladkorja, ena sama hacienda, farma, Kuba ni le rajski otok pod tropskim soncem, kjer raste vse kar samo od sebe, to je nekaj novega, nekaj, kar vzbuja ponos po vsej Latinski Ameriki!

Kar pogledjmo, kaj je samo v zadnjih mesecih pridobila Kuba! Agrarna reforma, nacionalizacija telefonskega in električnega trusta, nacionalizacija največjih ameriških kompanij — pred kratkim pa so nacionalizirali še banke, transport in najvažnejša domača industrijska podjetja ter omejili stanovanjsko rento na 600 pesosov mesečno.

To so bili valovi, ki so drug za drugim naglo rušili in podirali zidove starega družbenega reda. Stanovanjska reforma je bila zadnja velika akcija, ki je še preostala, da se zada odločilen udarec tistim, ki so živali izključno od rente. Med lastniki hiš so namreč bili tudi taki, ki so imeli kar po 12.000 hiš, od katerih so dajale nekatere tudi po 50.000 dolarjev rente na mesec!

To so bili kontrasti karibskega bisera, rajskega otoka. Na eni strani armada nepismenih, na drugi pa velikanski dobički veleposestnikov in rentierov. Krivice so vpile v nebo. Na Kubi je sicer mrgolelo najmodernejših ameriških avtomobilov, otok je bil po značih poti povezan z vsemi velikimi središči sveta, v Havani so se ustavljale — na poti v Vera Cruz, Panamo in New Orleans — največje ladje, turisti so v zimskih mesecih preplavili kubanske hotele in plaže, toda velika večina prebivalstva je živela iz dneva v dan, negotovo življenje.

To so bile seveda slike preteklosti. Sedaj je Kuba v znamenju raznih akcij, operacij Brž ko se konča ena, se začne druga. V središču kubanskega življenja je vedno neka »operacija«. Čas teče in Kuba mora dohiteti zamujeno, če se hoče vključiti v čedalje hitreje se razvijajoči proces. Medtem ko lahko gleda Mehika na petdesetletno bilanco revolucije, so na Kubi zavihali rokave šele pred dvema letoma. Če hočejo priti na cilj, ki so si ga zastavili, morajo po strmi, po najbolj težavni poti. Za to pa je potrebna mobilizacija vseh moči. Navdušenja za to res ne manjka.

Ob sedmi obletnici napada na Battistino trdnjavo-vojašnico Moncada je prišlo na zele-

Zastave svobode na Kubi

ne planine Sierra Maestra milijon ljudi, največ kmetov. Prišli so tudi učitelji — in ti igrajo veliko vlogo v življenju Kube, saj dežela ne more naprej, dokler bodo nepismeni v večini — mladi študenti in drugi. Plesali so in prepevali ves dan, nato pa so vprizorili še spopad med pristaši Castra in zrušenega diktatorja Batiste. Toliko ljudi se še nikoli ni zbralo na enem mestu v vsej zgodovini Kube. Castro ima ljudi za seboj, o tem so se lahko prepirali tudi največji dvomljivci.

Sole so temelj napredka, to je geslo, ki odmeva širom po Kubi. Zato so spremenili vojašnice v šole, zato so pobrali

z gradov živih španskih grandov knjige, ki so ležale v prahu, in jih razdelili šolam, ljudskim univerzam.

Kuba je torej v dobi akcij. Tako so letos začeli veliko kampanjo industrializacije. Delavci in uradniki so dali štiri odstotke svojih prejemkov za zgraditev tovarn. Zbrali so kakih 150 milijonov pezosov. Zatem, po eksploziji ladje La Cumbre, se je začela »kampanja orožja in letal«, nato pa je prišla na vrsto »operacija nafta«. To je bilo potem, ko so tuje družbe odklonile, da bi rafinirale nafto, ki je prišla iz Sovjetske zveze. V Havani so pred meseci uradno potrdili, da je Kuba rešila tudi to vprašanje,

da je preskrba s tem gorivom zagotovljena in da ni bojazni, da bi prišlo do kakšnega zastanka.

Nato je sledila »bitka za sladkor«. Bilo je takoj po sklepu ameriške vlade, da Združene države ne bodo več kupovale kubanskega sladkorja. To je bil težak udarec Kubi, vendar so ga hitro prestregli. In to je bil velik uspeh za Havano.

Sam premier Fidel Castro je nedavno izjavil, da kaže sladkorna panorama Kube zelo dobro in da bo dežela lahko plasirala sladkor na svetovna tržišča. Za devize, ki jih je dobila, kupuje Kuba največji del svoje industrijske opreme. Tako se je tudi sladkorna akcija uspešno končala. To je bilo življenjsko vprašanje, saj velja Kuba še vedno za sladkorno tovarno sveta.

Nato — da povzamemo, kar smo že povedali — je sledila »operacija geografije«. To zveni malo čudno za naša ušesa, toda takoj bo vse jasno. Do včeraj ste lahko prišli iz Havane v nekaj urah v San Francisco, Boston, Preston, Memphis itd. Kako? Imena, ki smo jih našli, so bila namreč uvožena. To so bili kraji na Kubi, kjer so imele posamezne ameriške družbe svoj sedež. Imena so pobrali s severnoameriškega kontinenta. To so bili seveda spomeniki preteklosti, ki s Kubo in narodom na tem otoku nimajo nobene zveze.

Hkrati s tem se je začela tudi akcija, da se poderejo ali prelože v muzeje spomeniki fevdalne preteklosti Kube, ki niso nikomur v čast. Tudi v drugih deželah so jih odstranili — v Sudanu, Egiptu, Iraku, praktično povsod, kjer so prelomili s preteklostjo. Spomeniki nove Kube bodo tovarne, zadrage, šole, bolnišnice, ne pa kipi iz španske vladavine na otoku!

Kmalu bo imel Evropejec, ki bo potoval po Kubi, vtis, da je nekje v Južni ali Centralni Ameriki. Nacionalizirane družbe in rafinerije so dobile namreč imena raznih južnoameriških republik. Tako se imenuje sedaj rafinerija Preston in tudi vse naselje okrog nje Guatemala. Delavci neke druge rafinerije pa so sklenili,

Voditelj nove Kube Fidel Castro med govorom

da se bo odslej naselje, v katerem delajo in žive, imenovalo Aztek, po starem mehiškem indijanskem plemenu. To ime uživa tu zelo velik ugled.

Skoraj po pravilu se začnajo vse večje akcije na Kubi z govorom Fidela Castra po televiziji. Nedavno je predlagal nekaj novega: »operacijo krava«. »Kuba — je dejal — ne more živeti le od sladkornega trsa. Kaj vam bo koristilo — je rekel — če boste imeli sladkor, nove hiše in šole, če pa ne boste imeli kaj delati in kaj jesti.« Vlada je obljubila dati vsaki družini kredit tisoč pezosov za nabavo krave. Načrt je 200.000 krav v dveh letih.

»Če bodo vaši otroci sedaj pili mleko — je opozoril — boste pozneje manj trošili za razna zdravila,« je svetoval

staršem. Kubansko gospodarstvo ne sme sloneti le na sladkornem trsu (monoproduktu), dobiti mora širšo osnovo, z drugo besedo, mora se diverzificirati. Le v tem je rešitev, le v tem je korak naprej iz sedanje ozke specializacije.

Toda kubanskim ekonomistom ne pade na um, da bi odžagali vejo, na kateri sedi Kuba. Sladkor bo še dolgo časa glavni proizvod Kube in njen monopolni izvozni artikel, vendar pa Kuba v bodoče ne bo gojila le sladkorja in ga potem izvažala, sladkorni trs bodo začeli izkoriščati tudi v industrijske namene, kot surovino v kemični industriji.

Na pragu Kube je namreč najvažnejša akcija: »leto industrializacije«. Prav gotovo se ne bo začelo z novim koledar-

skim letom, saj besedo leto ni vzeti dobesedno. V kratkem bodo začeli graditi kakih trideset manjših tovarn. To bodo v glavnem predelovalna podjetja, ki naj nudijo Kubancu novi, višji standard, manjšo odvisnost od uvoza, cenejše proizvode. Pozneje bo prišla na vrsto tudi težka industrija, saj ima Kuba, kar se tiče surovinske baze, vse pogoje. Toda sedaj gre za to, da se zadovolje potrošne potrebe Kubancev in izkoristijo rezerve, ki jih že ima.

Toda ne gre vse gladko. Kdor bi to pričakoval, ta bi bil kaj naiven. Novo nikoli ne nastaja brez trenj in težav. Tudi Kuba jih ima. Castro na to stalno opozarja. Te težave povečujejo tisti, ki bi radi prekoračili reko, še preden bi bil zgrajen most. Dogajalo se je, da so ne-

Značilen prizor s Kube: oboroženi pristaši Fidela Castra žanjejo sladkorni trs

kateri preveč dobesedno tolmačili zakone in predpise ter pobrali ribičem zadnjo ladji-co, čeprav je imel ta ali oni le dve ali tri, soferjem edini kamion, kmetom pa edini traktor. Te krivice so že popraviili.

Na drugi strani pa kontra-revolucionarji tudi ne mirujejo. Nedavno so likvidirali skupino 150 upornikov, manjše skupine pa prihajajo skoraj dnevno s Floride in Haitija. Seveda ne morejo več ribariti

v kalnem. Prav ko je Castro po svojem povratku z zasedanja Generalne skupščine govoril zbranim množicam, sta eksplodirali dve bombi.

Toda z bombami, pa naj jih podtikajo pod javne zgradbe ali pa mečejo z letali na žitna polja, ne bodo ustavili razvoja. Kuba je že krenila po novi poti in zanjo ni več povratka nazaj. Pot kaže le naprej, toda cil je še daleč. Vendar začetek je že tu. In to je glavno.

Miran Ogrin

Nemci v Franciji in Italiji

KDOR je bil kdaj v Franciji, je lahko opazil, da Francozi nimajo radi Nemcev. To ni nič čudnega, saj je v sedemdesetih letih trikrat gazil po njih nemški vojaški škorenj (leta 1871, v prvi in v drugi svetovni vojni). Nacionalno zavedni Francozi, zlasti preprosti ljudje, ne pravijo Nemcem drugače kot »les boches«, kar je zaničljiv izraz, podoben našemu izrazu »švabi«. Tega sovražstva si Nemci niso nakopali kot narod; sovražstvo si je nakopal nemški militarizem, ki je prizadejal človeštvu že toliko gorja.

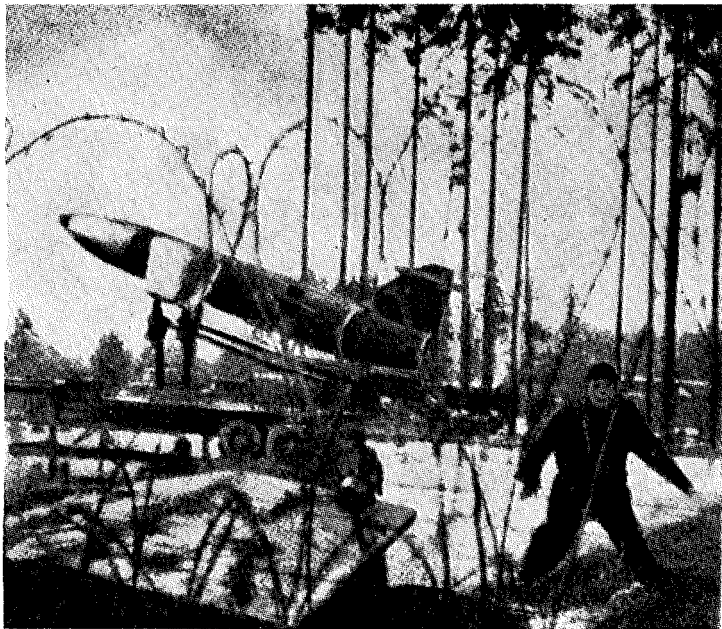
Podobno gleda na Nemce tudi italijansko ljudstvo, zlasti proletariati, ki ne more pozabiti, kaj vse so po 9. septembru 1943 počeli nemški vojaki v italijanskih mestih in vaseh. kako so mučili in streljali ljudi kot »izdajalce« itd. Še preveč so med italijanskim ljudstvom živi spomini na strahotni pokol v vasi Marzabotto in drugih krajih, da bi se zdaj, po petnajstih letih nacističnega poloma, navduševali za zavezništvo z Zahodno Nemčijo.

In glejte — kljub navedenim dejstvom, kljub neštetim grobovom, v katerih počivajo žrtve nemškega nasilja med drugo svetovno vojno, se je letošnjo jesen zgodilo, da so nemški vojaki spet prišli v Francijo in Italijo. Tokrat so sicer prišli samo na orožne vaje kot »zavezniki«, toda med francoskim in italijanskim ljudstvom se je vseeno dvignil val ogorčenja proti njim, saj dobro ve, kakšna je današnja Zahodna Nemčija in kaj pomeni njena

nosti«. Kakor da se niso nič naučili v drugi svetovni vojni...

V Franciji je po prihodu enot Bundeswehra prišlo do številnih demonstracij. V občini Aboué pa je prišlo celo do »administrativne vojne« med občinskim svetom in višjo oblastjo, ker je občinski svet v imenu ljudstva odločno odklonil »obisk« nemških vojakov na območju občine. Na pobudo tega občinskega sveta je prišlo do posvetovanja, ki so mu prisostvovali tudi predstavniki združenja bivših protifašističnih bojevnikov. Udeleženci posvetovanja so odločno povedali, da ne marajo videti nemških vojakov na območju občine, da ne marajo slišati njihovih pruskih korakov in njihovih vojaških pesmi.

Nemcem se torej v Franciji ne obetajo prijetne ure. To je ugotovil tudi dopisnik nemškega časopisa »Die Welt«, ki je obiskal tiste kraje in malo pokramljal s prebivalci. Neka starejša gospodinja mu je rekla: »Naj le poskusijo peti mimo moje hiše! Takoj bom zllala na četo škap mrzle vode. Preveč hudega je storil ta narod Francozom, da bi se zdaj lahko spet šopiril po naših ulicah.«

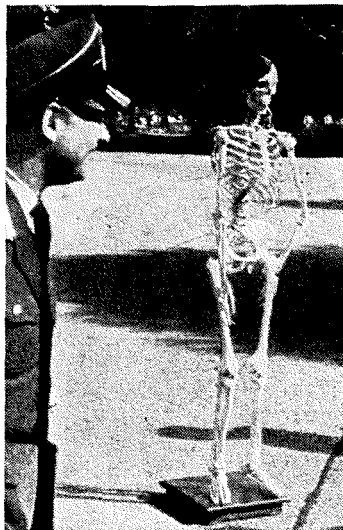

Nekje v Zahodni Nemčiji: raketa je pripravljena...

Neki železničar pa je pred prihodom enot Bundeswehra dejal: »Najrajši bi vlak, s katerim se bodo pripeljali Nemci, speljal na napačen tir. Dve leti sem umiral v Dachau, zdaj pa naj spet gledam in poslušam prekleto Švabe v svojem rojstnem kraju...!«

V Italiji so prišli nemški vojaki na otok Sardinijo. Kako so jih sprejeli tamkajšnji prebivalci, nam še ni znano, pač pa vemo, da se je dvignil proti njim val ogorčenja po vsem Apeninskem polotoku. Napredni časopisi so objavili na naslovnih straneh članke z debelimi naslovi, ki protestirajo proti Bundeswehru in obtožujejo italijansko vlado, ki je dovolila ta »obisk«. »Patria indipendente«, glasilo Zveze italijanskih partizanov, je dne 6. novembra objavilo uvodnik, ki pravi med drugim: »Ali vojaki iz Bonna predstavljajo morda novo žandarmerijo atlantskega poveljstva...?« Dalje pravi, da italijanski protifašisti ne morejo mirno gledati ponovnega oboroževanja Nemčije, ki utegne jutri spet zaigrati na avanturistične karte.

V začetku novembra so se zganili tudi po naravi mirni Angleži. Povod za to je bil vtrog lav let dveh zahodnonemških vojaških reaktivnih letal, ki bi se bili skoraj zaleteli v letalo, v katerem se je peljala anleška kraljica s svojim možem. Ko so Angleži za to zvedeli, se je med njimi vzdignil velik val ogorčenja proti obljestnosti pripadnikov Bundeswehra.

Po strmoglavem letu dveh nemških letal, ki sta spravili v nevarnost življenje angleške kraljice in njenega moža, so na nekem angleškem letališču postavili okostnjak in ga pokrili z nemško vojaško čepico ter opremili z napisom: »Nemci se preveč radi igrajo s smrtjo!«

Ljudje širom po svetu se sprašujejo, zakaj si Nemci izbirajo za orožne vaje kraje v drugih državah. Mar imajo v Nemčiji res premalo prostora?

Predvsem pa: zakaj jim zahodne države dovolijo, da se spet oborožujejo? Mar se niso v drugi svetovni vojni naučili, da ima palica dva konca?

F. Š.

Lov na Bormanna

Eichmann sedi v izraelskem zaporu in čaka na obsodbo. Medtem pa se še nešteto nacističnih zločincev svobodno spreha po Zahodni Nemčiji, Španiji in Južni Ameriki. Tisti v Ameriki, vsaj največji izmed njih, sicer niso povsem svobodni, ker jim je za petami izraelska tajna policija. Skrivajo se pod tujimi imeni, zato lov nanje ni lahak, zlasti pa ne lov na Martina Bormanna, Hitlerjevo desno roko.

Objavljamo razgovor francoskega novinarja Victorja Alexandrova z gospodom F., ki že deset let zasleduje Bormanna širom po Južni Ameriki.

KO SEM prebral agencijsko vest, da je bil v Južni Ameriki aretiran mož, o katerem menijo, da je Martin Bormann, Hitlerjev namestnik, sem se

spomnil na neko svojo »zvezo«... Zveza mi je dala »višjo zvezo« in tako sem s pomočjo posredovalcev prišel do človeka, ki vodi lov na Bormanna.

Od tega človeka sem zvedel, da Flegel le ni Bormann. Zgodba pa je vseeno zanimiva. No, začnimo od kraja...

Človek, ki me je sprejel v skromnem trosobnem stanovanju v pariški četrti Bastille, sedi v senci, ko da težko prenaša močno svetlobo luči...

— Torej — sem dejal brez uvoda — Martin Bormann je živ.

Mož je snel naočnike, obrišal stekla in si jih spet nataknil.

— Da, živ je. Živ in zdrav — je dejal in mi pokazal »Le monde«: — Kaže, da je Martin Bormann, Hitlerjeva desna roka, živ. — V ZDA je zrasla pravcata neofašistična organizacija — je razvidno iz vrstic v telavivskem dnevniku »Jedyoth Aharanot«.

Od kod je »Jedyoth Aharanot« dobil to vest? To je vsekar eden izmed najbolje obveščenih izraelskih dnevnikov. Gospod Rosenblum, njegov glavni urednik, je prav v zadnjem času organiziral prostovoljce bivše tajne organizacije in nekaj sodelavcev komisije za ugotavljanje vojnih zločinov. Tudi Joel Brandt je bil za petami nacistični »številki dve«. So imeli nalogo, da ga ujamejo?

— Živega ali mrtvega — je odgovoril moj sobesednik...

— Bormann je bil že na nürnberškem procesu obsojen na smrt. Treba je samo izvršiti obsodbo...

Pogledal sem v koledar. Danes je 29. september 1960. Moj sobesednik je nadaljeval:

— Zlikovec Eichmann, ki je kriv usmrtitve 6 milijonov ljudi, je padel maja letos v naše roke. Izdal nam je tri sto imen svojih nacističnih pajdašev, ki se zdaj skrivajo v Braziliji, Argentini, Nemčiji in drugje. V Izraelu za gotovo vemo, da Martin Bormann ni mrtev. Vemo, da so bili vsi članki o tem vprašanju, ki so izhajali zadnjih deset let v časopisih zahodnih držav, objavljeni s posredovanjem neonacistične organizacije, ki je razpletla mrežo na obeh kontinentih.

— Kakšen je pa program nove stranke?

— Nate, berite! Saj menda znate angleški.

Ko so ujeli v Argentini nemškega emigranta Walterja Flegela, ki ga vidimo na sliki, so mislili, da je to Bormann, potem pa so spoznali, da so se zmotili

najst let, da smo našli Eichmanna. Sicer pa je hamburški tednik »Stern« v slabih osmih dneh izpolnil podatke o njem. Redakcija tega tednika je imela Eichmannove fotografije, slike njegove družine, njegov osebni življenjepis z vsemi podrobnostmi. Ta redakcija je razpolagala s takimi podatki o Eichmannu, o kakršnih se ni sanjalo nobeni policiji na svetu. Da smo leta 1953 imeli na voljo nekaj tisoč dolarjev, potem bi bil, bodite prepričani, Hitlerjev namestnik že v naših rokah.

— Kaj je pravzaprav prišlo na dan z Eichmannovo afero?

— Stvari so se spremenile. Ne bi bil rad v koži gospoda Goldsteina.

— Kdo je Goldstein?

— Pod tem imenom se skriva Martin Bormann.

— Bi mi lahko kaj povedali o zasledovanju, ki je trajalo toliko let?

— Prav rad. Ako Von Leers, Goebbelsova desna roka, skuša s svojo okrožnico, ki jo je poslal vsem neonacističnim organizacijam, dokazati, da Eichmann sodeluje z izraelsko policijo, ker da je po poreklu Žid, si bo moral izmisliti še dokaze, ki naj bi prepričali svet, da je tudi Martin Bormann židovskega porekla.

— Po vašem mnenju sta torej Von Leers in Bormann med sabo povezana?

— To je kot pribito.

— Ali so resnične govorice, da je Martin Bormann pobegnil s Hitlerjevo oporoko?

— Da. Bili so štirje izvodi oporoke. Eno je odnesel Bormann. V njej je bil za predsednika Reicha imenovan admiral Dönitz, za kanclerja Goebbels, za šefa nacistične stranke pa Martin Bormann. Od 1. 1943 upravlja Bormann zasebno imovino Hitlerja, ki je imel ogromne dohodke. Med drugim mu jih je prinašala knjiga »Mein Kampf«, katere naklada je preseгла celo izdaje biblije. Bormann je bil zgradil zloglasno »orlovsko gnezdo« in upravljal veliko število letoviških zgradb in premoženja, ki si ga je bil Hitler z njegovo pomočjo nagrabil v Nemčiji in Avstriji.

— Pripovedujete o Bormannu, ki je bil Hitlerjeva desna

A. Selinger, funkcionar izraelske obveščevalne službe, ki vodi iz Izraela lov na Bormanna in druge nacistične zločince

roka. Kaj pa Rudolf Hess, ki je bil imenovan za Hitlerjevega naslednika?

— Bormann je bil res podrejen Hessu. Toda še preden je Hess pobegnil v Anglijo, je postal Bormann prvi v vodstvu stranke, leta 1941 pa je bil tudi uradno imenovan na to mesto. Bormannova moč je bila prav v tem, da se ni nikdar ločil od Hitlerja. Kakor zvest pes je bil zmerom poleg njega, bil je tako rekoč njegova senca. Bormann je spremel vsakomogočnega firerja na vsakem koraku in prenašal Hitlerjeve ukaze na vse štiri strani sveta. Pred njegovimi vrati so se globoko klanjali industrijalci, strogavljenci cesarji, guvernerji in vojaški poglavarji. Bormann je imel pod sabo ves aparat stranke ter je drugega za drugim odstranil: Göringa, Himmlerja, Ribbentropa, Rosenberga, Streicherja in Leya. Ti ljudje so zdaj vsi med mrtvimi. Edino Bormann je ostal živ. V rokah je imel vsa sredstva nasilja in propagande. Nadaljeval je z upravljanjem neizmerne Hitlerjevega bogastva in tajnih skladov nacistične stranke. Pod tujim imenom se je onstran Atlantika precej zredil, kakor nekoč njegov smrtni sovražnik Göring, ki mu je iz-

Začel sem brati naglas:

»Program Svetovne zveze nacionalsocialistov...«

— Naj zveni še tako neverjetno — tu gre pravzaprav za Goebbelsovo oporoko — sem presenečen dejal.

— Tako je. To je dobesedno Goebbelsova oporoka. Še več: za mnogo tisočev novih in starih Hitlerjevih pristašev je ta oporoka politični program.

— In ste prepričani, da Martin Bormann vodi to organizacijo iz svojega skrivališča nekje v Mato Grossu ali z nekega drugega mesta v Argentini?

— Prepričan sem.

— Znano mi je, da ste Martina Normanna zasledovali do področja Mato Grossa. Vaše mišljenje o teh vprašanjih je nedvomno uvaževanja vredno.

Človek, ki me je sprejel, pravzaprav načeluje skupini prostovoljcev. Odred teh prostovoljcev je preganjal Bormanna do konca 1. 1953, a se jim ni posrečilo ujeti tega hudodega vojnega zločince, ki so ga — bolj ali manj površno — iskale policije mnogih dežel.

— Zakaj ste opustili sled, po kateri ste šli vse do konca 1953. leta?

— Iz istega razloga, ki smo vsled njega potrebovali pet-

podbijal Hitlerjevo naklonjenost.

Sedeč v udobnem naslonjaču, sem nadaljeval z vprašanji in beležil.

— Bi mi hoteli povedati, kako ste po padcu fašizma preganjali tega nacista — številko dve?

— V začetku leta 1952 se mi je posrečilo, da sem se povezal z dvema mladima bivšima esesovcema in ju z ugodno denarno ponudbo pridobil za sodelovanje. Povedati vam moram, da so bila moja denarna sredstva omejena, mlada nacista pa sta se zadovoljila vsak s tisoč dolarji, da me pripeljeta do Bormanna.

— Kako sta se imenovala?

— Dauch in Krüger. Eden je bil mehanik v avtodelavnici, drugi pa tehnik v tovarni čokolade. S tema dvema plačanim esesovcema sem šel do Porto Allegra; v tem mestu pa smo izgubili Bormannovo sled. Nekaj mesecev kasneje smo ga našli v Florianopolisu, v brazilski državi Santa Catarina. Medtem sem dobil pomoč. Za operacijo »Florianopolis« sta se mi pridružila še dva člana »Irguna«. Martina Bormanna bi bili morali ugrabiti z nekega ranča, 35 kilometrov od Florianopolisa, in ga poslati v Izrael. Če bi se upiral, naj bi ga ubili. Določenega dne, 30. oktobra 1952, smo se moji tovariši in jaz sestali z bivšima esesovcema ter jima izplačali predujem za »operacijo«. Osmega novembra sta nam sporočila, da bo Bormann enega naslednjih dni v Bajii. Skupaj z Dauchom in Krügerjem smo se vrkrkali v letalo. Ko smo preleteli 4000 km, smo pristali v Bajii, toda prepozno! Martin Bormann se nam je zadnji hip izmuznil. Videli smo ga, kako se je odpeljal s taksijem, medtem ko smo izstopali iz našega taksija pred hotelom.

Potem ko smo zapustili Bajio, smo našli novo sled v Curitibi v Parani. Iz Curitibe smo odšli do Ponte Grossa. Dauch nam je zatrjeval, da je tu zanka pripravljena in da se bo zadržnila okrog Bormanna, a vendar smo spet ostali praznih rok. Bormann se je rešil dan prej z dvomotornim letalom, ki ga je bil najel na-

lašč v ta namen. Njegovo sled smo spet našli šele 13. novembra 1952 v Joao Pessu v Severni Braziliji, kjer smo zvedeli, da je zapustil mesto 12. novembra. Tokrat jo je pobrisal z osebno izkaznico za tujce in z dovoljenjem za trgovanje, ki mu jo je izdala oblast v Joao Pessu na ime Goldsteina, nemškega trgovca židovskega porekla.

— In potem?

— Potem sem ga zasledoval še tisoč kilometrov, tja do osrčja Mato Grossa, toda zaman. Oddal sem poročilo izraelskemu veleposlaniku v Braziliji in se vrnil v Evropo. To je bilo 1953. leta. Zbral sem novo skupino, ki je nadaljevala zasledovanje v Mato Grossu; tu sem naposled dokončno izgubil sled za Martinom Bormannom.

— Menite, da je Bormann še zmerom v Braziliji?

— V Braziliji ali pa v Argentini. V teh dveh deželah je lahko zabrisati sled.

— Kaj pa tista dva esesovca? Še delata za vas?

— Eden izmed članov naše skupine je nekega dne pred vrati hotela v Sao Paulu nale-

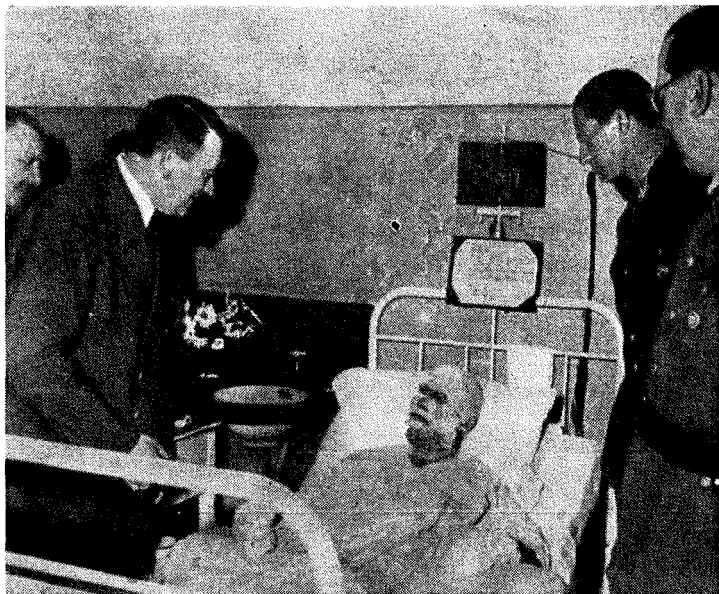
tel na enega teh dveh fantov, ki sta nam bila obljubljala, da nam bosta izročila Bormanna. »Moji prijatelji so se pustili premagati v tej tekmi, ker ste jim izplačali samo del obljubljenih vsot,« je dejal. Moj prijatelj R. mu je odgovoril, da je posel s tem končan in da od nas ne bosta nič več dobila, ker se je Bormannu posrečilo, da je brez sledi izmaknil pete. Tedaj pa je esesovec predlagal, da bi sodeloval pri drugih poslih naše tajne službe. Privolili smo — in tako nam je prišel v roke Eichmann.

— Ampak lov na Bormanna se nadaljuje, kajne?

— Tako je! Prej ali slej ga bomo zasačili, kakor smo zasačili tudi Eichmanna!

Tedaj se je moj sobesednik nasmehnil in dodal:

— Morda smo mu spet za petami, morda ne. Tega vam ne smem povedati iz razumljivih razlogov. Nekaj pa je povsem jasno: ne bomo odnehali, dokler ga ne ujamemo ali ubijemo. Tudi Eichmann je mislil, da nam ne bo nikdar sedel na limanice, pa se je stvar le drugače končala, kakor veste.

Bormann se je dal zelo redko fotografirati. Na tej sliki vidimo njegov obraz (na skrajni levi strani), ko je skupaj s Hitlerjem obiskal ranjene generale po atentatu 20. julija 1944

Junaške Črnogorke

*Radun sam se v kulo je
zaklonil
in z njim Ljubica, njegova
žena;
žena mlada, ali skol sivi
puško ona polni gospodarju.*

»Gorski venec«, str. 2671-2764
(prevod A. Gradnika)

NJEGOŠ je s temi verzi dal priznanje Črnogorki, ki je bila vedno opora možu, bratu in sinu v težki preteklosti črnogorskega naroda. »Črnogorka se ne more primerjati z ženami drugih narodov. Ona se odlikuje: bori se kot mož, čeprav ne seka turških glav, in prenaša vse napore vojaškega življenja. Njena zasluga med vojno se ne da oceniti, ker Črnogorci brez svojih žen ne bi zmogli junaških dejanj, pri katerih so jim žene desna roka.« (A. Aleksandrov: Črnogorka v zasebnem in družbenem življenju, »Zapisi«, 1939, zv. 6.) Črnogorke so nosile vajakom hrano in municijo na bojišče; bile so bolničarke in hodile v izvidnico; to velja za žene in dekleta. Vse so bile

oborožene, da bi se lahko borile s Turki v primeru nenadnega napada. Ljubomir Nenadović, srbski pesnik in potopisec, pravilno zapaža: »To je edino delo, ki ga žene v prosvetljenih državah ne opravljajo.« To je točno, ker je žena večnega vojaka morala biti tudi sama bojevitna in junaška. Vse Črnogorke so bile junakinje svojega časa. Koliko je šele bilo požrtvovalnosti in zaveštvi pri tistih Črnogorkah, ki so same maščevale svoje može in sinove, umirale na vislicah ali v najtežjih mukah, ne da bi pri tem izdale svojo čast.

Taka Črnogorka je od najstarejših časov do narodno-osvobodilnega boja bila deležna občudovanja vseh poštenih ljudi, ki so se borili za svobodo in neodvisnost Črne gore. Navdihnili je mnoge pesnike, pisatelje in slikarje. Poleg mnogih srbskih pesnikov in pisateljev so se nad njenim junaštvom navduševali tudi mnogi tuji književniki, predvsem Francozi. Med njimi so posebno trije poudarili njeno hrabrost. Tako piše

Xavier Marmier (Lettres sur l'Adriatique et le Monténégro, Paris 1853): »Črnogorke brez žalosti in strahu zapuščajo svoje domove v hudih trenutkih, da bi se pridružile v boju svojim možem in bratom.« Dalje Edmond Texier (Les hommes de la Guerre d'Orient — Le Prince du Monténégro, Paris 1854) piše: »Živeč v republiki izgnancev in vojščakov so se morale črnogorske žene prilagoditi občinim potrebam, t. j. morale so znati sukati vreteno in streljati s puško; to pomeni delati in boriti se«. Richard Corbentbert (Coup d'oeil sur le Monténégro. Paris 1861) pa pravi: »Noben Črnogorec si ne želi umreti v postelji. Umreti z mečem v roki, je želja ne samo vsakega Črnogorca, ampak tudi vsake Črnogorke. V vsaki Črnogorki živi duh tiste Špartanke, ki je sinovom naročala, ko so odhajali v borbo: »Vrnite se s ščitom ali na njem!«

Med Francozi, ki so prihajali v Črno goro, so bili tudi mnogi, ki so se navduševali ob ljubezni Črnogorke do Črne gore in njene svobode. V takem navdušenju učenih in salonskih Francozov je bilo tudi resničnih doživetij, zlasti pri tistih, ki so med svojim daljšim bivanjem v Črni gori imeli več možnosti, da bolje spoznajo njeno življenje. Posebno mesto med njimi zavzema Maurice Trubert. Leto je preživel na Cetinju tri leta — od začetka 1898. leta do konca leta 1900 — kot tajnik francoskega poslaništva. Kot dobrohoten človek se je, čeprav v diplomatski službi, navdušil nad Črnogorci in njihovo deželo. Tega svojega navdušenja ni skrival. Izrazil ga je v svojih spominih »Impressions et souvenirs d'un diplomate (Dans les Balkans)«, ki jih je objavil v Parizu leta 1913. Iz njih se vidi, da je ta francoski diplomat poznal osnovne lastnosti Črne gore in da jo je vzeljubil. Na srečo je bil Trubert tudi pesnik in je o Črni gori napisal tudi štiri pesmi, ki jih je objavil v svoji zbirki »Poèmes d'automne — Au Monténégro«, posve-

Črnogorski bojovníci iz grahovske bitke 1858

čeni črnogorskemu knezu. Zbirka je izšla v Parizu leta 1913.

Prva od teh pesmi je posvečena Črnogorki pod naslovom »Vojna (pesem Črnogorke)« in tvori celoto s sonetom »Mir (v dolini)«, ki je posvečen Črnogorcu. Obe imata isti motiv: borba za svobodo. Pesem o Črnogorki do sedaj še ni bila znana pri nas, ker je doslej nihče ni prevedel iz francoščine, čeprav sem že nekoč pisal o njenem avtorju (glej čl. »Francoski diplomat-pesnik o Črni gori« — »Pobjeda« [Titograd] št. 28 od 13. julija 1955).

Vojna

(Pesem Črnogorke)

Vzemi sabljo, Črnogorec,
boj se čuje na planini...
Tukaj kruh je, tu je voda;
naj te ne skrbi usoda
lastne hiše; pojdi spet v krvavi
boj...

Vzemi meč svoj, Črnogorec,
Vzemi sabljo, Črnogorec!

Vzemi puško, Črnogorec,
vidim ogenj na obronkih;
vonj smodnika že se širi.
Tvoje krogle — smrtni viri,
naj kosijo kot doslej...
Vzemi puško, Črnogorec!
smrt na té preži v dolini;
naj ti roka ne omahne
in orožje ne izdahne,
preden vroča kri izteče...
Vzemi meč svoj, Črnogorec!

Vzemi kramp svoj, Črnogorec
in zakoplji z njim krvnika
v črnogorski sivi kamen.
Če pa v boju neenakem
padel boš, te v grob spustila
brez solza bom, z vedrim
srcem...
Vzemi kramp svoj, Črnogorec!

Taka je bila nekdanja Črnogorka. Trubert jo je dobro razumel in naslikal. Njegova Črnogorka ni izmišljena, temveč realna in pesniško podana.

Črnogorka je tudi v najnovejšem času pokazala zvestobo narodu in svoji domovini. Vključila se je v narodnoosvobodilno borbo, skupaj z mo-

žem, bratom in sinom, skupaj z vsemi poštenimi patrioti Črne gore. Zvesta svoji predvojni borbi je odšla v boj proti okupatorju in domačim izdajalcem in se borila s svojimi tovariši.

Danes so Črnogorke lahko ponosne na svojo svetlo tradicijo iz preteklosti in na vse,

kar so storile v narodnoosvobodilni borbi z ostalimi ženami naše domovine za socialistično Jugoslavijo. Zato pa so za zgled novim generacijam imena narodnih herojev Ljubice Popović, Danice Tomašević in mnogih drugih, ki so padle v tej junaški borbi.

Danilo Lekić

MIMO NAŠIH KNJIŽNIH IZLOŽB

Vasja Ocvirk: Soncu ni verjeti

Knjiga je prvi del trilogije, katere drugi del »Hajka« je izšel že pred leti, tretji del »Nazaj ni poti« pa je pisatelj tudi že napisal.

Ocvirk je posegel v zgodnjo pomlad 1942. Šibka, neizkušena in slabo oborožena partizanska četa se iz ljubljanske okolice, s področja Krima, pomika proti kočevskim gozdovom, kjer jo čakajo nove naloge. Tudi notranje je četa neurejena, neustaljena in prežeta z nasprotji. Komandir je neodločen in nagnjen k defenzivni taktiki, komisar Mežik pa, čeprav španski borec in star komunist, je v bistvu razdiralen element, skuša vladati z železno roko, krut je in sektaški.

Vprašujemo se, ali so taki liki res živeli! Če je bil kdo, ki je po svoje razumel revolucijo, prav gotovo ni bil to človek s tako dolgo revolucionarno prakso, tolikanj razgledan in izkušen, kakršni so bili španski borci. Taki so bili navadno nekateri malomeščani, ki jih je revolucionarna plima zanesla v partizanske vrste in ki se jim je od položaja, ki so ga morda zasedli zaradi svoje izobrazbe ali zasluga, zavrtelo v glavi, da so začeli podcenjevati revolucionarne sile v preprostih ljudeh.

Ves nadaljnji razplet Ocvirkovega romana nikakor ne razreši teh nasprotij in neločljivosti. Zato psihološki razplet romana visi v zraku: pisec začne pisati v eni smeri,

potem se snovi ne dotakne, nazadnje pa srečamo komisarja in komandirja že čisto drugačnega, kakor sta bila v začetku.

Tudi Zidor, kmečki fantič, ki so mu partizani po krivici ubili očeta zaradi klevete domačih »zaščitnikov«, ni v sebi rešil vseh nasprotij. Njegov razvoj si lahko samo zamišljamo. Tudi pri njem naletimo na preveč nagel preobrat, ki ni zadosti utemeljen.

Drugače pa je najnovejši Ocvirkov roman napeto branje. Pisec se je lotil pisanja zelo kočljivih stvari. Njegovi liki so plastični, njihovi razgovori pa taki, kakršni so med preprostimi ljudmi. Prav nič niso prebarvani s standardno intelektualistično navlako, prav nič niso »polikani«. Pred nami zaživijo prvi partizani s svojo robotstvom in neuglajenostjo, taki, kakršni so zares bili, ne samo prva leta vojne, ampak tudi kasneje. Pozna se, da je pisatelj živel v tem okolju in da je imel tenak čut za opazovanje.

Iz vse knjige veje zaupanje v ljudi, v njihovo ustvarjalno moč, dobroto in poštenje. V tem smislu je tudi naslov: »Soncu ni verjeti«. Vsebinska knjiga pa zanika naslov: »Soncu je verjeti«. Nekoč bo bolje in ljudem je treba verjeti, verjeti je treba, da so pošteni in da hočejo dobro.

Knjigo je izdala založba »Lipa« v Kopru.

M. P.

Milan Guček: Počakaj do prihodnje pomladi

PRED pičlim letom se nam je Milan Guček predstavil s svojo prvo knjigo »Jutri bo vse dobro,« ki jo je naša javnost zaradi njenih odlik dobro sprejela. »Počakaj do prihodnje pomladi« pa je nadaljevanje prve, opis piščevih doživljajev od njegovega prihoda na Primorsko spomladi 1943 do konca leta 1944, ko mu je umrla hčerka.

V lahkotnem slogu, ki ga poznamo že iz prve knjige, opisuje pisec doživljanje med primorskimi Slovenci in Istrijani, v neposredni okolici Trsta in Kopra. Vse skupaj je zabelil z rahlo humoristično peno.

Velike so bile razlike med osvobodilnim bojem na Notranjskem in Dolenjskem ter med novim področjem, kamor so pisca poslali na politično delo med prebivalstvom. Tam porajajoča se državljanska vojna, revščina, lakota in nezaupanje v lastne ljudi — na Primorskem in v Istri pa velika ljubezen ljudi do partizanov, neuničljiva sloga in zavednost. Pisec se počuti kot prerojen in kar verjeti ne more, da je vse skupaj res. Takega spomenika, kakršna je knjiga »Počakaj do prihodnje pomladi«, ni še nihče postavil zavednim primorskim ljudem.

Sledijo opisi kapitulacije Italije. Večkrat človeka posili smeh ob branju šaljivih in tudi resnih zgodbic o partizanu, ki je še včeraj čepel v bunkerju, zdaj se pa vozi z avtomobilom in se pogaja z generali in oficirji, celo v postelji. Guček je razsvetlil doslej le malo znane okoliščine o NOB v okolici Ilirske Bistrice na tako plastičen način, da mu je malo enakih v naši književnosti.

Tudi po kapitulaciji Italije in po nemški ofenzivi, ki je pomenila hudo preizkušnjo za primorske ljudi, je pisec deloval v neposredni okolici Trsta. Zanimivi so opisi odnosov s predstavniki KP Italije, z bataljonom, kjer so prišla prvič do izraza nasprotja v nacio-

nalnem vprašanju med našimi in italijanskimi komunisti. Tudi anarhizem in sektaštvo, na žalost skoraj nujna pojava v vsakem revolucionarnem gibanju ob njegovih začetkih, najdeta na straneh knjige svoj odraz v beležkah o napakah v Istrskem odredu.

Vse napake registrira pisec z izredno tankočutnostjo, pa tudi z izrednim pogumom za izpovedovanje neomajne resnice. Kljub vsemu pa mu nikjer ne ugasne zaupanje v pravilnost splošne linije in v dobro, ki je vsajeno v naših ljudeh.

Učbenik dragocenih izkušenj

BEOGRAJSKA vojaška založba »Vojno delo« je izdala knjigo dr. Djordja Dragiča »Sanitetska služba v pogojih partizanskega bojevanja« (Naslov originala je »Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja«).

Pisec je obdelal doslej zelo malo opisano področje naše osvobodilne vojne, skrb za zdravje borcev, za ranjence in onemogle.

Odveč bi bilo podrobneje pisati, kako važna je bila sanitetska služba pri nas in kakšen odločilen vpliv je imela na vojaške operacije. Spomnimo se samo znane »bitke za ranjence« v IV. ofenzivi proti NOVJ spomladi 1943! Od dobre sanitetske službe je bilo odvisno, ali se bo ranjenec oziroma bolnik prej ali kasneje ali sploh kdaj vrnil v bojne enote. Gre pa tudi za moralno, etično in politično ozadje. Treba je rešiti življenje človeku, ki je dal sebe na voljo narodu, ohraniti ljudstvu najboljše in najbolj zveste ljudi, ki se kljub temu, da je vojna, borijo za načela humanizma.

Pisec je knjigo razdelil v več poglavij. V prvem opisuje vpliv načina partizanskega

Zadnji del knjige govori o piščevih opažanjih, ko se je po dobrem letu vrnil na Dolenjsko. Tudi tam se je v tem času dosti spremenilo. Partizani so postali vojska, uniformirana in ustaljena v svojih navadah. Romantike ni več. Zanimivi so opisi hudo ranjenih borcev v bolnišnici, kamor je pisca zaneslo, ko si je pri nesreči zlomil nogo.

Gučkovo knjigo, ki je smiselno nadaljevanje prve, bi lahko uvrstili med čiste memoarske prispevke v naši literaturi. Toda ta memoarski opis je tako obogaten z izrednim posluhom za lepoto, da bi ga lahko uvrstili med naša najboljša tovrstna dela.

Knjigo je izdala založba »Lipa« v Kopru.

M. P.

vojskovanja na sanitetsko službo. Izhaja iz dejstva, da je tudi v današnjih pogojih človek v vojni še vedno najvažnejši činitelj, v partizanskih pogojih pa še posebno, ker je včasih od vsakega posameznika odvisno, ali bo naloga opravljena ali ne. Skrb za ranjence vpliva na ostale borce in na priliv novincev, ki vidi, da bo zanje, če jih bo doletela enaka usoda, nekdo skrbel.

Če bi bila še kdaj vojna, bi se morali mali narodi nujno zateči k partizanskemu načinu obrambe pred atomsko oboroženimi napadalci. Tudi v sedanjem času so nekateri narodi prisiljeni bojevati se proti tujim zavojevalcem ali domačim izkoriščevalcem na partizanski način. Partizansko vojskovanje postaja glavni način bojevanja. Zato se mora prilagajati tudi saniteta vsem okoliščinam bojujoče se dežele.

Zato ima knjiga dr. Djordja Dragiča mednarodni pomen, posebno za tiste narode, ki se morajo bojevati za svojo svobodo ali pa so tik pred tem. Avtor pa podaja samo splošne izkušnje, ker se zaveda, da partizansko bojevanje ne trpi nobenih formul in šablon.

Misli ob »Veselici«

NAJNOVEJŠI slovenski igrani celovečerni film »Veselica« je posnelo podjetje Triglav film po scenariju in noveli pisateljica Bena Zupančiča.

»Veselica« je nov dokaz, da je za našimi filmskimi ustvarjalci razdobje, ko so se učili najosnovnejših prijemov »sedme umetnosti«. Vrsti slovenskih filmov zadnjih let ne moremo več očitati začetniških spodrsrljavev v režiji, igri, tonu in fotografiji, vsaj ne večjih. Pač pa smo zadnja leta videli več filmov, ki je bila njihova vsebinska plat hudo zapostavljena. Menda se filmski ustvarjalci niso dovolj zavedali, da ima vsak film dve plati — tehnično in vsebinsko — in da je za dobro vsebinsko stran prvi pogoj dober scenarij. Z »Veselico« pa stopamo v novo razdobje slovenskega filma. »Veselica« je naš prvi film v zanjih letih, ki ima za osnovo scenarija literarno dobro napisano zgodbo.

»Veselica« ima sicer še vedno nekatere režijske in igralske spodrsrljaje. Toda njena vsebina in človeška nota te spodrsrljaje daleč odtehtata, zato lahko prištevamo film med najboljše slovenske in jugoslovanske filme.

Po svoji zasnovi je »Veselica« psihološki film. Do zdaj je bilo pri nas v Sloveniji več poskusov, da bi napravili tak film, toda vsi ti poskusi so v kali propadli, ker so njihovi avtorji gradili svoje fabule na skonstruiranih konfliktih po tujih vzorcih in šablonah, niso pa znali poiskati resničnih in stvarnih konfliktov. Pred nami vstane v »Veselici« invalid brez roke in s poškodovano nogo, razočaran in zagrenjen, poln manjvrednostnih kompleksov. Okolica ga noče in ne zna razumeti, svojo bol utaplja v pijači. Nazadnje se mu podre edino upanje, da bo našel svojo ljubljeno dekle iz partizanske bolnišnice. Se več: zve da ima z njo otroka, ona pa je poročena z drugim. Tako se mora zaradi otrokove sreče

povrh vsega še odpovedati lastnemu sinu. Zaradi take vsebine bi lahko uvrstili »Veselico« med filme, ki obravnavajo psihologijo bivših bojevnikov (»Najlepša leta našega življenja«, »Resnični konec vojne«, »Prvi dan miru itd.).

»Veselica« je obenem tudi resnično slovenski film, ker zajema snov iz življenja našega ljudstva. Toda čeprav je Aleš in z njim vsa galerija likov v filmu naša, tipično slovenska, bi film prav gotovo z zanimanjem gledali tudi drugod po svetu. Tudi pri njih živijo Aleši ter njegovi prijatelji in sovražniki, čeprav morda drugače nastopajo, govorijo in razglabljajo. Tudi pri njih so ljudje naleteli na težave, ko so se po dolgi in krvavi vojni skušali privaditi mirnemu življenju in se lotili dela, ki ga mogoče niso bili vajeni ali pa so se mu odvadili. Podobnost problemov je resnični splošnočloveški činitelj, ki naredi umetniško stvaritev privlačno za širok krog ljudi, ne pa posnemanje tujih vzorcev.

»Veselica« pa je tudi dokument polpretekle dobe, ki je zdaj s svojimi težavami in nevšečnostmi, pa tudi s svojo veličino že za nami. Pisatelj je dogajanje svoje zgodbe postavil v razdobje »administrativnega socializma«, ki je bil za marsikoga trd čas, poln pomanjkanja in razočaranja. V takem okolju in pogojih se je lahko zgodilo, da je bil razgledan in nekaj pogumen partizan Aleš za kurirja sredi malomeščanov, ki so ga na vsakem koraku podcenjevali, čeprav sami niso nič ali skoraj nič prispevali za zmago nad fašizmom, ki bi jih brez usmiljenja uničil, če bi bil zmagal. Tudi take neposredne posledice vojne so zdaj že v glavnem za nami in bolje je poskrbljeno za invalide. Čas je pozdravil marsikatero rano in pokrtil boleče spomine s plaščem pozabe.

Kljub temačnemu vzdušju in dokaj tragični vsebini pa film vseeno preveva zaupanje v ljudi, v tisto, kar je v ljudeh dobrega, v partizansko tovarištvo in zvestobo. Človeško topli odnosi do Aleša, ki ga kažejo nekateri njegovi tovariši in celo ljudje iz malomeščanskih vrst, so kot prebliški, ki napovedujejo, da bo nekoč bolje. Nekoč bodo vsi ljudje dobri, vsi bodo spoznali,

Prizor iz filma »Veselica«, ki si ga je ogledalo samo v Ljubljani nad 50.000 ljudi

da je Aleš vreden večjega spoštovanja kakor drugi, zdravi, ker je dal za domovino več; da je sposoben za kaj več kakor za kurirja, samo pomagati mu je treba, kar tudi zasluzi; da bo našel žensko, ki mu bo prijateljica in tovarišica, ne samo žena, ki ga bo razumela in ga imela rada kot moža, ne pa iz smiljenja.

Dva glavna ženska lika nastopata v »Veselici« in oba sta po svoje tipična za čas, v katerem podajata svoje značaje gledalcem. Obe sta tudi tipični slovenski, po značaju in ženskosti. Prva, nekdanje Aleševno dekle, je energično razumsko bitje, ki brez oklevanja pove sama sebi in Alešu v obraz tragično resnico, da je zdaj med njima vse končano, da nista sama kriva, toda morata potrpeti. Njegov sin ima svoj dom, ona ljubi svojega moža in ima z njim drugega otroka. Tudi njen mož je bil partizan. Druga: mehka in prostodušna ženska, ki jo je življenje neusmiljeno bičalo, po svoje pa energična, ko vidi, da bi Aleš utegnil zabresti še globlje v obup, če ga ne bo zavrnila ob pravem času. Njena čustvenost je tista bilka, ki bo pomagala Aleša rešiti, da bo spet začutil vero v življenje in lastno vrednost kot človek in mož.

Lahko rečemo, da je »Veselica« kljub igralskim in tehničnim pomanjkljivostim dober, prav dober film.

Mile Pavlin

Disma uredništva

Glede nedokumentiranih fotografij, objavljenih v 10. številki »Borca«, je uredništvo prejelo več dopisov.

Tovariš Dušan Simčič iz Ljubljane piše: »Na sliki št. 18 je moj očka Jože Simčič-Jelen, ki sedi spredaj. Ostali tovariši na sliki so člani rajonskega odbora Logatec v letu 1943. Fotografija je posneta v gozdu Kališe septembra 1943. Prvi od leve proti desni je Mitja Primic, sekretar rajon-

skega odbora Logatec, zdaj oficir JLA. Tovarišica je bivša uslužbenka pošte v Hotedersčici. Leta 1943 so jo ujeli, mučili in ustrelili pri pokopališču v Logatcu, njenega imena pa se očka več ne spominja. Tretji je Gabrovšek, elektro-monter iz Hotedersčice, ki je bil obveščevalec rajona Logatec. Četrty je Tone Ključar iz Zerovnice na Notranjskem, sekretar rajonskega komiteja KPJ Logatec. Padel je v začetku 1944 v Kališah pri Logatcu. Fotografiral jih je tovariš iz rajonskega odbora.«

Tovarišica Tilka Blaha iz Ljubljane piše: »Na fotografiji št. 24 sem spoznala svojega brata, ki je bil takrat v Rašiški četi. Slika je bila posneta decembra 1943 v Rašici pri Ljubljani. Od leve proti desni sedijo: Roman Smole (padel), borec iz Broda pri Vižmarjih, ki se njegovega imena ne spominjam, Leopold Pirnat-Mirko, ki je padel 18. januarja 1945 na Bači pri Knežaku. Stojе od leve proti desni: Nahtigal, zdaj uslužben v Litostroju v Ljubljani, Stane Buh, ki zdaj živi v Šmartnem pod Šmarno goro, Miroslav Cedilnik, zdaj uslužbenec občinskega ljudskega odbora Koper, Polacek, ki je padel v NOB, ter Franc Lampret iz Spodnjih Gamelj. Kdo je fotografiral, ne vem, imam pa več posnetkov te skupine.«

Tine Rihtaršič iz Šoštanja piše: »Za sliko št. 32 dajem tele podatke. Podrti telefonski drogovi ležijo ob cesti drugega reda med vasema Dobje in Srednja vas v Poljanski dolini na Gorenjskem. Partizani so drogove požagali konec avgusta ali v začetku septembra 1941. Akcija je opravila manjša skupina partizanov, ki so se poleti 1941 zadrževali v okolici Poljan. To skupino je vodil Tone Nartnik, delavec iz Kranja, doma iz Luč v Poljanski dolini. Jeseni 1941 se je ta skupina priključila Cankarjevemu bataljonu. Med njimi sem poznal samo Nartnika, s katerim sva nekaj časa pred vojno skupaj delala. Od kod so bili ostali, ne vem, po njihovem narečju pa sklepam, da so bili iz Kranja ali okolice. Ta akcija kakor tudi druge mi je znana zaradi tega, ker sem bil s skupino v stalnih stikih.«

Tovarišica Vanda Kajfež iz Kočevja piše: »K fotografiji št. 22 dajem naslednje pojasnilo: Fotografija je bila posneta junija ali julija 1942 v Beli krajini, v vasi Zagozdec v Poljanski dolini. Na sliki so borci 2. bataljona Kočevskega odreda, in sicer od leve proti desni: Ignac Karničnik-Nace, rudar iz Kočevja, takrat borec jurišnega voda 2. bataljona Kočevskega odreda; zdaj živi v Kočevju. Drugi je Resnik, menda mu je bilo ime Franc, rudar, borec, padel leta 1943. Tretja je Micka Bizjak, poročena Zakotnik, borka, zdaj živi v Kranju. Četrty je Anton Marincelj-Janko, rudar iz Kočevja (na konju), narodni heroj, tedaj komandir čete v bataljonu. Padel je januarja 1943 kot komandant bataljona Tomšičeve brigade. Peti je Stane Zakotnik-Johan, strojnik in rudar iz Kočevja, tedaj vodnik jurišnega voda; zdaj živi v Kranju in je zaposlen v »Iskri«. Šesti je Slavko, doma iz Poljanske doline, ki je kasneje padel. Sedmi je Stanko Gazvoda, rudar iz Kočevja, borec jurišnega voda, ki je tudi padel. Osmi je neki Jože, učitelj iz Poljanske doline, umrl je po vojni ali pa je padel. Tedaj je bil politični aktivist na terenu. Podatke je dal tovariš Ignac Karničnik, ki živi zdaj v Kočevju: takrat je bil borec jurišnega voda 2. bataljona Kočevskega odreda.«

Tovariš Janko Colnar iz Kranja nam je telefonično sporočil: »Na sliki št. 21 je slikan 3. bataljon Tomšičeve brigade decembra 1942, neposredno pred napadom pri prehodu skozi Jelenov žleb. Partizanka z belim šotorskim krilom je Mica, žena Staneta Zakotnika-Johana, tedaj komandirja 1. čete 3. bataljona Tomšičeve brigade. Na njeni levi strani je Stane Zakotnik-Johan.«

Na sliki št. 22 je skupina partizanov neposredno po prvi partizanski poroki poleti 1942. Fotografirala je neka učiteljica iz Laz pri Kolpi, Desno od konja je Stane Zakotnik-Johan, levo je njegova žena Mica, na konju je komandant Kočevskega bataljona pokojni Tone Marincelj-Janko. Na skrajni levi je Ignac Karničnik.«

Vsem se uredništvo »Borca« zahvaljuje za podatke.

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Priprave na podelitev odlikovanj

PODELJEVANJE odlikovanj udeležencem NOB se je pričelo kljub težavnim pogojem že med vojno. Osnovni pogoj za odlikovanje je bila aktivnost, hrabrost, požrtvovalnost. Odlikovanja so pomenila ne samo priznanje za požrtvovalno in zavestno opravljanje dolžnosti do ljudstva in revolucije, ampak tudi simbol ponosa naših narodov.

Do zdaj je bilo razdeljenih 261.027 Medalj za zasluge za narod, 149.604 Medalj za hrabrost, 103.657 Redov hrabrosti, 32.308 Redov bratstva in enotnosti II. stopnje, 1927 Redov bratstva in enotnosti I. stopnje, 189.031 Redov za zasluge za narod III. stopnje, 27.089 Redov za zasluge za narod II. stopnje, 1523 Redov za zasluge za narod I. stopnje, 8356 Partizanskih zvezd III. stopnje, 1520 Partizanskih zvezd II. stopnje, 187 Redov vojne zastave, 1345 Redov narodnega heroja in 4 Redi narodne osvoboditve.

Je pa še mnogo borcev in aktivistov, ki niso prejeli odlikovanj, kakršna so zaslužili. Mnogo je tudi takih, ki niso prejeli niti enega odlikovanja. Vzrokov za to je več: po osvoboditvi se je mnogo borcev in aktivistov preselilo v druge kraje, kjer organizacije niso poznale njihovega dela med NOB, predlogi za odlikovanje so bili premalo utemeljeni, mnogo predlogov se je ob ofenzivah med vojno izgubilo itd. Vsi ti borci in aktivisti naj bi dobili odlikovanja prihodnje leto, ob 20. obletnici ljudske vstaje. V ta namen pa bo treba čimprej pripraviti ustrezne predloge.

To je velika in obsežna naloga. Izvršiti jo bo mogoče le tedaj, če bodo tesno sodelovali Centralni odbor ZB NOV, CK ZKJ, Zvezni odbor SZDL in Državni sekretariat za narodno obrambo.

Pa tudi vsak do zdaj neodlikovani posameznik lahko pri-

pomore pri delu osnovnih organizacij ZB v zvezi s predlogi za odlikovanja (osnovne organizacije so namreč pristojne za dajanje teh predlogov), in sicer tako, da prijavi, da ni prejel še nobenega odlikovanja.

Vse to je imel pred očmi CO ZB NOV, ko je pred nedavnim razpravljal o tem s sekretarji republiških GO ZB NOV. Izdelali so podrobna navodila, ki so jih poslali vsem krajevnim organizacijam preko republiških in okrajnih odborov ZB. Predloge za odlikovanje je treba podajati tam, kjer posameznik stanuje, ne pa tam, kjer je posameznik deloval med NOB. Zato so osnovne organizacije ZB dolžne predlagati vse tovariše in tovarišice, ki nimajo odlikovanj, ne glede na to, kje so delovali med NOB.

Navodila, s katerimi se bo vsak član ZB lahko seznanil v svoji osnovni organizaciji, natančno določajo, katere udeležence NOB je mogoče predlagati za odlikovanja. Zajeti so

vsi borci in oficirji, ki so bili pripadniki operativnih enot in zalednih ustanov, člani KPJ, SKOJ, OF, AFŽ in USAOJ, ki so stalno in aktivno sodelovali z NOB na osvobojenem, pol-osvobojenem ali zasedenem ozemlju. Za odlikovanja so predvideni tudi politični intertiranci, zaporniki in deportiranci, ki so zaradi svojega dela za NOB prišli sovražniku v roke in so kasneje v zaporih, internaciji ali konfinaciji nadaljevali svoje delo, po osvoboditvi pa prišli domov in se vključili v delo pri graditvi socializma. Za odlikovanje je treba predložiti tudi bivše vojne ujetnike, ki so se v ujetniških taboriščih odločili za NOB in aktivno sodelovali z naprednim gibanjem, po osvoboditvi pa so se vrnili v Jugoslavijo in delali za cilje socializma.

Pri dajanju predlogov bo treba upoštevati doprinos vsakega posameznika v NOB, njegove funkcije in zasluge med vojno. Zato funkcije posameznikov ki so jih imeli v povojni graditvi socializma ali jih imajo zdaj, ne morejo imeti nobenega vpliva na predloge za odlikovanje za zasluge v vojni.

Trdo zasluženi uspehi

SREČAL sem ga čisto slučajno v pisarni direktorja Dopisne ekonomske šole. Ni videti, da je star že dvaintrideset let. Ne bi mu jih prisodil več kakor petindvajset.

Povedal je, da se piše Edward Kokalj in da je investicijski knjigovodja v »Kartonažni tovarni« v Ljubljani. Doma je iz Tržiča, kjer je končal 6 razredov osnovne šole. Nato je delal v bombažni predilnici in tkalnici. Čez nekaj časa pa se je zaposlil kot trgovski vajenec v neki trgovini na Bledu. Delal je za Osvobodilno fronto, bil je borec Jeseniško-bohinjskega odreda, nato pa pri »Komandi mesta

Bleda«. Po vojni je končal dva razreda meščanske in trgovsko vajeniško šolo v enem letu, ker se je mudilo in ni bilo trgovskih pomočnikov. Poleg tega se je udeležil več velikih delovnih akcij: popravljanja dolenske železnice v Beli krajini in gradnje železnice Šamac-Sarajevo. Nato se je oženil. Poleg službe je tudi član krajevnega oblastnega odbora in tajnik krajevnega odbora SZDL.

Vprašal sem ga, kako se je učil. Pohvalil je svojo ženo, ki je učiteljica in mu je pomagala pri učenju. Tudi sama je postala učiteljica s pomočjo raznih tečajev po osvoboditvi,

ko je bila potreba po učiteljih zaradi izgub v vojni velikanska.

»Tudi v podjetju so imeli za moje šolanje veliko razumevanje,« pripoveduje Edvard. »Tako prej, ko sem bil še v 'Avtoprometu Ljubljana', tako tudi zdaj v 'Kartonažni tovarni'. Direktor 'Kartonažne' tovariš Franc Zupančič, mi je izposloval letos kar 20 dni izrednega dopusta med šolskim letom, zdaj, ob zaključnih izpitih pa še 10 dni. Seveda sta bila tudi delavski svet in upravni odbor soglasna, pa tudi navadni člani delovnega kolektiva. Zato ne nameravam zapustiti 'Kartonažne', ker se čutim moralno vezanega na podjetje in ker mi je všeč tak odnos kolektiva do mene.

Bodrililo in spodbujalo me je tudi vodstvo 'Dopisne ekonomske šole'. Veliko mi je koristila šola z znanjem in nasveti...«

Vprašal sem ga, kaj misli zdaj, ko je šolo končal, ali pojde še naprej v šolo.

»Oh, seveda. Vsekakor. Prihodnje leto se bom vpisal na ekonomsko ali pravno fakulteto. Čutim se sposobnega za kaj več, ne samo za srednješolsko izobrazbo.«

*

Stanuje v novi, še neometani hiši v Trbojlah, ob cesti, ki pelje iz Smlednika v Kranj. Ima dva sinova, eden hodi v 5., drugi v 6. razred osnovne šole. Zaposlena je na občinskem ljudskem odboru Kranj v oddelku za finance, povrh pa še honorarno vodi krajevni urad v Trbojlah. Je članica šolskega odbora in blagajničarka v krajevnem odboru Zveze borcev. Gospodinji ji mama...

Vsekakor ji lahko čestitamo, da je v takih pogojih opravila vse izpite in pridobila spričevalo o končani Srednji ekonomski šoli.

Tovarišica se piše Julijana Kepec. Otroška leta je preživela v očetovem domu, pri Jenkovih v Trbovljah. Dvanajst otrok se je rodilo kajžarju, ki ga je preživljalo nekaj zaplat zemlje. Otroci so odhajali z doma v tovarne in tam prišli v stik z delavskim gibanjem. Trije Julijanini bratje so bili leta 1936 v vodstvu tekstilne

stavke v Kranju. Hiša je postala oporišče komunistov na tem področju. Julijana je končala osnovno šolo in 4 razrede meščanske, potem pa se je vpisala na učiteljsko v Zagrebu. Prišlo je leto 1941; iz Zagreba ni prinesla niti spričevala. Tako ni mogla dalje v šolo, čeprav bi bila šla rada. Toda ona in vsa njena družina se je takoj vključila v osvobodilno gibanje. Dva brata sta padla, eden že leta 1942 kot talec — tisti, ki je bil član KP že od leta 1936...

Tudi Julijana je postala članica KP že januarja 1943, stara komaj dvajset let. Delala je na Jesenicah pri železnici, dejansko pa je bila aktivistka OF. Bila je članica okrajnega komiteja Škofja Loka, junija 1944 pa je odšla med partizane. Čez nekaj tednov so jo poslali v Cerkno na štab IX. korpusa. Demobilizirala se je maja 1945 in se kmalu poročila. Ves čas po osvoboditvi pa je delala v aparatu ljudske oblasti pri prosveti in delovnih odnosih. Le od 1952 do 1958 je bila knjigovodkinja v Kmetijski za drugi Trboje.

Jeseni 1956 se je vpisala v Dopisno ekonomsko srednjo šolo. Tri razrede je končala po dopisni metodi, četrtega pa redno. Zanimalo me je, kako se je učila pri tolikšni obremenitvi doma in v službi.

»Težko je šlo in morda sem zato zdelala samo z dobrim uspehom,« pripoveduje Julijana. »Vpisala sem se zato, da sem prišla do diplome srednje šole. Mlajše uslužbenke, ki imajo srednjo šolo, so nas gledale z nekakšnim podcenjevanjem, ker nismo imele srednje šole, čeprav smo bile že dolgo v službi. Tudi pri napredovanju smo bile prikrajšane. Takrat, ko sem se vpisala, še ni bilo zakona, po katerem bi kot stare partizanke ali aktivistke lahko napredovale do VIII. plačilnega razreda kljub manjši šolski izobrazbi. Šola mi bo v službi močno koristila in pripomogla, da bom bolje delala. Zdaj imam priborjeno in trdo zasluženjo diplomu. Tudi ZB mi je precej pomagala. V organizacijah so me razrešili večine funkcij, šolnine sem plačevala samo 500 din na mesec, ostalo je plačevala ZB. Organizirali so nam semi-

narje, plačevali instruktorje, nam uredili pouk tako, kakor smo sami želeli, da bi manj trpela služba.

Učila sem se zvečer po sedmi uri, ko sem prišla utrujena iz službe. Torej od sedme do devete zvečer; vstajala sem ob štirih zjutraj in se do odhoda v službo spet učila. Zadnje leto, ko sem hodila v redno šolo, so mi dajali na ljudskem odboru celo plačo samo za dopoldansko delo v krajevnem uradu, čeprav sem delala samo 3 ure...«

*

Vladimir Ambrožič stanuje v Kranju, doma je iz Gorenjega Logatca, star 41 let, po poklicu pa je knjigovodja v »Inteksu« v Kranju. Tudi on je eden izmed »svežih« diplomantov Srednje ekonomske šole.

Pred vojno je pomagal domačim pri delu na kmetiji in v gostilni, nato je delal na železnici. Že leta 1942 je začel delati za OF v domačem kraju, januarja 1944 pa je vstopil v Prešernovo brigado. Zadnje vojne mesece je preživel v Jeseniško-bohinjskem odredu. Leta 1946 je bil demobiliziran kot starejši vodnik. Čez nekaj dni so ga prišli iskat iz tovarne.

Pred vojno je končal samo 4 razrede osnovne šole. Zdaj je začutil, da mu manjka splošne in strokovne izobrazbe, zato se je vpisal v Dopisno ekonomsko srednjo šolo. Tri leta je študiral po dopisni metodi, 4. leto pa je hodil v redno šolo.

»V šolo sem šel, ker je bila prilika za to in ker nisem imel dovolj redne šolske izobrazbe za svojo službo,« pripoveduje tovariš Ambrožič. »Seveda mi bo šola močno koristila v službi. Posebno še nemščina in matematika, gospodarsko poslovanje in tehnika. V službi so mi pri študiju zelo pomagali, dajali so mi dopuste, skrajševali delovni čas pred izpiti in podobno. Le funkcij se nisem mogel znebiti. Zdaj sem blagajnik sindikalne podružnice in član komisije za letovanje.

Samo ekonomska srednja šol mi ni dovolj in se nameravam vpisati na ekonomsko fakulteto.«

M. P.

Problemi v mariborskem okraju

(Z okrajnega plenuma ZB Maribor)

MED vprašanji, ki najbolj prizadevajo člane ZB, je nedvomno to, da del bivših borcev, aktivistov, internirancev in zapornikov živi v skrajno slabih stanovanjih ali pa so sploh brez stanovanj. O tem je dejal na okrajnem plenumu ZB Maribor tovariš Pavel Jež, predsednik okrajnega odbora ZB:

»Po dosedanjih podatkih je bilo v letošnjem letu v našem okraju uspešno rešenih 119 primerov, ko so naši člani imeli slaba stanovanja ali pa so bili brez njih. Preko občinskih odborov je bilo rešenih 51, preko podjetij 68. O reševanju stanovanjske problematike pri občinskih ljudskih odborih imamo točne podatke, netočni pa so podatki iz podjetij. Mislimo, da je bilo preko podjetij rešeno več primerov. Predvidevamo, da bo do konca letošnjega leta rešenih še nadaljnjih 66 primerov. Po razpoložljivih podatkih bi tako ostalo nerešenih še 540 primerov, vendar to niso več samo borci brez stanovanj, ampak gre za zamenjave za večja stanovanja, ali pa je preselitev nujna zaradi tega, ker stanovanje ne ustreza stanovalcu zaradi zdravja. Če bomo s takim tempom reševanja stanovanjskih vprašanj nadaljevali, upamo, da bo v štirih letih stanovanjsko vprašanje naših članov v okraju Maribor rešeno. Kljub temu lahko trdim, da nismo še izkoristili vseh možnosti, pa tudi nekateri občinski ljudski odbori se niso tega vprašanja lotili dovolj resno. Nekateri občinski ljudski odbori še niso razpravljali o pismu Izvršnega sveta in stvar se rešuje še vedno tako, da posamezni borci trkajo na vrata predsednika, tajnika, sekretarja komiteja itd. Tako reševanje je vedno odvisno od volje posameznika. Mi pa moramo stremeti za tem, da bo stvar slonela na konkretni in natančno določeni perspektivi reševanja stanovanjskega vprašanja.«

Tovariš, ki je prišel na plenum okrajnega odbora ZB kot zastopnik občinskega odbora

ZB v Slovenski Bistrici, je povedal, kako je pri njih s stanovanji:

»... Glede stanovanjske problematike naj omenim še to, da predstavljajo pri nas problem pohorske bajte, ki se tako rekoč rušijo, vendar sredstev za popravilo ni. Sami lastniki nimajo sredstev in morda bi se dalo kaj urediti z dolgoročnimi posojili. To vprašanje je pri nas zelo pereče.«

V nekaterih občinskih ljudskih odborih si predstavniki ZB niso znali poiskati zaslombe, da bi občinski ljudski odbor reševal socialne probleme ter s prispevki omogočil delo občinskega odbora ZB. Tam, kjer nimajo človeka, ki bi skrbel za evidenco članov ZB in njihovih potreb, imajo težave tudi z evidenco o reševanju stanovanjskega vprašanja članov. Ena izmed teh občin je tudi občina Maribor-Tezno, za katero je predstavnik občinskega odbora ZB na plenumu rekel:

»... Naša organizacija ZB nima svojega tajnika, ker ga ne more plačati. Za vso administracijo so nam dodelili 250.000 dinarjev. V to vsoto so vključeni tudi vsi stroški za pogrebe in prevoze članov ZB... Če ne bi dobili nekaj denarja od podjetij, bi morali našo pisarno že zapreti.«

Med drugim so udeleženci plenuma razpravljali tudi o skrbi Zveze borcev za članstvo po občinah. Ta skrb se v veliki meri zrcali v skrbi za pravočasno pomoč obolelim članom ali za preventivno zdravljenje. Tako je skoraj po vseh občinah organizirano, da hodijo člani na zdravniške preglede. Ponekod naletijo občinski odbori ZB pri tem na težave. O tem je povedal zastopnik občinskega odbora ZB iz Slovenske Bistrice:

»... Zdravstveno vprašanje: januarja ali februarja smo poslali 26 predlogov za zdravniške preglede, vendar je komisija stalno zasedena in je rečeno, da bodo prišli tisti, ki smo jih predlagali šele drugo leto na vrsto. Tovarna IMPOL

je ponudila za 10 članov ZB prostor za letovanje na morju. Trije od predlaganih niso šli na letovanje, ker so rekli, da nimajo kaj obleči...«

Plenum je razpravljal tudi o delu zgodovinskih komisij pri občinskih odborih ZB in s tem v zvezi o delu topografskih ekip na terenu. Tovariš Pavel Jež je o tem izjavil:

»... Na enem izmed sestankov smo obravnavali tudi vprašanje partizanske topografije našega terena. Postavili smo komisijo pri okrajnem odboru ZB in pri občinskih odborih. Te komisije ponekod delajo, ponekod pa ne. Osnovni popis partizanske topografije bi moral biti opravljen do oktobra, da bi lahko prešli na drugi del naloge, na urejanje zbranega gradiva v muzeju NO. Kolikor mi je znano, do zdaj niti ena občina tega popisa ni dokončno izvršila...«

Tovariš Alojz Vindiš-Dunda je o istem vprašanju izrekel tole misel:

»... Menim, da je naša osnovna naloga, določiti popisne ekipe in jih instruirati, kako je gradivo potrebno kronološko urediti. Urediti je treba tudi glede plačevanja teh ekip. Vse to delo bodo financirale občine in so občinski politični krogi že dobili direktive. Toda do zdaj je ugotovljeno, da sta samo občini Slovenj Gradec in Dravograd prispevali za topografijo vsaka po 50.000 din. Kasnejše delo pri urejanju gradiva bo finansiral okraj.«

Poleg skrbi za zdravstveno zaščito in rešitev stanovanjskega vprašanja bivših borcev je ena izmed temeljnih nalog vsakega odbora ZB tudi skrb za izobraževanje in prekalifikacijo svojih članov. Tovariš Pavel Jež se je lotil v svojem referatu tudi tega vprašanja:

»Potrebno je preko persone v podjetjih ugotoviti točno stanje, na katerih delovnih mestih in položajih so naši borci. Šele na podlagi tega statističnega pregleda bi skušali naprej reševati ta vprašanja in iskati možnosti za njih rešitev. Naše mišljenje je, da bi se vprašanje pridobivanja kvalifikacij preneslo na sindikat in to preko izobraževalnega centra, ki obstaja pri večjih podjetjih. GO ZB pripravlja

v ta namen program za vse delavce brez kvalifikacij in končane osemletke. Sestavljen bo program za osemletke, poleg tega pa tudi strokovni program za poklicno kvalifikacijo. kot na primer za kovinsko, lesno, gostinsko, tekstilno stroko itd...«

Plenuma se je udeležil tudi predsednik okrajnega sindikalnega sveta Maribor tovariš Ivo Janžekovič, ki je o problemu prekvalifikacije in izobraževanja delavcev povedal tole:

»Papirnata kvalifikacija v naših podjetjih ne pomeni ničesar in je v glavnem ne cenimo več, zlasti pa se bo to pokazalo v prihodnosti. Gre za to, da s pridobitvijo kvalifikacije naučimo ljudi delati, da jih usposobimo za delo pri določenih delovni operaciji. V moderni industriji potrebuje-

mo specializiranega delavca, ki bo obvladal samo določeno operacijo. Ta pa je lahko strokovno zelo zahtevna in je enakovredna priznani visoki kvalifikaciji. Zato gre dejansko za usposabljanje ljudi, da bodo na svojih delovnih mestih zaradi praktičnega znanja, ne pa zaradi papirnatih diplom. Spričevalo je trenutno sicer res še potrebno zaradi pokojninskih predpisov.

Za borce, ki svojega dela zaradi vojnih naporov in slabega zdravstvenega stanja ne zmorejo, so nekatera podjetja rešila vprašanje tako, da dobivajo izplačane razlike iz rezervnih skladov osebnih dohodkov. Tako rešitev je treba iskati v vseh primerih, ko bivši borci zaradi slabe fizične kondicije ne morejo dose-gati takega učinka kot drugi, zdravi delavci...«

pri lastniku pa bi lahko propadle zaradi elementarnih ne-zgod ali drugih okoliščin.

Pomembno področje dejavnosti muzeja NOB in sploh vseh muzejev bi moralo biti zbiranje življenjepisov padlih borcev v povezavi z organizacijami ZB. Sodelavci Mariborskega muzeja NOB so do zdaj zbrali in uredili 95 odstotkov vseh življenjepisov padlih borcev na svojem področju. Ostalo jih je še nekaj, s katerimi imajo muzealci težave, bodisi da ne morejo zvedeti, kdaj in kako so ti borci izgubili življenje in v kateri vojski so bili, ali pa so bile njihove družine pobite, oziroma so se odselile neznano kam. Posamezne primere rešujejo v Mariboru ob enem s topografiranjem. Tako so lani zbrali 121 življenjepisov padlih borcev.

Aktivnost zgodovinskih komisij pri odborih ZB je zadnja leta močno popustila, šele v zadnjem času je spet oživela. Muzej je letos med drugim posnel 86 izjav starih borcev in aktivistov na magnetofonski trak. Sodelavci muzeja se s pridom udeležujejo v okviru delavskih univerz. Lani so imeli 25 predavanj, letos pa bo to število še večje.

Muzej sodeluje tudi pri topografiranju posameznih področij. Pri tem delu opravljajo

Plodno delo mariborskega muzeja NO

POVPREČNI obiskovalci muzejev narodne osvoboditve si navadno ogledajo samo muzejsko razstavo in o svojih vtisih napišejo več ali manj pohvalno ugotovitev v posebno knjigo. Ne vedo pa, da je urejanje muzejske razstave samo ena izmed dejavnosti muzejev.

Mariborski muzej NO si je lani ogledalo 16.486 obiskovalcev, letos pa že v prvem polletju več kakor lani vse leto. Muzejski kustos je pedagog, ki lahko obiskovalcem pojasnjuje pomen in zgodovino razstavljenih predmetov. Muzej pa je obiskalo premalo tujih delegacij. Važno je, da tujci vedo, da je Maribor z okolico kot obmejno mesto, o katerem so trdili Nemci in še zdaj nekateri trdijo, da je nemško mesto, veliko prispeval za zmago nad fašizmom.

Letos so muzejski delavci zbrali 1171 muzejskih predmetov. Poleg tega je muzej prevzel od drugih ustanov obsežne arhivske fonde, kakor na primer od Državnega arhiva Slovenije. Delo pa še ni končano, saj je znano, da posamezni bivši borci ali svoji hranijo doma še dragocene predmete kot spomin, ne za-

vedajo pa se njih izredne zgodovinske vrednosti. Koliko dragocenih fotografij je še v družinskih albumih! Kdor take fotografije pošlje muzeju, jih tam preslikajo, originale pa vrnejo lastniku. Tako so slike rešene za našo zgodovinsko pisje,

Detajl s stalne razstave muzeja NO v Mariboru

Detajl z razstave »Dokumenti revolucionarnega gibanja v Mariboru 1918—1941«, ki jo je priredil muzej NO v Mariboru lani v oktobru, pa je bila zaradi izrednega zanimanja podaljšana do julija letos

glavno nalogo komisije Zveze borcev. Kozjak in Slovenske gorice so v glavnem že obdelali, zdaj pa jih čaka Pohorje, predvsem njegovi severni obronki.

Težave, ki ovirajo delo muzeja, so predvsem subjektivnega značaja. Tako še vedno primanjkuje strokovnih sodelavcev. Za obsežne naloge, ki čakajo muzej zlasti v prihodnjem letu, je dosedanje muzejsko osebje še vedno premalo številno. Številni državljani se obračajo na muzej tudi s prošnjami za razne podatke in pomoč. Predvsem potrebujejo

posamezni funkcionarji podatke za govore ob raznih proslavah, maturanti in diplomanti za diplomske in maturitetne naloge, člani ZB in invalidi za potrdila o službenih letih ali o tem, da so bili ranjeni.

V prihodnjem, jubilejnem letu, ima mariborski muzej obsežne načrte glede prirejanja občasnih razstav. Kljub težavam in pomanjkljivostim s katerimi se borijo muzejski delavci, pa lahko nepristranski opazovalec spozna, da je njihovo delo zelo plodno in koristno.

M. P.

Kako je s komunalnim prispevkom za hiše, ki jih gradijo bivši borci

O problemih gradnje stanovanj za bivše borce je naša revija že večkrat poročala. Gre za to, da bivši borci čimprej pridejo do ustreznih stanovanj, bodisi tako, da jim dodelijo stanovanja podjetja in ustanove, bodisi da gradijo stanovanja z lastnimi sredstvi oziroma v okviru stanovanjskih zadrug, pri čemer naj bi bili deležni čim večje pomoči podjetij, kjer so zaposleni, in občinskih ljudskih odborov, na območju katerih gradijo stanovanja.

Pomoč bivšim borcem pri gradnji stanovanj se izraža tudi v tem, da jim občinski ljudski odbori znižujejo komunalni prispevek za gradnjo hiš, ali pa jim ga sploh črtajo. V tem pogledu naj omenimo občino Vič, ki je mnoge bivše borce oprostila plačila komunalnega prispeka, in občino Bežigrad, kjer so sklenili, da ne bo treba vsem bivšim borcem plačati predpisanega komunalnega prispevka. Po sklepu sveta za komunalne zadeve občine Bežigrad naj bi bivši

borci naslavljali prošnje za oprostitev oziroma znižanje komunalnega prispevka na občinski odbor Zveze borcev. Te prošnje bo občinski odbor Zveze borcev pregledal ter jih glede na socialno stanje posameznih prosilcev in druge okoliščine predlagal v dokončno rešitev svetu za komunalne zadeve oziroma občinskemu ljudskemu odboru.

Prav bi bilo, če bi tudi drugi občinski odbori skušali na ta način pomagati bivšim borcem pri gradnji stanovanj.

Kdo ga je poznal?

Ante Bilić iz Betine pri Šibeniku se je obrnil na nas, da bi mu pomagali poiskati tovariše, ki so se z njegovim pokojnim sinom Mirkom skupaj bojevali. Te tovariše potrebuje kot priče, da je bil njegov sin zares borec NOV, preden so ga ujeli in odpeljali v taborišče Buchenwald, kjer je 8. januarja 1944 umrl ali pa so ga umorili.

Pokojni Mirko Bilić je bil rojen 27. oktobra 1922. Po navedbi v mrliškem listu iz Weimarja je umrl zaradi gnojenja po frakturi

leve noge. Zaradi sodelovanja z NOB so ga Italijani doma zaprli in odpeljali v taborišče v Italijo. Po kapitulaciji Italije je pobegnil iz taborišča in se priključil enotam NOV v Sloveniji. V nekem spopadu »pod Triglavom«, kakor trdi njegov oče, je bil Marko ujet, njegov rojak Adam Magazin pa je padel.

Ante Bilić prosi vse tovariše, ki so morda njegovega sina Mirka poznali kot borca NOV, da mu sporočijo svoje naslove.

POKOJNINA HČERKE PO OČETU

Vprašanje: Očetu je bila priznana invalidska pokojnina. Ko je leta 1945 zbolel, vas je kot neporočeno hčerko poklical domov. Čeprav ste bili v službi, ste se vrnili k očetu in mu gospodinjili vse do njegove smrti v decembru 1959. Domov ste se vrnili samo zato, da bi pomagali očetu, pri čemer pa ste bili prepričani, da vam bo pripadla po očetu tudi pokojnina. Pustili ste svojo mladost pri bolnem očetu, kot pravite, sami ste za težja dela nesposobni, zato menite, da ste si zaslužili tudi pokojnino. Kake podpore ne marate, ker bi bila to miloščina. temveč vsaj delček pokojnine. Radi bi vedeli, kam naj se obrnete. Po vašem mnenju bi vam po moralnih načelih pokojnina pripadala, radi bi vedeli še za predpis, na katerega bi oprli svojo zahtevo.

Odgovor: Žal vam moramo sporočiti, da vam kot hčerki po očetu, ki je bil invalidski upokojenec, ne pripada pokojnina, niti ne njen del. Niti v zakonu o pokojninskem zavarovanju niti v zakonu o invalidskem zavarovanju ni zadevnih predpisov, ki bi vam priznavali pravico do pokojnine po očetu, vsaj ne v takih pogojih, kot jih navajate.

OLAJŠAVE ZA UVOZ AVTOMOBILOV

Vprašanje: Prosim, če bi mi natančno sporočili, kateri invalidi so upravičeni do carinskih olajšav pri uvozu osebnih avtomobilov. Kje in kdaj je bila objavljena tozadevna uredba?

Odgovor: Odredba o invalidih, ki so upravičeni do olajšav pri uvozu osebnih avtomobilov in motornih koles, je bila objavljena v zveznem ur. listu št. 11. leta 1959.

Do olajšav pri uvozu avtomobilov so upravičeni vojni in mirovni vojaški invalidi od I. do vštete VI. skupine, invalidi od VII. do X. skupine pa le, če imajo po predpisih o vojaških vojnih invalidih pravico do ortopedskega vozička. Izjemoma imajo pravico do olajšav tudi invalidi od VII. do X. skupine, če se njihova poškodba nanaša na gibalne organe, pa so v delovnem razmerju ali na rehabilitaciji.

Pravico do olajšav pri uvozu osebnih avtomobilov pa imajo tudi

delovni invalidi I. in II. kategorije s pravico do poklicne rehabilitacije in zaposlitve, katerim je zaradi invalidnosti ali telesne okvare potreben prevoz. V nekaterih posebnih primerih imajo to pravico tudi invalidi III. kategorije.

Končno imajo pravico do olajšav tudi invalidi, ki niso zajeti v zgoraj navedene kategorije, pri katerih pa je telesna okvara posledica fašističnega nasilja ali pa jo imajo od rojstva ali zaradi bolezni, če pomeni ta okvara več kot 50 % invalidnosti.

OTROŠKI DODATEK ZA VNUKE

Vprašanje: Vaša hčerka je umrla. Njen mož, vaš zet, pa živi dejansko ločeno od nje že daljši čas. Sedaj je celo na prestajanju kazni. Otrok hčerke živi stalno pri vas. Vi izpolnjujete vse pogoje za otroški dodatek. Radi bi vedeli, ali vam gre otroški dodatek tudi za vnuka?

Odgovor: Otroški dodatek vam po našem mnenju pripada. Po določbah uredbe o otroškem dodatku pripada sicer starim staršem otroški dodatek za vnuka le izjemoma. To pa takrat, če je vnuk brez staršev, ali pa so starši popolnoma ali trajno nesposobni za pridobivanje, ali pa prestajajo kazni. Ker so starši vašega vnuka umrli, oziroma je njegov oče na prestajanju kazni, vi pa otroka vzdržujete, izpolnjujete pogoje za otroški dodatek za vnuka. Seveda je potrebno, da niti otroci niti starši nimajo premoženja ali dohodkov, iz katerih bi se lahko preživljali. Če so izpolnjeni tudi ti pogoji, boste otroški dodatek za vnuka dobili.

DODATEK ZA POMOČ DELOVNIM INVALIDOM

Vprašanje: Katerim delovnim invalidom pripada posebni dodatek za pomoč in postrežbo? Ker so neke nejasnosti, prosim za natančno sporočilo.

Odgovor: Pravico do dodatka za pomoč in postrežbo imajo v smislu čl. 82 zakona o invalidskem zavarovanju delovni invalidi I. kategorije invalidnosti, ki jim je odkar so postali invalidi, za osnovne življenjske potrebe neogibna stalna pomoč in postrežba. Razen tega pa imajo pravico do dodatka za pomoč tudi zavarovan-

ci, ki so stopili v delovno razmerje kot slepi, dokler so v delovnem razmerju, in zavarovanci, ki med delovnim razmerjem zaradi bolezni ali poškodbe oslepijo, če ostanejo v delovnem razmerju in če nimajo pravice do dodatka ali pomoči na kakšni drugi podlagi. Po prenehanju delovnega razmerja pa obdržijo te osebe pravico do dodatka za pomoč in postrežbo, če pridobijo pravico do invalidske pokojnine ali pravico do poklicne rehabilitacije oz. zaposlitve po zakonu o invalidskem zavarovanju.

ODPOVED SLUŽBE IN STANOVANJE

Vprašanje: zaposleni ste pri gospodarski organizaciji kot računovodja. V stavbi, ki jo je pred nekaj leti zgradilo vaše podjetje, ste dobili za svojo družino dvosobno stanovanje. Vaša žena je prosvetna delavka, in ker je podjetje obljubilo, da bo občini odstopilo eno stanovanje za prosvetnega delavca, so s tem ubili dve muhi na mah. Vendar pa vam je bilo stanovanje nakazano na vaše ime. Zaradi znatno boljših pogojev, ki se vam nudijo drugje, nameravate zdaj službo odpovedati. Skrbí pa vas stanovanje. Kakšno stanovanje vam mora v primeru vaše odpovedi priskrbeti vaše podjetje, če bo zahtevalo, da se izselite iz sedanjega stanovanja? Ali bo dejstvo, da je pravzaprav tudi žena dobila isto stanovanje, vplivalo ali ne?

Odgovor: V smislu določb čl. 140 zakona o stanovanjskih razmerjih vam gre, če boste službo odpovedali sami, pravica do najnujnejših prostorov, če vam bo seveda podjetje stanovanje odpovedalo. Če ste dobili stanovanje vi glede na vaše delovno razmerje, potem vam bo podjetje stanovanje seveda lahko odpovedalo. Če pa je dobila stanovanje istočasno tudi vaša žena, je vprašanje drugačno. Seveda pa boste morali to dokazati, zlasti pa, da je bilo stanovanje nakazano vaši ženi v spozrazumu med vašim podjetjem in občino. Če vas skrbi vprašanje stanovanja, potem je vsekakor prav, da se predhodno pri občini informirate, ali res obstoji pogodba o dodelitvi stanovanja prosvetnemu delavcu med vašo gospodarsko organizacijo in občino. Kajti če takega dokaza ni, potem se boste težko sklicevali na to, da je bilo stanovanje nakazano tudi ženi.

KRATKE NOVICE

● **MARIBOR** — V Zgornjem Dupleku so 23. oktobra letos odkrili spominsko ploščo enajstim padlim borcem NOV in JA.

● **ZAJEČAR** — V vasi Mali Izvor so prebivalci na pobudo Zveze borcev zgradili spominski vodnjak. Nanj so vzdali spominsko ploščo padlim borcem iz prve in druge svetovne vojne.

● **KRANJ** — V Gobovcih pri Podbrezjah so odkrili spominski kamen petim talcem, ki so jih Nemci na tem kraju postrelili 3. julija 1942.

● **LITIJA** — Za dan mrtvih so na pokopališču odkrili spomenik neznanim padlim borcem, ki so tu pokopani.

● **HAAG** — Holandska državna komisija je organizirala prenos posmrtnih ostankov 35.000 umrlih in pobitih deportirancev in internirancev, holandskih državljanov, iz kraja Hasum, kjer so bili pokopani. Ti interniranci so bili zaprti v taborišču Neumingen blizu Hamburga. Med žrtvami je tudi 600 prebivalcev Putena, ki so ga Nemci porušili in uničili 30. septembra 1944.

● **BEOGRAD** — V okviru proslave petnajstletnice Zveze vojaških vojni invalidov je bila v Beogradu razstava kipov in slik, ki so jih izdelali vojaški vojni invalidi. Razstava je trajala od 10. do 20. novembra, udeležilo se je 28 razstavljalcev, poklicnih umetnikov in amaterjev, ki so se umetniškimi udejstvovanjem uspešno rehabilitirali.

● **TOKIO** — Japonsko združenje vojaških vojni invalidov je poklonilo filipinskemu vojaškemu vojnemu invalidu Vincentu Diazu, ki je izgubil obe nogi, motorno

vozilo. Toda filipinska vlada je spoznala darilo kot protizakonito, ker je Diaz, čeprav vojni veteran, izgubil obe nogi zaradi bolezni, ne pa zaradi vojne poškodbe.

● **LJUBLJANA** — V Dolu so pred Dnevom mrtvih odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja, ki ga je postavil krajevni odbor Zveze borcev.

● **BEOGRAD** — Ob šestletnici alžirske vstaje je bila v Beogradu v Domu sindikatov velika proslava, ki so se je udeležili alžirski ranjenci, študentje, diplomatski predstavniki nekaterih držav in mnogi jugoslovanski državljani ter predstavniki.

● **PARIZ** — V mestu Diesu (departement Moselle) so odkrili spomenik vojakom I. poljske grenadirske divizije, ki so padli leta 1940 pri obrambi Francije.

● **BEOGRAD** — Ob štiridesletnici »Invalidskega lista«, glasila Centralnega odbora Zveze vojaških vojni invalidov, so podelili invalidom-piscem in likovnim umetnikom nagrade za najboljša prozna dela, poezijo in likovne priloge v lanskem letu.

● **BONN** — Na pogrebu bivšega poveljnika Hitlerjeve vojne mornarice velikega admirala Röderja je govoril bivši veliki admiral Dönitz, ki je leta 1943 prevzel od Röderja poveljstvo nemške mornarice. Nekaj dni pred koncem vojne, po Hitlerjevem samomoru, pa je bil Dönitz poglavar Tretjega rajha. Röder je bil na nürnberškem procesu obtožen in

obsojen za piratsko vojskovanje na morju. Obsodili so ga na do smrtne ječo, toda leta 1956 so ga izpustili iz zapora v Spandauu zaradi »starosti« in »šibkosti«.

● **BONN** — V Dortmundu so aretirali bivšega poveljnika Gestapa in Varnostne policije v okrožju Arnsberg, Rudolfa Batza. Poleg drugih hudodelstev je v zadnjih dneh vojne ukazal postreliti 230 tujih delavcev v Dortmundu. Med žrtvami so bili državljani Jugoslavije, Francije, Sovjetske zveze, Nizozemske, Belgije in Češkoslovaške. Batz je bil član Gestapa od leta 1935, leta 1945 pa poveljnik Varnostne policije v Ruhr-Kasselu. Po vojni je živel v Zahodni Nemčiji kot Rolf Kohl v Bielefeldu. Čeprav je bil v stalni zvezi s svojo ženo, ki je živela pod pravim imenom v Hanovru, ga je policija izsledila šele po petnajstih letih...

● **PRAGA** — Novembra je bil v Pragi plenarni sestanek Centralnega odbora zveze protifašističnih bojnikov ČSR. Plenum je razpravljaj o delu organizacije in ugotovil, da je zadnje čase organizacija pokazala viden napredek. Sprejeli so tudi več resolucij, v glavnem usmerjenih proti oživljanju nemškega militarizma.

● **BIHAC** — Dne 4. novembra so v Bihaču slavili 700-letnico mesta in 18-letnico, odkar je bilo mesto prvič osvobojeno. Ob tej priliki so odkrili doprsna kipa narodnega heroja Ante Rukavine in španskega borca ter člana mestnega komiteja KPJ Vjekoslava Čubelića. Na starem grajskem obzidju pa so odkrili spominski relief, ki ga je izdelal kipar Anton Augustinčič.

Beseda naročnikom in bralcem

Dragi naročniki in bralci!

Leto 1960 gre h koncu. Zato dovolite, da vam najprej izrečemo tople želje za novo leto, za leto 1961. Da bi bilo srečno in uspehov polno!

Ob koncu vsakega leta je navada, da si ljudje povedo, kaj je bilo v minulih 12 mesecih dobro, kaj narobe, in se hkrati pomenijo o načrtih za prihodnje leto. Pomenimo se še mi!

Upamo, da ste bili letos zadovoljni z »Borcem«, vsaj na splošno. Kajpak, nekatere

številke so bile boljše, druge slabše — kakor pri vsaki reviji. Če menite, da je česa manjkalo, da bi bilo treba kaj izboljšati ali dopolniti, vas iskreno prosimo, da nam to sporočite in nam odkrito poveste svoje predloge. Potrudili se bomo, da bomo vsem ustregli, kolikor bo mogoče.

Želimo, da bi bili v novem letu stiki med nami še tesnejši. Taki stiki so namreč najboljše jamstvo, da ostane revija zanimiva in življenjska, da čimbolj ustreza namenu, ki mu je posvečena.

Morda bo kdo izmed sodelavcev revije dejal, da ni prav, ker nismo objavili tega ali onega njegovega prispevka. Res je, marsičesa, kar smo prejeli, nismo objavili. Ni je namreč na svetu revije, ki bi objavila, oziroma mogla objaviti vse, kar ji ljudje pošljejo. Vsako glasilo objavlja predvsem tiste članke, ki se zdijo njegovemu uredniškemu odboru najboljši in namenu glasila najbolj ustrezni. Tako ravna tudi naše uredništvo. Gre za izbor, gre za to, da revija optimalno izkoristi svoj prostor, ki obsega v vsaki številki samo 48 strani. Marsikaj, kar še ni bilo objavljeno, pride še na vrsto. Sicer pa ne gre noben prispevek »v koš«, kot si morda kdo misli. Vse prispevke, tudi tiste, ki jih ne nameravamo objaviti, skrbno shranimo. ker utegnejo rabiti kot gradivo za dokumentacijo.

S tem v zvezi bo morda kdo vprašal, zakaj objavljamo prispevke tujih avtorjev, zakaj segamo na tuja tla in poročamo o osvobodilnih gibanjih v drugih deželah. Večini bralcev je to bržkone že jasno. Ena izmed važnih nalog Zveze borcev je, da se povezuje z organizacijami bivših protifašističnih bojevnikov v drugih državah. Taka povezava je v borbi za aktivno koeksistenco in za ohranitev miru na svetu še posebno potrebna. In čudno bi bilo, če se ta stremljenja ne bi zrcalila tudi v naši reviji, ki je glasilo Glavnega odbora Zveze borcev NOV Slovenije.

V splošni borbi za mir ima naša revija še posebno nalogo, da seznanja javnost, zlasti mladino, z grozotami minule vojne, z zločini fašizma in nacizma, da opozarja na nevarne pojave neofašizma in neonacizma ter tako pomaga krepiti odpor proti temu zlu, ki ob podpori zahodne reakcije spet izziva svetovno javnost. Zato posveča »Borec« precej prostora tudi spominom bivših političnih zapornikov in internirancev, organiziranih v posebni sekciji v okviru Zveze borcev, objavlja pa tudi članke o trpljenju drugih narodov pod fašističnim bičem. Ravnamo se po geslu Sekcije bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev, da ne smemo nikdar pozabiti na zločine fašizma in da moramo seznanjati z njimi zlasti mlado generacijo, ki strahot II. svetovne vojne ni sama doživela.

No, pomenimo se še o vsebini revije v prihodnjem letu. V glavnem bomo skušali obdržati dosednji koncept, pri čemer se

bomo potrudili, da bo še bolj pester in zanimiv. Poglavitna značilnost letnika 1961 pa bodo članki o ljudski vstaji in o pripravah nanjo. To naj bi bil naš prispevek k praznovanju 20. obletnice ljudske vstaje, s čimer bomo hkrati zapolnili občutno vrzel, saj je znano, da je 1941. leto najmanj obdelano. Zato vabimo zlasti vse stare borce in aktiviste (t. j. tiste, ki so bili že 1941. leta aktivni udeleženci narodnoosvobodilne borbe), naj čim tesneje sodelujejo z uredništvom. Vsak prispevek z vsebino o ljudski vstaji in o pripravah nanjo je dobrodošel! Zlasti pa so zaželeni prispevki o vodilni vlogi Komunistične partije v ljudski vstaji.

Ena izmed pomanjkljivosti letošnjega letnika je bila ta, da je bilo iz nekaterih pokrajin Slovenije objavljenih premalo prispevkov. To velja zlasti za Štajersko in Zasavje. Resnici na ljubo moramo povedati, da bi dobre prispevke o osvobodilni borbi in življenju organizacij Zveze borcev v teh krajih radi objavili, ko bi jih imeli. To pomeni, da ima naša revija na Štajerskem in v Zasavju premalo sodelavcev. V prihodnjem letu moramo to pomanjkljivost odpraviti. To pa bomo lahko storili le s pomočjo bralcev in organizacij Zveze borcev.

Vemo sicer, da je med našimi naročniki in bralci mnogo takih, ki se težko spravijo k pisanju, ali pa v svoji skromnosti mislijo, da ne znajo pisati tako, kakor bi bilo primerno za revijo. Pri marsikom je ta bojazen odveč. Kar pogledjte, koliko novih imen je v kazalnih zadnjih letnikov! Marsikdo izmed njih se ni nikoli ukvarjal s pisanjem, pa je vseeno napisal za revijo dober članek. Seveda — kdor si ne upa začeti, ne bo nikoli nič napisal. Vsem takim pa lahko tudi pomagamo. In radi jim bomo pomagali, zlasti če njihovi spomini niso bili še nikjer objavljeni in če so kot taki še posebno pomembni za zgodovino narodnoosvobodilne borbe. Samo pišejo naj nam, da razpolagajo s takim in takim gradivom oziroma spomini, pa se bo kdo iz našega uredništva oglasil pri njih, ali pa naj sami pridejo na sedež uredništva (Ljubljana, Trg revolucije št.1/II).

Uredništvo si prizadeva, da bi poleg zanimivega čtiva nudilo svojim naročnikom in bralcem tudi pomoč pri uveljavljanju njihovih pravic, ki jim jih daje naša zakonodaja kot udeležencem NOB. Zato ima revija pravno posvetovalnico, ki jo bo v isti ob-

liki obdržala tudi prihodnje leto. Vabimo, da nam pošiljate vprašanja o vseh stvareh, ki vam niso jasne. Na vsako vprašanje vam bomo odgovorili.

Dragi naročniki in bralci! Dovolite, da vam ob tej priložnosti povemo še nekaj besed o razširjenosti revije in o plačevanju naročnine. Menimo, da ni nikogar med člani Zveze borcev, ki se ne bi zavedal, kako pomembno je to naše glasilo. Je pa, na žalost, še premalo razširjeno, čeprav je število naročnikov v letu 1960 znatno naraslo. Zato prosimo sedanje naročnike, da začno pridobivati nove. Prosimo pa tudi organizacije Zveze borcev, naj nam pri tem pomagajo. Prosimo jih tudi, da pomagajo razširiti revijo po naših šolah, med našo mladino, ki ji utegnejo biti članki v »Borcu«¹ važno dopolnilo in pripomoček pri dojemanju zgodovine naše ljudske revolucije ter njenih svetlih tradicij.

Stare naročnike pa vljudno prosimo, da nam bolj redno plačujejo naročnino, saj ni tako velika, da je ne bi zmogli. Letos smo morali precej naročnikov črtati, ker so pozabili, da morajo plačati naročnino, oziroma nam je kljub večkratnim pozivom niso nakazali. Upamo, da se letos to ne bo ponovilo.

Vsem zvestim naročnikom in dopisnikom pa se pristrčno zahvaljujemo za sodelovanje ter izražamo željo, da bi bilo sodelovanje v prihodnjem letu še tesnejše.

In še enkrat: srečno novo leto!

Uredništvo

Za mlade bralce

HUDA URA V PARTIZANSKI ŠOLI V HRUŠEVJU

ZIMA 1944/45 je šla h kraju. Vendar pa je bil tisti marčni dan siv in mrzel.

Zjutraj, nekoliko pred 8. uro, pospravim v aktovko nekaj knjig — večidel starih slovenskih beril, ker drugih učnih pripomočkov takrat še ni bilo — nekaj zvezkov in šolskih potrebščin, in se kot vsako jutro odpravim v šolo.

Šolsko učilnico smo imeli v zasilnem prostoru, preurejenem iz dveh pisarn bivše občine.

Ko se bližam šoli, mi pritečejo naproti Tonče, Sonja in še nekateri drugi učenci: »Tovarišica, glejte, ustaši delajo preiskave po hišah.« Ozrem se med hiše: res se je tam sukalo več sivozelenih postav.

Kaj storiti? Poslati otroke domov? Bilo bi sumljivo, ker so jih videli, kako so prihajali in se zbirali pred šolo. Iti v razred? In če pridejo gor? Če pridejo gor, nam bo huda predla! Ne toliko zaradi šole same ali pouka. Neka druga, mnogo hujša skrb me je prešinila v tistem trenutku.

Poleg šolske učilnice sta bili dve sobi, kjer je stanovala tovarišica Pepca, pri njej pa se je že mesec dni zdravil komisar Bojan. Ranjen je bil prejšnji mesec v Saječah.

Stečem gor po stopnicah, otroci pa za menoj. Ostali so bili že v učilnici. Zadnji je prisopihal mali Francelj in dejal: »Tovarišica, so že pred šolo! Povsod delajo preiskave!«

Tedaj sta prišla komisar Bojan in Pepca. V njenem majhnem stanovanju se Bojan ni imel kam skriti. Vse je prišlo tako iznenada! Pepca je predlagala, naj bi Bojan zasedel mesto za katedrom, ko da poučuje otroke. A partizan je to odklonil: ni imel legitimacije, nobenega dokumenta pri sebi. Edino njegovo kritje je bil civilni jopič, ki ga je bil v naglici oblekel.

Toda v pritličju že odmevajo ostri glasovi... okovani čevlji že ropotajo po stopnicah. Vsaka sekunda je dragocena.

Bojan skoči skozi vrata v majhno sobico tik ob učilnici. Tam smo imeli knjižnico, nekaj zasilnih kulis in drugo ropotijo. Zadnje klopi naglo potegnemo od vrat.

A še nekaj... Tovarišica Pepca je imela v rokah Bojanov revolver. Tonče, ki je sedel pri peči, ga je brž vrgel pod peč.

Pred vrati učilnice je že slišati močno ropotanje in osorno govorjenje. So že tu! In koliko jih je! Pepca stopi naglo iz razreda. Ena skupina ustašev vdre v njeno stanovanje in preiskuje, razmetuje in prevrača. Druga skupina — kakih 6 ali 7 — vdre skozi naša vrata. »Šta je ovde?« — zarjovejo. »Slo imamo, našo slovensko šolo« — naglo odgovorim. Šestindvajset parov drobnih oči se s prezirom ozre v ustaške obraze, s katerih sijeta krvoločnost in mržnja. Kaj bo zdaj?

V trenutku, ko so vstopali ustaši, sem bila čez tablo razgrnila velik zemljevid Evrope, revno dediščino bivše italijanske šole.

»Pa šta učite?« — se zadere prvi — »o partizanima, o Titu?«

»Pravkar smo se učili o starih Slovanih, o njihovem prodiranju v naše kraje« — se hitro znajdem.

»Jeste li videli partizane?« — zarohni ustaš nad otroki.

Kot bi bili domenjeni, odgovorijo skoraj v zboru: »Ne.« Pogumni Tonče pa še pristavi: »Partizani so v gozdu. Semkaj ne pridejo.«

Mogoče je kvizlinški častnik pričakoval drugačnega odgovora od njih, kajti otroci so navadno tako naivno odkritosrčni. A glej jih, kako junaško se vedejo! Vedo, da je partizan Bojan samo dva metra od njih, pa so tiho, nič ne izdajo.

Dva izmed ustašev stopita po razredu, drugi se počasi pomikajo od vrat. Prva dva že škornjata proti koncu razreda, proti tistim vratom, za katerimi napeto prisluškuje partizan. Vsem zastaja dih... Samo še pol metra so od njega, samo še tanka stena jih loči, samo še vrata bodo odprli... Treščilo bo, zgodilo se bo nekaj strašnega. Kaj bo s partizanom Bojanom? Kaj bo z nami?

A čudo! V takih trenutkih možgani delujejo s polno paro. Strah se razblini, na njegovo mesto pa stopita pogum in iznajdljivost.

Ko so bili trenutki najbolj napeti, ko so nam srca najmočneje bila, sem se v hipu znašla in kolikor moč prijazno povabila ustaša, če želita pogledati naše knjige, naše zvezke, moj dnevnik ter nekaj ročnih del učencev, ki so bila razpostavljena po oknu in po katedru. Res, nista se več ozirala v tista vrata; vrnila sta se h katedru ter malo

pobrskala po zvezkih in knjigah. Potlej so vsi skupaj ropotaje odšli.

Tudi pri tovarišici Pepci se je preiskava končala, ne da bi bili količkaj sumljivega našli ali zaslužili.

Partizan Bojan je šel iz zadnje sobe skozi razred, tokrat počasneje, ker je bila nevar-

nost mimo. Tonče je izpod peči pobral revolver in mu ga dal. Hvaležno se je partizan nasmehnil tem malim, a že tako junaškim otrokom. Jaz pa bi jih bila najrajši vse hkrati objela, ker so bili tako pogumni, tako trdni, da niso ničesar izdali.

Mira Berne

KO JE PRIŠEL SOVRAŽNIK V DEŽELO

ZGODNJA pomlad leta 1941. Nezorane grude so čakale pridnih rok, toda plug je počival in živina je mukala v hlevih.

Po cesti so s trdimi koraki in ošabnimi obrazi prikorakali Nemci. Nekaj se jih je vgnezdilo v občinskem poslopju, drugi pa so zasedli šolo. Na občini je zavihrala zastava s kljukastim križem. Kmalu nato je izobesil zastavo tudi trgovec Lešnik in postavil v izložbeno okno sliko Adolfa Hitlerja v pozlačenem okviru. Tišino na vasi je kdaj pa kdaj presekalo ostro nemško povelje. Noč je bila grozljivo temna in psi so zavijali s hripavimi glasovi, kakor da so zavohali smrt.

Drugi dan so Nemci v spremstvu trgovca Lešnika hodili od hiše do hiše in iskali orožje. Pri Petelinovih so našli del stare avstrijske puške, pa so gospodarja takoj vklenili in odgnali.

Tretji dan je nemški oficir pretepel desetletnega Hinka, sinčka revnega delavca, ker ga ni pozdravil po nemško, ko ga je srečal.

In tako so se vlekli dnevi kakor oblaki, čedalje temnejši in čedalje bolj grozeči.

Naposled je prišel dan, ko so nemški gospodarji naznanili, da se bo začel obvezen šolski pouk. Ker so bili v šoli vojaki, naj bi bil pouk v Jermanovi hiši, ki je stala na sredi vasi in je bila precej velika. Ko je Jerman to zvedel, je šel na občino. Novica se mu je zdel neverjetna. Saj ima vendar vse sobe polne — kje naj bi se torej učili vaški otroci? V občinski pisarni je vljudno pojasnil, čemu je prišel, pa so ga ozmerjali s psom in mu pokazali vrata. Naslednje jutro, navsezgodaj, se je ustavil pred Jermanovo hišo kamion in iz njega so poskakali policisti z brzostrelkami. Čez pol ure je bila hiša prazna — družino so odgnali neznano kam.

Tretji dan po tem dogodku se je začela šola.

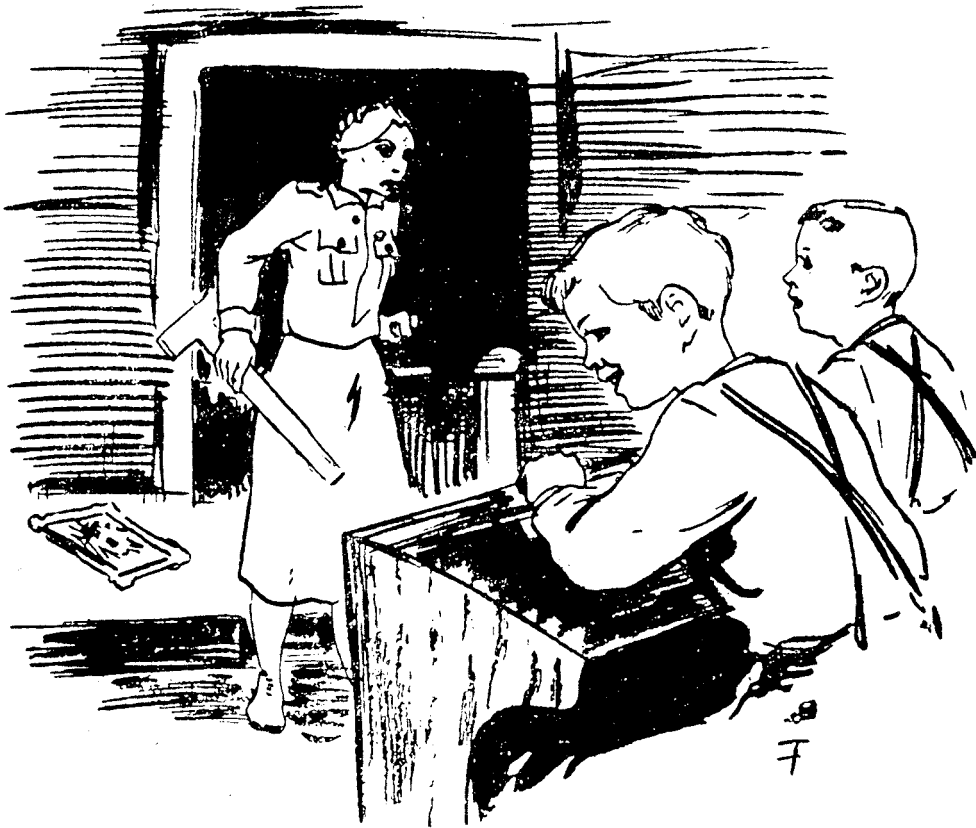
Otroci so se zbrali v veliki Jermanovi sobi, ki je bila spremenjena v učilnico. Tam, kjer je stala prej miza, je bila zdaj tabla, nad njo pa je visela slika Adolfa Hitlerja. Pouk se še ni začel, otroci pa so že mirno sedel v klopeh, plahi in blede, kakor da čakajo na smrtno obsodbo. Samo eden med njimi se ni bal — Lešnikov sin Hugo. Sedel je v prvi klopi in se hvalil, da pri njih doma govorijo nemško. Za njim je sedel Hinko, ki mu je bilo ob njegovih besedah, kakor da spet čuti udarce nemškega oficirja na hrbtu. Pesti so se mu stiskale, oči so mu jezno žarele. Pretepel bi trgovčevega sina, potem pa bi skočil k tabli, sklatil Hitlerjevo sliko na tla, jo razbil in pohodil naduti obraz... Toda... Premagal se je in poslušal Hugovo čvekanje s stisnjenimi zobmi.

Tedaj so se vrata odprla in prikazalo se je dekle bledega obraza z rumeno pobarvanimi lasmi. Nova učiteljica, Nemka. Sedla je za mizo in njene strupene oči so začele švigati po razredu.

Tišina. Učiteljica vstane in začne govoriti v tujem jeziku. Govori, maha z rokami in kaže na sliko nad tablo. Naposled se zravna kakor vojak in sunkovito stegne desnico proti Adolfu Hitlerju. Otroci gledajo in molčijo. Učiteljica se obrne proti njim, zakriči in spet dvigne roko proti podobi nad tablo. Sele zdaj razumejo, da morajo ponoviti za njo..., da se morajo naučiti pozdravljati »svojega firerja« Adolfa Hitlerja.

Hinko dvigne z drugimi vred desnico in tedaj se mu spet zazdi, da čuti udarce nemškega oficirja. Desnica mu obvisi kakor na pol uvela veja v zraku. Pa že stoji ob njem učiteljica, kriči vanj in ga meri od nog do Zgrabi ga za roko in mu jo zravna. In nato mora ves razred še petkrat vstati in pozdraviti Adolfa Hitlerja.

Začne se pouk. Učiteljica nariše na tablo žival, ki je podobna mački, in pokaže nanjo

s prstom, rekoč: »Die Katze.« — In ves razred mora ponavljati za njo: »Die Katze, die Katze, die Katze.«

Hinko se spomni na preteklo leto... na prejšnjo, slovensko učiteljico, ki je bila tako dobra in prijazna. Tako lepo je znala pripovedovati pravljice, da bi jo ves čas nepretrgoma poslušal. Zdaj pa ne sme več v šolo. Nikdar več... Kaj neki zdaj dela njegova lanska učiteljica...

Tedaj se začno otroci ozirati skozi okno na cesto. Tam stopajo štirje vojaki, med njimi pa stopa ženska z majhnim kovčkom v rokah. Glave v razredu se začno stikati, od ust do ust gre pritajen šepet: »Našo učiteljico ženejo v zapor...« Vsi gledajo skozi okno in solze se začno bleščati v očeh. Po cesti priteče stara ženica, da bi se poslovila od dobre učiteljice, toda vojak ji zagrozi s puško:

»Marš!«

Pred šolo se učiteljica za hip ustavi, se trpko nasmehne in pomaha z roko. Pa že ji vojaki groze s puškami in jo priganjajo s temnimi pogledi:

»Marš, marš!«

Otroci v razredu gledajo za njo s solznimi očmi, ne da bi se zmenili za vpitje nove učiteljice, ki stoji pred tablo. Le-ta začne kričati na ves glas. Spet se postavi v vojaško držo in stegne roko proti Adolfu Hitlerju. In ves razred mora ponoviti za njo. In še enkrat... še enkrat...

Tedaj zapiha skozi okno veter in slika nad tablo se zamaje. Otrokom se za hip zasvetijo oči. Ko bi vsaj padla na tla! In spet zapiha veter in spet se slika zamaje, pade na tla in steklo se razbije na drobne kosce.

Hinko se ne more premagati, zasmee se in z zadovoljstvom v očeh gleda razbito sliko. Pa že stoji pred njim učiteljica z dolgim ravnilom v rokah. In ravnilo začne padati po hrbtu, po rokah, po glavi...

Hinko pa molči in stiska zobe. Molči in ponavlja v mislih besede, ki jih je slišal od očeta prvi dan po prihodu Nemcev: »Mnogo, mnogo hudega bomo morali pretrpeti, pa bomo kljub temu zmagali, ker je pravična naša stvar.«

Franjo Godec

IŠČEMO PODATKE ?

Objavljamo nekaj posnetkov iz zbirke nedokumentiranih fotografij Muzeja narodne osvoboditve. V pripravi za tisk je namreč tretja knjiga Zbornika fotografij, ki bo zajel obdobje od kapitulacije Italije do pomladi 1944. Prosimo bralce, da nam posredujejo o fotografijah katerikoli podatek, predvsem pa ime enote ali organizacije, čas, kraj, imena oseb in njihove tedanje funkcije, kdo je fotografiral... — Podatke pošiljajte na uredništvo »Borca« ali na Muzej narodne osvoboditve pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, Celovška cesta št. 23, Ljubljana.

